

**T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**GEÇ MODERNİTE, RİSKLER VE AİDİYET:
BİREYSELLEŞMENİN BEYAZ YAKALI KENTSEL DENEYİMLERİNE VE
YER DUYGULARINA ETKİLERİ**

DOKTORA TEZİ

Orkun Aziz AKSOY

Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı

Şehircilik Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ebru Firidin ÖZGÜR

TEMMUZ 2022

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

GEÇ MODERNİTE, RİSKLER VE AİDİYET:
BİREYSELLEŞMENİN BEYAZ YAKALI KENTSEL DENEYİMLERİNE VE
YER DUYGULARINA ETKİLERİ

DOKTORA TEZİ

Orkun Aziz AKSOY

Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı

Şehircilik Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ebru Firidin ÖZGÜR

TEMMUZ 2022

Orkun Aziz AKSOY tarafından hazırlanan “GEÇ MODERNİTE, RİSKLER VE AİDİYET: BİREYSELLEŞMENİN BEYAZ YAKALI KENTSEL DENEYİMLERİNE VE YER DUYGULARINA ETKİLERİ” adlı bu tezin doktora tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Ebru Firidin Özgür
Tez Danışmanı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalında doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : _____

Üye : _____

Üye : _____

Üye : _____

Üye : _____

Bu tez, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygundur.

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- ve bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

*Yanlış hayatta doğru yaşanamayacağının
farkında olanlara...*

ÖNSÖZ

Lisans öğrenimime başladığım günden bu yana mekan olgusuna bakışım zaman zaman farklılıklar gösterip başkalaştı. Bu başkalaşım aynı zamanda benim kendi entelektüel ve ruhsal gelişimimin bir vechesini sunuyordu. Yüksek lisans eğitimine başladıktan itibaren mekan yaratımından daha çok mekanı oluşturan siyasi, toplumsal ve kültürel boyutlar ilgimi çekmeye başlamıştı. Mekânın toplumsal bir mesele olduğunu fark etmem aynı zamanda tasarım olgusuna mesafe geliştirmemi, tasarımın mekan tasarlayıcıların elinde çok da tehlikeli bir olgu haline gelebileceğini fark ettirdi. Yaşayan ve yaşanan mekanın öneminin farkındalığıyla mekanı bütün boyutlarıyla, holistik olarak anlama çabasına giriştim. Sosyoloji, siyaset bilimi, kültürel çalışmalar gibi disiplinlerin mekana dair söyleyecek çok şeyinin olması mekanı sosyal bilimlerin ışığında düşünmeye ve anlamaya yöneltti. Doktorada yerlere ilgim de bu noktada belirmeye başladı. Yaşayan mekan olarak yerlerin ölçekler arası olması, kendiliğindenliği, anlam ve anılarla dolu olması ancak teknokratik araçların mekana geometrik bir nesne gibi yaklaşarak bu anlam ve yaşam dolu alanları çözülmeye uğratması, moderniteyle birlikte unuttuğumuz bir şeylerin olduğunu hatırlatmak isteği uyandırdı. Ancak toplumsal mekanın önünde tıkanıklık yaratan bir unsur bulunmaktaydı. Zaman içinde bu unsurun bireyselleşme ve bireycilik olguları olduğunu fark ederek bu konuya eğilmeye karar verdim. Bu tez çalışması benim için aynı zamanda bir aydınlanma aracıydı. Tez motivasyonumu koruyabilmem bireyselleşme ve geç moderniteye dair okumaların beni entelektüel anlamda oldukça geliştirmesi ve günümüz dünyasında anlamlandıramadığım, beni kederlendiren, öfkeliendiren çok sayıda konunun yanıtını sunmasıyla ilişkiliydi. Bireyselleşmeye dair okumalarım derinleştikçe, konu hayatın çok farklı alanlarına uzandığı ve gündelik hayata tesir eden toplumsal konuları daha net görebilmemi sağladığı için çalışma konumu daha fazla içselleştirdim. Bu tez çalışmasını bu nedenle sadece akademik bir katkı değil aynı zamanda kendi aydınlanmamda bir kırılma noktası ve bilinç düzeyimin yükselmesinde bir araç olarak görüyorum.

Doktora başladığım günden itibaren gece gündüz demeden her soruma yanıt veren, tez metinlerime çok kısa sürede geri dönen ve entelektüel sohbetini esirgemeyerek bana başka bir bakış kazandıran sevgili tez danışmanım Prof. Ebru Firidin Özgür'e, tez izleme jürilerinde değerli fikirlerini paylaşan Doç. Oya Akın ve Prof. Hüriyet Ögdül'e, dönem arkadaşım Ramazan Çınar'a, manevi desteğini hep canlı tutan Ahmet Can Koç ve Eren Can'a ve bana inancını ve desteğini hiç yitirmeyen sevgili annem Suzan Tosun'a çok teşekkürler.

Orkun Aziz AKSOY

Bu tez çalışması YÖK 100/2000 Doktora Programı tarafından desteklenmiştir.

GEÇ MODERNİTE, RİSKLER VE AİDİYET: BİREYSELLEŞMENİN BEYAZ YAKALI KENTSEL DENEYİMLERİNE VE YER DUYGULARINA ETKİLERİ

ÖZET

Bu çalışma modern toplumsal hayatın gelişiminden itibaren toplumsal yapının temel özelliklerinden biri haline gelen bireyselleşme olgusunun mekânsal yansımalarına günümüz geç modernite koşulları bağlamında bireyler üzerinden odaklanmaktadır. Neoliberal kapitalizm ve küreselleşmenin hâkim olduğu geç modernite, bireyselleşme sürecinin bireycilik ideolojisinin de güçlenmesiyle daha yoğun yaşandığı bir döneme işaret etmektedir. Geç modernite hem yerler hem de toplumlar üzerinde güçlü dönüşümler yaratmaktadır. Bir topluluğa işaret eden yerler ve topluluklarda yaşanan bu dönüşüm bireyselleşmenin çift yönlü etkisini göstermektedir. Bireyselleşme yerel toplulukları çözülmeye uğrattırırken bireysel kimlik ve benlik de uzmanlıkların yönlendirdiği çoklu hayat tarzlarına göre şekillenmektedir. Geç modernite aynı zamanda risklerin algılanabilirliğini ve yoğunluklarını arttırarak bireyselleşmenin karşısına risk toplumunu koymaktadır. Geç modern dönemde risklerin varlığı benliği düşünsel hale getirmektedir. Bütün bu süreçler yerel topluluklarından ayrılan “birey”in yerle ilişkilerini derinden etkilemektedir. Bireyselleşmenin geç modernitede güçlenmesinin temel nedenlerinden biri neoliberal kapitalizmin emek piyasasını esnekletmesidir. Esnek emek piyasasının getirdiği rekabet, yüksek eğitim ve hareketlilik yoğunlukları da artmaktadır. Beyaz yakalılar bu bağlamda yüksek eğitimleri ve rekabetçi yanlarıyla bireyselleşmenin daha yüksek gözlemlendiği bir toplumsal gruptur. Beyaz yakalıların kentsel hayat tarzlarına olan yüksek ilgileri beyaz yakalıları tüketim odaklı bir kentleşmenin hedef kitlesi haline getirmekte olduğu için ayrıca önemlidir. Bu nedenle çalışma bireyselleşmenin yer duygusuna etkilerine beyaz yakalılar üzerinden odaklanmaktadır. Bu bağlamda İstanbul’da ikamet eden 17 beyaz yakalıyla derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Bu tez çalışması literatürdeki temel bireyselleşme ve yer tartışmalarını bir araya getirmekte ve çok katmanlı olarak ilişkilendirerek tartışmaya açmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde bireyselleşme ve bireycilik kavramları tarihsel ve ideolojik boyutlarıyla ele alınırken üçüncü bölümünde geç modernitede makro ölçekteki toplumsal dönüşümler bağlamında bireyselleşmenin yeni boyutları ve benlik üzerindeki etkileri geniş çaplı literatür taraması çerçevesinde ele alınmıştır. Dördüncü bölümde yerleri dönüştüren yerinden çıkarıcı mekanizmalara ve yerin yeni anlamlarıyla yer duygusu ve yer bağlılığı kavramlarının literatürde nasıl ele alındığı aktarılmıştır. Yer duygusunu oluşturan bireysel ve toplumsal etkenler gösterilerek günümüzde yer duygusunu oluşturan faktörler tartışmaya açılmıştır. Saha çalışması bulgularının analizi ve yorumlamasının yapıldığı beşinci bölümde katılımcıların kendini gerçekleştirme süreçleri, emek piyasasındaki konumları, düşünsellikleri, birincil grup ilişkileri gibi temalar bağlamında bireyselleşme deneyimleri ve bu deneyimlerin yerle ilişkilerine yansımaları aktarılmıştır. Katılımcıların mekânsal hareketliliklerine ve muhitleriyle, yerel toplulukla, evleriyle ve kentle ilişkilerine dair

geniş kapsamlı bir analizle katılımcıların yer deneyimleri, mekân tercihleri, yer duyguları, yer bağlılıkları ve aidiyetin nasıl gerçekleştiği-dönüştüğü aktarılmıştır. Araştırmanın sonucuna göre yer duygusunun bireyselleştiği, hayat tarzları, riskler ve emek piyasasındaki konuma göre düşünömsel olarak şekillendiği ve yer bağlılığının bu faktörlere duyarlı olduğu görölmüştür.

Anahtar kelimeler: *Bireyselleşme, bireycilik, risk toplumu, yer duygusu, yere bağlılık, beyaz yakalı*

LATE MODERNITY, RISKS AND BELONGING: IMPACTS OF INDIVIDUALIZATION ON THE URBAN EXPERIENCE AND SENSE OF PLACE OF WHITE-COLLARS

ABSTRACT

This study focuses on the spatial affects of the individualization, which has become one of the main features of social structure since the development of modern social life, through individuals in the context of today's late modernity conditions. Late modernity, dominated by neoliberal capitalism and globalization, points to a period in which the individualization process is more intense with the strengthening of the ideology of individualism. Late modernity is creating powerful transformations on both places and societies. This transformation in the places and communities shows the double effect of individualization. While individualization disintegrates local communities, individual identity and self are shaped by multiple lifestyles guided by expertises. Late modernity also put the risk society against individualization by increasing the perceptibility and intensity of risks. The existence of risks in the late modern period makes the self reflexive. All these processes deeply affect the relationship of the "individual" who leaves their local community with the place. One of the main reasons for the strengthening of individualization in late modernity is that neoliberal capitalism has made the labor market flexible. Competition, higher education and mobility intensities brought about by the flexible labor market are also increasing. In this context, White-collar workers are a social group in which individualization is observed higher with their higher education and competitive aspects. The high interest of white-collar workers in urban lifestyles is also important as it makes white-collar workers the target audience of a consumption-oriented urbanization. For this reason, this study focuses on the effects of individualization on the sense of place through white-collar workers. In this context, semi-structured interviews were conducted with 17 white-collar workers residing in Istanbul.

In the second part of the study, the concepts of individualization and individualism are discussed with their historical and ideological dimensions, while in the third part, the new dimensions of individualization in the context of macro-scale social transformations in the late modernity and its effects on the self are discussed within the framework of large-scale literature review. In the fourth chapter, it is explained how the disembedding mechanisms that transform the places, the new meanings of place, sense of place and place attachment concepts are discussed in the literature. In fifth chapter, in which the fieldwork findings are analyzed and interpreted, the individualization experiences of the participants in the context of themes such as their self-actualization processes, their stuation in the labor market, their reflexivities, primary group relations, and the reflections of these experiences on their relations with the places are conveyed. It was explained how the place experiences, place

preferences, sense of place and place attachment have been transformed through comprehensive analysis of the spatial mobility and relations with neighbors, homes and the city of participants. According to the results of the research it was seen that the sense of place is individualized, shaped by reflexively according to lifestyles, risks and the situation in the labor market, and place attachment is sensitive to these factors.

Keywords: *individualization, individualism, risk society, sense of place, place attachment, white-collar*

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	ix
ÖZET.....	xi
ABSTRACT.....	xiii
1. GİRİŞ	1
2. BİREYSELLEŞME VE BİREYCİLİK.....	7
2.1. Bireycilik Düşüncesi ve İdeolojik Gelişimi.....	7
2.2. Bireyselleşme ve Tarihsel Süreçte Gelişimi.....	18
3. GEÇ MODERNİTEDE BİREYSELLEŞME VE BİREYCİLİK.....	27
3.1. Geç Modernite, Toplumsal Dönüşüm ve Bireyselleşme.....	27
3.2. Kurumsallaşma, Riskler ve Düşünümsel Benlik.....	39
3.2.1. Kurumsallaşma ve Kurumsal Bireycilik	39
3.2.2. Riskler ve Güven	44
3.2.3. Düşünümsel Benliğin Gelişimi.....	51
3.3. Emek Piyasasındaki Dönüşümler; Sınıf Kimliği ile Benlik Üzerindeki Etkileri.....	59
3.4. Hayat Tarzları ve Tüketim; Benlik ve Toplumsal Kimlik ile İlişkisi.....	69
4. YER VE YER DUYGUSU.....	80
4.1. Yer ve Değişen Anlamları	80
4.1.1. Yer.....	80
4.1.2. Yerinden Çıkarma ve Geç Modernitede Yerlerin Dönüşümü.....	84
4.1.3. Yerinden Çıkarıcı Mekanizma Olarak Dijitalleşme.....	89
4.1.4. Hayat Tarzlarının Kentselleşmesi ve Yerlerin Tüketimi.....	92
4.2. Bireysel ve Toplumsal Boyutlarıyla Yer Duygusu ve Yer Bağlılığı.....	98
4.2.1. Yer Duygusu ve Yer Deneyimi.....	98
4.2.2. Yere Bağlılık.....	106
4.2.3. Yer Duygusunda Bireysel Boyut ve Benlik – Yer İlişkisi.....	108
4.2.4. Yer Duygusunda Sosyal Boyut ve Topluluk Duygusu.....	116
5. SAHA ARAŞTIRMASI VERİLERİNİN ANALİZİ VE YORUMLANMASI.....	124
5.1. Araştırmanın Yöntemi.....	124
5.2. Bireyselleşmenin Beyaz Yakalı Hayatlarına Yansımaları.....	128
5.2.1. Birincil Grup İlişkileri ve Kişisel Ağları.....	128
5.2.2. Düşünümsel Biyografiler	133
5.2.3. Bireyselleşme Bağlamında Emek Piyasasındaki Konumları	141
5.2.4. Sınıf Kültüründen Hayat Tarzlarına.....	151
5.3. Bireyselleşme Bağlamında Beyaz Yakalı Yer Deneyim ve Duyguları.....	156
5.3.1. Yer Geçmişlerine Bağlı Deneyimleri.....	156

5.3.2. Muhit ve Yerel Toplulukla İlişkiler Bağlamında Yer Duyguları.....	171
5.3.3. Evle İlişkileri ve Evin Değişen Anlamları.....	201
5.3.4. Kentle İlişkileri ve Kent Ölçeğinde Yer Duyguları.....	208
5.4. Riskler Dünyasında Hayatta Kalmak ve Aidiyet.....	231
6. SONUÇLAR VE TARTIŞMA.....	250
KAYNAKLAR	262
EK A. MÜLAKAT SORULARI.....	270

1. GİRİŞ

Kentsel mekândan bahsetmek çoğu zaman yerleşik bir topluluktan da bahsetmek demektir. Bir şehirde yaşayan sakinler hem o şehri üreten aktörler hem de o şehrin yurttaşlarıdır. Demokrasi için vazgeçilmez unsurlardan biri olan yurttaşlık bilinci aynı zamanda kent sakinlerinin kentlerine sahip çıkmalarını ve kentleri adına sorumluluk almayı gerektirir. İçinde yaşadığımız geç modern dönemde ise şehir-kent topluluğu ilişkisi sanayi kentine göre birtakım farklılıklar içermektedir. Küreselleşme ve neoliberal politikaların hem topluluklar hem kentsel mekân üzerinde yarattığı dönüşümlerin kentlerde yalıtılmışlık, mekanların tüketimi, kentsel yurttaşlık bilincinin zayıflaması gibi birtakım sorunları beraberinde getirmekte olduğu gözlemlenmektedir. Bütün bu sorunlar güçlenen bireyselleşme eğilimleri ve neoliberalizmin düşünsel altyapısını oluşturan bireycilik düşüncesinin yansımaları olarak değerlendirilebilir. Neoliberalizm kentsel mekânı biçimlendirirken aynı zamanda yaşamları ve kişisel beklentileri de dönüştürmekte olduğu için günümüz kentlisi neoliberal kenti yeniden üretmektedir demek mümkündür. Harvey'in (2013) de belirttiği gibi bireyciliğe dayalı neoliberal düşünce kenti yaşam tarzı tercihlerine göre biçimlendirirken şehir deneyimini seçme özgürlüğüne indirgemiş durumdadır. Bu koşullar altında kişilerin yaşadıkları kentle olan ilişkileri ve deneyimleri değişmekte, kente aidiyetleri, bağlılıkları da dönüşmektedir.

Topluluk, deneyim ve aidiyet kavramları bizleri “yer” kavramına götürmektedir. Klasik anlamıyla yerler, mekân ile mekânda yaşayan topluluğun özdeşleştiği, toplulukla anlam kazanan ve toplumsal ilişkilerin varlığıyla mevcudiyet bulan, “yaşayan” mekanlardır. Salt bir uzam olarak üç boyutlu bir maddesel ortam değil aynı zamanda sembolik anlamlarla dolu, topluluk ilişkilerine dayalı bir mekandır. Günümüz koşulları ise hem yerel toplulukları zayıflatmakta hem de yerleri dönüştürmektedir. Bu ilişkinin karşılıklı olarak birbirini destekler nitelikte olduğu söylenebilir. Küreselleşmiş moderniteyle birlikte gelişen uzmanlıkların ve teknolojinin dünyanın hemen her yerine dağılması yerlerin içeriğini dönüştürmüştür.

Ayrıca küreselleşmeyle birlikte dünya genelinde artan mekânsal hareketlilik ve göç olguları yere bağlı sabit toplulukları aşındırırken kişileri de yerlerden bağımsızlaştırmaktadır. Bu nedenle klasik yer anlayışındaki mekân-topluluk-kültür birlikteliğinden küreselleşmenin etkileri nedeniyle bahsetmek giderek zorlaşmaktadır. Bu koşulların kendisini ilk hissettirmeye başladığı 1970’lerde hümanist coğrafyacılar yerleri daha birey odaklı olarak tartışmaya açarken “yersizleşme” (Relph, 2013) ve “yok-yerler” (Auge, 2016) kavramları da literatüre dahil olarak yerlerin ve yer bilincinin yok olmakta olduğunu işaret etmiştir. Hem yerlerin hem toplulukların günümüzde bu kavramların ortaya çıktığı döneme göre daha fazla çözülmesi bizleri bireyselleşmenin tartışılmasını ve bireyselleşmenin yer ve mekanla olan ilişkisinin farklı boyutlarıyla araştırılmasını zorunlu kılmaktadır.

Bireyselleşme bir tarihsel ve toplumsal süreç olarak yeni bir olgu değildir. Sanayileşmenin getirisi olarak kentleşme aynı zamanda bireyselleşme sürecinin başlaması anlamına gelmektedir. Başta Durkheim ve Simmel olmak üzere klasik dönem sosyologları kentleşmenin bireyselleşme ile ilişkisini analiz etmiştir. Temel görüş kentlerdeki yüksek nüfus yoğunluğunun bireyselleşmeyi zorunlu hale getirdiğidir. Sanayi devriminin başlamasının ardından gelişen toplumsal ve yaşamsal ortamı ifade eden modernite, toplulukların parçalanıp yerlerinden ayrılarak kentlere yerleşmelerine neden olmuştur. Modern dünyada toplum-birey ilişkisi kapsamlı dönüşümüne uğramış, yirminci yüzyıl, toplulukların zayıfladığı, birey olgusunun ise güçlenerek merkezi yönetimlerin gözetimine girdiği bir süreç olmuştur. Bireyselleşme olarak adlandırılan bu süreç bu nedenle hem toplulukların hem bireylerin yaşadıkları yerlerle olan ilişkilerini değiştirmiştir. Modern öncesi geleneksel toplumlarda topluluklar, içinde mevcut oldukları yerle özdeşleşirken moderniteyle birlikte yer-topluluk ilişkisi gevşemiştir.

Günümüzde ise bireyselleşme sanayi modernitesinde olduğundan daha farklı ve güçlüdür. Sanayi modernitesinde aile, aile çevresi, akrabalık, komşuluk, hemşerilik, sendika temelli bir takım sabit gruplar halen varlığını korumaktaydı. Bu gruplar kişilerin hayatlarında belirleyici olabilirken kişileri halen yerlerine bağlı kalmaya itebilmekteydi. Sanayi kentinde toplumsal emeğin mekansallaşması üzerinden kent içinde yerel toplulukların oluşması da daha mümkündü. Neoliberal politikaların yerleşikliğiyle metropol kentler hizmetler sektörünün yoğunlaştığı alanlar olurken, emek piyasası da esneklik ilkesi etrafında yeniden şekillenmeye başlamıştır.

Geç modernitenin yeni dinamikleriyle günümüzde toplumsal alan ve özel alan kapsamlı bir dönüşüm içine girmiştir. Bu aynı zamanda benliğin kapsamlı bir dönüşümü anlamına gelmektedir. Geç modernitede sanayi modernitesine has gelenekselleşmiş yapılar çözülmekte olduğu için farklı bir bireyselleşmeden bahsetmek mümkün hale gelmiştir. Küreselleşmenin hâkim olduğu geç modern dönemdeki bireyselleşmeye ait temel görüşler, teoriler ve tespitler Ulrich Beck, Anthony Giddens ve Zygmunt Bauman tarafından geliştirilmiştir. Üç teorisyen de geç modernitenin temel toplumsal yapısının bireyselleşmiş olduğunu kabul eder. Bireyselleşmeyle birlikte tartıştıkları diğer konu ise geç modern dünyanın riskleridir. Beck'in kavramsallaştırdığı "risk toplumu" Giddens ve Bauman tarafından da desteklenir. Geç modernite toplumu bir risk toplumdur. Risk toplumu moderniteyle ilişkili olan ancak modernitenin çözmekte yetersiz olduğu riskleri bireyselleştiren bir toplumu ifade etmektedir. Giddens (2010), bundan dolayı geç modern dünyada yaşamayı bir cehennem kamyonu sürmeye benzetmektedir. Gerçekten son yıllarda dünya ve Türkiye birçok krizle yüz yüzedir. Küresel iklim krizi, nükleer savaş endişesi, Covid-19 pandemisi, göçmen-mülteci krizi ve ekonomik sorunlar dünya genelinde birçok kişiyi etkilemekte ve dünyanın gelecek hakkında endişe duymasına neden olmaktadır. Krizler çoğunlukla küreselleşme ve moderniteyle ilişkilidir ancak sistemsel sorunlar bireysel olarak algılanmakta ve çözülmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda riskler kişilerin çevreyle ve yerleriyle ilişkilerini gözden geçirmeleri anlamına gelmektedir.

Toplumlar bireyselleşirken kişilerin yere bağlılıkları değişmekte ve bireyler daha hareketli hale gelmektedirler. Geç modern döneme has akışkanlık bireyselleşmeyi güçlendirirken kişilerin yerlere bağlılıklarını azaltmaktadır. Geç modernite, kentleri sürekli devinen bir hale sokmaktadır. Bireyselleşme süreci ile farklılaşan yaşam tarzları, kentsel mekânın dokusu, biçimlenmesi ve kimliği üzerinde doğrudan etkide bulunmaktadır. Yeni oluşan kentsel yaşam biçimlerinin anlaşılması kentsel planlama disiplini ve yerel politikalar için önem arz etmektedir. Bu nedenle bu çalışma bireyselleşme süreci ile değişen birey-toplum-yer ilişkisine birey üzerinden odaklanmaktadır.

Modernite öncesinde yerler eğer sabit topluluklar anlamına gelmekteyse sabit topluluklara bağlılıkların çözümlenmesiyle yere bağlılıkların da zayıfladığını bir hipotez olarak ortaya koymak mümkündür. Bu çalışmanın amacı bu temel hipotez ekseninde

geç modern toplumda yerin değişen anlamlarını ve bireyselleşmeyle olan ilişkisini ortaya koymaktır. Bu bağlamda yerin ve yerel toplulukların günümüz insanının hayatındaki yeri ve yeni anlamları sorgulanmaktadır. Bu çalışma, aynı zamanda geç modern dönemde kentsel yaşamı ve kentsel mekanla ilişkimizi anlama girişimidir.

Çalışmanın temel araştırma soruları ve alt soruları şu şekildedir;

- Bireyselleşme olgusu nasıl deneyimlenmektedir? İstanbul'a özgü farklar bulunmakta mıdır?
- Geç modern dönem kentsel deneyimlerinin bireyselleşmeyle ilişkisi nasıldır?
 - Emek piyasasındaki konumların bireyselleşme ve yer deneyimleriyle ilişkisi nasıldır?
 - Bireyselleşme ve riskler kentsel mekân tercihlerini nasıl etkilemektedir?
- Bireyselleşmenin yer duygusuna etkisi nasıldır? Yer duygusunu etkileyen faktörler günümüz koşullarında nelerdir? Yerle ilişkide yerel topluluğun önemi nedir?
 - Bireyselleşmenin yer bağlılığı ve aidiyetlere etkisi nasıldır?

Bireyselleşmenin dünya genelinde çok sayıda toplumsal kategoriye etkilediği düşünülmektedir. Ancak yüksek eğitim ve yüksek gelirin bireyselleşme ve bireycilik ile daha yakın ilişkili olduğu bireyselleşme eleştirilerinde kendine yer bulmaktadır. Ayrıca beyaz yakalılar ve içinde değerlendirildikleri yeni orta sınıfın kentsel mekânı ve kent merkezlerinin biçimlenmesinde etkili olduğu dile getirilmektedir. Bireyselleşme süreci Beck'e (2011) göre emek piyasasındaki dönüşümlerle doğrudan ilişkilidir ve eğitim düzeyinin gelişimiyle doğru orantılıdır. Güncel emek piyasasının istediği mobilité, yerlerden ve topluluklardan özgürleştirirken rekabetçiliğin gelişimi emek piyasasına bağlı bir bireyselleşmeyi görünür kılmaktadır. Ülkemizde son yıllarda üniversitelerin sayıca çoğalması yüksek eğitimli meslek insanlarının yoğunluğunu arttırmıştır. Üniversite mezunlarının sayıca çoğalması beyaz yakalı olarak adlandırılan ve zihin gücüne dayalı istihdama katılan çalışan grubu önemli hale getirmiştir. Beyaz yakalılar yüksek eğitimlerinin de getirisiyle rekabetçiliği yüksek, küreselleşmeye duyarlı, geleneksel yaşam biçimleri yerine çağdaş hayat tarzlarına göre yaşayan bir toplumsal kategori olarak bireyselleşmeye daha duyarlı bir kesimi oluşturmaktadır. Yeni orta sınıf içinde değerlendirilen beyaz yakalılar aynı zamanda tüketim alışkanlıkları ve kentsel hayat tarzlarına ilgileri nedeniyle kentin

biçimlenmesinde etkili bir grubu temsil ettikleri için önemlidir. Son yıllarda beyaz yakalıların yurtdışına yerleşme eğiliminde oldukları da güncel bir tartışma konusudur. Bu çalışma bu nedenlerden dolayı İstanbul’da yaşayan beyaz yakalıların bireyselleşme deneyimlerine ve yerle kurdukları ilişkilere yansımalarına odaklanmaktadır. Çalışmanın İstanbul’daki beyaz yakalıların mekânsal yörüngelerinin nasıl oluştuğunu açıklaması da beklenmektedir. Çalışma kapsamında bir grup beyaz yakalıyla derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilerek, beyaz yakalıların bireyselleşme deneyimleri incelenmiş, mekân tercihleri ve yer deneyimleri bireyselleşme bağlamında aktarılmıştır. Görüşülen beyaz yakalıların risk toplumu ve bireyselleşme bağlamında muhitleriyle, evleriyle ve kentle olan deneyimleri-ilişkileri, bir yer olarak bu mekanlara karşı yer duyguları, yer duygularında yerel topluluğun konumu, yerel toplulukla ilişkileri ve yere bağlılıkları incelenmiştir. Pandemi nedeniyle kişilerin kentle ilişkileri ve kent içindeki hareketlilikleri değiştiği için pandemi öncesine ait deneyimlere öncelikli odaklanılmıştır. Bu sayede bellekle doğrudan bağlantılı mekânsal anlatılar gerçek bir yer duygusunun ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Diğer yandan pandemi öncesi ile sonrası ayrımının gözetilmesiyle pandemi sürecinde mekanla ilişkilerin nasıl değiştiği de görülmüştür. Çalışmanın yöntemi detaylı olarak saha bulguları ve analizlerinin olduğu beşinci bölümde aktarılmıştır.

Çalışmanın ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümleri literatür araştırmasına dayalı olarak, bireyselleşmeyi yer kavramı ile ilişkilendirmektedir. Öncelikle çalışmanın ikinci bölümde bireyselleşme ve bireycilik kavramları tartışmaya açılmıştır. Bireyselleşme ve bireycilik kavramları arasındaki ilişki ve tarihsel süreçte gelişimi bu bölümün ana temasıdır. Bu bölüm aynı zamanda kentlerin gelişim sürecinin bireyselleşmeyi nasıl etkilediğini açıklamaya çalışmaktadır. Üçüncü bölümde geç modern dönemde toplumsal dönüşüm, bireyselleşme süreci ve önceki dönemlerle ayrılan yanları, günümüz bireyselleşmesine neden olan faktörler ele alınmıştır. Makro ölçekte bir fenomen olarak geç modernitede bireyselleşme olgusu tartışıldıktan sonra mikro ölçekte birey üzerindeki etkisine odaklanılmıştır. Geç modernitede bireyselleşme olgusu ağırlıklı olarak emek piyasasındaki dönüşümlerle ilişkili olduğundan hareketle ve beyaz yakalılar örneklemini konu edindiğimiz için neoliberal dönemde dönüşen emek piyasasına ve bireyselleştirici etkilerine değinilmiştir. Geç modern dönem bireyselleşmesinde öne çıkan bir tema olan hayat tarzları ve düşününselliğin nasıl geliştiği, benliğin geçirdiği dönüşümler bağlamında ele alınmıştır. Dördüncü bölümde

yer ve yer duygusu kavramı irdelenmiştir. Geç modern dönemde yerlerin değişimi ve yeni anlamları yerinden çıkarıcı mekanizmalar bağlamında açıklanmaya çalışılmıştır. Geç modern dönemde yer duygusu teorilerinin literatürde nasıl ele alındığı aktarılmış bireyselleşmeyle ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Son olarak çalışmanın beşinci bölümü ise saha çalışması bulgularını ve analizini içermektedir.

Çalışmayı genel yer duygusu çalışmalarından ayıran yan, yer duygusuna makro ölçekte dönüşümler bağlamında yaklaşılması ve yer duygusuna etki eden toplumsal, politik ve ekonomik faktörleri gözetmesidir. Çalışma, bireyselleşmenin Türkiye ve İstanbul'a ilişkin bağlamda yer ilişkisi ve aidiyet üzerinden özgün yanlarını ortaya çıkartmaktadır. Yer duygusunun sosyolojik bir yaklaşımla incelenmesiyle literatüre özgün bir katkı sunması beklenmektedir. Bireyselleşmenin yer duygusu üzerine etkilerine odaklanan bir çalışmaya literatürde rastlanmamış olması çalışmayı özgün yapan diğer nedendir.

2. BİREYSELLEŞME VE BİREYCİLİK

Bireyselleşmenin toplumsal alanda, kişisel alanda ve kentsel mekandaki etkilerinin incelenmesi için bireyselleşmenin tarihsel bir süreç olarak ele alınması gerekmektedir. Bireyselleşme yeni bir olgu değildir. Ancak bu tezin konusu olan bireyselleşme bireyselleşmenin geç modernitedeki haline odaklanmaktadır. Geç modernitedeki bireyselleşmenin daha iyi anlaşılması ve nasıl geliŐtiđinin anlaşılması için bireyselleşmenin tarihsel geçmiŐine ve onun ideolojik arka planını oluşturan bireycilik dŐncesine bakmak gereklidir. Yapılan literatüre dayalı araştırmalara dayanarak bireyselleşmenin gelişiminin bireycilik dŐncesinin gelişimiyle gerçekleştiği söylenebilir. Ayrıca geç modernitede bireycilik ile bireyselleşmenin kaynaştığı dŐncesi hakimdir. Bu bölümde bireyselleşme ve bireycilik kavramlarının ve olgularının tanımlanması, tarihsel gelişimi ve birbirleri arasındaki ilişkiler aktararak günümüz bireyselleşmesinin arka planının gösterilmesi hedeflenmektedir.

2.1. Bireycilik DŐncesi ve İdeolojik Gelişimi

Bireycilik (*individualism*), on dokuzuncu yüzyıldan itibaren yaygın olarak kullanılan bir sözcüktür. Bireyin kendi kararlarını kendisinin alması gerektiğini, kişisel çıkarları ve zgr bireyi savunan bireycilik, ideolojik, felsefi ve ekonomik-politik boyutları olan bir kavramdır. Aydınlanma Dönemi dŐnrleri ve kanaat önderleri bireycilik dŐncesinin öncülleri olarak kabul görmektedir. Aydınlanma Döneminde canlanan bir dŐnce olsa da Watt (2014, s.159), o dönemde henüz bireycilik kelimesinin icat edilmediğini, bireycilik kelimesine ilk olarak 1835 tarihinde rastlandığını belirtir. Tarihsel süreçte bireycilik tartıŐmalarına bakıldığında kavramın farklı vurgularının olduğu ve bazen birbiriyle çatışan bireycilik tanımları olduğu görülmektedir. Philippe Corcuff, bireycilik kategorisi altında farklı gerçeklerin karıŐtırılmasını eleŐtirerek üç ayrı bireycilik vurgusu ayırt eder. Bunlardan ilki bireye tekilliği içinde yüklenen değerle ve ait olunan kurumlardan ne derece bağımsız olunduğunu sorgulayan bireyci tutum, ikincisi ailesel ilişkiler ve özel mülkiyete ilişkin çıkarları ifade eden özel yaşamın değerli kabul edilmesi ve son olarak kendi olmayı ifade eden, kişinin kendini

dönüştürmek, kurtuluşunu sağlamak amacıyla kendisini bilgi nesnesi ve eylem sahası olarak almasını vurgulayan düşünce yapısıdır (Corcuff, 2016, s.13).

Bireycilik düşüncesi her ne kadar bireyi öne çıkaran Aydınlanma Dönemi ile ilişkilendirilse de mahremiyetin gelişimi ve karakterin bireylik halinin önemsendiği Rönesans toplumu ile bireyciliğin ilk olarak Rönesans İtalya'sında görünürlük kazandığı düşünülmektedir. Politika yerine güzel sanatlara yönelen 'özel' insanın ilk kez on dördüncü yüzyılın sonlarında görünürlük kazanmasıyla İtalya bireyselliğin ön plana çıktığı, insanlar üzerinde topluluk denetiminin gevşediği ve kendilerine özgü giyim-kuşama sahip insanlarla dolan bir yer haline gelmiştir (Lukes, 1995, s. 30-3; Simmel, 2009, s.211).

Bireycilik düşüncesinin ortaya çıkışında en güçlü şekilde kendini gösterdiği yer Fransa olmuştur. Aydınlanma Döneminde çok güçlü bir düşünsel ortam oluşmuş, insanın yüceliği, özgürlüğü, potansiyelleri ve otorite karşısında bireyin durumu konuları üzerinden felsefi ve siyasi düşünceler geliştirilmiştir. Aydınlanma düşünürleri akıl yolu ile gerçeği bulmaya yönelmişler ve toplum üzerinde baskı oluşturan tüm geleneksel sosyal ve politik yapılardan insanın özgürleşmesini hedeflemişlerdir. Simmel (2009), on sekizinci yüzyıla kadarki süreçte kişileri kısıtlayan biçimler olarak yüksek zümrelerin imtiyazları ve ticaret üzerindeki denetimleri, lonca sisteminin halen güçlü olan kalıntıları ve kilisenin otoritesi, köylü nüfusun yerine getirmesi beklenen zorunlulukları ve devlet idaresindeki paternalizmle yerel yönetimlere getirilen kısıtlamaları saymıştır. Aydınlanma bu yapay olarak görülen ve insanın özünü tahrir ettiği düşünülen sistemin değiştirilmesini arzuluyordu ve Fransız Devrimine giden yolu göstermişti. Bireycilik kavramının özünde insanın kendi olmasını engelleyen her şeyden kurtulduğunda varlığın merkezinde kalan tek şey ortak ve evrensel insanlık düşüncesidir (Simmel, 2009, s. 212-13). Marshall Berman'a göre Aydınlanma, insan aklını dünyaya yayarak, varlığının dolaysızlığı ve bütünlüğü içinde dünyayla ilişki kurabilen insan idealini ortaya çıkarmayı hedeflemiştir. Hem evrenin hem benliğin incelenmesiyle insan, dünyada kendini tamamen evinde hisseder. Bu hedef doğrultusunda aklı özgür kılmak için bireyin özgür kılınması ve benliğin sınırlarının keşfedilmesi gerektiği anlaşılmış, bireycilik düşüncesi bu koşullarda oluşmuştur. Jean-Jacques Rousseau ve Montesquieu bu özgürlük hedefinde önemli düşünceleri ve yapıtlarıyla katkı sağlayan iki düşünür olmuştur. Özgürlük ideali "özgünlük" fikrine

dayanmaktadır ve bu fikir radikal olarak adlandırılabilir bir bireycilik başlatmıştır (Berman, 2016).

Montesquieu'ye göre olayları yalnızca kendimize ait bir refleksle yargılarız. Berman, bunu kendi görüntümüzü dünyaya düşürmek olarak yorumlamıştır. Bu düşüncede ampirizmin etkisi vardır. Aydınlanma düşüncesinde ampirizmin gelişmesi dünyayı deneyimlemekle ilişkilidir. On sekizinci yüzyıl ampiristleri Newton kozmolojisinin etkisiyle insanı evrendeki yeri bağlamında konumlandırmıştır. Montesquieu de evreni hareket eden madde parçacıklarının sonsuz birleşimi olarak betimlemiştir. Toplumsal koşulları belirleyen güçler de o halde çok küçük bir parçacıklar kümesini oluşturmaktadır ve kendi oluşturdukları yasaları evrensel yasa olarak uygulamaya hakları yoktur (Berman, 2016, s.36-41). Montesquieu felsefesinde özgürlük kavramı önemli yer tutmaktadır. Hiçbir sosyal sistem temel insan hakkını yani her kişinin kendi olma hakkını kabul edip devamlılığını garanti etmedikçe insanlığın mutluluğunu sağlayamayacaktır. Montesquieu bireyi yüceltirken kişilerin algısı ve duyularına güvenir. Duyularımıza dayanarak çevremizdeki olgular hakkında yargılara kendimiz varmalıyızdır. Her bireyin duyuları özgün olduğu için kişiler kendi iyisi ve kötüsünü kendi yaratmalıdır. Bu öz muhakeme yeteneği sonucunda kişiler, içinde oldukları toplumu samimi bulmadıkları anda terk etme hakkına sahip olmalıdır. Montesquieu'nün bireyciliği yasal eşitliği doğurmaktadır. Bu eşitlik kanunlarla tanınan statü ve fırsat eşitliğine dayanır (Berman, 2016, s.54-8). Montesquieu Paris'i ve metropol hayatını bireylerin özgürleşmesi için ideal bir ortam olarak görmüştür. Metropol de doğa gibi mekanik ve bireycidir, organik ve kolektif değildir ve tüm atomlarını sonsuz çeşitliliğiyle gösterir (Berman, 2016, s.66). Bir başka bireyci aydınlanma düşünürü olan Rousseau ise Paris'i tekilci ve dar görüşlü görmektedir. Rousseau, tüketim merkezi haline gelmeye başlayan modern metropolün özgün bir bireyciliği yansıtmasının mümkün olamayacağını düşünmüştür (Berman, 2016, s.123).

Montesquieu ve Rousseau'nun metropole bakışlarının farklılıkları bireycilik konusundaki bakışlarının farklılığından ileri gelmektedir. Rousseau, Aydınlanma düşüncesinin ve Berman'a göre radikal bireyciliğin en önemli düşünürlerinden biridir. Rousseau, benlik ile dünya arasındaki gerilimi ortaya çıkaran eserler yayımlamıştır. Özgürlükten daha fazla önemseydiği kavram 'özgünlük' ideali olmuştur. "İtiraflar" adlı kitabında, yaşayan insanlardan hiçbiri gibi yaratılmadığını ifade eden Rousseau,

özgünlüğü aydınlanmanın tek yolu olarak görmüştür. “Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylevler” adlı yapıtında özgünlük üzerine şunları söylemiştir:

İnsanın kendi çabalarıyla kendini hiçlikten yukarı taşımasının görüntüsü büyük ve güzel bir manzara oluşturur; aklın ışığı ile doğanın onu sardığı gölgelerden sıyrılmak; kendini kendinden yukarı taşımak; ruhen kutsal yerlere erişecek kadar yücelmek; evrenin enginliği içinde güneş gibi dev adımlarla yol almak; hepsinden daha büyük ve daha zor olmak üzere kendine geri dönmek, insanı incelemek ve onun doğasını, görevlerini ve amaçlarını tanımak. (Rousseau’dan aktaran Berman, 2016, s. 94).

Berman, “Özgünlüğün Politikası” (2016) adlı yapıtında Rousseau’nun bireycilik düşüncesini analiz etmiştir. Rousseau’nun başlıca karşı olduğu şey insanı kendine yabancılaştıran ve benliğine erişmesine engel olan tüm sistemlerdi. Düşüncelerini aktarırken evrensel insan modeli yanında doğal insan modelini de dayanak olarak kullanmıştır. Doğal insan hem geleneksel hem modern toplumdaki önce yaşamış olan ve sosyal ya da siyasi güçler tarafından tahakküm altına alınmamış, üzerine kendine ait olmayan roller biçilmemiş saf insandır ona göre. Rousseau, roller ve toplumsal maskelere karşı tam özgünlüğü savunur. Kişiler üzerlerini örten örtüyü kaldırıp içlerindeki esas ‘ben’ ile tanışmalıydı. Rousseau, eserlerinde hem geleneksel toplumu hem de gelişmekte olan modern toplumu eleştirmiştir. Hem geleneksel hem modern toplumsal biçimler kişilikten yoksun kılmakta, kişiyi yabancılaştırmakta, bireyin kendisinin hak ettiği yere gelmesinin önünde engel olmaktadır. Rousseau modern toplum kadar modern devleti de eleştirmiştir. Yasalar ile bireyler arasındaki mesafeyi ve yasaların her zaman egemen ve güçlü olanların kendi çıkarları doğrultusunda hazırlanmasını eleştirmiştir. Yasalar, Rousseau’ya göre mevcut durumda çoğunluğun azınlığa baskın çıkmasının, kamu yararının özel çıkarlara kurban edilmesinin, devlet de zenginlerin servetinin korunma aracı olarak vardır. Oysa doğal durumda, doğal insanlar arasında eşitlik vardı. Rousseau’nun bireyci devleti “toplum sözleşmesi” kuramına dayanmaktadır. Bu sözleşme tüm bireylerin siyasi katılımını öngörmekteydi. Bu yapıda iki tip irade vardır; bireysel irade ve genel irade. Çok sayıda bireysel iradenin genel iradeye dönüşmesi için yasalar gerekecektir. Rousseau’ya göre insanlar doğal halde iyiliğe meyillidir ve genel irade de iyi olandır. Yasalar, ikna yoluyla bireysel iradelerin toplamını genel irade ile çakıştıracaktır. Yani bir evrensel doğruluk vurgusu ve ‘insan’a güven söz konusudur (Berman, 2016). Rousseau’nun düşüncelerinin bir çeşit kamusal alan ve kamuoyu tarifi vermekte olduğunu görmemiz mümkündür.

Steven Lukes'e (1995) göre bireycilik (*individualisme*) teriminin kullanımı, Aydınlanma düşüncesine karşı duyulan bir tepki sonucunda yaygınlık kazanmıştır. Fransa'da ilk olarak Katolik restorasyoncu düşünürler bireyciliği toplum düzenini ve devlet otoritesini sarsacak bir görüş olarak suçlamaktaydılar. Bireycilik terimini sistemli olarak 1820'lerin ortalarında ilk defa kullanan grup ise Saint-Simoncular olmuştur. Bu grup Aydınlanmanın bireyi yüceltmesinin toplumu atomlaştıracağını düşünmüş, hiyerarşik olarak örgütlenmiş bir toplumsal düzeni savunmuştur. Bireycilik terimi, karşıtları tarafından Aydınlanma düşüncesinin olumsuz olarak görülen tarafları ile anılmaya başlanırken, 1820'lerde kendilerini "Société d'Individualistes" olarak adlandıran bir Fransız Devrimci grup, bireyciliği bir ideoloji olarak gururla savunma yoluna gitmiştir. On dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren liberal Protestanlar ve *laissez-faire* (bırakınız yapsınlar) liberalleri kendilerine bireyciler demeye başlamışlardır. Ancak on dokuzuncu yüzyılda bireyciler çoğunlukla bireyciliğin toplumsal atomculuk ve düzensizlik olarak anılmasına karşıt olarak bireycilik ile bağımsızlık ve kendini gerçekleştirme anlamlarına gelen *individualité* (bireysellik) arasındaki farkları vurgulamıştır (Lukes, 1995, s.11-6).

On dokuzuncu yüzyılda bireycilik düşüncesi toplumsal hayatı etkilerken klasik dönem sosyologları da bireycilik üzerine fikirlerini belirtmişlerdir. Fransız sosyolog Durkheim, on dokuzuncu yüzyıldaki bireyciliği ikiye ayırmaktadır. Bunlardan birisi bencillığe dayanan ve toplumu atomize etmeye yönelen bireycilik diğeri ise ancak toplumsal bütün içinde edinilen bireyciliktir. Bunlardan ikincisini değerli ve modern dünya için tek yol olarak görürken diğeri bireyciliği eleştirmiştir (Durkheim, 2019, s.49-57).

Durkheim gibi Simmel de (2009) iki farklı bireycilik olduğunu düşünür. Ünlü Alman sosyolog, on sekizinci yüzyılın bireyin özgürlüğüne vurgu yapan bireyciliği ile on dokuzuncu yüzyılın bireyciliği arasındaki farka işaret etmiştir. On sekizinci yüzyıl bireyciliği öncelikle evrensel insan anlayışına dayalıdır. Evrensel insan, evrensel doğa yasalarının insan üzerinde tek belirleyicisi ve bütün insanların evrende bir atom gibi eşit ve tekil olduğu görüşünden türemektedir. Baskıcı ve tarihsel olarak insana dayatılan sistemlerden özgürleşmenin eşitliği de beraberinde getireceği düşünülmüştü. Ancak durum böyle gerçekleşmemiş özgürlük talebi daha fazla farklılaşma ve öne çıkma isteğine dönüşmüştür. On dokuzuncu yüzyılda bireycilik inancında özgürlük yerine özel ve ikame edilemez olmak önemli hale gelmiştir ve bu durum eşitlik

kavramını zedelemiştir. Artık farklılaşma ve rekabet eşitlik isteğinden daha güçlü hale gelmiştir. Bu yeni bireycilik, kişinin ondan başka kimse tarafından dolduramayacağı düşünülen bir konumu benimsemesi ve toplum içinde o konumu bulmak için çabalaması anlamındadır. On sekizinci yüzyıl bireyciliği, atomize toplumla özdeşleştirilen ve iktisadi olarak kişisel çıkarları ön planda tutan on dokuzuncu yüzyıl bireyciliğinden farklı olarak bireylerin farklılıkları, bireylerin kendini keşfetmesini ve bulmasını öncelemekteydi. Ancak, Simmel'e göre her iki bireycilik tipi on dokuzuncu yüzyılda ekonomik ilkeler haline gelmiş, özgürlük ve eşitlik öğretisi serbest rekabetin, farklılaşmış/ayrışmış bireyler de toplumsal iş bölümünün temeli haline gelmiştir (Simmel, 2009, s.212-8, 248-9). On dokuzuncu yüzyıl Alman bireyciliğine baktığımızda ise Simmel'in yeni bireycilik tanımının uç bir örneği olarak Max Stirner öne çıkan isimlerden biridir. Stirner'in düşüncesi "ben" idealini yücelterek ben dışındaki her şeye karşı kötülük kaynağı olarak bakmakta olan bir "bencilik" düşüncesidir. Stirner'e göre:

Ben, bencil olarak, bu "insan toplumunun" gönencini yüreğimde taşıyorum. Ona hiçbir şey feda etmiyorum. Sadece ondan yararlanıyorum: ama ondan tümüyle yararlanmak için onu daha çok mülkiyetime geçirmeliyim ve kölem haline dönüştürmeliyim yani onu yok etmeli ve yerine Bencilerin Birliği'ni oluşturmalıyım (Stirner'den aktaran Lukes, 1995, s.26).

Stirner'in düşüncesi Corcuff'a göre Aydınlanma felsefesindeki kolektif dayanaktan ayrılması nedeniyle postmodern olarak tanımlanabilir. "*Benim için Ben'in üstünde hiçbir şey yok*" diyen Stirner düşüncesinde "ben" hem başlangıç noktası hem merkez hem de bir amaç olarak ele alınır. Bu bağlamda tamamen toplumsuzlaştırılmış bir 'ben' ideali söz konusudur. Stirner'e göre toplumsallaşma yapaydır ve 'ben' toplumdan daha önce gelir. Corcuff'a göre Stirner'in narsisizmi Batılı postmodern toplumların güncel eğilimi olarak düşündüğü narsisizminin öncülü gibidir (Corcuff, 2016, s.33-7).

Fransa ve Almanya'da düşünsel boyutuyla öne çıkan bireycilik, Lukes'e göre Amerika Birleşik Devletleri'nde kapitalizm ve liberalizmin düşünsel altyapısını meydana getirdiği için ekonomi-politik bir kavram olarak ön plana çıkmıştır. Bireyciliğe dayanan doğal haklar, *laissez-faire*, serbest girişim ve bireysel ekonomik bağımsızlık görüşleri yıllar süren Amerikan rüyasının ideolojik altyapısını oluşturmuştur. Bu dönemde toplumsal gelişimin, kalkınmanın ve Amerikan gücünün yükselişinin bireyciliğin eseri olduğunu ifade ederek bireyciliği yücelten çok sayıda metin

yayınlanmıştır. Diğer yandan Sosyal Darwinistler kavrama daha acımasız anlamlar yüklemişlerdir. Özellikle Herbert Spencer gibi düşünürler sosyal devlet anlayışını reddederek, rekabetçi ve yarışmacı bireyi savunmuş ve bu fikirler daha sonra *laissez-faire* iş dünyasının rekabetçilik ve girişimcilik ilkelerinin altyapısına zemin hazırlamıştır (Lukes, 1995, s.33-7).

Elliott ve Lemert'e göre Alexis de Tocqueville bireycilik kavramını on dokuzuncu yüzyıl başında Amerikan toplumunda ortaya çıkan yalıtılmışlık durumunu tanımlamak için kullanmıştır.

Bireycilik, yeni bir düşünceyi doğuran, yeni bir ifade. Bireycilik toplumun her bir üyesini hemcinslerinin oluşturduğu kitleden kopmaya ve ailesinden ve arkadaşlarından ayrılmaya ikna eden olgun ve soğuk bir duygu (Tocqueville'den aktaran Elliott ve Lemert, 2011, s.177).

Tocqueville, politik ve ekonomik bireycilik düşüncesi üzerine kapsamlı araştırmalar ve gözlemlerde bulunmuştur. Tocqueville, toplumsal bağları zayıflatan ve özel alanı öne çıkaran bireycilik düşüncesinin modernitenin ve demokrasinin doğal bir sonucu olduğunu düşünmüştür. "Amerika'da Demokrasi" adlı iki ciltlik kitabında liberal bireyciliğin bir getirisi olan siyasal alanda eşitliğin çoğunluğun azınlık ve muhalifler üzerinde baskı kurması ile sonuçlanabileceğini belirterek, eşitlik durumunun ayrıca mahremiyeti ve bireyciliği kuvvetlendireceğini ifade etmiştir (Sennett, 2010, s.52).

Steven Lukes'e göre bireyciliğin felsefi altyapısı bireyin yüceliği, özerklik, mahremiyet, kendini gerçekleştirme gibi sorunsallar temelinde biçimlenmiştir. Antik Yunan düşüncesinde Stoacılarla başlayan bu düşünsel yapıda özerklik meselesi bireyin düşünceleri ve eylemlerinin sadece kendine ait olması gerektiği ve başkalarınca belirlenip yönlendirilmemesi gerektiği ile ilgili olmuştur (Lukes, 1995). Aydınlanma filozofu Kant'ın teorik olarak ortaya koyduğu aklın özel kullanımı ile bireylerin söz sahibi olması gerekliliği bu düşünce ile ilişkilidir. Özgür rüşt haline dikkat çeken Kant için herkes kendi başına düşünebilme yetisine sahip olabilmeli ve akıl yürütme faaliyetlerinde bulunabilmelidir. Ancak Habermas'a göre Kant, akıl yürütme gücünün şartını serbest rekabete bağlı pazarda mal sahiplerinin özel özerkliğine atfedilmiş toplumsal ilişkiler olarak işaret eder. Kant'a göre, eğer mülk edinme hakkı herkese eşit olarak sunulursa mülk edinebilen kişiler de özgürce düşünme ve akıl yürütme faaliyetlerinde bulunabilirler (Habermas, 2010, s.201-9).

Lukes'e göre bireycilik düşüncesinde önemli yere sahip olan mahremiyet olgusu da daha sonra liberalizmin oldukça önem verdiği bir ilke olarak belirmiştir. On dokuzuncu yüzyılda liberal düşünürler, mahremiyeti ekonomik bağlamları ile ele alarak kamu alanının özel alana müdahil olmaması gerektiğini savunmuştur. İngiliz filozof, ekonomist ve siyaset insanı John Stuart Mill'in eserlerinde bu düşüncenin izlerini görmek mümkündür. Mill bireyin kendi kendisi üzerinde egemen olması gerektiğini belirterek, vicdan özgürlüğü, özgür rıza, düşünce ve kanaat özgürlüğünün önemini vurgulamıştır. Mill'in özgürlük tanımında yaşam planlarını kişinin kendine uygun şekilde kişisel olarak tasarlaması gerektiği yer almaktadır (Lukes, 1995, s.76).

Bireycilik düşüncesi siyasal bireycilikte devlet ve hukuk alanındaki tartışmaları beraberinde getirmiştir. Rousseau'nun etik bir mesele olarak ele aldığı benliğin yüceliği, ideal devlet ve hukuksal yapının bireyi ezmeden nasıl var olabileceği üzerine fikirleri ideal toplum felsefesini beraberinde getirmiştir. Bireyci düşünürlerin çoğunluğu devleti bireyin amaçları, arzuları ve daha iyi yaşam sürmesi için bir araç olarak görmüştü. Bireyin, toplum ve dolayısıyla devletten önce geldiği düşüncesi ve devletin insanın içsel özelliklerini kusursuz yansıtacak bir yapı olması beklentisi güçlü olmuştur. Toplumsal bütünün çeşitli kurumsallaşmış biçimlerinin sadece bireye ve özel amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik bir araç olarak görülmesiyle ortaya çıkan düzen "burjuva devleti" olmuştur. On dokuzuncu yüzyılda oluşmaya başlayan ve bireyci ideolojilerin etkisinin baskın olduğu hukuksal düzenlemeler bireyin mülki haklarının korunmasını temel almıştır.

Bireycilik hem siyasal hem ekonomik anlamda liberalizmin ideolojik altyapısını oluşturmuştur. Lukes, siyasal bireycilikte üç düşünce akımı olduğunu belirtmiştir. Bunlardan ilkinde siyasal alanda yurttaş olarak bireyler bağımsız bilinç merkezleridir. Bu bireyler kendi istek ve arzularının belirleyicisi ve savunucusu olarak kendi rızaları ile yetke oluşturur. Toplum sözleşmesi tartışmaları bu ekseninde gerçekleşmiştir. İkinci düşüncede devlet sınıf, topluluk, mevkii gibi grupları değil bireylerin çıkarlarının temsil edilmesi içindir. Üçüncü görüş ise hükümetin amacının sadece serbest piyasanın korunması ve güçlendirilmesi olduğunu, bireyler üzerinde devletin kontrolünü en aza indirmeyi savunan görüştür (Lukes, 1995, s.86-90). Siyasal liberalizm bireycilik ve mülkiyet hakkı ile doğrudan ilintilidir. Aydınlanma düşüncesini etkilemiş olan on yedinci yüzyıl düşünürü Locke'a göre, toplumsal ittifakın amacı özgürlüklerin ve hayatların korunması kadar kişisel mülklerin de korunmasıdır. Kişilik ile mülkiyeti

eşdeğer gören bu yaklaşımda mülkiyet özgürlüğü kişisel özgürlük ile ilişkilidir (Corcuff, 2016, s.46-7).

Burjuva liberalizmi demokrasinin gelişiminde başat konumda olsa da ilk başta kamusal katılımın ifade biçimi olan oy verme hakkına sadece mülk sahibi olanların sahip olmasını doğurmuştu. Habermas (2010) hem Tocqueville hem de Mill'in siyasi kamusal katılım hakkındaki fikirlerine değinmiştir. Siyasal eşitlik haklarının genişlemesiyle kamusal alan yani vatandaşların siyasi katılım oranı ve ortamı genişledikçe Mill ve Tocqueville kamu gücünün bireysel özgürlükleri ezebileceği endişesi duymuştur. Her iki teorisyen de kamuoyu dünyayı yönetir hale geldikçe kanaatleri ikna yoluyla değil zorla kabul ettirme eğilimine gireceğini düşünmüştür. Bunun için kamuoyunun sınırlandırılmasını savunmuşlardır. Bu bağlamda kamusal topluluğa mülksüz ve tahsilsiz kitlelerin dahil olması karşısında tahsilli kişilerin görüşlerine dayalı olarak kamusal kanaatlerin düzenlenmesi fikrini benimsemişlerdir. Bu düşünce, zümresel ayrıcalıkları savunduğu için liberal bireyciliğin ilk ortaya çıktığı anda benimsediği 'herkes için eşitlik' söylemi ile çelişen bir durumu göstermektedir (Habermas, 2010, s.234-245).

Siyasal bireycilikle oluşan hukuksal düzenlemeler ekonomik bireyciliğin yani liberalizmin de temelini oluşturmuştur. Üretim araçlarının özelleşmesinin desteklenmesi ve serbest piyasaya minimum devlet müdahalesi ekonomik liberalizmin temel dayanaklarıdır.

[Bireycilik] Farklı bireylerin farklı eğilimleri olduğuna ve her birinin diğerleriyle yarış içinde, yeteneklerini en iyi şekilde geliştirilmesine izin verilmesi gerektiğine inanır. O halde, sistem olarak bireycilik, serbest ticaret, rekabet ve özel mülkiyet sistemidir (H. M. Robertson'dan aktaran Lukes, 1995, s.96).

Adam Smith'in "görünmez el" teorisi dahil çok sayıda iktisadi teori rekabetçi ve girişimci iktisat modelini öne çıkarmıştır. Smith'e göre toplumun bütün olarak çıkarları ve refahı ancak özel bireyin çıkarlarının gerçekleşmesine bağlıdır. Her girişimci birey kendi yetenekleri doğrultusunda refahını yükseltme çabasına eriştiğinde toplum da zenginleşecektir. Ancak, serbest rekabetin gerekli durumlarda devlet tarafından kontrol edilmesi gerektiği, aksi takdirde toplumsal yozlaşmanın gerçekleşeceğini belirtmiştir (Curtis, 2015, s.55). Adam Smith ve bazı klasik iktisatçılar iktisadi alanda devlet müdahalesinin en az olması gerektiğini savunurken devletin gerektiği yerde liberal ekonomiyi düzenlemesine ve bazı kamu politikalarını

savunmuşken Sosyal Darwinciler ve Herbert Spencer gibi teorisyenler, yoksulluk ödeneği gibi kamusal politikalara karşı çıkmış ve daha acımasız bir iktisadi bireyciliği savunmuştur (Lukes, 1995, s.97-9).

Bireyciliğin modern toplumların biçimlenmesinde etkisinin büyük olduğunu söylemek mümkündür. Bireycilik düşüncesi modern anayasaların oluşmasında oldukça etkili olmuştur. 1948'de Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nin hazırlanmasında bireyci düşüncenin izleri olduğu kabul edilmektedir (Baudrillard, 2018; Birinci, 2017). David Harvey'e göre insan hakları ideallerinin gerek siyasi gerekse etik açıdan ön plana çıktığı bir dönemde yaşamaktayız ancak bu haklar çoğunlukla bireysellik ve mülkiyet temelinde siyasallaşmaktadır. Mülkiyetçi bireyciliğin öne çıktığı bir insan hakları ideali neoliberalizmin de meşruiyetini sağlamlaştırmaktadır (Harvey, 2013, s.43)

Neoliberalizm ve küreselleşmenin temel özellikleri olan serbest piyasaya bağlı iktisadi özgürlük ve rekabetçilik on dokuzuncu yüzyıl ekonomik bireycilik düşüncesine dayanmaktadır. Lukes (1995), aşırı iktisadi bireyciliğin en sistematik savunucularının çağdaş neoliberal iktisatçılar olan Milton Friedman ve Hayek olduğunu söyler. Bu iktisadi bakış, bürokrasi, planlama, iktisadi alana devlet müdahalesi ve kamu politikalarını tehlikeli olarak görerek kuralsızlaştırma politikalarını savunmuşlardır. Friedman, hükümetin iktisadi alanı ve kamu hizmetlerini başarılı bir şekilde yönetemeyeceğini düşünürken, Hayek de iktisadi planlamanın iptal edilmesi, sendikaların güçsüzleştirilmesi, vergilerin düşürülmesi, kamu hizmetlerine ödeneklerin kısıtlanmasını savunmuştur. Bu temel görüşler günümüz iktisadi bireyciliğini yansıtmaktadır (Lukes, 1995, s.99). Hayek ve diğer liberal iktisatçılara göre bireysel özgürlük toplumsal amaç fikri ile uyum sağlamak zorunda değildir ve kişinin özel mülkiyetini özgürce kullanması gereklidir (Curtis, 2015, s.59). Neoliberalizm küresel toplumda küresel vatandaş değil, bireyci insanlar istemektedir (Standing, 2014, s.292).

Günümüzde bireycilik ideolojisi özelleştirme ilkesi sonucunda görünürlük kazanmıştır. Serbest pazarın tarihsel liberal ilkeleri Aydınlanma Çağı kültürünün on dokuzuncu yüzyıl uyarlamasına dayanmaktadır (Elliott ve Lemert, 2011, s.14). Devletlerin kamu hizmetlerinden geri çekilip özgür birey girişimine geçmeyi destekleyen neoliberalizm sosyal hizmetlerin azalmasına neden olmuştur. Bu

özelleştirme politikaları toplumsal ilişki ve bağların daralmasını beraberinde getirmektedir. Piyasa güçleri sosyal yaşama daha fazla dahil oldukça politikleşmiş kültürden özelleştirilmiş kültüre geçiş meydana gelmektedir. Bireycilik kültürü, bireysel özgürlükler getirmesi yanında sosyal dokuya da egemen olurken kişiler toplumsal sorunlara bireysel çözüm aramaya başlamaktadır (Elliott ve Lemert, 2011, s.34-35). İstisnalar olsa da politikacıların ve ekonomistlerin önemli bir kısmı uzun süredir bireyci ideolojilere sadık kalmaktadır. Bireyci öğreti, sosyal ilişkilerin reddi, bireylerin kendi problemlerini kendi çözmesi ve hayata kendi kavramlarıyla devam etme konusunda rahat bırakmak gerektiği düşüncesine dayanmaktadır. Bireycilik günümüzde teknolojik yeniliklere ve küreselleşmenin ortaya çıkardığı çok uluslu finansal işlemlere ayak uymak için değişim geçirmiştir (Elliott ve Lemert, 2011, s.30). Günümüzde benlik vurgusunun ve bireycilik eğiliminin güçlenmesinin kökleri liberal geleneğin içinde bulunmaktadır. Liberal geleneğin mülkiyet ve para üzerinden özgürlükle ilişkisinin kurulması için gereken kamu haklarının azaltılarak bireylerin özerklikleri üzerinden toplumun doğal bir uyuma kavuşacağı düşüncesi, ilişkilerin, duygusal bağların ve yurttaşlık bağlantılarının bireyi güçlü kılmak için zayıflatılması nedeniyle bir çelişkiye neden olur. Sözde uyum durumu insan kişiliği için ilişkisel nitelikleri inkâr eder ve bireyin benliğini atomize sosyal ilişkiler dünyasında güçsüzeleştirir (Elliott ve Lemert, 2011, s.60-61). Riesman, geç modernitenin başlarında yayınlamış olduğu “Yalnız Kalabalık” adlı kitabında yüzeysel ilişkilere dayalı bir dışa yönelimliliğin giderek yaygınlaştığını, rekabete dayalı serbest girişim ve bireysellik temelli ideolojinin ebeveynler, okul ve medya tarafından kuşaktan kuşağa aktarıldığını ifade etmektedir (Riesman, 2016, s.109).

Curtis’e göre neoliberalizm her şeyin özelleştirilmesi anlamına gelirken mevcut ideoloji egemen bireye öncelik vererek ve toplumsal ahlakı topluma kapalı tekil bireyin inisiyatifine bırakarak bu eğilimi yönetmektedir. Curtis, hayatın özelleştirilmesini *idiotizm* olarak adlandırır. Bu terimin kökeni olan *idios* Antik Yunanca’da özel anlamına gelmektedir. Özel mülkiyetin serbest kullanımının özgürlüğün tek koşulu olarak görülmesi ve kamusal olana verilen önemin azalması olarak tanımladığı idiotizm terimi özel olanın hakimiyeti ve daha fazla mülkiyet arzusunu doğurur. Günümüzde serbest rekabetin özendirilmesi ve kuralsızlaştırma politikaları ile idiotizm yaygınlaştırılır. İdiotizm insanları kendi çıkarlarının peşinde koşan bireyler olarak atomlaştırır ve yaşamları özelleştirir. İnsanların odaklandığı

konu metaların tüketimine yönlendirildiğinde ve bu yolla atomize olup ilişkilerimiz sadece yakın çevremizle sınırlı olduğunda, farklı düşünme alternatiflerinden, toplumsal sorunlara duyarlı vatandaşlık bilincinden ve dünyayı yeniden icat etmeye yönelik düşünme sürecinden mahrum kalmış oluruz (Curtis, 2015).

2.2. Bireyselleşme ve Tarihsel Süreçte Gelişimi

Bireyselleşme (*individualization*), bireylerin içinde oldukları topluluğa bağlılığın azalması ve topluluğun çözülmesi anlamlarına gelmektedir. Bireysellik (*individuality*) ise bireylerin yaşamsal kararlarını kendilerinin alması olarak tanımlanmaktadır. Edebiyat tarihçisi Watt, bireysel (*individual*) ve bireysellik terimlerinin “bölünemeyen” anlamına gelen Latince *individuus* sözcüğünden türediğini belirtmiştir. İlk kez on yedinci yüzyılda bu terimlerin kullanımına rastlanmıştır (Watt, 2014, s. 159).

Philippe Corcuff'a göre, bireyselleşme süreci toplumsal ve tarihsel olarak anlaşılmalıdır. Toplumlarda kolektif eğilimlerden bireyselleşmiş bireyler ortaya çıkmakta ve bu fenomenler her çağda farklı yoğunlukta oldukları için toplumsal olduğu kadar tarihseldir (Corcuff, 2016, s.20).

Bireyselleşme sürecinin on dokuzuncu yüzyılda, modernitenin bir sonucu olan Sanayi Devrimi ile görünürlük kazandığı toplumbilimciler arasında yaygın görüştür. Giddens, moderniteyi ilk kez feodalizm sonrası Avrupa'da ortaya çıkan ancak yirminci yüzyılda giderek dünya çapında etkiye sahip olan kurumlar ve davranış biçimlerini ifade etmek için kullanır. Modernite sanayileşmiş dünyaya karşılık gelen bir dönem olarak anlaşılabilir. Modernitenin kurumsal etkisi sanayileşme olurken ikinci boyutu kapitalizmdir (Giddens, 2010, s.28-9).

Sosyolog Norbert Elias, “The Society of Individuals” (Bireyler Toplumu) adlı çalışmasında birey ile toplum arasındaki dualitenin bir açılımını yapmıştır. Elias, “birey mi toplumdaki önce gelir toplum mu bireyden önce gelir” tartışmasının anlamlı olmadığını, her ikisinin ayrılmaz bir bütün olduğunu belirtir. Bunun için Aristoteles'in yapı ve tuğla benzetmesini göstererek tuğlalar olmadan yapının yani toplumun olamayacağını, yapı olmadan da tuğlanın yani bireyin anlamının kısıtlı olacağını aktarır (Elias, 2001, s.6-10). İnsanlar binlerce yıl doğanın olumsuz koşullarından korunmak için topluluklar halinde yaşamayı seçmişlerdi. İlk olarak kabile

toplumlarının ve daha sonra köy topluluklarının az sayıda kişiden oluşması, toplulukta yaşayan herkesin aynı anda eylemde bulunabilmesinden dolayı tehlikelere karşı avantaj sağlamasından kaynaklanır. Kişiler devletlerin oluşumu öncesinde akrabalara, kabilelere, budunlara veya aşiretlere ömür boyu bağlıydılar çünkü içinde buldukları gruplar acil ihtiyaç durumunda yardım ve koruma bekleyebilecekleri gruplardı. Modern toplumun ortaya çıkmasıyla doğaya karşı mücadele yeteneği gelişmiş ve toplumsal iş bölümü küçük topluluklara ihtiyacı ortadan kaldırmıştır. Diğer yandan kabilelerin yerini alan ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla bireyselleşme kaçınılmaz olmuştur (Elias, 2001, 170-180). Elias'a göre 'bireysel' kelimesi günümüzde, her insanın belirli açılardan diğerlerinden farklı olmasını ve dünyadaki her insanın özerk bir varlık olması halini imler. Günümüzde topluluk kimliği olan biz-kimliği yerine ben-kimliği öne çıkarken birey kelimesi ben-kimliği ile eşdeğer hale gelmiştir. Ancak ben kimliğinin güçlenmesine rağmen insanlar toplumun bir üyesidir (Elias, 2001, s.156).

Aydınlanma öncesinde bin yıldan uzun bir süre Avrupa'ya egemen olan geleneksel toplumsal yapıda insanların bireysel kimlik duyguları toplumsal rollere bağlı olmuştur. Bu roller, önceden verili yani doğuştan gelen, farklılık ve yeteneklerine bakılmaksızın bireye yüklenen statülerdir. Bu roller, toplumsal istikrarı sağlarken, bireysel kimliği baskılamaktaydı (Berman, 2016, s.100). Geleneksel olanın yerine Fransız Devrimi'nin sonucu olarak ilerleme, bireycilik ve akılcılık düşüncesine göre şekillenen yeni bir toplumsal değerler sistemi olan modernitenin geçmesi bireyselleşmenin oluşmasının zemini olmuştur. Gelenekselin yerine modern olanın geçmesi geleneksel toplulukların ve temsil ettiği değerlerin, benimsediği davranışların da çözülmesini beraberinde getirmiştir. Marshall Berman'a göre modern olmak Marx'ın on dokuzuncu yüzyılda gelişmekte olan sanayi toplumu için söylediği *katı olan her şeyin buharlaştığı* bir dünyada yaşamaktır. Burada buharlaşan geleneksel toplumsal düzen ve o toplumun yaşayış biçimleri, uygulamalarıdır. Modernitenin ilerleme mantığında sabitliklere yer yoktur, bu nedenle sabit olan her şey buharlaşmaya başlar. Fransız Devrimi'nin etkileri modern bir kamu oluşturmuş bu kamu kişisel, toplumsal ve siyasi yaşamın her boyutuna yayılmaya başlamıştır. On dokuzuncu yüzyılda fabrikalar, genişleyen şehirler, gazete ve telgrafın doğuşu, ulus devletlerin güçlenişi, demiryolu ağları ve ulaşımın güçlenmesiyle şekillenen modern dünya eski olanı zayıflatırken bireyleri de bir dinamizm içine sokmuştur (Berman, 2013, s.27-32). Sermayenin giderek daha az

elde yoğunlaşmasıyla bağımsız köylü ve zanaatkarlar kitlesel üretimle rekabet edemeyip, topraklarından atölyelerinden ayrılmak zorunda kalırlar. Bu büyük dönüşüm ve yer değiştirmeler sonucunda yasal, mali ve idari merkezileşmelerle beraber ulus devletler ortaya çıkar. Berman, modern insanı hem artan devinim ve karmaşa ortamı karşısında aciz hem de dünyayı dönüştürme gücüne sahip olarak betimler (Berman, 2013, s.130). Berman'a göre modern insan bireyselleştiği için özgürleşmiştir ancak karmaşık modern dünya karşısında güçsüz konumdadır.

Richard Sennett (2010), on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıldaki toplumsal, ekonomik ve kültürel dönüşümlerin kişiliği güçlendirmesiyle özel hayata dönüldüğünü belirtir. Bu dönüşüm sanayi devrimi neticesinde kentlerin kalabalıklaşması ve değişen üretim biçimlerinin toplumsal yapıda köklü dönüşümler meydana getirmesiyle gerçekleşmişti. Özellikle Paris ve Londra on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda göçlerle birlikte oldukça kalabalık bir hale gelmiş, bunun sonucunda da kentlerde yabancılardan korunma yöntemi olarak içe dönme eğilimi güçlenmişti. Sanayi kapitalizmi ise sınıflar arasındaki ayrımı keskinleştirmeye başlamış ve bu ayrım mekansal olarak da kendine karşılık bulmuştu. Özellikle 1850'lerde dönemin Paris Valisi Haussmann'ın Paris planını dönüştürmesiyle varlıklı kesim ile yoksul kesim birbirinden ayrılmıştı. Sanayi kapitalizmi geleneksel iş hayatında da dönüşümlere neden olmuş, bu dönüşümler toplumsallaşma yoğunluklarını etkilemişti. Örneğin kentin kalabalıklaşması ve zanaatkar atölyelerinin yer değiştirmek zorunda kalmasıyla mesleklerin babadan oğula geçmesi geleneği zayıflamıştır. Bu durum kuşaklar arası statü farkını meydana getirmiş, bir üretici güç olarak aileyi parçalamıştır. Diğer bir etki loncaların gücünü kaybetmesi olmuştur. Hem Paris hem Londra'da on yedinci yüzyıl sonunda çok sayıda emekçi loncalara bağlıyken, on sekizinci yüzyılda loncalara bağlı emekçi sayısı zanaata dayalı emeğin eski önemini yitirmesi neticesinde düşmüştür (Sennett, 2010, s.85-200). Simmel loncalarda katı eşitliğin olduğunu ve üyeler arasında farklılaşmanın olmadığını belirtmiştir. Bireyselleşmeden uzak olan bu durum ticarete artan serbest rekabet ve hareketlilik karşısında çözülmeye uğramıştır. Loncaların çözülmesi zenginler ve emekçiler arasındaki sınıfsal farklılıkları ortaya çıkarmış hem de tüccarlığı üreticilikten bağımsızlaştırarak hareket serbestliği sağlamıştır (Simmel, 2009, s.234).

Modern metropollerde kültürel ve politik yaşam ise burjuva sınıfının davranışları ve arzuları etrafında şekillenmekteydi. İş yeri sahipleri ve bürokratlardan oluşan burjuva

sınıfı Sennett'e göre 1870'te Londra nüfusunun yüzde 35'ini, Paris'in yüzde 45'ini oluşturmaktaydı (Sennett, 2010, s.185). Oldukça geniş olan bu sınıf gerek ekonomik gerek sosyal hayatta bireyci bir kültürün yerleşmesine ortam hazırlamıştır. En baskın eğilim Habermas'ın da belirttiği gibi burjuva ailelerin ekonomik özerkliklerini mahremiyetlerini geliştirerek özel alanlarını güçlendirmeleri yoluyla göstermeleri olmuştur (Habermas, 2010, s.117-130). Geniş ailenin yerini çekirdek aile almış, burjuva aileler kentte yabancılara karşı güven ihtiyacını ve istikrarı aile içinde aramıştır. Burjuva sınıfının benimsediği bireycilik düşüncesi doğrultusunda kişilik önemsenir hale gelmiş ve kişilik gizlenen bir olgu olmaktan çıkarak topluluk içinde gösterilmeye başlanmıştır. Kişiliğin önemli hale gelmesinin nedenini Sennett, Aydınlanma düşüncesinin bir uzantısı olan sekülerleşme olduğunu belirtir (Sennett, 2010, s.200-254). Sennett'in kamusal yaşamdaki dönüşümü aktardığı çalışmasına dayanarak on dokuzuncu yüzyılda yabancılaşma ortamının artmasını, sanayi kapitalizminin toplumsal yapıdaki değişiklikleri ve kişiliğin topluluk içinde ön plana çıkartılmasını bireyselleşmeyi görünür kılan etmenler olarak değerlendirmek mümkündür.

Foucault (2015) bireyselleşmeye iktidarın disiplin aracı olarak bakmıştır. Bireyselleşmenin sistematik olarak erk tarafından 18. Yüzyılda özellikle eğitim ve üretim mekanlarında bireyselleştirici çerçeveleme ilkesiyle mekanların düzenlenmesi yoluyla uygulanmaya konduğunu belirtir. Kişiler sınıflarda, kırsalalarda, fabrikalarda işlevlerine, niteliklerine göre ayrıştırılmış, mümkün olduğunca bireyselleştirilerek disiplin altına alınması sağlanmıştı (Foucault, 2015, s.215-22).

Bireyselleşme konusu sosyoloji biliminin kuruluşundan itibaren kendine yer bulmuştur. Sosyolojinin kurucularından Georg Simmel bireyselleşme kavramını ağırlıklı olarak bireyselliğin gelişimi üzerinden ele almıştır. Öncelikle ikili bir varoluşumuz vardır. Bir toplumsal çevre içinde bir birey olarak diğer üyelerden ayrı olarak bulunurken diğer yandan bu çevrenin bir üyesi olarak var oluruz. Simmel, bireyselliği genişlemiş bir toplumsal ortamdan gelen özgürlük ve kendi hayat koşullarından sorumlu olma hali olarak tanımlamaktadır (Simmel, 2009, s.248). Bireyi kuşatan çevre ne kadar genişlerse varlık ve eylemdeki bireysellik o derece artacaktır. Nicel olarak bir toplumsal grubun genişlemesi ile grubun homojenliği de azalmakta, daha heterojen bir yapıya bürünmektedir. Bu şekilde topluluğun ortak kimliği çözülmeye başlar ve her bireyin kendi bireysel kimliği ortaya çıkar. Farklı kimliklere

sahip iki homojen toplumsal grup artan bireyselleşmeyle birlikte birbirine benzeme eğilimine girer ve her iki grupta birbirine eşdeğer yapılar görülme ihtimali artar. Bu süreçte ortak çıkarlara dayalı bütün bağlardan ayrı olarak birbirine benzemeye başlayan gruplar arasında fiili ilişkiler artmaya başlar. Toplumsal farklılaşma zengin ve yoksul, kapitalist ve emekçi gibi sınıfsal farklılıkları da beraberinde getirirken, benzer toplumsal statülerdeki kişiler farklı grupların üyeleriyle dayanışma ve fiili ilişkilerde bulunmaya başlar. Üyelerini merkezci kuvvetle bir arada tutan grubun mekansal, ekonomik ve zihinsel sınırlarının aşılması ve üyelerin bireyselleşmesiyle beraber grup içinde ortaya itici güçler çıkar ve diğer gruplarla köprüler oluşturmaya başlayan bir merkezkaç kuvvet meydana gelir. Simmel bireysel özgürlüğün gelişimiyle ticari gelişimin birbirine koşut ilerlediğini ve bireyselleşmenin ortaya çıkmasında ticaretin yaygınlaşmasının rolü olduğunu belirtmiştir. Loncaların dağılması ekonomik özgürlüğe dayalı bireysel farklılaşmayı ve uzak mesafelerdekilerle bağlar kurmayı sağlamıştır. Bu üretim ilişkilerinde ihracat yapanlar ile iç tüketime dayalı üretim yapanlar arasında farklılaşma ortaya çıkmıştır. Benzer durum toprak reformları sonrasında bir yanda toprak sahiplerinin diğer yanda toprağı işleyen emekçilerin oluşmasında da görülür. Yani bireyselleşme süreci sınıfsal farklılaşmayı da beraberinde getirmiştir (Simmel, 2009, s.232-7).

Modern sosyolojinin bir diğer kurucu ismi Emile Durkheim (2019), bireyselleşmenin endüstri toplumunun doğal bir sonucu olduğunu düşünmektedir. Durkheim bireyselleşme ile bireycilik kavramları arasında bir ayrım yapmamıştır. Bunun nedeni bireycilik kavramını olumsuz görmemesidir. Durkheim'a göre bireycilik faydacılık ve egoizmle eşanlamlı olarak değil, genel olarak bireyin yüceltilmesi olarak anlaşılmalıdır. Durkheim için bireycilik modern toplumun ahlaki birliğinin sağlanabileceği bir inanç sistemidir. Toplulukların hem coğrafi hem de niceliksel olarak genişlediği endüstri toplumunda gelenekler ve var olan uygulamalar, koşulların hareketliliği ve durumların karmaşıklığı ile uyum sağlayabilmek için bireysel çeşitliliğe daha az direnç göstermek zorunda kalmıştır. Toplulukların hızlanan değişimlere daha az direnç göstermesiyle herkes kendi yönüne gitme eğilimine girmiştir. Durkheim, toplumsal iş bölümü kuramı ile bireycilik düşüncesini bağdaştırmıştır. Gelişmiş iş bölümünün sonucu olarak her kişi farklı hedefleri düşlemeye başlamış ve her birey toplumda farklı ve özel bir konum edinmiştir. Bunun

sonucunda ise bilincin içeriği kişiden kişiye değişir hale gelmiştir (Durkheim, 2019, s.69-160).

Ancak iş bölümü, ahlakı tanımladığımız niteliği yalnızca sergilemekle kalmaz, giderek toplumsal dayanışmanın temel koşulu haline gelme eğilimi de gösterir. Evrim ölçeğinde ilerledikçe bireyi, ailesine, anavatanına, ona geçmişte verilen geleneklerine, kolektif grup kullanımlarına bağlayan bağlar gevşer. Birey daha hareketlidir, çevresini daha kolay değiştirir, etrafındaki insanları, daha otonom bir varoluşu, kendi kişisel düşünceleri ve duyularını oluşturan daha büyük kapsamı yaşamak için başka bir yere gitmek üzere terk eder (Durkheim, 2019, s. 151).

Durkheim (2019) iki tip toplumsal yapı belirlemiştir. Bunlardan ilki “mekanik dayanışma” diğeri ise “organik dayanışma”dır. Toplumsal iş bölümü ancak “organik dayanışma”nın hâkim olduğu koşullarda mevcuttur. Endüstriyel gelişim, mekanik dayanışmanın hakimiyetinin azalması ve yerine organik dayanışmanın geçmesini beraberinde getirmiştir. Mekanik dayanışma modernite öncesi toplumlara has klan, kabile gibi akrabalığa veya soya dayalı yakınlıkların mevcut olduğu homojen ve dışa kapalı gruplarda görülmektedir. Klanlar başka klanlarla birleşip bir üst topluluğu meydana getirirse de her klan eşdeğer bir segment niteliğinde olup oluşturdukları büyük topluluk ya da toplum da aynı şekilde homojendir. Bu gruplarda bireysel kişilikler yerine topluluk kimliği baskındır ve bu topluluk kimliği Durkheim’a göre çoğunlukla dini karakterdedir. Bireysel kişilik yerine kolektif kişilik görünür olduğu için mülkiyet de kolektiftir. Durkheim, modernite öncesinde köylerin de dönüştürülmüş klan özelliği gösterdiğini bu nedenle mekanik dayanışmaya dahil olduğunu belirtir. Organik dayanışma ise homojen segmentlerin tekrarından değil, her biri özel bir role sahip olan ve kendileri farklılaşmış parçalardan oluşan farklı organlar sisteminden oluşmaktadır. Bireyler köken ilişkilerine göre değil toplum içinde edindikleri faaliyetlere göre gruplanmaktadır. Kişilerin doğal çevreleri doğuştan gelen çevreleri değil toplumsal iş bölümü gereği mesleki çevreleri haline gelmiştir. Durkheim’ın kuramında toplumsal iş bölümü bireycilik temelinde yükselse de tüm bireyler topluma bağımlıdır ve bireycilik ancak toplum içinde mümkündür. Toplumsal iş bölümünde bireyler kendisini diğerlerinden farklılaştıran bir kişisel aktiviteye sahip olduğu ve diğer birçok konuda kendine yeterli olmayacağı için toplumun diğer üyelerine bağımlıdır. Bireysel kişilik, bir işte uzmanlaşarak yani iş bölümü ile edinilir. Her bireyin işlevi diğerlerine bağımlıdır ve bu da dayanışmayı beraberinde getirmektedir. Bu dayanışmada ilişkiler yasalarla düzenlenmeye muhtaç olup kurulan ilişkilerin her biri dışsal ve geçici özelliktedir. Durkheim’ın yaklaşımında toplumun tamamı bir organizma her birey de

bu organizmayı oluşturan organ olarak betimlenir. Durkheim'a göre iş birliğine dayalı toplumlarda bireysellik güçlü hale gelirken toplumsal zorunluluklar kişinin iradesi ve seçimlerine dayanmaktadır. Ancak bireyin kendine karşı görevleri aynı zamanda topluma karşı görevleridir. Her kişinin görevi, faaliyetlerini geniş bir alana yaymadan bir faaliyet üzerinde konsantre olarak uzmanlaşmaktır (Durkheim, 2019, s.69-160).

Sosyolog Ferdinand Tönnies de modern toplumda 'cemaat'lerin (*gemeinschaft*) yerini 'cemiyet'in (*gesellschaft*) aldığını belirtmiştir. Cemaat kapitalizm ve kentleşme öncesinde görülen, topluluk içinde dolaysız ve açık duygusal ilişkilerin baskın olduğu toplumsal ilişki ve birlik tipidir. Cemaatlerde bireysel kimlikler gelişmemiş ancak topluluk kimliği gelişmiştir. Cemiyet ise sanayi devrimi sonrası kentlerinde bireylerin bireyselleştiği ve iş bölümüne dayalı olarak yüzeysel ilişkiler içinde olduğu ilişki ve birlik tipidir. Cemaatlerde eylemler gerçekten arzulandığı için doğal iradenin güdümüyle, dayanışma içerisinde gerçekleşirken cemiyette hedefe yönelik ilişkiler olduğu için zorunluluğa dayalı ilişkiler mevcuttur. İlişkilerin istem farklılıklarını 'ussal' ve 'doğal' olarak iyiye ayıran Tönnies, cemaatte doğal yani dürtüsel, cemiyette ise ussal yani amaca yönelik düşünülmüş istem ayrımını yapmıştır. Cemaatleri örf ve adetler ve zanaatlar ayakta tutarken cemiyette kültür birliği zayıflamış, bilim ve teknoloji önemli hale gelmiştir (Tönnies, 2000, s.185-219). Kırsal hayatın cemaate daha yakın karakterde olduğu için sempatik olduğunu belirten Tönnies, Durkheim'dan farklı olarak yeni toplumsal biçime mesafeli davranmış ve cemiyetin yalıtılmışlık ve bireycilik doğuracağını düşünmüştür.

Zygmunt Bauman (2017.a), cemaat tipi topluluklardan kopma ve bireyselleşme sürecinin sanayi devri modernitesindeki çelişkilerine işaret eder. Sanayi Devrimi ile fabrikalarda çalıştırılmak için ait oldukları köylerden ve cemaat tipi topluluklardan kopartılan insanlar kentlerde kitle haline getirilmiştir. Bu süreçte kendi kendine yeten topluluklar sermaye sınıfı tarafından tehlikeli görülmeye başlanmıştır. Kişilerin hareketlerini kısıtlayan topluluk bağlarından koparılması fabrika işçisi olarak çalışmaları için gerekli görülmüştür. Topluluklarından ayrılmak zorunda kalan insanlarla on dokuzuncu yüzyıl, Batı Avrupa'da göçlerin, köklerden ayrılmanın yüzyılı olmuştur. Bu süreçte yoksulların bireyselleşmeleri fabrika ortamında özgürlükten uzak bir anlam içermiştir. Kendi topluluklarının güven ortamından kopartılan insanlar güvenlik hissinden de mahrum kalmışlardır. Modern kapitalizmin temel eylemi işi evden, üreticiyi geçim kaynaklarından ayırması olmuştur. Bu eylem

geçimini sağlama fiilini ahlak, duygu, aile ve komşuluk bağlarından arındırmıştır. İşin evden ayrılması girişimci için gerçek bir özgürlük sunarken, çevrelerinden koparılanlar fabrikalarda disiplin altına alınmıştır. Daha önce toplulukları içinde içtenlik, dayanışma ve rızaya dayalı olarak çalışanların yeni çalışma ortamlarında isteksiz tutumları sermaye sınıfını rahatsız etmiş ve üst sınıflarca disipline edilmesini gerektirmişti (Bauman, 2017.a, s.33-37). Aile ürettiğini kendi tüketirken ailenin üretici konumu yerini tüketiciliğe bırakmıştır. On sekizinci yüzyıl ortalarına kadar ekonominin fiziksel merkezi hane olmuştu. Zanaat mekânı ile ev kesin olarak ayrılmamış ve tarihçilerin aktardığına göre ustalar, çıraklar ve kalfalar hane halkı ile yaşayabilmekteydi (Sennett, 2019, s. 35). Hane ile işin ayrılması ve bu bağlamda üretim ile tüketimin ayrışması bireyselleşmenin sosyo-ekonomik boyutunu göstermektedir.

Bireyselleşme sürecinin kapitalist üretim biçimi ile yaygınlaşması siyasal düzendeki değişimlerle de desteklenmiştir. Simmel'e göre grubun genişlemesiyle, modern çağ başlarken farklı coğrafyalara yayılmış bütün birlik ve topluluklar arasındaki hukuksal ve yönetsel işleyişe dair farklılıklar hukuksal düzenlemelerle eşitlenmeye çalışılmıştır. Bu durum ulus devletleşme ve her şeyi kuşatan bir kamu fikri ile sağlanmıştır. "Herkes için eşit adalet" yaratımı bireyleri birliklerin baskı ya da ayrıcalıklarından bağımsızlaştırmıştır. Önceki dönemde görülen dar, içsel, homojen ara birliğin ortadan kalkmasıyla devletten bireye kesintisiz akışın sağlanması gerçekleşmiştir (Simmel, 2009, s.254). Elias da günümüzde kişilerin devlet veya toplum içindeki konumlarına bakılmaksızın herkesin bir birey (*individual*) haline geldiğini belirtir. Devletlerin oluşumundan önce toplumun kendisi aşiret, kabile, budun gibi topluluklara eşdeğerken günümüzde toplum kelimesi aynı devlet altında yaşayan insanları ifade etmeye başlamıştır. Devletler öncesinde toplumsal gruplar kendi otoritelerini ellerinde bulundururken toplulukların devletlerin kontrolüne girmesiyle karar verme süreçlerini de parlamentolara devretmişlerdir. Bu süreçte bireyler ile yönetim merkezi arasındaki mesafe açılmış ve bireylerin yönetime doğrudan katılma şansları kalmamıştır. Devletin koruması altına giren bireyler benzeşmeye başlamıştır. Bu duruma Elias, "kitle bireyselleşmesi" adını vermektedir. Ancak Elias, daha az gelişmiş ülkelerde bireyin aile, toplum ve devletle ilişkisinin gelişmiş ülkelere göre daha farklı olabileceğini, gelişmemiş ülkelerde aile, akraba ve köy yerlilerine bağlılığın yüksek olacağını belirtir (Elias, 2001, s.165,181). Elias'ın ben-kimliği güçlü bireyi, bireyleri

güvence altına alacak gelişmiş sosyal devlet mekanizması ile mümkün görünmektedir. Özetleyecek olursak bireyselleşmenin gelişimi çok katmanlı bir nedensellik sunar. Devletlerin gelişimi dışında Aydınlanma'nın bireycilik düşüncesi etkisinde biçimlenen hukuksal düzenlemeler, mülkiyete ilişkin reformlar yaratarak bireyselleşmenin siyasi boyutunun günümüz toplumsal hayatı için bir temel yarattığını söylemek mümkündür.

3. GEÇ MODERNİTEDE BİREYSELLEŞME VE BİREYCİLİK

Sanayi modernitesinden sonraki dönemi ifade etmek için geç modernite olarak adlandırılan dönemde bireyselleşme, sanayi modernitesindeki haline göre farklılaşmış ve daha fazla güçlenmiştir. 1980 sonrasında etkisini hissettiren küreselleşmenin gelişimine koşut olarak gelişen geç modernitede modernleşme olgusu dünya genelinde yayılırken bireyselleşme sürecini hızlandırmış ve dünya geneline yaymıştır. Modern çağ öncesinde gelenekler insanların etkinlikleri ve varoluşsal güvenliğinin temelini oluştururken modern çağda gelenekler artık toplumsal hayatın ontolojik desteğini oluşturmamaktadır (Giddens, 2010, s.69). Geç modernite toplumsal hayatı ve kişisel yaşantıları doğrudan etkilemektedir. Geç modernitede bireyselleşme olgusu ağırlıklı olarak Bauman, Giddens ve Beck tarafından analiz edilmiştir. Çalışmanın bu bölümü geç modernite ve küreselleşmenin toplumda ve bireyler üzerinde yarattığı dönüşümleri ve bireyselleşme ile ilişkisini ele alacaktır. Ağırlıklı olarak bu teorisyenlerin kuramları üzerinden geç modernite-bireyselleşme ilişkisinin temel boyutları aktarılacaktır.

3.1. Geç Modernitede Toplumsal Dönüşüm ve Bireyselleşme

Küreselleşme sonrası yaşanan toplumsal, politik, iktisadi ve kültürel dönüşümler bireyselleşmeyi güçlendirecek niteliktedir. Bireysel-benliğin güçlenişi geç modernitenin kendine has dinamikleriyle ilişkilidir. Anthony Giddens, geç modern çağdaki toplumsal dönüşümün benliğin mahrem yönleri üzerinde etkili olduğunu belirtir. Giddens'a göre modern toplumsal hayat, kurumsal düşünömselliğinin yanında geleneksel olanı tasfiye eden "yerinden çıkarıcı" mekanizmaların genişlemesine eşlik eden zamansal ve mekânsal yeniden organizasyon süreçleri ile kendini gösterir (Giddens, 2010, s.13). Modernite, merkezileşmenin getirdiği kurumsal organizasyonların toplumun her bir noktasını kapsamaması ve toplumsal ilişkilerin sınırsız genişlikte zamansal-mekânsal mesafelerde düzenli kontrolünü sağlayan bir organizasyonu ifade etmektedir (Giddens, 2010, s.30). Modern kurumların birçok yanı gelişmiş ölkeler kadar gelişmiş ölkeler dışındaki daha geleneksel ortamlarda yaşayan insanları da etkilemektedir (Giddens, 2010, s.37).

Modernitenin toplumları dönüştürmesinin ilk aşaması zamanın ve mekânın yeniden organizasyonudur. Zamanın ve mekânın ayrılması ile başlayan bu süreç mekânın belirli bir yerden koparılmasının temel mekanizması olan zaman algısında yaşanan dönüşümle ilişkilidir. Modernlik öncesi dönemde “ne zaman” sorusu “nerede” ile ilişkiliydi. Geleneksel düzende zaman ve mekânın bir yerle ilişkili ve her toplumun kendi zamanının olduğunu belirten Giddens, evrensel bir zaman hesaplama ve küresel standart zaman dilimleri sistemlerine geçilmesiyle zamanın mekândan ayrıldığını belirtir. Bu durum toplumsal etkinliklerin farklı zamanlar ve mekanlarda, yerin özelliklerine referans vermek zorunda olmayacak biçimlerde bir araya gelmesini sağlar. Zaman ve mekânın ayrılması küreselleşmiş “tek dünya”nın oluşumuna yol açan süreçleri harekete geçirmiştir (Giddens, 2018, s.44).

Zamanın ve mekânın yeniden organizasyonu modernitenin dinamizmi üzerindeki ikinci temel etki olan toplumsal kurumların yerinden çıkarılması süreci üzerinde etkilidir. Yerinden çıkarıcı sistemler “soyut sistemler” yani “uzmanlık sistemleri” ile “sembolik işaretler”den oluşur. Soyut sistemler gündelik hayatı geleneksellikten koparan ve küreselleştirici özelliğe sahip etkilerdir. Toplumsal ilişkilerin zaman-mekânın ayrışması ile yerel bağlamlarından uzaklaşması ve çok geniş bir zamansal-mekânsal alanda yeniden bir araya getirilmesiyle uzmanlıklar ve sembolik işaretler de yayılma eğilimi göstermiştir. Sembolik işaretler standart değerlere sahip olan ve birçok farklı ortamda geçerliliği olan mübadele araçlarıdır. Bunlardan en önemlisi paradır (Giddens, 2010, s.31-3). Simmel (2009, s.253), para ekonomisini daha geniş bir zaman-mekâna yayılan toplumsal ilişkiler ile hayat içerik ve biçimlerinin bireyselleşmesi arasındaki bağıntının bir nedeni olduğunu belirtir. İlkel ekonomi küçük ve yalıtılmış olduğu için yere bağlıdır. Paranın evrensel kabul haline gelmesi ve Giddens’ın (2018, s.31) belirttiği gibi nakit formundan çıkarak, temsil edildiği araçlardan bağımsızlaştırılıp daha sanal formlar halinde kolayca bir yerden bir yere aktarılması, paranın etkilerini çok geniş bir zamansal-mekânsal alana yaymış, bütün dünyadan çıkarların iç içe geçtiği, birbirini tamamlayan üretim sektörlerine ve benzer pratiklere sahip tek bir ekonomik çevre çıkmasını sağlamıştır. Paranın yerinden çıkarıcı etkisi kişilere hareket özgürlüğü sağlayarak bireyselleştirir. Bireyler serbest rekabete dayalı bir mübadele içine girerler. Bu rekabet, ekonomik çevrenin Giddens’ın deyimiyle yerinden-çıkarıcı hale gelmesiyle işlev uzmanlaşmasını beraberinde getirir.

Giddens'in tanımladığı soyut sistemleri meydana getiren ikinci kategori olan 'uzmanlık sistemleri' tükettiğimiz ürünlerden, oturduğumuz konutlara kadar modernite koşullarında hayatlarımızı belirleyen her türlü olguya nüfuz eder (Giddens, 2010, s.33). Modern çağ öncesi toplumlarda toplumun ve bireylerin hayatlarının devamlılığını sağlayan uzmanlıklar yakın akrabaların veya topluluğun kendi geleneksel bilgi sistemine dayalıydı (Giddens, 2010, s.47). Günümüzde ise teknik uzmanlıklar bir yere ya da topluluğa bağlı olmayıp, küresel olduğu kadar merkezileşmiştir. Yerinden çıkarıcı mekanizmalar gündelik hayatta daha önce ait olunan topluluğun üstlendiği güvenliği sağlamaya başlamıştır. Ancak modernitenin uzmanlıkları kesinlik içermediği ve sürekli dönüşüm geçirdiği için rasyonel bilginin kesinliği yoktur. Yerinden çıkarıcı mekanizmalar toplumsal düzeyde güvenlik sağladığı gibi yerel ya da küresel ölçekte yeni riskler ve tehlikeler yaratır (Giddens, 2010). Bu durum modernitenin ve yarattığı kurumların kendi kendini sürekli olarak gözden geçirmesini gerektirmektedir. Burada "düşünümsellik" (refleksivite) kavramı ortaya çıkmaktadır. Düşünümsellik teorisi Ulrich Beck ve Giddens tarafından modernitenin kendi yarattığı olumsuz değişimlere yanıt vermesini anlatmak için kullanılmaktadır. Modernitenin düşünümselliği toplumsal etkinliklerin ve doğayla kurulan ilişkilerin yeni bilgiler ve teknolojiler ışığında gözden geçirilmesi ve yeniden düzenlenmesi anlamına gelmektedir (Giddens, 2010, s.35). Modern organizasyonlar bürokratik ve kapsayıcı oldukları kadar düşünümseldir. Modernleşme süreci düşünümsel hale gelmiş ve kendi kendisini konu ve sorun haline getirmiştir (Beck, 2011, s.22).

Modernleşme terimi genel olarak ilerlemenin, iktisadi gelişimlerin geleneksel toplumsal yapılar ve değerler üzerindeki etkilerine işaret eden bir kavrama karşılık olarak, endüstrileşme, bilim-teknolojinin gelişimi, modern ulus-devletler, kapitalist dünya piyasası, kentleşme ve diğer toplumsal gelişmeleri işaret eder (Featherstone, s.26). Bu klasik modernleşme yaklaşımına karşı Ulrich Beck, sını modernleşmeden "düşünümsel modernleşme"ye geçtiğimizi belirtmektedir. Modernliğin bir devrinin bitip diğerinin başlaması "ikinci modernite" anlamına gelmektedir (Beck, 2005, s.57). Sını modernleşmenin kontrolsüz ilerlemesi, ekolojik ve bireysel risklerin sanayi toplumunun kurumlarının kontrol edemeyeceği seviyeye ulaşması "risk toplumu"nu doğurmuş, bu süreç de düşünümsel modernleşme sürecini başlatmıştır. Sanayi toplumunun tehlikeleri kamusal, siyasal ve özel hayat tartışmalarını etkilerken sanayi

modernitesine göre işleyen kurumlar risklerin yaratıcıları haline gelmiştir (Beck, 2005, s.33-4). Düşünümsel modernleşme risk toplumunun içine girdiği bu bunalım ve karmaşa halinden doğmaktadır. Düşünümsel modernleşmenin iki aşaması bulunmaktadır. Sanayi toplumunun kurumlarınca işlenemeyen veya çözülemeyen risk toplumuna özgü sonuçlarla karşılaşma hali yani “refleksivite” ilk aşamadır. İkinci aşama ise sorunlar karşısında siyasal, kamusal ve bilimsel olarak bilinç kazanımı ile “refleksiyon” gerçekleşmesidir (Beck, 2005, s.35). Teknik gelişmelerin yarattığı tehlikelerin hesaplanamazlığını kabul etmek, rasyonelliği sorgulayarak geçerli bilgileri gözden geçirmek, gelişmeye ilişkin bakış açısının gözden geçirilmesini zorunlu hale getirir. Toplumun bu kendi kendini sorgulama hali düşünümsel niteliktedir (Beck, 2005, s.45). Beck için düşünümsel modernleşme sadece risk toplumunun yarattığı şaşkınlık ortamı değil, aynı zamanda bütün kurumların gözden geçirilmesi, yenilenmesi süreci ve bir bilinçlenme hali olmalıdır. Beck’e göre düşünümsel modernitede sanayi modernitesindeki işlevsel uzmanlaşma sentez ve uyumlaştırmanın dahil olmasıyla uzmanlıklararası bir hale bürünür (Beck, 2005, s.78). Düşünümsel modernleşmenin bir diğer özelliği de toplumsal sınıfların kültürel ön koşullarının toplumsal eşitsizliklerin bireyselleştirilmesi ile çözülmeye uğramasıdır. Beck’e göre toplum halen sınıflı yapıdadır ancak sınıfsal topluluklar, sınıf bilinci ve sınıfsal bağlar çözülmüştür. Toplumsal sınıfların belirsizleşmesiyle toplumsal eşitsizlikler daha görünürleşmiş ve kişilerin yaşam dünyaları sınıflar tarafından belirlenemez hale gelmiştir (Beck, 2005, s.77). Bireyselleşme, ikinci modernitenin yani düşünümsel modernitenin sosyal yapısı haline gelmiştir (Beck & Beck-Gernsheim, 2002, s.xxii).

Giddens, zaman ve mekânın yeniden organizasyonu, yerinden çıkarıcı mekanizmalar ve modernitenin düşünümselliğinin küreselleştirici eğilimlere sahip olduğunu belirtir. Küreselleşme, Giddens’a göre, zamansal-mekânsal uzaklaşmaya bağlı olarak uzak toplumsal olaylar ve ilişkilerin yerel bağlamlarla iç içe geçmesidir (Giddens, 2010, s.37). Modernitenin bu üç dinamik etkisinin yayılcı ve evrenselleştirici doğası küreselleşmenin toplumsal nedenselliğini meydana getirmektedir. Zaman ve mekânın yeniden organizasyonu ve yerinden çıkarıcı mekanizmalar modernitenin önceki özelliklerini küreselleştirirken gündelik toplumsal hayatın içeriğini ve yapısını kökten değiştirir (Giddens, 2010, s.13). Dünyanın değişik bölgeleri birbirleriyle bağlantı içine girdikçe toplumsal dönüşüm yeryüzünün her köşesine uzanma eğilimi göstermiştir

(Giddens, 2018, s.14). Kişiler üzerinde doğrudan etki eden yerinden çıkarıcı mekanizmaların küreselleştirici olması bireyselleşmenin de artık sadece ileri sanayi ülkelerinin içinde olduğu bir durum değil küresel bir olgu olduğunu gösterir. *Düşünümsel olarak düzenlenen, soyut sistemlerin her yere nüfuz ettiği ve zaman ve mekânın yeniden düzenlenmesinin yerelin küresele göre yeniden ayarlanmasıyla sağladığı gelenek-ötesi bir toplumsal evrende benlik kapsamlı bir değişim geçirir* (Giddens, 2010, s.109).

Giddens, yaşadığımız moderniteyi “geç modernite” olarak adlandırmaktadır. Geç modernite bir yandan kurumsallaşma ve küreselleşme özellikleriyle birleştirici yana sahipken yeni parçalanma ve dağılma biçimleri yaratır (Giddens, 2010, s.13-5). Bireyselleşme de bu parçalanma ve dağılma biçimlerinin bir biçimidir. Yeni kimlik algısı geç modern çağın toplumsal koşullarının herkesi mecbur kıldığı kendini bulma sürecinin en önemli parçası haline gelmiştir. Bireysel kimlik modernitenin farklı kurumsal ortamlarına göre şekillenen hayat döngülerimizin işleyişi üzerinde etki eden bir “gelişme çizgisi” (*trajectory*) oluşturur (Giddens, 2010, s.26-8). Giddens’a (2010) göre bireysel kimlik ve benliğin gelişimi bir süreç olarak devam etmektedir. Kişiler hayatlarının kendi belirleyenleri haline gelmekte, düşünümsel seçimler yapmakta, dönüşümler geçirmektedir. Sanayi modernitesinde daha standartlaşmış hayat seyirleri mevcutken günümüzde farklılaşmalara dayalı “yaşam dünyalarının çoğullaşması” gerçekleşmekte ve yaşam öyküleri yani biyografiler standartsızlaşmaktadır.

Giddens’a göre (2010) yerinden çıkarıcı sistemler kendi kendine yeterli toplulukların gücünü kırarken, kişilerin de topluluklara bağlılıklarını azaltmaktadır. Topluluklara aidiyet çözüldükçe anonim ilişkilerin yoğunlaştığı kentlerde “saf ilişkiler” önem kazanmaya başlamıştır. Kişiler mahrem alanlarına dahil ettikleri kişileri kendileri seçebilmektedir. Saf ilişkiler kişilerin benlikleri üzerinde baskı oluşturmazlar.

Bauman, yaşadığımız moderniteyi ilk çalışmalarında postmodern olarak adlandırmış olsa da daha sonra postmodernite yerine “akışkan modernite” ve geç modernite terimlerini kullanmıştır. Bauman’ın akışkan modernite kavramı, Marx’ın sanayi modernitesinin yarattığı köklü dönüşümü ifade etmek için kullandığı “katı olan her şey buharlaşıyor” sözünden gelmektedir (Bauman, 2019, s.28). Eski modernite ağır, katı, yoğun ve sistemsiz iken günümüz modernitesi hafif, akışkan, yaygın ve ağırlardan oluşmuş haldedir (Bauman, 2019, s.54). Sanayi modernitesi geleneksel sistemleri

asında buharlaştırmamış yeni katılıklar yaratmıştır. Sanayi modernitesinin ekonomik sistemi yani Fordist fabrika sisteminin kurumları ve gözetimi bu katılığı yaratan unsurlardı. Ancak postmodern, ikinci modern, geç modern, üst modern olarak farklı isimlerle adlandırılan sanayi sonrası dönemde sanayi modernitesinin katılıkları eritmeye başlanmıştır. Özellikle iktidar ve sermayenin eskisi gibi sabit olmaması durumu ile bu akışkanlık hali somutlaşmıştır. Sanayi toplumunda yaşayan bireylerin güvencesi olan kamusal kurumlar akışkan modernitenin sıvılaştırdığı alanlardan olmaktadır. Akışkanlaştırıcı güçler, sistemlerden topluma, politikadan yaşam politikalarına yönelmiş, toplumsal birliktelikleri makro düzeyden mikro düzeye indirmiştir. Akışkan modernite, modernitenin bireysellemiş ve özelleştirilmiş versiyonudur (Bauman, 2019, s.28-32). Erken modernitedeki inançlar yanılsamalara dönüşmüş ve çökme noktasına gelmiş, modernitenin taşıdığına inanılan arz-talep arasındaki denge beklentisi, modernitenin ileriye ve medeniyete taşıyacağına dair inanç, ihtiyaçların karşılanması, düzen, gelecek üzerinde denetim gibi beklentiler zayıflamıştır (Bauman, 2015, s.142). Bu modernitenin en belirgin özelliği belirsizlik ve güvencesizlik ortamı barındırmasıdır. Bu ortam bireyselleşme için gereken zemini hazırlamaktadır. Bauman için modernite ve bireyselleşme aynı toplumsal duruma karşılık gelmektedir. Modernite, toplum içindeki konumun dış etkilerle belirlendiği düşüncesi yerine kişinin kendi kaderinin kendinin belirlediği bir özyönetim fikrini yerleştirir (Bauman, 2019, s.63). Bireyselleşme toplumsal olarak üretilirken toplumsallığın ve toplumun biçimi bireyselleşmenin oluşturulduğu ve uygulandığı tarza bağlıdır. Bireyselleşme bireyin toplumsal karakterinin doğuştan verili olarak kazanılması durumundan kurtulması yanında kimliğin bir görev olarak birey tarafından oluşturulmasını ve bu görevin yükümlülüklerini üstlenmeyi ifade etmektedir (Bauman, 2015, s.192).

Küreselleşme Bauman'a göre modernitenin bu yeni aşamasında belirsizlik ve güvencesizliğin oluşmasında önemli bir yer tutmaktadır. Küreselleşme planlamanın olmadığı, kendi kendine ilerleyen ve dengesiz süreçleri ifade etmektedir. Kurumsallaştırılmış iktidarın gücünün küreselleşme tarafından zayıflatılması yerelde belirsizlik süreçlerini beslemekte, yereli zayıflatmaktadır (Bauman, 2015). Giddens'in belirttiği gibi dünya bir yandan küreselleşmiş ama diğer yandan ulus devletler yok olmamıştır (Giddens, 2018). Küreselleşmenin getirdiği belirsizlikler ve kuralsızlaştırmalar, zayıflamış ulus devletler tarafından çözülemeyecek hale

gelmektedir ve bu durum, toplum ve bireylerin güvencesiz bir ortama kaymasına neden olmaktadır. Küreselleşen dünyada düzen iktidarsızlık ve tabi olmanın gerilimini barındırmaktadır. *Yeni küresel iktidar yapısı hareketlilik ile yerleşiklik, olumsuzluk ile rutin, kısıtlamaların seyrekliği ve yoğunluğu arasındaki zıtlıklarda işler* (Bauman, 2015, s.52). Küreselleşmenin yarattığı belirsizlikler küreselleşmenin ekonomik modeli olan neoliberal politikalarından doğmaktadır. Daha önce insan türünün akla dayalı bir kolektif girişimi olarak görülen modernleştirici görevlerin ve sorumlulukların üzerindeki kontrolün gevşetilip özelleştirilmesi ve kuralsızlaştırılması gerçekleşerek bireyselleştirilmiş kaynaklara tahsis edilmiştir. Neoliberal politikaları ilk uygulayan politikacılardan biri olan Margaret Thatcher'ın dediği gibi “*artık toplum diye bir şey yoktur*” (aktaran Bauman, 2015, s.143). Kuralsızlaştırma yoluyla serbest rekabete verilen değer, sermayeye ve finansa tanınan ayrıcalıklar sanayi kapitalizmi boyunca toplumsal olarak korunan güvenlik ağlarının parçalanmasına, iktisadi kaygıların her şeyin üstünde tutulmasına yol açmış, ayrıca eşitsizlik ve toplumlarda kutuplaşmaları arttırmıştır (Bauman, 2015, s.116). Ayrıca bu siyasal ekonomi, kuralsızlaştırma ve özelleştirme siyasetleri aracılığıyla iktidarın siyasetten uzaklaşmasına, küresel bir hal alarak akmasına ama yerleşik siyasal kurumların bölgesel kalmasına neden olur (Bauman, 2015, s.75). Bauman'ın burada kastettiği durum bireyler ve yerel topluluğun kaderinin küresel politikalarca belirlenmesiyle iktidar ile bireyler arasında açılan mesafe yüzünden bireylerin siyaset üzerinde etki kuvvetlerinin azalması ve kolektif eyleme bilincinin dağıldığıdır. Bu durum belirsizliğin hissedilmesinde büyük yer tutarken toplumlar eyleme geçme kabiliyetlerini yitirmekte, dünya finansı ve borsaları gibi güçler karşısında çaresiz hissetmekte ve yoksulluğun artışı, ormanların yok oluşu, havanın kirlenmesi, gezegenin ısınması, emek piyasasının daralması gibi olumsuz olaylar karşısında etki güçlerinin olmayacağını kabullenip sadece izlemek zorunda kalmaktadırlar (Bauman, 2015, s.76). Yine Bauman'a göre yeni düzende normatif düzenlemelere daha az ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak normatif düzenlemelerin yokluğu küresel elitlerin serbest piyasadaki hareketleri için geçerlidir. Küresel elitler dışında kalan kesimler belirsizlik ve güvencesizliği daha fazla deneyimlemektedir. Güvencesizlik her şeyin kısa vadeli olması ile eşgüdümlü ilerler. Örneğin bir konutun üretiminin küresel pazarda konut satan firmaların kontrolüne girmesiyle mekân üretiminin yerel toplulukla ve konutu satın alan bireyle bağlantısı kopar. Bu türden topluluklarda hiç kimse bir başka kişinin hayatına uzun süre tanık olamaz (Bauman, 2015, s. 53-56).

Elliott ve Lemert, küreselleşme ile dönüşen bireyselleşme eğilimini yeni bireycilik olarak adlandırır. Neoliberal politikaların hâkim olduğu günümüzde neoliberalizmin ideolojik alt yapısını oluşturan bireycilik, bireylerin düşünce yapısına nüfuz etmektedir. 1990'lardan itibaren küreselleşmenin etkileri yeni bir bireyciliği doğurmuştur (Elliott ve Lemert, 2011, s.11). Bu bireycilik kültürü de kişilerin toplumsal ilişkilerini etkilemektedir. Elliott ve Lemert kurumsal ağlar, kısa süreli proje çalışmaları, şirket küçülmeleri, kişisel gelişim kılavuzları, tüketim bağımlılığı, sanal ilişkiler, hızlı kimlik dönüşümleri, terapi kültürü gibi olguları küresel bireyci kültürün bazı özellikleri olarak gösterir (Elliott ve Lemert, 2011, s.9). Kişisel kimlik küresel ekonomilerin güçlerine göre şekillenme eğilimine girmiş, küresel güçler bireylerin kaderlerini etkilemeye başlamıştır (Elliott ve Lemert, 2011, s.14). Hızlı kitle iletişim araçlarının, dijitalleşmenin yerel ve uzaklarda gerçekleşen olayları birbirine bağlamasının da desteğiyle oluşan küresel gerçeklik algısı bugün bireyciliğin dokusunun üretildiği ve çoğunlukla duygusal olarak hissedilen kişisel deneyimler için önemli hale gelmiştir. Elliott ve Lemert gelişen küreselleşmeyle ulusal toplum kavramının ve birey kimliğinde ulus kimliğinin etkisinin daha az hayati önem taşıdığını ifade etmiştir (Elliott ve Lemert, 2011, s.31).

Bireycilik birçok nedenle modernitenin temel fikridir ve olmaya devam etmektedir, çünkü özgür ve özerk bireye ait ideolojiler kapitalist Batıda benlik ve toplum arasındaki ilişkilere model olmak için gereklidir. Bireycilik özünde kişisel ve sosyal yaşamda karşılaştığımız derin meseleleri keşfeden benlikle yakın ilişkiler vaat eder (Elliott ve Lemert, 2011, s.33)

Elliott ve Lemert bireycilikle ilişkili olarak üç sosyo-yapısal özellik olduğundan bahsetmektedirler. Bu özellikler, metalaştırma, sağ siyasalın yeni kültür politikaları ve özelleştirmedir. Bu özellikler toplumun farkına varılmasını engelleyici niteliktedir (Elliott ve Lemert, 2011, s.61). Elliott ve Lemert, yeni bireyciliğin on dokuzuncu yüzyıl bireyciliğinden üç boyutuyla ayrıştığını belirtirler. İlki geleneklerin ve geleneksel yaşam biçimlerinin altının oyulmasıdır. Giddens (2010) ve Beck ve Beck-Gernsheim'in (2002) belirttiği gibi modern toplumlar daha çok geleneksellikten uzaklaştıkça bireysel seçimler önem kazanır ve bireyin yaşamı deneyselleşmeye başlar. İkinci olarak özelleştirmeler ve rekabetçiliğin gelişiminin kimlikleri de özelleştirme sürecini başlatmasıdır. Üçüncü olarak da bireyciliğin on dokuzuncu yüzyıldakinin aksine sadece orta ve üst sınıfları değil tüm kesimleri etkisi altına almasıdır. Sınıfsal konumlar toplumdan özgürleşme anlamında bireyciliği kısıtlama eğilimi göstermesine ve zenginlerin ekonomik anlamda yoksullardan daha fazla

uzaklaşmasına rağmen yoksullar elitlerin ayrıcalıklı kültürlerine daha fazla ilgi duymaya başlamıştır (Elliott ve Lemert, 2011, s.36). Yeni bireycilik dört ana boyuttan oluşmaktadır: *benliğin yeniden keşfi, anlık değişimler, kısa vadecilik, hız-dinamizm* (Elliott ve Lemert, 2011, s.9). Bireycilik kültürü bireylerin risk aldığı, tecrübe ettiği, dönüştüğü bir dünyayı temsil eder (Elliott ve Lemert, 2011, s.38).

Ulrich Beck (2011), bireyselleşmeyi modernitenin bir zorunluluğu olarak görür. Beck'e göre bireyselleşme, sanayi modernitesinde varlığını koruyan aile, akrabalık, komşuluk, sınıf ve sosyal statü gibi sosyal formların parçalanması anlamına gelir. Sanayi modernitesinin oluşum sürecinde gerçekleşen bireyselleşme süreci daha çok geleneksel birlikteliklerde aşınma yaratmıştı. Geç modernitede sanayi toplumunun toplumsal birliktelik biçimleri olan ve toplumsal, siyasi örgütlenmeler ve kurumlarla ilişkili olan sınıf, aile ve toplumsal cinsiyet statüleri üzerinde de çözülme söz konusu olmuştur. Bu durum bir sosyal bireyselleşme dalgası yaratmaktadır (Beck, 2011, s.131-32). Modernleşme merkezi devlet egemenliği, sermaye yoğunlaşması, iş bölümü ve piyasa ilişkileri, kitlesel tüketim, hareketlilik yanında bireyselleşmeye de yol açmaktadır. Beck için bireyselleşme günümüzde üç boyuta sahiptir. Beck, bunları toplumsal biçimlerden ve bağlantılardan kopuş yani *özgürleşme*, pratik bilgi, din ve rehber normlar bakımından *geleneksel güvencelerin kaybı* ve *yeni bir sosyal bağlanma yoluyla tekrar birleşmek* olarak sıralar (Beck, 2011, s.193). Beck için toplumsal dönüşümün görünür yüzü bireyselleşmedir. Bireyselleşmenin getirdiği bireysel özgürleşmenin üç ana odağı bulunmaktadır. Bunlar; toplumsal sınıflardaki statüyle ilişkili özgürleşme, toplumsal cinsiyet statüsüyle ilişkili özgürleşme ve esnekleşen emek piyasası ile ilişkili özgürleşmedir (Beck, 2011, s.196).

Kişilerin küresel hayatlarının sosyal yapısı, farklılaşma ve bireyselleşmeyle birlikte oluşur. Bu yolla endüstriyel toplumun ulusal olarak kabul gören sosyal kategorileri olan sınıflar, etnik gruplar, çekirdek aile ve toplumsal cinsiyet kalıpları kültürel olarak çözülür ve dönüştürülür. Bu grupları Beck ve Beck-Gernsheim ölmüş ama yaşamaya devam eder gördükleri için “zombi kategoriler” olarak adlandırmıştır. Zombi kategoriler bireyleri serbest bıraktığı için geleneksel yaşam koşulları bile bir tercih haline gelir (Beck & Beck-Gernsheim, 2002, s.27). Beck ve Beck-Gernsheim'e göre bireyselleşme *disembedding without reembedding* yani yeniden bağlanma olmaksızın toplumsal bağlılıklardan ayrılmak demektir (2002, xxii). Beck ve Beck-Gernsheim'e göre bireyselleşme aynı zamanda kentleşme anlamına gelmektedir. Farklı yerlerde

farklı hayat biçimleri söz konusudur ve bireyselleşme farklı coğrafi bölgelerde farklı yoğunluklara sahiptir. Bireyselleşmenin kentleşmeye koşut ilerleyen bir süreç olmasıyla beraber; kitle iletişim araçları, eğitimin genişlemesi, tüketim yoluyla, kentler köyün oturma odasına kadar taşınır. Yeni hayat tarzları geleneksel hayat tarzlarını etkilemektedir. Bu nedenle bireyselleşme bir eğilim olarak görülmelidir (Beck & Beck-Gernsheim, 2002, s. 5). Beck ve Beck-Gernsheim'e göre birinin kendine ait bir yaşam sürdürme zorunluluğu toplumun farklılaşması (*differentiated*) yoluyla mümkün olur. İş bölümüne göre ayrılmış toplumda parçalar birbirine ikame edilemez. Bu durumda bireyler topluma kısmi olarak entegre olurlar. Bireyler vergi mükellefi, sürücü, seçmen, öğrenci, tüketicisi, hasta, üretici gibi işlevsel sınıflandırmalar arasında yer değiştirebilir, aynı anda birden fazla parçaya dahil olabilir ancak her seferinde ayrılmış bir parçayı temsil eder. Toplumun işlevsel olarak parçalanması yoluyla farklılaştırılması bireyselleşmenin gerçekleşmesi için gereken koşulları sağlamaktadır (Beck & Beck-Gernsheim, 2002, s. 23). Toplumun üyelerine bireyler olarak rol vermek modern toplumun temel niteliklerinden biridir. Ancak bu rol bir kerede edinilmemekte, her gün yeniden gerçekleşen bir etkinlik neticesinde gerçekleştirilmektedir (Bauman, 2015, s. 66). *Modern toplum, bireylerin "toplum" denilen karşılıklı karmaşıklıklar şebekesinin her gün yeniden biçimlenmesinden ve müzakere edilmesinden ibaret olan etkinlikleri kadar, bireyselleşme etkinliğinde de var olur* (Bauman, 2015, s.66).

Bireyselleşme süreciyle birlikte aile gücünü yitirmiştir. Aile gücünü yitirirken aile dışındaki geleneksel cemaat biçimleri de kaybolmaya başlamıştır. Ailenin üretici konumu aile bireylerinin tekil olarak emek piyasasına dahil olmasıyla bozulduğu için ailede çalışan her birey kendi biyografisini kurmaya başlamaktadır. Aile üyeleri kendilerine ayrı ilişkiler seçmekte ve kendi ağlarında yaşamaktadırlar (Beck, 2011, s.148). Herkes kendi biyografisini yaşamaya başladığı için, yaşam kesitlerine bağlı birden fazla kısmi aile hayatı ve aile dışında hayat yaşamaya başlamaktadır (Beck, 2011, s.173). Beck, aile içindeki bu dönüşümün hem geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin ortadan kalkmasını ve kadının özgürleşmesini hem de biyografilerin farklılaşması neticesinde aile içinde daha fazla çatışma veya boşanma olasılığını beraberinde getireceğini belirtmektedir (Beck, 2011, s.159).

Beck, kentleşmenin farklı kültürel geçmişten insanları bir araya getiren heterojen bir yapı yarattığı için sosyal örgütlenmelerin gevşemesinde bir başka etken olduğunu

belirtir. Komşuluk ilişkileri hareketliliklerin artması nedeniyle zayıflamıştır. Tanışıklıklar devam etmekte ancak bireylerin merkezde olduğu ilişkilere dönüşmektedir. İlişkilerin sayısı ve çeşitliliği artarken daha yüzeysel hale gelmektedir (Beck, 2011, s.172). Tanıdıklarla, arkadaşlarla, komşularla olan ilişkilerde kişinin kendi belirlediği hiyerarşiler yeni katmanlaşmalar yaratmakta ve ilişkiler fiziksel yakınlığa bağlı olmaktan çıkmaktadır. Yeni oluşan sosyal ilişkiler ve sosyal ağlar bireysel olarak seçilmekte, toplumsal bağlar düşünümsel hale gelmektedir. Bu nedenle bireyler tarafından bu ilişkilerin sürekli gözden geçirilmeleri, kurulmaları, yenilenmeleri gerekmektedir (Beck, 2011, s.148-9).

Beck, Giddens ve Bauman'ın bireyselleşme teorilerinin yorumlanmasında literatüre önemli bir katkı Mills (2007) tarafından yapılmıştır. Bireylerin hayatları boyunca kurumlarla ilişkilerine ve kurumlara göre biçimlenen hayatlarına odaklanan “yaşam seyri” çalışmaları ile bireyselleşme tezinin ortaya koyduğu yaşam dünyalarının çoğullaşması durumu arasında ilişki kuran Mills, bireyselleşmenin sosyal kurumların yapısal dönüşümünü ve bireyin toplumla olan ilişkisindeki dönüşümü ifade ettiğini belirtmiştir. Bu bağlamda üç tip bireyselleşme eğilimi olduğunu ortaya koyduğu bir teorik model geliştirmiştir. Bunlardan ilki *standartsızlaştırılmış (stratejik) bireyselleşme* artan otonomi ve seçim imkanlarının yaşam seyirlerini standartsızlaştırdığı bir bireyselleşmeyi ifade eder. Bireyler, hızla değişen bilgi ve deneyimler ışığında geleceği organize etmeye ve kendi biyografilerini yeniden inşa etmeye zorlanırlar. Bireyler her gün kendilerine boca edilen çeşitli deneyimleri yorumlamaya zorlanırken tutarlı bir biyografi oluşturmak için benlik düşünümsel olarak biçimlendirilir. Bireyselleşmenin bu gönüllü kategorisinde yaşam seyrinin merkezine bireysel kaynakları, gücü, failliği ve seçimi getirilir (Mills, 2007, s.68). Diğer bireyselleşme biçimi *varsayılan (konformist) bireyselleşme* bireyselleşme koşullarına sosyal normların dahil olmasıyla gerçekleşir. Varsayılan bireyselleşmede uygun kapasiteye ve hazırlığa sahip olmayan insanlar yeniden yapılandırılmış tüketici-şirket toplumunda ve kitle toplumunda mevcut olan bir dizi varsayılan seçenek içinden seçim yaparak çok fazla zihinsel çaba göstermeden yaşam seyrini takip eder. Akran veya bireyin ilişkili olduğu sosyal grupların davranışlarının izinden gitmek varsayılan bireyselleşmeyle uyumludur. Diğer yandan bazı hayat tarzlarının kalıplaşarak gelenekselleşmesi de söz konusudur. O halde gelenekten uzaklaşmış toplumun bireyleri yeni bir gelenekselleşen yapı içinde yerleşebilirler. Son olarak *kırılğan*

(*anomik*) *bireyselleşme* hangi alternatifin ne zaman, nasıl seçileceğinin belli olmaması nedeniyle seçim yapma konusunda zorluk çekme, varoluşsal güvensizlik ve anlamsızlık hissi yaşama, belirsizlik nedeniyle endişe yaşama, yabancılaşma, sosyal izolasyon gibi bireyselleşmenin olumsuzluklarının yoğun hissedildiği ve çeşitli kişilerin risklere karşı daha kırılgan olduğu durumdur. Riskin bireye kaydırıldığı bir ortamda bir ortağa, işverene veya refah devletine güven giderek azalır. Ontolojik güvendeki bu azalma yaşam olaylarının ertelenmesine, daha esnek ve daha az bağlayıcı seçeneklerin seçilmesine neden olabilir. Bireyler gelecek endişesi duyarken seçimlerinden tatmin olmayabilir ve kendini gerçekleştirme tatminini duyumsamayabilir (Mills, 2007, s.72-3).

De Beer ve Koster (2009), bireyselleşmenin kendi kararlarımızı vermede daha fazla özgürleşmemiz anlamına geldiğini belirtir. Bireyselleşmenin üç eğilimi olduğunu belirtmektedirler. Bunlar; *geleneksellikten uzaklaşma*, *özgürleşme* ve *heterojenleşmedir*. Geleneksellikten uzaklaşma aile, kapalı topluluk, dini cemaat, akraba grupları, komşular ve sendikalar gibi günümüze göre geleneksel sayılabilecek kurumlara bağlılıkların azalmasını ifade etmektedir. Özgürleşme kişilerin iş, eğitim, medeni durum ve diğer yaşam konularına ait belirleyenlerin içinde bulunulan gruba bakarak anlaşılabilmesi, bu belirleyenlerin üzerinde grup baskısının azalmasını belirtir. Son olarak heterojenleşme ise bir toplum içinde siyasi görüş, gelir eşitsizliğine bakış, gönüllülük gibi eylemlerde bulunma, farklılık ve azınlıklara karşı bakış açılarının farklılıklar göstermesidir. Bu üç eğilim birbirine bağlı ve birbirini etkileyen durumlardır. De Beer ve Koster bireyselleşmeyi makro ölçekte nicel olarak ölçmek istemişlerdir. Bu bağlamda European Values Study ve World Values Study'in 1989-2004 yılları arasındaki verilerine dayanarak 25 ülkenin özgürleşme, heterojenleşme ve geleneksellikten uzaklaşma kriterlerine göre bireyselleşme derecelerini ölçmeye çalışmışlardır. Sonuçlara göre Türkiye, 25 ülke içinde en bireyselleşmiş dördüncü ülke ve bu tarihler arasında heterojenleşme yönünde skoru en fazla yükselen ülke olarak görünmektedir. Ancak yazarlar verilerin Türkiye ve Portekiz için güvenilir olmadığını belirterek son tahlilde bireyselleşmeyi nicel olarak ölçmenin güç olduğunu ifade etmişlerdir (De Beer ve Koster, 2009, s. 54-64).

Bireyselleşmenin makro ölçekte ampirik olarak ölçülmesinin zorlukları bireyselleşmenin kararsız yapısından ileri gelmektedir. Mills, Beck ve Gernsheim'in (2002) bireyselleşmenin açık uçlu, kararsız niteliklerinden dolayı bireyselleşmeyi

“kasıtlı olarak kararsız” olarak tanımladıklarını aktararak bireyselleşmenin hem makro hem mikro ölçekte anlaşılması gerektiğini ifade eder. Mills’e göre bireyselleşme makro (toplumsal) düzeyde bağımsız değişken, mikro (bireysel) düzeyde ise bağımlı değişken özelliği göstermektedir (Mills, 2007, s.64).

3.2. Kurumsallaşma, Riskler ve Düşünsel Benlik

Toplumsal hayatta geleneksel güvencelerin ve rehberlerin yerini kurumların ve uzmanlıkların alması bireyselleşmenin temel faktörlerinden birisidir. Ancak geç modernitede uzmanlıklar yeni risk koşulları yaratmakta, kurumlar kişilerin hayatlarını yeterince güvence altına alamamaktadır. Kurumsallaşma ve soyut sistemler olarak uzmanlıklar bireyselleşmeye neden olurken kurumların günümüzde yeterli güvenceyi sağlayamaması sanayi modernitesinden farklı olarak benliği dönüştürmekte ve yeni bireyselleşme biçimlerine neden olmaktadır. Kurumsal bireycilik ve uzmanlıkların nasıl bireyselleştirdiği, risk toplumu bağlamında güven kaygısının değişimi ve geç modernitede düşünsel bireyciliğin nasıl ortaya çıktığı bu başlık altında aktarılacaktır.

3.2.1. Kurumsallaşma ve Kurumsal Bireycilik

Modern öncesi toplumlarda kişilerin güvenliği ve gündelik etkinliklerini belirleyen şey ait olunan topluluk iken modernitede bu görevler merkezileşmiş kurumlara aktarılmıştır. Zaman ve mekânın ayrılması, toplumsal etkinlikler ile mevcudiyet bağlamına dahil olan yerel toplulukla olan bağlantısını kopartır. Yerinden çıkarıcı sistemler olarak değerlendirilen kurumlar, zaman ve mekânın eylem alanını genişletir, bir olayın gerçekleşmesini yere bağlı olmaktan çıkarır. Bu süreç yerel topluluğa bağlı alışkanlık ve deneyimlerin getirdiği kısıtlardan kurtulmayı sağlar (Giddens, 2018, s.27). Topluluğa bağlılığın azalması ve dolayısıyla bireyselleşmenin en temel etkenlerinden birisini bu süreç oluşturmaktadır.

Modernitede bireylerin hayatları uzmanlıklar tarafından yönlendirilen kurumlara bağlıdır. Eğitim, sağlık, evlilik, istihdam, tüketim, güvenlik, barınma, miras ve mülkiyet gibi çok sayıda konu modern kurumlar tarafından gözetilir, kanunlarla düzenlenir. Öncesinde aile ve grubun sınırladığı kuralları artık bürokrasi uygulamaktadır (Beck & Beck-Gernsheim, 2002, s. 23). Artık, modern öncesi dönemdeki gibi bu konular, içinde bulunulan toplulukla ilişkili olmadığı için bireyler

yerel topluluklara daha az bağı hale gelmiştir. Habermas (2010), sosyal devletlerin ortaya çıkışı ile daha önce özel alana ya da yerel topluluğa dahil olan konuların kurumsallaşarak kamusal sorun haline geldiğini ve toplumun devletleştiğini, devletin de toplumsallaştığını belirtir. Devlet müdahalesi iş, emeklilik, sağlık gibi konuları kapsamaya başlamış, üretici olarak aile yerini aile içindeki tekil bireylerin gelirin bırakmıştır. Daha önce meslekler kuşaktan kuşağa aktarılan, aileyle ilişkili bir konuyken meslek alanı kamusal olarak özerkleşir. Tüm bu süreçlerde aile kendi içine çekilerek mahremiyet güçlü hale gelir (Habermas, 2010, s.251-269). Habermas'ın göstermeye çalıştığı şey bireylerin aile, akrabalık ve yerel topluluktan koparak doğrudan devlet kurumlarının ve işletmelerin gözetimine girmesi ve ailenin toplumsallığının azalarak içine kapanmasıdır. Hem bireylerin kurumlara bağlanması hem de özel alanın daha özel hale gelmesi bireyselleşme ile ilintili bir süreci kuvvetlendirmiştir.

Soyut sistemlere dahil olan uzmanlıklar benliğin oluşumu ve sürekliliğiyle ilişkilidir. Örneğin günümüzde çocukların yetişmesi kuşaktan kuşağa aktarılan bilgilerden ziyade pediatrist, pedagog ve eğitimci gibi uzmanların tavsiyelerine göre şekillenmektedir (Giddens, 2010, s.51). Sennett, çocukluk döneminde kişiye özel eğitim ve sınıflandırmanın yetişkinlikte bireylerin iş birliği içine girmelerini zorlaştırdığını ifade etmektedir. Çocuklar büyütülürken kurumlar, otonomi ve kendi kendine yeterliliği önemser, bireyler özgür olarak düşünülür. Farklı gelir seviyesinden çocukların farklı okullarda eğitilmesi ve hatta okul içinde farklı bilişsel seviyedeki çocukların ayrı sınıflara yerleştirilmesi eşitsizlik ortamını kuvvetlendirirken farklı statülerdeki çocukların iletişimlerinin kopmasına, gelecek yaşamlarında ise iş birliğinden kaçınma eğilimine neden olmaktadır (Sennett, 2012, s.168-176).

Bireyselleşme sürecinde aile ve toplumsal sınıfın yerini kurumlar almaktadır (Beck, 2011, s.199). Bireyselleşme sürecine daha öncesinde sosyal zümrelerin yerini sınıfların alması eşlik etmişti ancak günümüzde artık toplumsal sınıflar etkili değildir. Bireyin kendisi yaşam dünyasında toplumsalı üretme birimi halini almaktadır. Toplumsalın ne olduğu bireysel kararlara bırakılmaktadır (Beck, 2011, s.135-6).

Bir başka deyişle, bireyler, ailenin hem içinde hem dışında kendi eğitimsel ve piyasa dolayımı geçim güvencelerinin, ayrıca bunlarla ilgili biyografi planlaması ve örgütlenmesinin aktörleri oluyorlar (...) Bireycilik, bu açıdan tekrar ayağa kalkan bireyin dünyayı kendi kendine inşa etmesinin başlangıcına işaret etmiyor. Daha ziyade yaşam tarzlarının kurumsallaşması ve

standartlaşması yönündeki eğilimlere eşlik ediyor. Geleneklerden arınmış bireyler, emek piyasasına bağımlı hale geliyor; böylece eğitim, tüketim, toplumsal-yasal düzenleme ve yardımlar, trafik planlaması, tüketim önerileri ile tıbbi, psikolojik, pedagojik danışma ve bakım imkanlarına ve modalarına bağımlı hale geliyorlar (Beck, 2011, s.135).

Statünün etkilediği sınıfsal-kültürel ya da ailevi biyografik özellikler “kurumsal biyografik” modellere dönüşme eğilimi göstermekte, bireyler sanayi modernitesinin temel toplumsal formasyonları olan çekirdek aile ve sınıfsal statülerden kurumlara bağlanmaktadır. Eğitim sistemine dahil olma, işe girme, işten çıkma, sosyal politikalar kurallarına göre emeklilik yaşının belli olması kurumsal biyografik modellere örnekler olarak verilebilmektedir (Beck, 2011, s.199). Bireyselleşme bireylerin özerkleşmesini zorlaştıran biyografik modellerin ve yaşam biçimlerinin standartlaşması anlamına da gelmektedir. Bireyselleşme piyasaya bağımlılık yani kıyafetlerin, konutların, ev eşyalarının tektipleşmesine neden olan toplu tüketim ve kitle iletişim araçları üzerinden benimsetilen görüşler, davranışlarla ifade bulan kitle piyasası anlamına gelmektedir aynı zamanda (Beck, 2011, s.200). Dünyanın birçok ülkesinde insanlar kurumsal olarak üretilmiş televizyon programlarını izlemektedirler. Aile içinde dahi herkes yalıtılmış durumda televizyona odaklanır. *Böylece bireyselleşmiş kitlesel izleyici veya yığınlar halinde yalıtılmış münzevilerin standartlaşmış kolektif varoluşu toplumsal bir imge olarak zuhur eder* (Beck, 2011, s.201). Beck, birbirleriyle bağlantılı bilgi teknolojileri çağında dünyanın durumu ile ilgili bilgilerin etkisiyle kişilerin alışkanlıklarını ve kimliklerini sürekli gözden geçirdiğini, yeniden yaptığını ve yeniden keşfettiğini iddia eder (Elliott ve Lemert, 2011, s.90).

Beck ve Gernsheim’e göre ulus devlet, sınıf, etnik bağlılık ve aile yapılarının zayıfladığı bir çağda yaşamaktayız. Bu nedenle bireysel kendini gerçekleştirme ve başarı etiği modern toplumlarda en güçlü yönelim haline gelmiştir. Modern insanın hayatı seçimlere dayanmaktadır. Kendi hayatının belirleyicisi, bireysel bir kimliğin yaratıcısı olmayı arzulayan insan olmak, karar verici olmak çağımızın ana karakteridir (Beck & Beck-Gernsheim, 2002, s.22-3). Modern aile hayatı ve iş dünyasında diğerlerine bağımlılık zayıflık işareti olarak görülerek başarısız bir karaktere yorumlanır (Sennett, 2012, s.169). Modern yaşam bireyselleşme yoluyla bireylere istikrarsız bir özgürleşme vermektedir (Beck & Beck-Gernsheim, 2002, s.2). Bu özgürleşme aynı zamanda seçme özgürlüklerinin sonuçlarıyla başa çıkma görevi yükler (Bauman, 2015, s.72). Güvenlik sağlayan geleneksel gruplardan ayrılmanın bedeli istikrarsızlık ve belirsizlik olarak ortaya çıkmaktadır. Modern kurumlar ise

toplumsal yaşam ve bireyin hayatı üzerinde etkisini sürdürmeye devam ederken neoliberal kapitalizm koşullarında bireyler için tatmin edici güvence ortamı sağlamaktan uzaktır. Günümüzde sosyal kurumlar bireyleri tamamen güvence altına almamakta olup sadece yol gösterici ve teşvik edici niteliktedir. Örneğin emeklilik sistemi bir güvence ortamı yaratmaktadır ancak emeklilik için gereken uzun süreli iş güvencesini kurumlar sunmamaktadır. Kişiler kurumlardan faydalanabilmek için ekonomik olarak aktif biçimde hayatını kendi başına idame ettirmelidir (Beck & Beck-Gernsheim, 2002, s.2-18). Beck ve Gernsheim hem sosyal kurumlara bağlı olup hem de bireyselleşmiş olmanın verdiği bu çelişkili durumu “kurumsallaşmış bireycilik” olarak değerlendirir (Beck & Beck-Gernsheim, 2002, s.23).

Geç modern toplumlarda kişilerin hayatı, kendine özgü bir hayat değildir. Ulus devletler tarafından sağlanan rasyonalizasyon ve hukuksal düzenlemeler toplumun bireysel çıkarlarının birleştirildiği standart bir yaşam üretir. Devletlerin yasal normları bireysel fayda alanlarına getirilerek bireylerin kendi yaşamlarını daha fazla organize etmeleri gerektiği sürekli olarak vurgulanır (Beck & Beck-Gernsheim, 2002, s.23). Batı tipi bireyselleşmiş toplum bireylere sistemsel çelişiklere bireysel çözüm bulmasını söyler (Beck & Beck-Gernsheim, 2002, s.xxii). Diğer yandan modern toplumda bireylere yeni talepler, kontroller ve kısıtlamalar dayatılmaktadır. Modern kurumlar aracılığıyla bireyler emeklilik, iş sözleşmeleri, eğitim hayatı, vergi sistemleri gibi konularda yönetmelikler ve şartlar altında yaşamlarını sürdürür. Kurumsallaşmış bireyciliğin en belirgin yanı bu durumdur. Kurumlar ortamında bireyselleşmenin varlığı kişisel biyografileri “seçmeli biyografi”, “düşünümsel biyografi” ve “do-it-yourself biyografi” (kendin-yap biyografi) haline çevirir. Düşünümsel biyografiler özgür seçime dayalı olmak zorunda olmadığı gibi başarıyla sonuçlanmak zorunda da değildir. Düşünümsel biyografiler her zaman “risk biyografisi”dir ve tehlikeler içerir (Beck & Beck-Gernsheim, 2002, s.2-3). Küreselleşen sosyal süreçlerde herkesten kendisini yeniden şekillendirmesi, yapılandırması, yeniden keşfetmesi ve başkalaşması beklenmektedir. Bu “yeni bireycilik” çağıdır (Elliott ve Lemert, 2011, s.29). Giddens (2010) da uzmanlıkların çoğalmasıyla çeşitlenen kurumların kişileri farklı hayat tarzlarına yönelmesine yol açtığını belirtmektedir. Geç modernitede toplumsal iş bölümü düzeyinde uzmanlaşma çok karmaşık ve parçalı hale geldiği için bireylerin üstlenebileceği rol kümelerinden bahsedilememektedir. Kurumlar kişileri alternatif yaşam tarzlarına maruz bırakır, modern kitle iletişim araçları çoklu hayat

tarzlarına dikkat çeker ve bu durum yaşam dünyalarının çoğullaşmasına yol açar. Bireyler kendi içlerinde anlam ve tatmin arayışına girer, kendini gerçekleştirme eğilimi öne çıkar (Howard, 2007). Elchardus ve Smits, standartsızlaşmış hayat seyirlerini ehliyet alma, işe başlama, maddi açıdan bağımsız olma, ev satın alma, evlenme, eğitim hayatını bitirme yaşlarında farklılıklar oluşması olarak yorumlar (Elchardus ve Smits, 2006).

Beck'e göre sosyal bağlarından koparılarak özelleştirilen insanların algı biçimleri de özelleşmektedir. Kolektif belleğin gücünü yitirmesi algının bireyselleşerek tarih dışı olmasına neden olur. Kuşaklar arası anlaşmazlıklar daha fazlalaşır. Çocuklar büyükanne ve büyükbabalarının hatta ebeveynlerinin yaşam bağlarına yabancılaşır. Bireyselleşme herkesin kendi biyografisini verili sınırlamalardan kurtarıp kendi belirleyerek açık ve karar vermeye bağımlı hale getirilmesi anlamına gelmektedir. Hayat konumlarının bireyselleşmesinin biyografileri düşünümsel hale getirmesiyle verili biyografilerin yerine kişinin kendi ürettiği ve üretmeye devam ettiği biyografiler gelmeye başlar. Bireylerin kendi biyografisinin belirleyicisi, yeteneklerinin, yönelimlerinin, ilişkilerin planlayıcısı olmasıyla eğitim, meslek, iş, oturulacak yer, eş, çocuk sayısı gibi konular artık bireyin kararlarıyla belirlenir hale gelmektedir (Beck, 2011, s.204-5).

Elliott ve Lemert'e göre kurumsal yapılar neoliberalizm tarafından kamusallığın zayıfladığı, bireyci kültürün düzenlemelerine göre şekillenmektedir. Batıdaki küreselleşmeye bağlı politikalar insan toplumlarını ve dayanışmasını yok etmiş, piyasayı herkesin beklenti, görüş ve tavırlarını şekillendirecek şekilde düzenlemiştir. Neoliberalizm eğitimden sağlığa kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi yönünde baskı uygularken kamusal ve özel bakış arasında ayrışmaya neden olmakta, kamu bilincini zayıflatmaktadır. Çokuluslu küreselleşmenin gelişmiş aşamasında kapitalizm bireylere rekabetçi olmayı ve risk almayı benimsetmekte, kamusal hizmet beklentilerini bu yolla azaltmaktadır. Kurumsallaşmış açgözlülük ve hile ortamı kişisel ve kültürel yaşamda da patolojik sonuçlar doğurabilir (Elliott ve Lemert, 2011, s.62-4). Bauman'ın (2015) belirttiği gibi kamusal olması gereken kurumların özelleştirilmesiyle hayatların özelleşmesi koşut ilerleyerek siyaseti zayıflatmaktadır. Bauman'a göre ortak çıkar bilincinin çökmesiyle bireyler kamusal fayda yerine bireysel faydaya odaklanır, özel ve kamusala bakış değişir. Bauman'ın kamusal kurumlara ilişkin bu yorumu, Elliott ve Lemert'in küreselleşmenin kamusalılığı

aşındırdığı yorumu ile örtüşmektedir. Sonuçta bu durum bireyci kültürün toplumun katmanlarında yayılmaya başladığını gösterir. Özele bakışın değişmesiyle bireylerin sağlık, eğitim, emeklilik gibi kurumsal hizmet ve bağlılıkları özel işletmelerden sağlama yoluna gitmeye başladığı yorumu yapılabilir.

Bireyselleşme, bireylerin serbest kararıyla ulaşılamayan bir durumdur. Bireyselleşme geç modernitede bir zorunluluk haline gelmiştir (Beck & Beck-Gernsheim, 2002; Bauman, 2015). Bauman'a göre gerçekte olması gereken *de facto* (fiilen) bireyselleşme iken *de jure* (kanunen) bireyselleşme gerçekleşmektedir. Rousseau'nun eleştirdiği bireycilik türü geç modernitede Bauman tarafından eleştirilmiştir. Günümüzde bireyler özgün bireyler değildir. Bu durum 'bireyleşme' değil zorunlu bireyselleşmeyi doğurmaktadır. Bireylerin kendi kimliğini edinme, kendi kendini yönetme, kendini kabul ettirme ve kendi kendine yeterli olmak kişilerin hayat konumlarına bakılmaksızın zorunlu hale gelmiştir (Bauman, 2015, s.143). Beck için de bireyleşme ve bireyselleşme birbiriyle karıştırılmamalıdır (Beck, 2011, s.194).

3.2.2. Riskler ve Güven

Modernlik koşullarında yerinden çıkarılmış kurumlar yerel pratiklerle küreselleşmiş toplumsal ilişkileri bir araya getirerek günlük yaşamın içeriğini dönüştürür (Giddens, 2018, s.81). Geç modernitede iş, kariyer, evlilik, eğitim, boş zaman aktiviteleri gibi önemli eylemler yanında gündelik hayattaki en basit adımlar ve çevremizi kuşatan nesnelere, kurumlar ve uzmanlıklarla ilişkilidir. Modernite koşullarında yaşayan herkes birçok uzmanlıktan oluşan soyut sistemden etkilenir ancak kendi uzmanlığı dışındaki konularda ya çok sınırlı bilgiye sahiptir ya da hiç bilgiye sahip değildir. Ancak modernitenin düşünümselliğinin bir özelliği olarak uzmanlık bilgileri bireyler tarafından farklı biçimlerde elde edilir (Giddens, 2010, s.38). Geç modernitede bireyler ve topluluklar birçok farklı eylem akışına açıktır. Bu durum çok sayıda seçenek arasından bir seçim yapmayı gerektirir. Ayrıca eylem koşullarımıza sürekli olarak dahil olan bilgilerin yanlışlanabilir olması ve bir konu üzerinde farklı bilimsel görüşler olması nedeniyle belirsizlik ortamı oluşur (Giddens, 2010, s.45). Kişiler bu bağlamda soyut sistemlerle ilişkisini "güven" çerçevesinde kurmaktadır. Soyut sistemlere duyulan güven geleneksel sistemlerden uzaklaşmanın bir sonucu olarak zaman ve mekânın uzaklaşması ve soyut sistemlerin sağladığı güvenlik alanlarının

yaygınlaşmasının bir sonucudur (Giddens, 2018, s.113). Soyut sistemlerle güven ilişkisini anlaşılır kılmak için Giddens şu örneği vermektedir.

Evden çıkıp bir arabaya bindiğim zaman, otomobil tasarımı ve yapımı, karayolları, kavşaklar, trafik ışıkları ve diğer birçok konuyla ilgili uzmanlık bilgisinin bütünüyle nüfuz ettiği ortamlara adım atmış olurum. Araba kullanmanın kaza riski taşıyan tehlikeli bir iş olduğunu herkes bilir. Dışarı çıkarken arabayla gitmeyi seçmekle bu riski kabullenmiş olurum; ama bu noktada, riskin olabildiği kadar azaltıldığı konusunda güvence veren söz konusu uzmanlığa dayanırım. Yol bakım teknikleri, karayolu yüzeylerinin bakımı ya da trafik deviniminin denetimine yardımcı olan trafik ışıkları konusunda da çok sınırlı bilgim vardır (Giddens, 2018, s.34).

Geç modernite mutlak güven konusunda şüphecilik geliştirirken bilim ve teknoloji insanlık yararına imkanlar sunduğu kadar risk ve tehlikeler de yaratmaktadır (Giddens, 2010, s.45). Güven, risklerin olumsuzluğuna bağlıdır. Bir eylem olumsuz sonuçlanmadığı sürece güvenilirlik durumu mevcuttur. Güven, bir kişi ya da sistemin güvenilirliğine itimat etmek anlamına gelmektedir. Hakkında bilgi sahibi olmadığımız soyut sistemlere dair konulara güven beslemek zorunda kalırız. Soyut sistemlere duyulan güven modernlikle pazarlık yapma girişimidir. Riskler tehlikeleri öngörmektir ama tehlikenin farkında olmayı gerektirmemektedir. Riskler ve güven iç içe geçmiş durumdadır ve güven, etkinliklerimizin maruz kalabileceği tehlikeleri azaltmaya yardımcı olur. Kişiler düşünömsel eylemler oluşturmakta ve riskleri değerlendirmektedir. Risk değerlendirmeleri bir sonraki tehlikeye kadar geçerli olduğu için sürekli yenilenmek zorundadır. İnsanlar eylemlerinde riskleri gözetmeye çalışmaktadır ancak gizli risk taşıyan ortamlarda bulunmaları ya da bir eylemin ne kadar riskli olduğunun farkında olmadan hareket etmeleri de mümkündür. Güven ile risk hesabı arasında bir denge mevcuttur ve risk, güvenin sürmesinde merkezi konumdadır. Her ne kadar bireyler risk hesabı gözetmektelerse de bireyleri aşan yüksek etkili riskler mevcuttur. Bireysel olarak başa çıkılamayacak küresel tehditler bu kapsamdadır (Giddens, 2018, s.39-41). İnsanlar riskleri daha çok sigorta şirketlerinin yaptığına benzer şekilde olasılık parametreleriyle değerlendirir (Giddens, 2010, s.50).

Her birey uzmanlıklara dayalı bilgi sistemlerine bir güven beslemek zorunda olduğu için bu sistemlerin sağladığı seçenekler çokluğunun içinde güven beslediği seçime yönelme eğilimi gösterir. Diğer yandan zaman ve mekânın ayrılması ve soyut sistemlerin küreselleştirici etkileri sonucu gündelik etkinliklere dışsal ve uzaktaki

olaylar etki etmeye başlamıştır. Haberlerde aktarılan olaylar toplumun her kesiminin davranışlarını ve karar verme süreçlerini etkiler (Giddens, 2010, s.44). Risklerin ve yerinden çıkarıcı mekanizmaların birlikte işlemesi ve küreselleşmesi hiç kimsenin modernitenin yarattığı dönüşümlerden bağımsız seçim yapamayacağı anlamına gelmektedir (Giddens, 2010, s.38). Yaşanan riskler, emniyet kaybı ve güvenin yitimini beraberinde getirir (Beck, 2011, s.36).

Hepimiz sadece özel bir biyografiye sahip olmakla kalmayıp, aynı zamanda muhtemel hayat tarzları hakkındaki toplumsal ve psikolojik bilgi akışları temelinde düşünümsel olarak düzenlediğimiz bir biyografiyi yaşarız. Modernite, diğer birçok konudaki kararlar kadar, “Nasıl yaşamam gerekir?” sorusunun nasıl davranmamız, giyinmemiz ve beslenmemiz gerektiğine ilişkin kararlar içinde cevaplandırılma biçimini de etkileyen, bireysel-kimliğin zamanla gelişimi içinde yorumlanan gelenek-ötesi bir düzendir (Giddens, 2010, s.28).

Modern uzmanlık biçimlerinin bilgileri toplumun tüm katmanlarına yayılma eğilimi gösterirken kişiler çeşitli yollarla bu uzmanlık bilgilerine ulaşabilmektedir. Bireyler yakın çevre, medya, uzman görüşü gibi enformasyon ağları kaynaklı çeşitli bilgiler doğrultusunda bilgi sahibi olarak vermeleri gereken kararları vermektedirler (Giddens, 2010, s.37). Ayrıca ulaşma noktalarında kişiler ile uzmanlar ya da uzmanlık temsilcilerinin bir araya gelmesiyle kişiler bilgi sahibi olabilir. Bu karşılaşmalar soyut sistemlere güveni pekiştirmek için önemlidir (Giddens, 2018, s.89-90). Modern toplumda bireyler hayatlarında düzeltmeler yaparken beklenmedik ihtimallere karşı uzmanlara başvurabilmektedirler. Örneğin kişiler katkı maddeleri içeren besinlerden uzak durmak için araştırma yapabilir ve en sonunda bir seçime güven duymak zorunda kalabilir. Soyut sistemlere güvensizlik durumu da sistemin uzmanlıklarına kuşku besleme ya da etkin bir olumsuz tutum sahibi olma anlamına gelmektedir (Giddens, 2018, s.100). Hastalık durumunda kişiler güvenilir doktor arayışına girebilir ve modern tıba güvenmeyip alternatif tıpta çare arayabilir. Ancak modern uzmanlık biçimlerinin içerdiği bilgiler herkese açık olsa da mevcut kaynaklara erişmek zaman ve enerji gereksindirmektedir. Ayrıca uzmanlık bilgileri sabit tümevarımsal alanlar yaratmaz, kesin rasyonel bilgiler yoktur. Modern kurumların düşünümselliği gereği yeni malumatlar ve uzmanlık alanlarındaki gelişmeler soyut sistemleri dönüştürür (Giddens, 2010, s.49). Beck ise finansal özgürlük ile seçim yapma hakkının doğru orantılı olduğunu belirtmiştir. Örneğin maddi imkanları yüksek insanlar organik gıdalara daha kolay erişebilmektedirler. *Yemek pişirmek ve yemek yemek giderek örtük bir gıda kimyagerliğine, zararlı etkileri en aza çekmeyi amaçlayan bir tür zehir*

mutfağına dönüşüyor. Ayrıca eğitilmiş olmak düşünömsellik için gereken bilgiye erişim ve bilgiyi kullanma biçimlerine de etki etmektedir. Eğitilmiş kişiler yeni enformasyonlar edinme konusunda daha üstün oldukları için risklerle başa çıkmada daha fazla imkana sahiptir (Beck, 2011, s.48).

Hem Giddens hem Beck hem de Bauman için geç modernite riskler demektir. Modern öncesi çağlarda tehlikeler mevcutken günümüzde tehlikeler yanında riskler de mevcut hale gelmiştir. Modern öncesi dönemde tehlikeler kaderle ilişkilendirilirken modernitenin ilerleme mantığından dolayı geleceği kolonileştirmesi, dünyevileşme ve soyut sistemlere bağıllık tehlikelerin artık kaderle ilişkisini kesmiştir (Giddens, 2010, s.150-152). Modernitenin rasyonel kesinliğe dayanmayan teknik gelişimler dünyasında birçok risk parametresi devreye girmektedir. Toplumlar sanayi modernitesinin yapıları ve kurumlarına göre hayatlarını sürdürürken modernitenin uzmanlıkları ve kurumları riskler üretmektedir. Riskler hem küresel düzeyde hem bireysel düzeyde eylem seçenekleri karşısında sürekli olarak düşünömsel kalmayı, seçeneklerin sonuçlarını tahmin etmeyi, geleceği gözetmeyi gerektirmektedir. Giddens (2018), kabul edilebilir ve yüksek yoğunluklu riskleri birbirinden ayırır. Düşük yoğunluklu riskler kabul edilebilir risklerdir. Bir uçak yolculuğu yapmak soyut sistemlere dayalı bir uzmanlığa güvenmek demektir. Risklerin farkındalığına rağmen risklere çoğunlukla belli bir güven seviyesi içinde tahammül etme yoluyla bu risklerle baş edilir. Soyut sistemler düşünömsellikleri gereği riskleri azaltmaya yönelik düzeltmeler yaptıkları için genellikle güvenliği sağlayıcı alanlar yaratmaktadır ancak soyut sistemlerin veya kurumların düşünömsel olarak tepki vermemesi durumlarında riskler mevcudiyetlerini korur. Yüksek yoğunluklu riskler ise nükleer savaş, nükleer reaktör kazası, küresel ısınma ve diğer ekolojik felaketler gibi hem moderniteyle ilişkili hem de bireylerin kişisel olarak karşısında duramayacağı risklerdir. Geç modernitede riskler yoğunluk anlamında küreselleşmiştir. Bu, risklerin şiddetli ve bütün dünyayı etkileyebilecek güçte olması anlamına gelmektedir. Küreselleşme ayrıca rastlantısal olay sayılarını arttırdığı için çok sayıda kişiyi etkileyebilecek riskler mevcut hale gelmiştir. Kaynaklar ve hizmetler yerele bağıllı olmaktan çıktığı için küresel boyutta bir ekonomik kriz dünyanın birçok yerinde insanı etkilemektedir. Yatırım pazarları ve finans ekonomisi gibi kurumsallaşmış risk ortamları da mevcuttur. Bu risk ortamları yine çok sayıda kişiyi etkilemektedir. Kurumsallaşmış risk ortamları bireysel ve kolektif riskleri birbirine bağlamaktadır. Yaratılmış çevre ya

da toplumsallaşmış doğadan kaynaklanan riskler ise insan bilgisinin maddi çevreye girmesiyle oluşan risklerdir. Riskler geleneksel toplumda olduğundan farklı olarak kaderden ayrı görüldüğü için bir risk tehlikesine maruz kalındığında bu tehlike kadere bağlanamaz. Risklerin farkında olunması ise uzmanlıkların sınırları olduğunun farkına varılmasını sağlar. Riskler dahilinde düşünmek ve seçimler yapmak kaçınılmaz hale gelmiştir (Giddens, 2018, s.124-129).

Ulrich Beck, modernitenin yarattığı risklerin toplumsal etkilerini teorileştirmiş ve yaşadığımız toplumu “risk toplumu” olarak değerlendirmiştir. Modernleşmenin üretici güçlerinin sonsuz genişlemesi ve yayılmasıyla tehlikeler ve riskler daha önceki yüzyıllarda görülmemiş bir şekilde artmıştır (Beck, 2011, s.21). Riskler modern uzmanlıkların kendi ürettiği etkilerdir. Ormansızlaşma, toksik artıkların bulunduğu besinler, küresel ısınma, küresel enerji sorunu, hava kirliliği, doğal su kaynaklarının kirlenmesi veya yok olması, nükleer silahlanma ve nükleer santrallerin yarattığı tehditler bu risklere örnektir. Risklerin tehlikelerden farkı toplumsal olarak imal edilmesi ve modernitenin uzmanlıklarının bir sonucu olarak yayılmasıdır. Risk varlıkları ayrıca uzmanlıklar sınıfı ile mağdur grupların görüş ayrılıklarını, farklı bakış açılarını doğurmaktadır (Beck, 2011, s.37).

Risk kavramı düşünömsel modernleşme kavramıyla doğrudan bağlantılıdır. Bizatihi modernleşmenin doğurduğu tehlikeler ve emniyetsizliklerle sistemli mücadele şeklinde bir risk tanımı yapılabilir (Beck, 2011, s. 25).

Risk toplumu, modernitenin kendi başına buyruk, sonuçları gözetmeyen, tehlikeleri önemsemeyen hali, yüksek kar arzusu ve sınırsız ilerleme mantığının bir sonucudur. Risk toplumunda sanayi toplumuna ait olan ve halen içinde olduğumuz kurumsal yapılar riskler karşısında çözüm getirmekte yetersiz kalır. Tehditler ve sorunlar toplumsal güvenliğin temellerini sarsar (Beck, 2005, s.36). Riskler sigortalanamazlık özelliğine sahiptir. Sigorta şirketleri riskleri zarar kapsamında değerlendirmezler ancak sigorta konusu olup öngörülemez hale gelen ve birçok sigorta şirketini zarara sokan riskler de mevcuttur. Küresel ısınma sonucunda gerçekleşen fırtına ve sel artışları bunlara örnektir (Beck, 2005, s.43). Risklerin yarattığı tehlikeler küresel boyuttadır. Örneğin dünyanın bir yerinde gerçekleşebilecek nükleer felaket bütün dünyayı etkileyecektir. Riskler bütün gelir ve statü gruplarından insanları etkilemektedir. Ancak Beck risklerin paylaşılmasından bazı insanların daha fazla etkilendiğini ve toplumsal risk konumlarının ortaya çıktığını ifade etmektedir (Beck,

2011, s.27). Bu durumda modernleşmenin riskleri coğrafi olarak belirli alanlarda ortaya çıkabildiği gibi evrensel boyutta da ortaya çıkabilmektedir (Beck, 2011, s.35). Riskler sınıfsal farklılıkları gün yüzüne çıkartır ve farklı gruplar arasında eşitsiz bölüşüme sahiptir. Yoksulluk risklere daha fazla maruz kalmaya ve güvencesizliğe neden olmaktadır. Örneğin hava, su ve topraktaki zehirli maddelere maruz kalan yerler ağırlıklı olarak düşük gelirli yerlerin yaşadığı sanayi bölgelerine yakın kurulan yerleşim alanlarıdır (Beck, 2011, s.47). Riskler önceden tahmin edilemez, sonuçları kestirilemez durumdadır. Modernitenin başına buyruk ve dizginsiz ilerlemesi sonuçları belirsiz etkiler ve riskler oluşturmaktadır. Bu durum riski üreten aktörler ile mağdur gruplar arasında çatışma ortamını besler hale getirmektedir (Beck, 2011, s.37).

Lash (2000), risk toplumu tanımı yerine risk kültürü tanımını yapmaktadır. Toplum, normlar ve hiyerarşik kurumsal yapılarla tanımlanmaktadır ancak risk kültürü normsuzluğuyla kurumsal yapıları olan toplumun yerini almaktadır. Kurumlar, riskler karşısında çözümsüz kaldığı için toplumlarda risk kültürü oluşmaktadır (Lash, 2000).

Beck'e göre risk toplumu sınıflı toplumlar değildir. Sınıflı toplumlarda tehlikeler sınıfsal olarak değişirken günümüzde risklerin sınıfsal dağılımı inkâr edilemeyecek boyutta olmasına rağmen risklere sınıfsal bir karşı koyuş imkânı yoktur. Geçmişte tehlikelere maruz kalma sınıfsal konuma göre değişirken günümüzde risk konumları değişkenlik göstermektedir. Risklerin farkına ancak deneyimlenerek varılır, çünkü çoğunlukla görünmezlerdir ve sınıf içinde homojen dağılım göstermezler. Ancak burada yine eşitsiz bir durum ortaya çıkmaktadır. Risk hakkında bilgilenenler yüksek eğitilmiş kişilerken, risk bilinci ağırlıklı olarak zengin ülkelerde ortaya çıkmaktadır (Beck, 2011, s.76). Sınıf konumlarında varlık, bilinci etkilerken risk konumlarında bilinç ve bilgilenme varlığı etkiler. Ancak risk toplumunda risklerin sonuçları çoğunlukla belirsizdir ve mağdur grup ve kişilerin mağduriyeti kendi bilgi edinme araçları ve deneyim olanaklarıyla saptanamaz. Kullandığı ürünlerde zararlı kimyasallar olan birisi bu maddelerin yoğunlukları, kısa veya uzun vadede zararları hakkında bilgi konusunda dışsal bilgiye bağımlıdır. *“Risk konumları, böylece sınıfsal konumların tanımadığı bağımlılıklar yaratır. Mağdurlar, mağduriyetleri hususunda yetkisizdir ve bilgi egemenliklerinin önemli bir kısmı ellerinden gider”* (Beck, 2011, s.77). Bilgi üreticilerinin varsayımları, çekişmeleri, ihtilafli görüşleri durumu daha da karmaşık hale getirmektedir. Risk konularında kimse uzman değildir ya da herkes uzmandır (Beck, 2005, s.46). Günümüz insanı riskler karşısında uzmanların fikirlerini

rehber olarak değerlendirme eğilimindedir. Kişiler sosyal medya veya televizyonlardan çok sayıda uzmanı takip etmekte, kendi seçtikleri uzmanlara güvenme yoluna gitmektedirler. Uzmanlar birbirinden farklı görüşler savunurken toplum içinde de bir konu hakkında farklı fikirler yayılma eğilimine girmektedir. Örneğin pandemi sürecinde çok sayıda “uzman” ekranlarda ve sosyal medyada fikir beyan etmiş ve soyut sistemlere duyulan güven toplumun farklı kesimlerinde farklılıklar gösterdiği için aşı konusunda çok farklı görüşler, inançlar görünür olmuştur.

Bu yüzden risk konularında gündelik hayatın sorunları, deyim yerindeyse aniden içinden tehlikelerle birlikte nelerden korkup korkmamak gerektiğini birbirleriyle tartışarak ilan eden risk uzmanlarının fırladığı ‘Truva atlarına’ dönüşebilir. Bu uzmanları kabul etmek ya da onlardan tavsiye istemek bile artık mağdurların elinde olan bir şey değildir. Artık mağdurlar, risk uzmanlarını seçmiyor, bilakis uzmanlar kendi mağdurlarını seçebiliyor (Beck, 2011, s.78)

Beck’e göre risk toplumu ile bireyselleşme yakından ilişkilidir. Sınıfların çözülmesi ile artan eşitsizlikler neticesinde bireyselleşme daha fazla görünürlük kazanmıştır. Risk toplumunda risklerle başa çıkma konusu da bireysel hale gelmiştir. Tehlikeleri öngörme ve onlara tahammül etme kişisel bir yetenek haline gelmektedir. Risk toplumunda korku ve güvensizlikle kişisel ve siyasi olarak başa çıkmak pedagojik kurumlarla desteklenen kültürel bir yetenek haline gelmektedir (Beck, 2011, s.115). Beck’e göre bireyselleşme risk toplumunun en temel özelliğidir. Sanayi modernitesinde bireylerin kurumlar ve sınıfsal güvencelerle korunduğu tehlikeler ve riskler risk toplumunda bireylerce üstlenilir.

Bugün insanlar feodal zümrelerin, dinsel aşkınlığın verdiği güvencelerden kopartılıp, sanayi toplumu dünyasına intikal ettirilmiyorlar; şimdi, sanayi toplumundan kopartılıp, dünya risk toplumunun kasırgasına bırakılıyorlar. İnsanlardan, birbirinden çok farklı, birbiriyle çelişen küresel ve kişisel risklere katlanmaları bekleniyor (Beck, 2005, s.37).

Ulrich Beck sonraki bölümde detaylı aktarılacak olan emek piyasasındaki dönüşümleri ve işsizlik gibi günümüze ait problemleri riskler kategorisinde değerlendirir. Riskler ve bireyselleşme iki açıdan birbirine bağlıdır. İlk risklerin verili ilişkiler ve kurumlar tarafından çözülememesi nedeniyle yaşamsal kararların riskli hale gelmesi ikinci olarak da iş hayatındaki dönüşümlerin yarattığı risklerin, insan sağlığını tehdit eden ürünler ve fiziki çevrelerle alakalı olan teknik risklerin ve küresel ısınma gibi küresel risklerin çözümsüzlükleriyle varoluşsal olarak yaşanmasıdır (Beck, 2011, s. 37).

3.2.3. Düşünümsel Benliğin Gelişimi

Bireylerin çoklu risk koşulları altında seçimler yapmak zorunda olması kritik anlar ile karşılaşması anlamına gelmektedir. Soyut sistemlerden gelen enformasyonel akışlar risk değerlendirmelerinde yardımcı olsa da bir işe başlama, evlilik kararı alma, eğitim kurumu seçme, kişinin hangi yüksek eğitimi alacağına karar verme anları kritik anlardır ve bu eylemlerin risklerini yüklenmesi gereken bireylerdir (Giddens, 2010, s.155). Bireylerin vermesi gereken kararlar kılavuzların net olmaması nedeniyle ikilemlere yol açmaktadır ve kararlar karar verilemez hale gelmektedir. Bireyselleşme, sadece kişinin kendi biyografisini yaratması değil, yeni ağlar, bağlantılar oluşturmak ve değişen koşullara uyarlanmaya hazır, değişebilir tercihler arasından sürekli olarak seçimler yapmaktır. Seçenekler aralığı genişledikçe ve karar vermenin zorunluluğu arttıkça uyum ve entegrasyon önemli konular haline gelmektedir. Yaşam ölüm, bedensellik, kimlik, din, evlilik, ebeveynlik, sosyal bağlar seçeneklere bölündükten sonra karar verilebilir konular haline gelmektedir (Beck & Beck-Gernsheim, 2002, s. 5). Kişiler uzun vadeli planlar yapabilmeli ancak değişime uyum sağlayabilmeli, engelleri tanımalı, yenilgileri kabul etmeli, yeni başlangıçlara hazır olmalıdır. Belirsizlikler ve riskler artık kişinin ait olduğu topluluk tarafından değil bireyin kendisi tarafından algılanmalıdır. Gerçekleşebilecek olumsuz sonuçlar ve bireylerin hayattaki sıkıntılarını kararları doğru verememiş oldukları var sayılarak bireylere yüklenir (Beck & Beck-Gernsheim, 2002, s.4). Kurumsal kurallar ve hesaplanamayan güvensizlik nedeniyle herhangi birinin hayatı faaliyete mahkumdur. Başarısızlık, 1980'lerden önce sınıfsal bir mesele olarak düşünülüp kolektif olarak mücadeleyi doğururken günümüzde, "başarısız" olma hali bireysel bir sorun haline gelmiştir. İşsizlik, bağımlılık, hastalık gibi problemler geleneksel toplumda kader darbesi olarak görülürken bugün vurgu bireysel suçlama ve bireysel sorumluluk üzerinedir (Beck & Beck-Gernsheim, 2002, s.24). Kişilerin hastalanmaları sağlıklarına dikkat etmemelerine, iş bulamamaları kendilerini yeterince geliştirmemeye, insanları etkileme konusunda zayıf olmalarına ve kendilerini ifade etme yeteneklerinin olmamasına bağlanmaktadır (Bauman, 2015, s.68). Bu nedenle, kendi hayatımızı yaşamak, kişisel talihsizlikler ve beklenmedik olaylar için sorumluluk almayı gerektirir. Bu algı toplumsallaşarak kültürün bir parçası haline gelir ve bireylerin algı düzeyine yerleşir (Beck & Beck-Gernsheim, 2002, s.24). Bu düşünce sisteminin kültürel hale gelmesi ise neoliberal ideolojinin kültür üzerindeki etkisi ile ilişkidir.

Belirsizliğin meydana getirdiği güvencesizlik koşullarında eyleme tarzlarımız imaj endüstrisi tarafından yönlendirilir (Bauman, 2015, s.119). Bauman'a göre neoliberal politikaların geçerli olduğu bir dünyada kişilerin kendi hayatını kontrol altına alabilmesi dış etkiler tarafından sürekli olarak engellenir. İnsanların çoğu neoliberalizmin önümüze koyduğu ekonomik durgunluk, rasyonalizasyon, piyasa talebinde düşüş, küçülme gibi etkiler karşısında kendi yaşamlarının güvence durumunu gözetim altında tutma yetkisinin dışında kalmaktadır. Bu durum uzun vadeli planlar yapma önünde büyük engel oluşturur, bireylerin hedefleri sürekli yer değiştirdiği için ulaşılmaz hale gelir (Bauman, 2015, s.74). *Bu dünyada her şey olabilir ve her şey yapılabilir, ama hiçbir şey ebedi olamaz, olup biten her şey bildirilmeden gerçekleşir ve fark ettirmeden çekip gider* (Bauman, 2015, s. 119). Kurumların ve toplumun ürettiği risk ve çelişkiler bireyselleşmiştir. Hayat tarzı sistemsel çelişkilerin biyografik çözümü haline gelmiştir (Beck, 2011, s.206-7).

Elliott ve Lemert temel olarak neoliberalizm ve küreselleşme koşullarının benliği doğrudan etkileyerek bireyleri bireycileştirdiğini belirtir. Neoliberal ekonomik öğretiler sosyal yaşamın pratiklerine işlemektedir. Küreselleşmenin getirdiği gelişmiş iletişim teknolojileri de kamusal ve özel meseleleri özelleştirilmiş deneyimlere dönüştürmektedir (Elliott ve Lemert, 2011, s.65). Piyasa kuralları kişisel ve özel yaşama doğru genişledikçe liberal bireycilik ideolojisi kültürel hale gelir. Bunun sonuçları yaşam biçimlerinin tecrit edilmesi, tepkisizleştirilmesi ve bencilleştirilmesi olarak belirir. Özelleştirilmiş dünyalar yalıtılmışlık duygusunu güçlendirir. Her şeyin metalaşması öz-kimlik inşasını mülk, sahiplik, kontrol ve piyasa değerlerine bağlanmayla ilişkilendirmektedir. Bireyler iş ve özel hayatlarında deneyimlerini öz düzenleme, öz yönetim ve öz yeterlilik yoluyla dönüştürmektedir (Elliott ve Lemert, 2011, s.64). Bireysel benlik dış dünyayı ihtiyaç ve arzular kategorisine indirgemektedir. Bu gelişmeler bağımlılığın reddi ve iş birliğinden kaçınma duygusunu güçlendirmektedir (Elliott ve Lemert, 2011, s.65).

Modern toplumlarda bireylerin çoğu kendileri üzerindeki bilgi sistemlerini sorgular, değerlendirir ve yorumlar. Düşünümsellik pratik bilinç düzeyinde gerçekleşebilmektedir. Bireylerin gündelik hayatında rutin olarak deneyimlediği her eylem bilinçdışıyla bağlantılı pratik bilince dahil olur (Giddens, 2010, s.54). Belirsizlik ve seçeneklerin çoklu ortamında modernitenin ürettiği risklere karşı güven ihtiyacı önemli yere sahip olmaya başlamıştır. Giddens'a göre güven, yerinden çıkarıcı

mekanizmalar ve soyut sistemlerle ilişkilidir ve kişilik gelişimi açısından önemli yere sahiptir (Giddens, 2010, s.13). Etkinliklerimizi şekillendiren bireysel kararların temelinde güvenlik yatar (Giddens, 2010, s.34). Varlıksal güven içinde olmak pratik bilinç düzeyinde gündelik hayatımız hakkında varoluşsal sorulara yanıtlar bulmak anlamına gelir (Giddens, 2010, s.68).

Uzmanlıkların meydana getirdiği kurumlara göre gündelik hayatları şekillenen günümüz insanı için soyut sistemlerin değişken yapısı güvenlik arayışını sürekli hale gelmektedir. Bu süreçlerden benlik de etkilenir. Geç modernitede yani günümüzde benlik, içinde yer aldığı kurumlar gibi düşünömsel olarak üretilir. Giddens'a göre modern çağın koşullarında değişen benlik kişisel ve toplumsal değişme arasındaki bağlantı noktası sağlayan bir düşünömsel tasarımın parçası olarak keşfedilir ve yorumlanır (Giddens, 2010, s.51).

Gündelik etkinliklerimiz esnasında üretilen ve yeniden-üretilen toplumsal uzlaşımlar, yaşantılarımızın oldukça farklı ortamları "içinde yer alabilme"nin bir parçası olarak, ilgili aktörler tarafından refleksif olarak gözetilir (Giddens, 2010, s.53).

Giddens'a göre benlik dış etkiler tarafından belirlenen pasif bir varlık değildir. İnsanlar kendi bireysel kimliklerini biçimlendirirken sonuçları ve içerimleri bakımından küresel düzeydeki toplumsal etkilere katkıda bulunurlar (Giddens, 2010, s.12). Düşünömsel benlik tasarımı bireyler için kendini gerçekleştirme ve kendine hakimiyet işlevleri için önemli hale bürünür (Giddens, 2010, s.20). Benliğin düşünömsel hale gelmesi Giddens'a göre benlik gelişimini sürekli hale getirirken Bauman'a göre benliği istikrarsızlaştırır. Bauman'a göre insan kimliği keşfedildikçe bölünür ve dönüşür. Kişinin kimliğini inşa ederken kimliğe eklenen parçalar ise kolayca sökülüp takılabilir olmalıdır. Ortaya çıkan, biyografik olarak inşa edilen kimlik ise "palimpsest kimlik"tir. Bu kimlik kolayca unutabilen, belirsiz dünyaya uyum sağlayan, bu dünyaya uygun olmayan niteliklerin silinmesine izin veren bir kimliktir ve asla tam olarak gerçekleştirilemeyen ve tamamlanamayan bir kimliktir (Bauman, 2015, s.120). Bu süreçte geleneksel ortamlardaki güven hissinden yoksun kişiler kendini kaybolmuş ve yoksun hissetmeye açık hale gelirler. Sorunsuz bir hayat için kesin yolların yokluğu, hayat yolculuğunun nereye varacağını bilinmezliği varoluşsal sorunları ve depresyonu günümüzde daha yaygın hale getirmiştir. Sürekli belirsizlik koşulları altında yaşamak cesaret kırıcı ve bezdirici hale gelir, kişiler seçenekler karşısında tereddüte düştükçe güvensizlik duygusunu hisseder (Bauman, 2015, s.120). Bauman,

özgürlük karşılığında güvencesizliğin teslim alındığını belirterek günümüzde müphemlikle başa çıkmanın kuralsızlaştırılmış bir ortamda mümkün olamayacağını belirterek karamsar bir tablo sunar. Kişiler rekabet ortamının gerektirdiği bireycilik güdümünde davrandıkça düzen kurma çabaları boşa çıkacaktır. Güvenliksiz özgürlük, özgürlüksüz güvenlik durumundan daha fazla mutsuzluk getirir. Özgür bir kişinin günlük hayatta karşılaştığı sorunlar ve seçeneklerin fazlalığı ağır bir bedel yaratır. Kişilerin eyleme güçsüzlükleri, hayatın getirdiği görevlerin üstesinden gelmenin zorlukları sonucu oluşan zihinsel depresyon geç modern zamanların simgesel zayıflığı olarak belirlemektedir (Bauman, 2015, s. 61-65). Bauman'a göre insanlar artık attığı her adımı düşünmek zorunda oldukları halde yaptıklarının sonuçlarından ender olarak memnun olan, bu sonuçları düzeltmeye çalışan, kendisiyle meşgul varlıklar haline gelmiştir (Bauman, 2019, s.51). Belirsizlik, tereddüt, denetim eksikliği kaygıyla sonuçlanır, çünkü, bireyler mücadelelerinin karşılığında hedefe ulaşmak yerine hiçbir şey elde edemeyecek olma ihtimalinin farkına varabilir, seçeneklerin zorluğu ve çeşitliliği karşısında eyleme kabiliyetlerini kaybedebilirler (Bauman, 2015, s.120). Terapi kültürü de bu koşullarda doğar. Giddens terapi kültürünün doğuşunun soyut sistemler ile düşünümsel benliğin oluşumu arasındaki gerilime bağlamaktadır (Giddens, 2010, s.52). Toplumsal sorunların bireysel krizler olarak algılanması ve bireysel krizlere daha az toplumsal çözüm sunulması psikoloji merakının günümüzde tekrar canlanmasını tetiklemektedir (Beck, 2011, s.153).

Benliğin kimliği düşünümsel farkındalık ile oluşturulur. İnsanlar gerçekleştirdikleri eylemlerin nedenlerini sürekli olarak sorgulamakta, gelmekte olan bilgilere göre kendilerini ayarlamaktadır. Bu kimlik kendinin farkında olma anlamına gelirken diğer bireyler tarafından algılanır ve gözetilir. Bireysel kimlik bireylerin düşünümsel olarak düzenledikleri eylemlerinin sonucunda rutin bir biçimde yaratılır ve sürdürülür (Giddens, 2010, s.74). Bireysel kimlik sadece bireye has özellikler bütünü olarak anlaşılmalıdır. Bireysel kimlik geç modernitede *kişinin kendi biyografisinden hareket ederek düşünümsel olarak kavradığı benliktir.* (Giddens, 2010, s.75). Bireysel kimlik düşünümsellik gereği kırılğan bir niteliktedir. Dış dünyada ortaya çıkan beklenmedik koşullar bireysel biyografiyi ve benliği de etkiler. *Ne yapmalıyım? Nasıl davranmalıyım? Nasıl biri olmalıyım? Bütün bunlar geç modern çağın koşullarında yaşayan herkes için merkezi önemde sorulardır.* (Giddens, 2010, s.98). “Gelecek” sürekli dönüşen dış koşullar karşısında düşünümsel organizasyonlara dahil olur.

Geleceği gözetmek geçmişle araya mesafe koymayı gerektirmektedir. “Kişinin hayatını baştan kurması” belirsizlik ve riskler ortamında bireylerin düşünömselliklerin bir sonucu olarak daha fazla gündeme gelebilmektedir.

“Kişinin hayatını baştan kurması” riskler içerir. Zira o çeşitli muhtemel olasılıklarla yüzleşmek demektir. Bireyin gerektiğinde geçmişten belirli ölçüde kopmaya hazır olması ve basitçe yerleşik alışkanlıklarla sürdürölemeyecek yeni eylem akışları üzerinde düşünmesi gerekir. Yerleşik örüntölere sıkıca sarılarak sağlanan güvenlik kırılığandır ve bir noktada çatlayacaktır (Giddens, 2010, s.101).

Benlikleri inşa etmek, yeniden keşfetmek, yönetmek ve dönüştürmek çağdaş yaşamın ve bireyciliğin temel unsurlarıdır (Elliott ve Lemert, 2011, s.76). Benlik kişinin eylemlerine özelleştirilmiş ve duruma bağlı tepki gösterir, hayatın her alanında öz tasarım ve öz yapımı yeniden üretir (Elliott ve Lemert, 2011, s.92).

Beck ve Gernsheim’a göre de modern toplumlarda bir kişinin hayatı düşünömsel hayattır. Çelişkili bilgiler, diyalog, pazarlık, anlaşma gibi sosyal düşünömsellik kapsamına giren eylemler kişinin hayatına eşlik eder. Kişinin içinde olduğu aktif yönetim, çatışan talepler ve küresel belirsizlik ortamında hayatın sürdürölmesi için gereklidir. Kendini gerçekleştirme ve kendi kaderini belirleme aslında bireysel hedefler değildir. Bunlar, tüm kısmi sistemlerin vatandaşları olgun ve sorumlu kabul ederek onlara yüklediği sorunların bir vechesidir (Beck & Beck-Gernsheim, 2002, s.26). Bireysel ayırt edilebilirlik kişilerin yaşadıkları deneyimler neticesinde ortaya çıkmaktadır. Kişiler sosyal krizler neticesinde keşfettikleri kimliklerin birbiriyle örtüşen yanlarının birleşimi üzerinden bir kimlik inşa ederler. Farklılaşma ve bireyselleşmeyle birlikte toplumsal yapıların içeriği değişir (Beck & Beck-Gernsheim, 2002, s.27).

Modern çağ öncesinde sosyal statü ve kimlikle ilişkili tüm nitelikler sabit ve önceden verili olduğu için bireyselliğe ve bireysel kimliğini oluşturan bir ‘birey’e rastlanmazdı (Giddens, 2010, s.102). Beck içinse sanayi modernitesinde sınıfsal kimlikler kişilerin hayatında belirleyici konumdayken risk toplumuna geçişle beraber sınıfların bireylerin hayatı üzerindeki belirleyiciliği yok olmuştur. Geçmişte tehlikelere maruz kalma, içinde doğduğu sınıfsal kader tarafından belirleniyordu. Sınıfsal kader, kişinin nerede çalışacağına, ne yediğine, kiminle yaşadığına, nasıl iş çevresi olacağına, kimlerle arkadaş olacağına ve kimleri protesto ettiğine etki etmekteydi (Beck, 2011, s.76). Sınıfların çözölmesiyle bireylerin sınıfsal aidiyetleri ve bağlılıkları da yok olmuştur.

Bu çerçevede geç modernitede benlik ve bireysel kimlik, modernitenin erken dönemi ve sınıai dönem modernitesindekiine göre birtakım farklılıklara sahiptir. Giddens, geç modernitede benliğin oluşumuna has nitelikleri açıklarken, psikolog Rainwater'ın yeni benlikle ilgili tanımlarından faydalanmıştır. İlk fark benliğin düşünümsel olarak kişinin kendi yaptığı bir tasarım haline gelmiş olmasıdır. Giddens, benliğin geçmişten beklenen geleceğe doğru bir “gelişim çizgisi” içinde bulunduğunu ve dış olayların benlik gelişimine destek sağladığı ya da karşılaşılabilecek belirsizliklerin kaynağı olduğu koşullarda benliğe etki ettiğini belirtmektedir. Benliğin düşünümselliği süreklilik arz eder. Bireyler her an veya düzenli aralıklarla kendini başından geçen olaylar karşısında sorgulama ve öz değerlendirmede bulunur. Kişi içinde bulunduğu koşullarla ilgili kendine “neden”, “nasıl”, “ne” gibi sorular sormaktadır. Kendini gerçekleştirme zaman kontrolünü ve kişisel zaman tasarruflarını yaratmaktadır. Kendini gerçekleştirme ve benliği oluşturma fırsatlar ve riskler arasında bir denge temelinde anlaşılır. Hayatın akışı bir dizi geçiş evresi olarak görülür. Hayattaki geçiş evrelerini sorgulamak, evden ayrılmak, yeni bir işe girmek, işten ayrılmak, yeni bir ilişkiye başlamak gibi eylemler kişisel krizlerin yol açtığı yeni fırsatları kavramak için bilinçli olarak risk almak anlamına gelir. Son olarak benliğin gelişim çizgisi iç gönderimlidir. Kişilerin ilk referans noktası kendisidir (Giddens, 2010, s.103-9).

Elias (2001), bireyselleşme sürecinde ben-kimliğinin oluşumunun günümüz toplumlarının temel özelliği olduğunu belirtir. İnsanlar, tarih boyunca iç dünya ve dış dünya arasında ayırım yapmaya meyilli olmuştur. Teknolojinin gelişimi ile bireylerin doğaya bakışları değişmiş, bu süreçte toplumun bireyi dış dünyadan koruyan bir yapı olduğu fikrinden uzaklaşmış, doğal güçlerle baş etmede artık teknolojik gelişmelerin etken olduğu fark edilmiştir. İnsanlarla insan dışı doğal güçler arasındaki ilişkilerde artan değişimle doğa artık bireye toplumdaki daha yakın hale gelmiştir. Doğa kaprisleri ve zorluklarına rağmen iyileştirici ve dost canlısı olarak görülmeye başlanmıştır. Günümüzde toplumun, bireyleri doğal ve otantik yaşamdan keyif almasını engelleyen bir güç olduğu görüşü yaygınlık kazanmıştır. Bu koşullarda dış dünya artık doğa değil, toplum haline gelmiş ve topluma mesafeli duran iç benlik doğmuştur. Bu nedenle bireyselleşme sürecinde bireysel kimlik ve “Ben kimin?” sorusu önem kazanmıştır (Elias, 2001, s.125-7).

Lasch'e göre günümüzde günlük yaşam bir hayatta kalma çalışması haline gelmiştir. Lasch, artan risk ortamlarından kaçınmak için bireylerin kendi özel hayatta kalma

stratejilerine yoğunlaştığını, kendilerini bedensel ve ruhsal olarak güçlü kılmak için çaba gösterdiklerini belirtmiştir. İnsanlar geçmişe değil geleceğe yönelmiş oldukları için geçmiş yaşantılarına ait parçalara kolayca sırt çevirmektedirler. Bu durumda sabit benlik bir lüks haline gelir. Benlik normal koşullarda kişisel geçmiş, arkadaşlar, aile, yer duygusu gibi bileşenlerin yardımıyla oluşmaktadır. Ancak bu bileşenlerin etkisinin azalması benliği de parçalamaktadır (Lasch, 1984, s.15). Lasch ailenin önemini yitirmesini ve kurumların bireysel başarıyı empoze etmesinin kişilerde bencilliği geliştirdiğini düşünür. Yükselen bireysel terapi ve aile terapileri kültürü atomize bireyciliği getirdiği bir durumdur (Lasch, 1984, s.54).

Kendini tedirgin etme, uzman yargılarına teslim olma, karar verme süreçlerinde güvensizlik kişilerin algılarını değiştirmekte yeni bir öz-bilinci teşvik etmektedir. Hem üretici hem tüketici olarak birey kendisini başkalarına karşı ölçmeyi öğrendiği gibi başkalarının gözünden kendini görmeyi de deneyimler (Lasch, 1984, s.29). Kimliğin anlamı, benliğin değişen algıları ile değişen dış dünya arasındaki ilişkinin değişmesi ile değişikliğe uğramıştır. Kimlik modern toplumda bireyin toplum içinde başkalarının gözünde ne ifade ettiğinin karşılığı haline gelmiştir. Bu dönüşüm kimliği benliğin rolleriyle ilişkilendirerek özgün bireysellik ve kişilikten uzaklaştırmıştır. Yeni anlamıyla kimlik eski yaşam öyküsünün zayıflamasını, kişilere, nesnelere, yerlere bağlılığını zayıflamasını beraberinde getirmiş ve sürekliliğini kaybetmiştir. Kimlik belirsiz ve sorunlu hale gelmiştir çünkü insanlar artık sabit sosyal istasyonları işgal etmek istememektedirler (Lasch, 1984, s.31-2).

Roseneil yaptığı saha çalışmasında bireyselleşmenin anomik özelliklerinin yüksek olarak gözlemlendiğini belirtmiştir. Coğrafi hareketlilik, iş kaybı, iş hayatındaki stres risk algısı oluşturmuş ve benliklerin geçmiş ve gelecekle çatışma halinde olduğunu gözlemlemiştir. Bireylerin hayatlarının merkezlerinde kendileri vardır ve kendilerini gerçekleştirmeye odaklanılmıştır. Bu durumda benlik sorunsallaştırılmaktadır ve bireyler psikik bir iyileşme amacıyla öz-düzenleme aktivitelerine yönelmektedir. Bu aktiviteler somatik (bedenle ilgili) ya da ilişkiseldir. Çok sayıda hobiler, gym, dans, kedi-köpek sahiplenme, meditasyon, psikoterapiler veya arkadaşlarla sosyalleşme bu öz bakım ve düzenleme aktivitelerinin bazılarıdır. Roseneil için bu aktiviteler parçalanmış benliğe atılan dikişlerdir ve bireyselleşme “dikiş atılmış benlikler” yaratmaktadır (Roseneil, 2007).

Benlik tartışması bireyselleşme teorilerinde ön planda yer almaktadır. Her üç teorisyenin de geç modernitede benliğin dönüşümüne dair kapsamlı tespitleri bulunmaktadır. Howard (2007), Beck, Bauman ve Giddens'in teorilerinde benlik yaklaşımlarının ayrışan yanlarını vurgulamıştır. Giddens'a göre benlik ve öz-kimlik kasıtlı girişimler ve seçimlerle şekillenen yörüngeleri (benliğin gelişim çizgisi) boyunca gelişim gösterir. Bireyler kendi geçmişleri, duyguları, istekleri, potansiyelleri üzerinde düşündükleri ve kendi hırsları ve hedefleriyle tutarlı olabilecek alternatif yaşam tarzı seçimlerini göz önünde bulundurarak düşünömsel hayat planlaması oluşturmaya çalışarak süreklilik ölçüsü elde ederler. Yakın ve kişisel ilişkiler saf ilişkiler haline gelir ve bu ilişkiler hayat planlamasını destekler niteliktedir. Giddens'ın modelinde bireyler tipik olarak deneyimlerini ve etkileşimlerini soyut sistemler ve diğer bireyler çerçevesinde ayarlayarak, planlarını zaman içinde yeniden gözden geçirir. Bu değişiklikler yaşam planlamasının ürettiği biyografik süreklilik ve yörünge hissini zayıflatmaz (Howard, 2007, s.30-31). Refah bürokrasisi ve medikal kurumlar gibi soyut sistemler yörüngesel biyografinin sürekliliğine imkân verir. Giddens'a göre benlik yörüngesi kurumlar ve diğerleri ile etkileşime bağlıdır. Düşünömsel seçim çoğu bireyin bilinçli ve kasıtlı olarak alternatif seçenekleri tarttığı ve kendi tercih ve arzularına göre seçim yaptığı varsayıldığı için rasyonel seçimdir (Howard, 2007).

Howard'a göre Bauman, özkimlik arayışının belirsizlik koşullarında imkânsız olduğunu savunarak benlik arayışının tatminsizlik ve çelişkili özelliklerini ön plana çıkarmaktadır. Kimlik kazanma tüketimcilik davranışıyla paralel ilerlerken, aidiyet kazanma ve topluluk duygusunu kurtarma girişimleri olarak da öne çıkmaktadır ancak günümüzde bu topluluklar amaçlara hizmet eden ve bağlanmamayı gerektiren topluluklar olabilmektedir. Kurumlar akışkan modernitede süreksizlik içinde olduğu için bireyselleşme süreci kurumlarla doğrudan ilişkili olduğu için akışkan modernitede kurumların akışkan hale gelmesi benlikleri de akışkan ve tek kullanımlık hale getirmek zorunda bırakmıştır. Bağlanımlar "bir sonraki uyarı"ya kadardır. Bu nedenle kişiler kalıcı ilişkiler yerine yeni ilişkiler ve deneyimler geliştirmeyi seçebileceği "fırsatlar ağı" tercih eder. Bireyler değişme ihtiyacıyla karşı karşıya kalırken biyografik yeniden düzenleme için herkesin eşit kaynağı ve olanağı mevcut değildir. Son olarak Howard'a göre Beck'in bireyselleşme teorilerinde benlik için kurumlar büyük öneme sahiptir. Kurumlar bireyselleşmeyi tetikleyen güç ve bireyselleşme sürecinde güvenliği sağlayan oluşumlardır. Ancak risk toplumunda kurumlar bireylerin sorunlarını

çözmekte yetersiz kalmakta, yeni sorunlar getirmektedir. Bu durumda bireyler kurumların çözmekte yetersiz kaldığı konularda sorumlulukları kendileri almak zorunda, sorunları kendileri çözmek zorundadır. Biyografiler kendin-yap hale gelirken deneysel biyografiler oluşmaktadır (Howard, 2007). Howard'ın vurguladığı bu farklılıklara göre, Giddens kurumların desteklediği tutarlı bir benlik gelişim çizgisini, Bauman istikrarsız, değiştirilebilir ve kırılabilir benlikleri, Beck ise kurumların yer yer destekleyip yer yer yetersiz olduğu deneysel biyografileri vurgulayarak bireyselleşmenin benlikler üzerindeki üç farklı varyasyonunu göstermektedirler.

3.3. Emek Piyasasındaki Dönüşümler; Sınıf Kimliği ve Benlik Üzerindeki Etkileri

Düşünümsel biyografilerin ve risk biyografilerinin oluşmasında emek piyasasındaki dönüşüm oldukça geniş yere sahiptir. Emek piyasası bireyselleşmenin temel faktörlerinden biridir. Beck'e (2011) göre, modernleşme risklerinin bölüşüm mantığı risk toplumunun temel boyutlarından biriyken diğer boyutu ise toplumsal eşitsizliklerin bireyselleşmesidir. Eşitsizliğin artması, sınıf bilinci ve bireyselleşme burada birbirleriyle ilintili olgular haline gelmektedir. Batı toplumları genelinde refah devletinin sağladığı dinamik emek piyasası, yüksek yaşam standartları ve ileri sosyal güvenlik sistemleri sanayi toplumunun geleneksel parametreleri olan aile rolleri, sınıfsal aidiyetler ve toplumsal sınıfları zayıflatmıştır. Sanayi toplumundaki toplumsal, siyasi örgütlenmeler ve kurumlara bağımlı olan bu kolektif parametreler güçsüzleşme eğilimine girmiştir. Sınıfların zayıflaması sermayenin lehine bir durum yaratırken eşitsizlikler belirgin hale gelmiştir. Kişilerin iş yaşamına dair konular sanayi modernitesinde sınıfsal meseleler iken artık bireyselleşmiş hale gelmiştir. Bireyselleşme, modern kapitalizmdeki ücretli işçinin ve refah devleti koşulları altındaki emek piyasasının özelliklerinden biri olmuştur. Kurumlara bağımlılık emek piyasasına bağımlılığı zorunlu kılmıştır. Bireyler emek piyasasına girmekle geleneksel bağlardan ve emek piyasasının kısıtlamalarından bağımsızlaşmıştır. Bu durumda çekirdek aile, komşuluk, dostluk, yere/yöreyle bağımlılık kapitalizmin teşvik ettiği bireysel hareketlilik ve emek piyasasının hareketlenen koşulları ile çelişir hale gelmiştir. Daha önce sınıf mücadelesi temelinde kolektif olarak algılanan işsizlik ve vasıfsızlaşma gibi konular da bireyselleşme dalgasının etkisine girer. Sınıf biyografileri düşünümsel hale gelerek seçime dayalı hale gelir (Beck, 2011, s.131-2).

Gelir hiyerarşisindeki farklar ve ücretli emeğin temel koşulları aynı kalıyor. Diğer yandan, belli toplumsal sınıfla bağlar, insanların eylemlerinde tuhaf bir şekilde geri plana düşüyor. Belli bir sınıf kültürünün tipik statü temelli toplumsal ortamları ve yaşam tarzları soluyor. Bireyselleşmiş biçimlerin ve varoluş koşullarının ortaya çıkması yönünde bir eğilim var. Bu durum da insanları -kendi maddi ayakta kalma koşulları uğruna- kendi hayat planlamalarının ve hayatı idame ettirme tarzlarının merkezine kendilerini koymaya mecbur ediyor. Herkesin farklı görüşler arasında tercih yapma zorunda kalması, hatta hangi grup ya da alt kültürle özdeşleşeceğini seçmesi giderek daha çok rastlanan bir durum. Aslında insanlar kendi sosyal kimliklerini de seçmek ve değiştirmek zorundalar, üstelik bunu yaparken risk alıyorlar. Bu bakımdan bireyselleşme, yaşam tarzlarının ve yaşam biçimlerinin çeşitlenmesi ve farklılaşması anlamına geliyor; büyük-grup toplumlarının geleneksel kategorilerinin ardındaki düşüncenin esaslarının -yani sosyal sınıflar, zümreler ve toplumsal tabakaların- geçersizleşmesine yol açıyor (Beck, 2011, s.133)

Toplumsal eşitsizliklerin keskinleşmesi ile bireyselleşmesi iç içe geçmiş durumdadır. Sistemin sorunları kişisel başarısızlıklara bağlandığı için siyasi boyutu görmezden gelinir hale gelmektedir. Birey ve toplum arasındaki mesafe açıldıkça toplumsal krizler bireysel krizler olarak algılanmaktadır (Beck, 2011, s.134). Ulrich Beck'in emek piyasası üzerinden bireyselleşme tezi ağırlıklı olarak refah devletlerinde yoksulluk durumunun hafifletildiği koşulları ifade etmektedir. Ancak Beck, işsizlik ve yoksulluk koşullarının geri dönme ihtimalinde dahi sınıfsal tartışmaların çeşitli etkenler nedeniyle gündeme gelmesinin gelecekte zor olduğunu ifade etmektedir. Eşitsizlik koşulları da aynı şekilde günümüzde sınıfsal olarak tartışılmamaktadır (Beck, 2011, s.138). Karl Marx'ın bireyselleşmenin oluşmasında tampon olarak gördüğü sınıf bilinci ve dayanışması Beck'e göre yaşam standartlarının yükselmesi nedeniyle kaybolmuştur. Max Weber'in toplumsal tabakalaşma teorisinde ise sınıf ve statüler birlikte ele alınır (Standing, 2014, s.22). Benzer gelir seviyesi ve mesleklere dayalı, yarı öznel nitelikte olan, mülkiyete ve toplumsal statü farklılaşmalarına dayalı gruplaşmalar toplumsal tabakaları oluşturmaktadır. Beck'e göre Weber'in tariflediği, piyasa tarafından dolayımlanan ve statü tarafından biçimlendirilen ortak yaşam deneyimleri istikrarsız hale gelmiş ve parçalanmaya başlamıştır. Emek piyasasında hareketlilikler ve dikey veya düşey yönlü konumsal hareketlilikler toplumsal sınıflar içinde yeni hiyerarşiler ve farklılaşmalar doğurmaktadır. Bu hiyerarşi ve farklılaşma da hizmetler sektörünün genişlemesini, yeni mesleklerin ortaya çıkmasını sağlayarak toplumsal sınıfların bütünlüğünü imkansızlaştırmaktadır (Beck, 2011, s.147-8). Beck'e göre sınıflar halen vardır ancak sınıf dayanışması, sınıf kimlikleri ve sınıf bilinci kaybolmuş, bu da bireyselleşmenin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Standing'e

göre de insanlar eskiden kendilerini sınıfsal terimlerle tanımlayabilmekte ve bu durum giyim tarzı ve konuşma tarzlarına yansiyarak kendini ifade etme biçimine dönüşmekteydi. İşçi sınıfı kaybolmamış olsa da daha parçalı ve küresel bir sınıf görüntüsü ortaya çıkmıştır (Standing, 2014, s.21).

Toplumsal eşitsizliklerin sınıfsızlaşması kitlesel işsizliğin çözümsüz kalmasına neden olmaktadır. Toplumsal sınıflardan özgürleşme durumu ise toplumsal cinsiyet statüleri ile ilişkili özgürleşmeyle örtüşür hale gelmektedir. Aile gelirinin yerini aile içindeki bireylerin kişisel gelirlerinin almasıyla aile içinde toplumsal cinsiyet statüleri değişmiş, çekirdek aile içinde bireyselleşme başlamıştır (Beck, 2011, s.134). Üretim alanının zorunlu kıldığı hareketlilik ve bireysel rekabet ailenin gerektirdiği ortak hareket etme ve fedakârlık durumuyla tezat oluşturmaktadır (Beck, 2011, s.161). İnsanların aile ya da muhit gibi geleneksel destek ağlarından ayrılması kişileri riskleri ve fırsatlarıyla beraber sadece emek piyasasındaki kendi kaderlerine güvenmek zorunda bırakmıştır. Bireylerin ortak çıkar birliğine dayalı sosyal sınıflara bağlılıklarının azalması bireyselleşmeye yönelik hayat tarzlarını öne çıkartmıştır. Bireyler ekonomik olarak hayatta kalmak için kendilerinin belirledikleri hayat planlarına göre hareket etmektedirler. Kişiler kendi parasını, zamanını, yaşam alanını ve bedenini kontrol etmek istemektedirler (Beck, 2011, s.140-1).

Burjuvazideki bireyselleşme süreçleri sermaye sahipliği ve sermaye birikimi ile ilişkiliyken Geç modernlikte bireyselleşme emek piyasasının bir ürünüdür. Bireyselleşme emek piyasasında iş vasıflarının edinilmesinde, sunulmasında ve uygulanmasında kendini göstermektedir (Beck, 2011, s.142). Beck, emek piyasasının üç boyutunun bireyselleşme ile ilişkili olduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki *eğitim*dir. Eğitimli kişiler kendi emek durumlarını üretmede özgürlük kazanmakta ve böylece kendi sosyal biyografilerini oluşturmaktadır. Eğitim durumu modernitenin koşulları ve vaatleri hakkında düşünömsellik geliştirmeyi sağlar ve kişiyi düşünömsel modernitenin bir faili haline getirir. İkinci boyut olan *mobilité*, esnek emek piyasasının çalışanları da hareketli hale getirmesiyle ilişkilidir. Emek piyasasına giriş yerel ortamdan, aileden ve muhitten ayrılmayı gerektirmektedir. Üçüncü boyut ise *rekabettir*. Sabit ve verili vasıflardan uzaklaştığımız neoliberal koşullarda bireyler rekabetçi hale gelmektedir. Rekabet baskısının olması iş piyasasında eşit bireylerin eşitliği bozacak şekilde davranmalarına sevk eder. Ortak eğitim, benzer deneyim, benzer vasıf ve iş bilgileri olması artık bir sınıfsal birlik oluşturmadığı gibi rekabete

engel olmaz. Emek piyasasındaki veya iş ortamındaki ortaklıklar bir cemaat hissi oluştursa dahi bu cemaat duygusu rekabet tarafından zedelenen, içten bağların olmadığı bir cemaat hissidir. Rekabet eşitlikler içinde eşitsizlikler yaratarak bireylerin tecrit edilmesine neden olur (Beck, 2011, s.143-4).

Beck'in risk biyografisi ve sınıfsızlaşmış toplum tezleri çeşitli akademisyenler tarafından eleştirilmiştir. Mythen'e (2005) göre, risk biyografileri tezi istihdamın toplumsal formasyonları yok saydığı gerekçesiyle eleştiriye açıktır. Risk toplumu ve Ulrich Beck çalışmaları üzerine kapsamlı çalışmaları bulunan Mythen genel olarak Beck'in tezlerine katılsa da diğer bazı eleştirileri şöyledir; Sosyal tabakalaşma günümüzde fırsatların yakalanmasının kalıcı ölçütü olmaya devam etmektedir. Geleceği görmekte zorlanma ve emek piyasası nedeniyle bir yere bağlı olamama durumu, hayatları üzerinde kontrol imkânı ve maddi gücü olmayan kişilerde risk toplumundan önce de mevcuttu. Risk rejimi ulusal farklılıklara yeterince açık değildir ve fazla geneldir. İstihdam ilişkileri oldukça karmaşıklaşmıştır ve risk merkezli istihdam deneyimlerine geçtiğimizi kesin olarak söylemek mümkün değildir (Mythen, 2005). Atkinson (2010) ise çalışanlarla görüşmeye dayalı yaptığı araştırma neticesinde düşünömselliğin emek piyasasında yine ancak sınıfsal koşulların imkanları dahilinde mümkün olduğuna vurgu yapmıştır. Atkinson, sınıfın ekonomik, politik ve eğitimsel alandaki güç mücadelelerini ve dengelerini yapılandırmaya devam ettiğini savunur. Aileden kalma birikim ve ailenin içinde olduğu sosyo-ekonomik konumu bireyleri daha iyi bir eğitim imkanına yöneltirken bu sınıf konumu bireyleri eğitim sonrası iş hayatında da daha iyi bir sosyal çevre olanağı sunduğu için risklere, işsizliğe karşı daha fazla korumaktadır. Sosyal alanın topolojisi içinde emeğe bağlı hareketler rastgele değildir. Bu da seçim hakkının sınıfsal ve eşitsizliklere dayalı ilerlediğini göstermektedir (Atkinson, 2010).

Bauman, mobilite olgusuna akışkan modernitenin bir koşulu olarak bakmıştır. Sanayi modernitesinden akışkan moderniteye geçişle beraber en temel değişimin hem sermaye hem çalışanlara hareketlilik kazandırması yönünde olduğunu belirtir. Fordist üretim düzeninde çalışanların hareket kabiliyeti sınırlandırılarak emeğin yeniden üretimi sabitlenmiş olmaktaydı. Emek ve sermaye birbirine bağımlılık temelinde yerleşik bir düzen oluşturmuştu. Bu "uzun vadeli" anlamına gelmekteydi. Sanayi modernitesi çalışanları bir işe başladıkları zaman uzun süre o işte çalışmaya devam etmekteydiler. Uzun süreli çalışma sermaye ile çalışan ilişkilerinin de kuvvetli

olmasını gerektirmiş, çalışanların sendikalar yoluyla hakları güvence altına alınmış, emeğin bireyselleşmesi engellenmişti. Günümüz iş piyasası ise esneklik düşüncesi üzerine kurulmuştur (Bauman, 2015, s.35-8). Sennett'e göre güçlü sendikalar ve refah devletinin sağladığı güvence koşulları sadece otuz sene süren bir istikrar ortamı yaratmıştır (Sennett, 2019, s.22). Neoliberal ekonomik model büyüme ve kalkınmanın temelini rekabet gücünde olduğunu düşünerek rekabetin engellenmemesini ve piyasa kurallarının hayatın her alanında yaygınlaştırılmasını savunur. Bu modelin işleyebilmesi için emek piyasasında esnekliğin artırılması gerekmiştir. Bu durum risk ve güvencesizliğin yarattığı sıkıntıların işçiler ve ailelerince yüklenilmesi anlamına gelmektedir (Standing, 2014, s.11). Esneklik emek piyasasında kısa vadeli sözleşmeler ya da güvencesiz çalışmaların ve kolayca işten çıkarmanın önünü açmaktadır. İş arama deneyimi günümüzde rekabetçi ve elitist bir eğilimi güçlendirmektedir. Esneklik, çalışanlar için belirsizlik durumunu günümüzün temel özelliklerinden biri haline getirmiştir (Sennett, 2019; Bauman, 2015; Standing, 2014). Bu belirsizlik Bauman için bireyselleştirici bir güçtür. Ortak çıkarların belirsizleşmesi, rekabet ile birleşince sınıf dayanışması yok olma noktasına gelir. İş ve çalışma hayatında çalışanların ortak amaçlar veya hak mücadelesi için bir araya gelmesi zorlaştığı için belirsizlik durumuna bireyler tek başına mücadele etmek zorunda kalır. Emeğin istihdamının kısa vadeli ve güvencesiz hale gelip işten çıkarma ya da terfi kuralları esnediği için çalışanların işyerlerine bağlılığı azalır (Bauman, 2015, s.38-41).

Sermaye neoliberal kapitalizmde hareketlilik kazanmış ve emekle olan bağı azaltmıştır. Küreselleşmenin de bir getirisi olarak büyük işletmeler yerel kanunlara fazla bağlı olmadan özel çözümlerle yersizleştirilmektedir. Sermaye günümüzde yerel emeğe daha az ihtiyaç duymaktadır. Sermayenin kuralsızlaştırma politikaları yoluyla özgürleşmesi, yere bağlı olmaktan çıkması birçok kişi için belirsizlik kaynağı oluşturmaktadır. Sermayenin bu hareketliliği emek gücünü de hareketli hale getirmeye teşvik eder, uzun birliktelikler kısa vadeli projelere, geçici iş ortaklıklarına bırakır. Birleşme ve küçülme stratejileri çalışanları etkileyerek emek gücünü sermaye karşısında savunmasız bırakırken sermayeye ayrıcalıklar tanır. Şirketler ağır ve hantal organizasyonlardan uzaklaşmayı seçerek devasa plazalarda görünür olmak yerine daha görünmez hale gelir ve bu durum emekçiler için belirsizlikleri beraberinde getirir. Bireyselleşmiş emekçi daha fazla çabalayarak, kendini geliştirerek ve rekabet ederek

emek piyasasında yerini koruma çabası gösterir ancak belirsizlik koşulları bu çabaların bir getirisinin olup olmayacağını garanti etmez (Bauman, 2019, s. 183-4, 236).

Bauman'ın belirttiği güvencesiz bırakılmış emek gücü günümüzde “prekarya” olarak adlandırılmaktadır. Prekarya, *precarious* (güvencesiz) ve proleterya isimlerinin birleşmesinden oluşmuştur (Standing, 2014, s.21). Guy Standing, “Prekarya; Yeni Tehlikeli Sınıf” adlı yapıtında prekaryaları bir sınıf olarak değerlendirmez. Proleterya uzun dönemli, istikrarlı, sabit zamanlı çalışan, ilerleme koşulları belli olan, sendikalaşmanın olduğu, toplu iş sözleşmelerinin yapıldığı, iş yerinin konumunun ve yöneticilerinin belli olduğu bir sınıftır. Prekarya bu özelliklerin çoğuna sahip değildir. Klasik anlamıyla orta sınıftaki gibi öngörülebilir maaş, statü ya da haklara sahip değildir. Prekarya henüz bir sınıf değildir ancak oluşum sürecinde bir sınıftır (Standing, 2014, s.20-1). Prekaryanın oluşumu kuralsızlaştırma politikaları ile doğrudan ilişkilidir. 1970’li yılların sonlarından itibaren özellikle Avrupa ülkelerinde sanayide çalışan işçi sınıfının İkinci Dünya Savaşı’ndan itibaren kazanmış oldukları hakları tedricen geri alınmış, sanayisizleşme süreci hızlandırılmış, sendikalar zayıflatılmıştır. 1980’lerde neoliberal iktisatçılar emek piyasasında esneklik sağlanmadığı sürece şirket maliyetleri artacağı için işletmelerin ucuz emek gücünün yoğunlaştığı ülkelere yönelmesi gerektiğini düşünmüşlerdir. Küreselleşme ile şirketler emek ilişkilerini esnekleştirmeye başlamış ve çok sayıda çalışan güvencesiz işlerde çalışmaya başlamıştır (Standing, 2014, s.18-9).

Esnekliğin emek piyasasında farklı türleri mevcuttur. Bunlar, ücretlerin düşürülmesine neden olan ücret esnekliği, istihdam düzeylerinin şirketlerin istediği gibi düzenleyebilmesini sağlayan ve kolayca işçi çıkarmaya, çalışanların saatlerini düşürmeye neden olan *istihdam esnekliği*, çalışanların şirket içerisinde mobilliğini arttırmaya yönelik *iş esnekliği* ve işçilerin vasıflarının yeniden düzenlenmesi anlamına gelen *vasıflarda esneklik* (Standing, 2014, s.19). Prekarya emeğe dair yedi güvenceden yoksun kişileri kapsamaktadır: 1. *Emek piyasası güvenliği*; makro düzeyde hükümet tarafından istihdam olanağı verilmesi, 2. *istihdam güvenliği*; keyfi işten çıkarmaları önlemek için işe alım ve çıkarmalar konusunda düzenlemeler, 3. *iş güvenliği*; istihdamda yukarı yönlü hareket, mevkinin korunması ve vasıfların geçersizleşmesinin engellenmesi, 4. *çalışma güvenliği*; iş güvenliği, çalışma saatlerine yönelik düzenlemeler, iş kazaları sonucu oluşacak maliyetin karşılanması, 5. *vasıfların yeniden üretiminin güvenliği*; çalışanın gelişimine yönelik işyeri tarafından yapılan

yatırımlar, 6. *gelir güvenliği*; asgari ücret mekanizması, kapsamlı sosyal güvenlik, gelir eşitsizliğinin azaltılması, yeterli bir sabit gelirin güvence altına alınması, 7. *temsil güvenliği*; bağımsız sendikalar ve grev hakkı gibi yöntemlerle hakların devamlılığının sağlanması (Standing, 2014, s.26). Bunlardan istihdam güvencesizliği yani uzun dönemli sözleşme ve işsizliğe karşı koruma ile iş güvencesizliği prekaryanın en önemli bileşenlerini oluşturmaktadır. Prekarya çoğunlukla geçici işlerde ya da eksik istihdam yani yarı-zamanlı çalışmaya zorunlu olmak ve gelirlerin güvence altında olmaması anlamına gelmektedir. Aynı zamanda uzun stajyerlik dönemleri de prekaryalaşma eğiliminin bir göstergesidir (Standing, 2014, s.35). Prekarya sınıfında iş temelli bir kimlik olmadığı için bir cemaate aidiyet, dayanışma duygularına sahip değildir (Standing, 2014, s.29). Prekaryanın yükseliş nedenlerinden biri de hizmetler sektörünün yaygınlaşmasıdır. Hizmetler sektöründe emek sürekli olmaktan ziyade proje bazlı hale gelir ve bu durum geçici iş gücü kullanımını yaygınlaştırır (Standing, 2014, s.61). Standing'e göre maaşlı çalışma düzeni küresel kapitalizmin bir parçası olarak hem gelişmiş ülkelerde hem gelişmekte olan ülkelerde geçici sözleşme düzenine doğru değişmektedir. Sayısal esneklik olarak ifade edilen bu durum geçici işler veya yarı zamanlı işler yoluyla güvencesizliği güçlendirmektedir (Standing, 2014, s.63-5). Sendikalar ve toplu iş sözleşmeleri pratiklerinin de zayıflaması bireyselleşme ortamını güçlendirmeye neden olmaktadır. Bireyselleşmiş sözleşmeler yoluyla işçilere farklı davranılmakta bu durum da emekçilerin hem birliklerini zayıflatmakta hem de kolayca işlerinin sonlandırılmasına neden olabilmektedir. Esnekliğin bir diğer boyutu da iş yeri, ev ve kamusal alanın birbirine karışmasıdır. Gelişen iletişim teknolojileri iş saatlerinin esnetilmesini, işin eve dahil olmasına neden olmaktadır (Standing, 2014, s.70-1). Beck'e göre bireyselleşmeye bağlı özgürleşmenin iki odağı olan sınıf kültürlerinden özgürleşme ve aileden özgürleşme dışında iki özgürleşme odağı daha vardır. Bunlar yarı zamanlı çalışmayı örnek verebileceğimiz çalışma saatlerinin esnekleştirilmesi ve evden çalışmayı örnek verebileceğimiz iş yerinin desantralizasyonudur (Beck, 2011, s.196). Emek piyasasında artan otomasyon ile standartlaşmış tam istihdamın üç dayanağı esnemiştir. Bunlar, *İş hukuku, işyeri ve çalışma süresidir* (Beck, 2011, s.214). İş hukukundaki esnekleşme prekaryalaşma eğilimini güçlendirmektedir. Toplumsal emek ile üretim süreçleri arasındaki ilişki gevşemekte ve iş birliğinin aynı yerde çalışmak olduğu anlayışı zayıflamaktadır. Fabrika ve yüksek binalarda yoğunlaşan görünür olan işletmeler artık daha görünmezleşmiştir (Beck, 2011, s.215). Merkezleşmiş işyerlerinin dijital ağlarla

birleştirilmesiyle evden çalışma imkanının artması sanayi devrimi ile ayrılan ev ile ücretli emeğin yeniden birleşmesine işaret etmektedir. Emek piyasasındaki düşük istihdam, sigortasızlık gibi bu standartsızlaşmalar fiziksel ve ruhsal sağlık açısından risklerin özelleşmesi haline gelmekte ancak kazanımların kaybedilmesi nedeniyle bireyselleşmektedir (Beck, 2011, s.216-7). Pandemi süreciyle yaygınlaşan uzaktan çalışma hem işyeri hem çalışma süresinde esnekleşme anlamına geldiği için yeni çalışma biçimleri bireyselleşmenin iş hayatındaki yoğunluğunu daha fazla görünür kılmaktadır.

Berardi sınıf kimliği ve dayanışmasının kaybolmasını artan otomasyon teknolojisi ile ilişkilendirmektedir. Berardi'ye göre 1960'larda ağır sanayinin kol gücüne dayalı olması ve makine kullanımı işe yabancılaşmaya neden olmakta bu durum sınıf bilincine sahip bir proleterya tavrına dönüşmekteydi. Otomasyon sistemlerinin dijitalleşmesi, bilgisayar ağlarına bağlı çalışma emeği enformasyonel hale getirmiş, iş gücüne dayalı emeğin yerini zihinsel emeğin alması çalışanlarda yabancılaşmayı baskılamaya başlamıştır. Bu durum yanıltıcı bir özgür irade hissini doğururken zihinlerin ele geçirilmesine neden olmuştur. İş yeri dışında mail ve telefonla evde de ulaşılan çalışan daha fazla gözetim altındadır. Bu gözetim çalışanların yalıtılmış otonomisini beraberinde getirirken rekabetçi iş piyasası bireyleri daha narsistik hale getirmektedir (Berardi, 2012).

Standing'e göre prekaryalaşma eğilimi günümüzde beyaz yakalı diye adlandırılan maaşlı ve profesyonel denilen yüksek eğitimli çalışanlarda da görülmeye başlanmıştır. Neoliberal koşullarda işsizlik konusu da bireysel sorumluluk kapsamına girmiş, işsizlik kendini geliştirmeme ve tembellikle ilişkilendirilir hale gelmiştir (Standing, 2014, s.84). Neoliberal emek piyasasında kişisel gelişim ve networking (ağ oluşturma) önem kazanmıştır. Esnek ve gevşek olması gereken bu networkler sosyal bağları zayıflatabilir. Şirketlerin kendi yapılanmasında da networking'in yaygınlaşması, geçici birlik biçimlerinin uzun vadeli bağlantıların yerini alması takım çalışmalarında somutlaşır (Sennett, 2019, s.24). Takım çalışması esnek bir ekonomi politiğe uygun iş etiğidir (Sennett, 2019, s.113). Takım çalışmasında çalışanlar uzun süreli ilişkiler yerine kısa vadeli ve yüzeysel ilişkiler kurdukları için ortak bir hedef duygusu yerine daha bireysel hedefler ön plandadır (Sennett, 2019, s.129-130). Bu durum bireyleri kendileriyle daha fazla meşgul olmaya yöneltmekte ve bireycileştirmektedir. Neoliberal ideoloji çeşitli uzmanlar yoluyla bireyleri bu konuda yönlendirmektedir.

‘Vaktinizin %15’ini, alanınızla ilgili eğitime ayırın’ diyen bir danışman ayrıca ‘Özgeçmişinizi her yıl tekrar yazın’ tavsiyesinde de bulunuyordu. Başkalarını etkileme, kendini pazarlama ve olabildiğince farklı alanı kapsamaya beklenen ve kişiyi yeterince yıpratana bu CV yenileme süreci oldukça zaman alıyor. Bir taraftan ne kadar özel olduğunuzu göstermeye çalışırken, diğer taraftan da herkesin yaptığı standart şeyi yapmamız, aslında yabancılaşmaya neden oluyor (Standing, 2014, s.205).

Prekaryalaşma sürecinin bir diğer etkisi vasıfsızlaştırmadır. Sennett (2019, s.21) en az iki sene üniversite eğitimi almış birinin çalışma hayatı boyunca en az on bir defa iş değiştirmek, iş hayatı boyunca en az üç kere temel becerilerini yenilemek zorunda olduğunu belirtmiştir. Sennett, yeni kapitalizmdeki emek piyasasının birey üzerindeki etkilerini “Karakter Aşınması” adlı kitabında bir araya getirmiştir. Yeni ekonomi zaman içinde oradan oraya bir işten diğerine sürüklenen yaşamlara neden olmaktadır. Uzun vadesizlik güven, sadakat ve karşılıklı bağlılığı aşındıran bir ilkedir. Kısa vadeliğin getirdiği çalışanın sürekli hareket halinde olması hali sorumluluk ve bağlılığı gerektiren aile ilişkilerine de olumsuz yansımaktadır. Uzun dönemli iş arkadaşlıkları yerini kısa süreli tanışıklıklara bırakmaktadır (Sennett, 2019, s.23-6). Giddens, gündelik hayatta rutinlerin öneminden bahsederken Sennett de iş hayatında rutinlerin öneminden bahsetmektedir. Rutinlerin olması sosyal bağları güçlendirdiği gibi kişilerin güvende hissetmelerini sağlamaktadır. Rutinler ayrıca işe bağlılığı ve kişinin işini daha iyi yapmasını ifade etmektedir. Sanayi modernitesindeki rutinler esneklik şartlarında yok olmaya başlamıştır (Sennett, 2019, s.51). Yeni kapitalizmin esnek ve kısa vadeli zaman anlayışı, kişinin işi üzerinden bir kimlik oluşturmasını zayıflattığı gibi kariyer oluşturmasını engellemektedir (Sennett, 2019, s.140). Sennett, iş yerinde toplumsal ilişkileri gözlemlemek için geçmişte bir fırında araştırma yapmış ve yirmi beş yıl sonra aynı iş yerinde tekrar araştırma yaparak farklılıkları göstermiştir. İlk farklılık sınıfsal kimliğin zayıflaması ve çalışanların kendilerini bir sınıf üzerinden tanımlamaması yönünde oluşmuştur. Sınıfsız toplum görüntüsü ortak konuşma, giyinme, hayata bakış biçimlerinin farklılaşmasını sağlarken Sennett’e göre bir sosyal yalıtılma durumunu gerçekleştirmektedir. İkinci değişiklik fırında çalışan kişilerin sürekli değişmesi, bir çalışanın iş yerinde en fazla iki sene çalışması olmuştur. Çalışanlar iş yerini gelip geçici bir uğrak yeri olarak gördükleri için işe bağlanmamaktadırlar. Üçüncü değişim ise artan otomasyon nedeniyle iş birliği ortamının azalmış olması, otomasyonel sistemlerin bireyselleşmiş ve yazılıma dayalı yapısının çalışanların bir meslekte uzmanlaşmasını zorlaştırmasıdır (Sennett, 2019, s.72-83).

Beck'in ifade ettiği eğitsizliklerin toplumsal üretimiyle risklerin toplumsal üretiminin eşgüdömlü ilerlemesi tezi iş yaşamında risk alma halini gündeme getirmektedir. Esnek organizasyonların istikrarsızlığı kişileri iş yerlerinde gelecek görememesi halinde iş değiştirme konusunda risk almaya zorlamaktadır. Sennett, sürekli riske maruz kalmanın kişinin karakterini aşındırdığını belirtir. Sürekli baştan başlamak her gün kendini tekrar kanıtlamak zorunda olmak anlamına gelirken, iş yaşamındaki değişimlerin kişilerin gelirlerini ya da mevkilerini arttırma garantisi yoktur (Sennett, 2019, s.90-9). Sennett, yeni kapitalizmde işsizlik, güvencesizlik ortamı ve iş yerlerinin artık ömür boyu istihdam sağlamamasının kişileri başarısızlık duygusu ile daha sık karşı karşıya bıraktığını ifade eder. Hızla değişen teknolojiyle vasıfların geçersizleşmesi, şirket küçölmeleri ve daha düşük ücretle çalışacak kişilerin tercih edilmesi nedeniyle toplu işten çıkarmaya maruz kalmış çalışanlarla yaptığı görüşmelere göre çalışanlar yanlış seçimler yaptıkları nedeniyle kendilerini de suçlamakta ve yoğun başarısızlık duygusu içindedirler. Başarısızlık duygusu kişilerin yaşadıkları çevreye duyarsızlaşmasını, komşularına sırt çevirmesini ve yerel ilişkilere ilgilerini kaybetmesine neden olmaktadır. Sennett, daha önce şehir meclisi ve okul aile birliğine üye olanların işsizlik sonrasında kamusal meselelere ilgilerini kaybederek içlerine döndüklerini gözlemlemiştir (Sennett, 2019, s.147-9).

Kaygan bir benlik ve sürekli oluş halindeki bir kolaj, tam da kısa süreli iş deneyimlerine, esnek kurumlara ve sürekli risk almaya uygun psikolojik koşullardır (Sennett, 2019, s.153). Beck'in ve Giddens'in tanımladığı şekliyle risklere duyarlı düşünömsel biyografiler için gereken benlik Sennett için yeni kapitalizm koşullarındaki emek piyasasında somut bir "ben"i yok etmektedir (Sennett, 2019, s.152-3). Kısa vadeli ve sürekli iş değiştirmeye hazır olma, Elliott ve Lemert'in tanımladığı yeni bireyciliğin dört özelliğinden biri olan "kısa vadeli"e karşılık gelmektedir. Kısa vadeli narsisizmi ön plana çıkarırken işin hayatın her alanını kaplamasının, ailenin, arkadaşlığın ve benliğin parçalanmasına neden olacağını ifade ederler (Elliott ve Lemert, 2011, s.19).

Elliott ve Lemert yeni bireyciliğin kültürel mantığını yaymaya devam eden üç toplumsal biçimi ağırlıklı olarak emek piyasalarındaki dönüşümle ilişkilendirmektedir. Bunlar (1) *bağımsızlık aracılığıyla bağıllık* (2) *sorumluluk değişimleri* (3) *hareket veya hareketlilik hızıdır*. İlki değişim ve kısa vadecilikle dönüşen yaşantıların bağımsız bir bağıllık hissi oluşturduğudur. Artan iletişim

teknolojisi ile çalışanlar her an iş ortamına dahil olabilmektedirler. İkinci olarak sorumluluk değişimleri, finansal düzensizleştirme gibi ekonomik güçlerin teşvikiyle çalışanların şirket bünyesindeki pozisyonlarında ve kademelerinde hareketlilik gerçekleşmesini ifade etmektedir. Sonuncu olarak yeni bireyciler kimliklerini daha çok hareketliliklerinin yoğunluklarına ve mesafesel olarak genişliğine göre tanımlamaktadır (Elliott ve Lemert, 2011, s.18-9).

3.4. Hayat Tarzları ve Tüketim; Benlik ve Toplumsal Kimlik ile İlişkisi

Beck'e göre yaşam standartlarındaki değişimlerle beraber statüye dayalı sınıfsal farkların ortadan kalkması bireyselleşmeyle birlikte hayat tarzlarında çeşitlenmeye neden olmuştur (Beck, 2011, s.139). Bireyselleşme süreçleri sınıfsal ayrımları sosyal kimliklerden yoksun bırakmaktadır. Sosyal gruplar ayırt edici niteliklerini kaybetmektedir (Beck, 2011, s.152). Aynı gelir düzeyine sahip ya da aynı sınıftan insanlar farklı yaşam tarzları, alt-kültürler, sosyal bağlar ve kimlikler arasında tercih yapabilmektedir, hatta buna zorunlu kalmaktadır. Artık, birinin sınıfsal konumunu bilmek onun kişisel bakış açısını, ilişkilerini, toplumsal veya siyasi görüşlerini ve kimliğini bilmek anlamına gelmemektedir (Beck, 2011, s.198).

Beck'e göre bireyselleşmenin yayılmasıyla yaşam biçimleri gelenekten uzaklaşır, bireyselleşir ve sistemsel çelişkilere hayat tarzları dahilinde çözüm bulunması beklenir. Modern dünyada hayat tarzı kavramı önem kazanır. Giddens'a göre gelenek gücünü yitirdikçe ve yerel olaylara küresel etkiler dahil oldukça seçenekler çeşitliliğine sahip olan bireyler hayat tarzlarını gözden geçirmeye başlarlar. Toplumsal grupların kapalılıklarının azalması, eylem ortamlarının çokluğu hayat tarzı seçimini hem bireysel kimliği hem de gündelik etkinlikleri belirler hale gelmiştir (Giddens, 2010, s.16). Hayat tarzları doktor, danışman, terapist gibi uzmanlık sistemlerine bağlı uzmanlardan etkilenmektedir (Giddens, 2010, s.33). Modern kurumların düşünümselliği altında benlik sürekli dönüşüm geçirdiği için hayat tarzları sabit değildir, kişiler hayat tarzlarını da sürekli yeniden düzenleyip değiştirme isteği duyabilmektedir (Giddens, 2010, s.163). Hayat tarzlarının çoğalması uzmanlıkların çoğalması ile ilişkilidir.

Benlik düzeyinde gündelik etkinliklerin oluşumunda 'seçim' en temel faktördür. Modernite bireyi karmaşık seçimler çeşitliliğiyle karşı karşıya bırakır. Hayat

tarzlarının önem kazanması seçimlerin önem kazanmasıyla ilişkilidir. Hayat tarzları uzmanlıklarla ve soyut sistemlerle ilişkili olduğu kadar küreselleşmeyle de yakın ilişkilidir. İnsanlar artık yaşam tarzlarının sıradan yönleriyle küresel sonuçlar arasında bağlantı kurmaya başlamışlardır (Tomlinson, 2004, s.29). Giddens'a göre hayat tarzı bireyin benimsediği az çok bütünlük içindeki pratikler bütünüdür. Bu pratikler hem ihtiyaçlara yanıt vermekte hem de modernitenin gerektirdiği özel bireysel kimlik anlatısına biçim kazandırmaktadır (Giddens, 2010, s.110). Hayat tarzı giyim, beslenme, davranış alışkanlıkları, diğer kişilerle karşılaşılan ortamlara dahil olan rutinler ve rutinleşmiş pratiklerdir. Geleneklerin aksine hayat tarzı kişisel olarak benimsenir ve hayat tarzına ait pratikler düşünümsel olarak değiştirilmeye açıktır. Kişinin giyim tarzı, nasıl bir beslenme rejimi uygulayacağı, kariyer anlamında nasıl yol izleyeceği, ne tür sosyalleşme biçimlerine dahil olacağı konularında alınan kararlar hayat tarzlarını oluşturan rutinlere dahildir (Giddens, 2010, s.111).

Hayat tarzlarının bedensel dışavurum yönü olduğunu söylemek mümkündür. Dış görünüş düşünümsel benlik tasarımının merkezi bir unsuru haline gelmiştir (Giddens, 2010, s.133). Düşünümsel benlik kişinin kendi bedeninin kontrolü üzerinde de etkili olmayı gerektirir. Bedensel farkındalık anın bütünlüğünü ve öz-güvenliği gözetmek için önemlidir ve vücudun fizyolojik bütünlüğü, bedensel eğilim ve çevresel girdilerin bilinçli gözetimini gerektirir. Bedensel farkındalık bedene özen gösterme, spor yapma, egzersiz yapma, diyet aracılığıyla dışa vurulur (Giddens, 2010, s.106). Modernitenin risklerinden biri olan sağlıksız besinlerden korunmak için sağlıklı ve organik beslenmeyi seçmek hayat tarzı ile ilişkilidir. Ya da farklı hayat tarzı faktörlerinin kalp hastalıkları ya da kanser riskini arttırdığı uzmanlar tarafından belirtilmektedir (Giddens, 2010, s.156). Bu durum hayat tarzlarının uzmanlıklar ve risklerle de ilişkili olduğunu göstermektedir. Diğer yandan hayat tarzlarının başkalarının gözünde "iyi" görünme ihtiyacına da karşılık vermesi beklenmektedir. Hayat tarzı uygulamalarını benimseyen birinin görünüşü nesnel ve etkinlikleri tarafından çizilir. Bu geç modernitenin kültürünün gösteri kültürü olması anlamına gelir (Chaney, 1999, s.110). Hayat tarzı giyilen kıyafetlerin o hayat tarzını benimseyen diğer kişilerin hoşuna gitmesini, beden ölçülerinin hayat tarzı topluluğu tarafından kabul görmesini gerektirmektedir. Moda tasarımcıları ve moda ikonları dış görünüşe dayalı hayat tarzlarının oluşmasında etkilidir.

Hayat tarzlarının tüketimle olan ilişkisi bedenın de tüketim tarafından gözetilmesini beraberinde getirmektedir. Bauman'a göre sağlıklı yaşam sanayi modernitesinde kesinlikler içerirken akışkan modernitenin belirsizlikleri içerisinde normlarını kaybeder. Daha önce normal sayılan bedensel durumlar bir anda endişe verici, hastalık belirtisi olarak görülmeye başlanıp tedavi edilmeye çalışılabilir. Hastalık kavramı belirsizleşip sınırlarını kaybetmektedir. Bu nedenle sağlıklı yaşam ideali fitness gibi sürekli, bir doyum noktası olmayan, gidiş yolları belirsiz bir kaygı kaynağı haline gelir (Bauman, 2019, s.122-26). Sanayi modernitesinde toplum sağlığı önemliyen geç modernitede sağlık bireyselleşmiş, metalaşmış, kişisel bakım ve bireysel sağlık önemli hale gelmiştir. Tıp uzmanları dışında diyetisyenlik, spor danışmanları, yoga eğitmenleri gibi hayat tarzı uzmanları hayat tarzlarının bedenle ilişkili alanlarında etkilidir. Baudrillard bedenın tüketim nesnesi haline geldiğini ve tüketim kültürünün bireylerin bedenlerine aşırı ilgi göstermesi teşvikinin narsistik bir yönelim yarattığını ifade eder (Baudrillard, 2018, s.166-170).

Bir hayat tarzı alışkanlıklar ve yönelimler bütünüdür. Hayat tarzları kendi içinde kişinin seçmesi gereken seçimleri hazır bulunduran bir paket gibidir bu nedenle bir hayat tarzını sürdüren biri bu hayat tarzıyla uyumlu olmayan seçenekleri kendiyile uyumlu görmeyecektir (Giddens, 2010, s.112). Bu yönüyle hayat tarzları seçimler çokluğu içinde kolaylık sağlayıcı özelliğe sahiptir. Hem bireysel kimliği hem de bireyin eylem ortamlarını şekillendirecek rehber görevi görür. Giddens, hayat tarzlarının sadece tüketim alanıyla ilişkili değil seçime dayalı tüm yaşamsal pratiklerle ilişkili görmektedir. Günümüzde iş hayatı fırsatlar ve riskler arasında seçimlerle sağlanan bir denge kurulmasını gerektirdiği için iş yaşamını da hayat tarzlarının bir parçası olduğunu düşünür (Giddens, 2010, s.111). Kişiler artık işlerini hayat tarzlarına uygun seçebilmekte ya da hayat tarzlarına uygun olarak çalışma şekillerini düzenleyebilmektedir.

Modernite koşullarında çok sayıda farklı eylem ortamları içinde yer almak zorunda olduğumuz için hayat tarzı seçimleri çoğu zaman parçalı olmaktadır. Hayat tarzlarının ayrılmış parçalarını Giddens "hayat tarzı kesimi" olarak adlandırır (Giddens, 2010, s.113). Hayat tarzları topluluklar arasında tabakalaştırıcı bir etkiye sahiptir. Ayrıca hayat tarzlarının seçimi ve yaratılması sosyoekonomik koşullar kadar grup baskılarından da etkilenmektedir (Giddens, 2010, s.112). Buradan anlaşılacağı üzere kişiler bir hayat tarzı seçimi ile bir hayat tarzı grubuna dahil olabileceği gibi kişinin

içinde bulunduğu ortamlar da bir hayat tarzını seçmeye yöneltebilmektedir. Bireyler genellikle kendileri gibi olanlarla benzer ortamlarda bulunmayı tercih ettikleri için hayat tarzları günümüzde toplulukların oluşmasında önemli yere sahiptir.

Modern toplumsal hayat ortamları çok daha çeşitli ve ayrılmıştır. Hayat tarzları karakteristik olarak belirli bir eylem ortamıyla bağlantılıdır ve bu ortamın bir ifadesidir. Bu yüzden, hayat tarzı seçenekleri çoğu kez ortamdakilerin içinde yer aldıkları kararlardır. Bireyler gündelik hayatlarının akışı içinde tipik olarak farklı ortamlar ve yerler arasında hareket ettikleri için, hayat tarzlarının sorgulandığı farklı ortamlarda kendilerini rahatsız hissedebilirler (Giddens, 2010, s.113).

Düşünsel olarak düzenlenen benliğin gelişim çizgisine ‘gelecek’in dahil olması hayat tarzlarının bir başka boyutu olan stratejik “hayat planlaması”nı önemli hale getirmektedir. Hayat planlaması benliğin biyografisine bağlı olarak hazırlanan gelecek eylemler akışına hazırlık aracıdır. Bireyler gelecekleri hakkında takvimler hazırlayarak bunu düşünsel olarak sürekli güncellemekte, gözden geçirmektedir. Bireysel kimliğin düşünsel inşası geçmişin yorumlanması kadar geleceğin düşünülmesini de içermektedir (Giddens, 2010, s.115-6). Hayat tarzı seçimleri ve hayat planlaması gündelik hayatı belirlediği gibi bireylerin eylemlerini şekillendiren kurumları da biçimlendirir. Seçimler sınıfsal konumla orantılı ve yüksek gelir grubundaki kişilerin daha fazla fırsatlar dahilinde seçim yapma imkânı olmasına rağmen kurumlar toplumun tüm bireylerini seçim yapmaya mecbur bırakır. Hayat tarzları hayat fırsatları tarafından şekillendiği için her kesim hayat tarzını seçme özgürlüğüne sahip değildir ancak kişilerin seçimler yoluyla hayat konumlarını iyileştirme çabası toplumun tüm kesimlerinde mevcuttur. Hayat tarzı yoğun maddi kısıtlılıklar içinde bulunan bireylerin aldığı kararları ve benimsediği yolları da ifade eder (Giddens, 2010, s.117).

Chaney (1999) modern toplumlarda yaşayanların kendi ya da başkalarının davranışlarını tanımlarken hayat tarzlarından faydalandıklarını belirtmiştir. Hayat tarzları insanların neleri nasıl yaptıklarını ve bunu yapmanın kendileri ve başkaları için ne anlama geldiğini anlatmaya yardımcı olmaktadır. Hayat tarzları kültürel yapılara bağlı olmakla birlikte her biri bir tavır ve bir gruba ait bazı eşyaları, yerleri, nesnelere kullanma şekli olmakla birlikte o grubun toplumsal deneyimlerinin bütünü değildir. Hayat tarzlarının ortaya çıkma nedeni modern toplumsal düzenin yüksek bir bireysellik gerektiren bir vatandaşlık konumu kadar farklılıklara sahip karmaşık mekanizmalar gereksindirmesidir (Chaney, 1999, s.14-15). Yaşam tarzlarının çıkışı

modernitenin toplumsal sistemleri karmaşıklaştırması ve kentlerin gelişimi ile doğrudan ilişkilidir ve düşünümsel bir karaktere sahiptir. Fiziksel ve toplumsal hareketliliğin artması yerel toplulukları çözümlerürken kalabalıklaşan kentte ortak bir kimlik oluşturmanın güçlüğü ortaya çıkmıştır. Bu noktada kişiler benzer davranış kalıpları sergileyebilecekleri gruplar ve yakınlıklar içine girerek yeniden yerleşme sürecini deneyimlerler. Chaney hayat tarzlarını kalabalıklaşan ve heterojenleşen kentlerde kişilerin yeniden toplumsallaşmak için kullanmış oldukları işaret diline benzetir. Modern toplumsal koşulların yeni özellikleri boş vakit kavramının önem kazanıp tüketime dahil olmasına ve farklı kültürel ilgi gruplarının ortaya çıkmasına neden olarak sınıf yapılarıyla kesişen ama onları karmaşıklaştıran hayat tarzlarını ortaya çıkarmıştır. Hayat tarzları ve hayat tarzlarını oluşturan beğeniler statüleri gösterme şeklidir ve toplumsal kimliğin oluşturulması için kilit role sahiptir. Yeni toplumsal kimlik seçimlere dayalıdır ve kişisel beğeniler diğer bireylerin kişiyi nasıl gördüğünün farkındalığı ile oluşur. Bu bağlamda hayat tarzı belirli sayıda bir grup insanın ortak davranış özellikleridir (Chaney, 1999, s.21). Eşyaları ve ürünleri kullanım biçimleri statüleri gösteren ve sağlaştıran işaretlerdir. Kendi kendini yenilemeyi, geliştirmeyi, kişisel dönüşümü vurgulayan ve hayat tarzlarını yönlendiren enformasyonel bilgiler daha çok yeni orta sınıfı etkiler. Bu enformasyonel bilgiyi üreten sınıf ise kültür araçları sınıfı olarak tanımlanmaktadır. Yeni kültür araçları olarak tanımlanan simgesel malların üretimi, pazarlanması ve yayılmasını gerektiren medya, tasarım, moda, reklam alanlarında çalışanlar dışında evlilik danışmanlığı, diyetisyenlik gibi mesleklerle uğraşan uzmanlardan oluşan yardım meslekleri de hayat tarzlarını etkiler (Featherstone, 1996, s.46). Yeni orta sınıf sektörleri, kültür araçları ve yardım meslekleri hayat tarzları, duygusal keşif, estetik yaşantı ve hayatın yenilenmesi konularına daha meyilli ve duyarlıdır (Featherstone, 1996, s. 87-8).

Günümüzde üretim alanı gibi tüketim alanı da bireyselleşmiştir. Sınıfsal statüleri veya mesleklerle bağlı toplumsal kimliklerin yerini tüketime dayalı kimlikler almaya başlamaktadır. Tüketim kültürünün genişlemesi ve toplumsal düzende belirleyiciliğinin artması kapitalizmin genişlemesine bağlı olarak meta üretiminin genişlemesine koşut ilerlemiştir. Moda, reklamcılık ve diğer pazarlama teknikleri tüketici sayısının artmasında, kitlesel tüketimin sağlanmasında ve tüketici gruplarının oluşmasında önemli olmuştur (Chaney, 1999, s.26). Tüketim ideolojisinin parçası olan seçme özgürlüğü ve beğenilerin metalaşması sağlanarak hizmet ve deneyimler hem bir

topluluğu etkileme görevi görür hem de beğenin özelleşmesi yoluyla bireysel olarak deneyimlenir (Chaney, 1999, s.32). Bauman da geç modernitenin seçim yapma zorunluluğunun tüketim kültürü ile aşılmaya çalışıldığını ifade etmektedir. Tüketicilerin çözmesi gereken en önemli sorun öncelikleri belirlemek, bazı seçeneklerden vazgeçmektir. Tüketicinin sefaleti seçeneklerin azlığından değil, gereğinden fazla oluşundandır (Bauman, 2019, s.104). Tüketim geç modernitede hayatta kalmak, öne çıkmak, metalar yoluyla güvensizliği aşmak için bir yöntem haline gelir. Bireyler kendilerini sahip olduğu şeylerle ifade eder hale gelir. Tüketim günümüzde bağımlılığa dönüşen bir tutku haline gelmiştir. Tüketim kültüründe sınır ve doyum noktası olmadığı için tutku kendi amacı haline gelir. Tüketim hazır hayat reçeteleri sunarak geç modernite için gereken hayat tarzının oluşturulmasına yardımcı olur. Tüketici faaliyetinin itici gücü somut, ölçülebilir, net olarak ortaya konmuş ihtiyaçlardan ziyade değişken, uçucu olması zamanın belirsizliği ile örtüşmektedir (Bauman, 2019, s.116-120). Bu yönleriyle tüketim düşünümsel biyografi inşası ile doğrudan ilişkilidir.

Geçimimizi sağlamak için gerekli becerileri ve müstakbel işverenlerimizi o becerilere sahip olduğumuza ikna edecek araçlar satın alırız. Alışveriş listemizde kendimize bir imaj yaratmak için gerekli giysiler ve başkalarını, gördüğümüz gibi olduğumuza inandırma yöntemi; yeni arkadaşlar edinmenin yolu ve artık istemediğimiz eski arkadaşlardan kurtulmanın çaresi; dikkat çekme ama fazla dikkatli gözlerden de uzak kalma yolu, (...) yapılması gereken işleri daha hızlı yapabilmemizi sağlayacak kaynaklar ve bu sayede boşalacak zamanı değerlendirmek için yapılacak şeyler; en iştah kabartıcı yiyecekler ve bizi, onları yediğimiz için aldığımız kilolardan kurtaracak etkili diyet bulunmaktadır (Bauman, 2019, s.119).

Risklerden tüketim alışkanlıkları yoluyla sakınmaya çalışmak günümüzün yaygın davranışı haline gelirken üreticiler de riskleri vurgulamayı bir pazarlama stratejisi haline getirmeye başlamıştır. Beck'in ifade ettiği gibi riskleri azaltmaya yönelik tedbirler almak için gelir düzeyi önemli bir faktördür. Baudrillard eskiden ücretsiz ve bol olan şeylerin ayrıcalıklı kişiler tarafından erişilen lüks mallar haline geldiğini, seri olarak üretilmiş malların ve hizmetlerin ise kitlelere sunulduğunu, doğa, temiz hava, sessizliğin bile metalaştığını belirtir (Baudrillard, 2018, s.63). Günümüzde organik gıdaların sağlıklı beslenmek isteyenlerce daha yüksek meblağlarla erişmesi ile örneklenebilir bu durum. Ancak her tüketici risklere maruz olduğu için maddi imkân ve düşünümsel bilinci doğrultusunda tüketirken riskleri gözetme ihtiyacı duyacaktır. Gabriel ve Lang'a göre tüketiciler risk azaltma stratejisi olarak marka sadakati, mağaza

imajı, promosyonlar ve satış personelinin tavsiyeleri aracılığıyla resmi ya da resmi olmayan bilgiler edinmektedir (Gabriel ve Lang, 2006, s.27). Bu bilgiler düşünömsellik ile ilişkilidir ancak Beck, risklerin belirsizliği ve uzmanlarının olmayışı nedeniyle risklerden tamamen kurtulmanın imkânsız olduğunu belirtmektedir.

Baudrillard tüketimin mutlak göndergesi olarak gördüğü 'mutluluk'un bireyci ilkeler üzerine kurulduğunu belirtmektedir (Baudrillard, 2018, s.52). Tüketimin bir toplumsal denetim mekanizması olarak işlevi bireyciliğin geliştirilmesi ve böylelikle bireylerin birbirlerinden soyutlanmalarıyla olur (Baudrillard, 2018, s.99). Baudrillard, bireye tüketimin hem toplumsal saygınlığın doğru ölçütü olduğunu söyleyip hem de bireylerden toplumsal sorumluluk beklenemeyeceğini iddia etmektedir. Burada Baudrillard otomobil örneğini vermektedir. Tüketim mantıksal olarak otomobil almaya yönlendireceği için toplu taşımanın daha sürdürülebilir olduğuna ikna etmek zorlaşacaktır. Üreticilik yerine tüketiciliğe dayalı bir toplumsal sistemin geçmesi kendiliğinden bireyci bir ideolojiye sahiptir. Üreticiliğe dayalı toplumsal yapılanmada sınıf bilinci ve dayanışmanın var olacağını ancak tüketime dayalı toplumsal organizasyonun sınıf bilincini köreltip dayanışma ruhunu yok edeceğini belirtmektedir (Baudrillard, 2018, s.100-1). Sistem, kendi ihtiyaçları için üretim yapar ancak metaların bireysel ihtiyaçlar olduğuna inanır. Eğitim, kültür, sağlık gibi en rasyonel ihtiyaçlar bile toplumsal anlamlarından kopartılıp bireysel ihtiyaçlar kategorisine indirgenir (Baudrillard, 2018, s.75). Tüketim malları, reklamlar ve ambalajları ile kişiye özel gibi sunulmaktadır. Ürünler arasında çok fark olmamasına rağmen çok küçük farklar yaratarak bireye özel gibi sunulur. En küçük marjinal farklar yoluyla hayat tarzları ve statülere dair nitelik farkları yaratılmaya çalışılır (Baudrillard, 2018, s.106). Farklılaştırma ve kişiselleştirme stratejisi olarak açıklanan bu strateji, tüketimin bireyselleşme ve bireycilikle oldukça ilişkili olduğunu açıklamaktadır. Bireyleri kişiselleşmiş olarak üreten yapısal farklılaştırma mantığı vardır ancak bireyler kendilerini ayrıklaştırırken bile uzlaştıkları kodlara ve genel modellere uygundur. Ortak olarak aynı koda sahip olma, bireyleri diğer topluluklardan ayrı kılan göstergeleri paylaşma olgusudur (Baudrillard, 2018, s.109-110). Baudrillard özetle tüketimin seri üretim mantığı içinde tektipleştirirken çok küçük farklar üzerinden kişiselleştirmeler yaratıldığını ancak bireylerin seçim yaparken kodları yani hayat tarzlarını gözettiğini söyler. Lasch'e göre kitlesel tüketimcilik narsisizmi güçlendirmekte ve bir narsisizm kültürü oluşturmaktadır. Meta üretimi ve tüketimcilik

sadece benliğin değil benliğin dışındaki dünyanın algılanmasını da değiştirir. Dış dünya bir yansıma dünyası haline alır. Ayna efekti, özneyi nesne yaparken nesnelerin dünyasını benliğin bir uzantısı veya yansıması yapar. Bireyler modern toplumda kendine uygun aynada toplumsal olarak güçlü benlik arayışına girerler. Tüketiciler nesnel veya bağımsız bir varlığı olmayan ve yalnızca arzularını tatmin etmek için var gibi görünen bir dünyada yaşarlar (Lasch, 1984, s.29).

Hayat tarzları her ne kadar topluluk ile ilişkili ve moda, reklamlar, uzmanlar, medyadaki rol modelleri tarafından manipüle edilebilir olsa da toplumsal özneler için özerklik olanağı mevcuttur (Chaney, 1999, s.79). Bu durum, hayat tarzlarının son tahlilde bireysel seçim ile ilişkili olması, düşünümsel olarak gözden geçirilip düzenlenmesi, birey tarafından terk edilme imkânı olması ve gerçek bireyselliğin yansıtılabileceği bir alan olma olanaklarının bulunması anlamına gelmektedir. Chaney'e göre tüketim süreci bir anlam oluşturma girişimine dönüştüğü için kimlik oluşturma süreci düşünümsel olmaktadır. Pazarın çok parçalı hale gelmesiyle seri üretim mantığının ve kitlesel tüketimin yerine artan hayat tarzı uzmanlarının yardımıyla bireylerin seçeneklerine kişisel anlamlar yükleyebileceği bir ortam oluşmuştur (Chaney, 1999, s.124-5). Geç modernitede toplumsal kimlik ile bireysel kimlik arasındaki ayrım daha fazlaşmıştır. Hayat tarzı toplumsal kimliğin oluşumunda kişinin olmak istediği kişi ile ilgili olarak çözümler getirdiği bir alandır ancak bireysel anlamlarla yüklüdür (Chaney, 1999, s.130-2). Bu bağlamda hayat tarzları geleneksel toplumlara özgü yaşama şekillerinden farklı olarak durağan ve sabit değildir.

Hayat tarzları bireylerin tüketici kültürünün olanaklarını toplumsal kimlikleriyle uyumlu olacak şekilde kullanmalarıyla görünür olur. Kültürel ve simgesel sermayenin statü belirleyeni olarak önem kazanması hayat tarzlarının özellikle orta sınıf için önem kazanmasını, beğeni gruplarının oluşmasını beraberinde getirmiştir. Nesnelere ve mekanları kullanım yoluyla toplumsal konumlar belirginleştirilmektedir. Whyne (1998), yeni orta sınıflar üzerinde yaptığı araştırmaya dayanarak yeni orta sınıf içinde farklı beğeni gruplarının oluştuğunu ve ortak bir sınıf kültüründen bahsedilemeyeceğini belirtmektedir. Bu sabit statü gruplarının ortadan kalktığını göstermektedir. Orta sınıf içinde farklılaşan hayat tarzı seçimleri sınıf içinde heterojenlik ve farklılaşmalar yaratmaktadır. Whyne, sosyal kimliklerin bireysel seçimlerin bir bileşimi olarak var olduğunu ve artık sınıf veya mesleki konumdan

okunamayacağını belirterek bireyselleşme teorilerini olumlar (Wynne, 1998). Méndez de benzer şekilde sınıf kimliğinin değişen anlamlarını incelemiştir. Orta sınıfa dahil kişilerle yaptığı görüşmelere dayanarak orta sınıf kimliğinin kolektif olarak ifade edilmediğini, bireyselleştirilmiş ve daha esnek kimliklere atıf yapıldığını bulgulamıştır. Görüşmecilerin önemli bir kısmının öz kimlikleriyle sınıfları arasında doğrudan ilişki kurmayıp, özgünlük ve sıradanlık vurgusu yaparak elit veya üst orta sınıflarla ayırım yoluna gitmekte olduklarını belirtmektedir. Bireyselleşme orta sınıf değerlerini ve kültürünü çoğullaştırmış, farklı orta sınıf davranışlarını oluşturmuştur. Neoliberal çağda orta sınıf kimliği bir yandan kaynaklara erişimi sağlayan ve sosyal kimliği şekillendiren bir etki kuvveti olması yanında farklı boyutlar kazanmıştır. Kişilerin kendi özel ve ayırt edici yönleri sınıf kimliğinin önüne geçebilmektedir (Méndez, 2008).

Sınıfsız toplum teorisi ve hayat tarzlarının kişilerin yaşamlarının belirleyicisi olduğu görüşleri bazı eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Dawson (2012), bireyselleşme literatürü üzerine yaptığı araştırma sonucunda Beck, Bauman ve Giddens'in tezlerinin literatürde bazı açılardan eleştirildiğini aktarmıştır. Literatürde 'zombi kategoriler' olarak değerlendirilen geleneksel kurumların sosyolojik açıdan halen önemli kategoriler olduğu ve eşitsizlikleri belirlediği, bireyselleşmenin ağırlıklı olarak liberal orta sınıfa ait deneyimler olduğu, sosyo-ekonomik durumun düşünümsellik ve seçimler üzerinde etkili olduğu, bireyselleşmenin getirdiği bireysel sorumlulukların başkalarına daha fazla bağlanmaya ve sosyal gruplara dahil olmaya neden olabileceği, bireylerin kültürel geçmişleri ve konumlarının bireyselleşme tezi tarafından ihmal edildiği bireyselleşme teorilerine yöneltilen bazı eleştirilerdir. Dawson, çalışmasında Beck, Bauman ve Giddens'in bireylerin toplumsal gerçekliği belirlediği iddiasına katılır ancak bireyselleşme teorilerini fazla geniş kapsamlı ve evrenselleştirici bulmakla eleştirir. Dawson'ın kendi yorumu ise sosyal bağlanma ve sosyal bağlardan kopmanın iki türünün de günümüzde var olduğu ve her iki görüşün de doğru olduğu, bireyselleşmenin her ikisinin varlığıyla var olduğu yönündedir. [Sosyal] Bağlanma (*embedding*) kişilerin geç modernitede yaşam koşullarını ilerleten yapısal süreçleri ifade ederken ayrılma (*disembedding*) bireysel eyleme neden olan süreçleri ifade etmektedir. Örneğin bir kişi "yeşil tüketici" olmayı bireysel sorumluluk nedeniyle seçerken içinde olduğu kültürel grup, sınıf konumu, maddi durumu bu seçimi belirleyebilmektedir (Dawson, 2012).

Giddens hayat tarzlarının tüketimcilik tarafından yönlendirilmesi yönündeki endişelerinden bahsetmiştir. İnsanlar toplumsal bağlar ve ayrımlar yaratabilmek amacıyla ürünleri kullanırken farklı stratejiler benimserler (Featherstone, s.37). Tüketici kendi ayırt edici davranışlarını özgürlük olarak deneyimlerken sürekli seçim yaptığı için zorundalık hissetmez (Baudrillard, 2018, s.68). Tüketici bilinçdışı olarak tikel bir gruba aidiyet hisseder ve bunu o grubun yaşam tarzını benimseyerek gerçekleştirir. Bu içgüdüsel davranış reklam, moda gibi yöntemlerle koşullandırarak desteklenir ve bireyin davranışlarının piyasaya uygunluğu sağlanır. Tüketim için gerekli olan arzu ya da mutluluk tatmininin devamlılığı için merak ve deneyimden mahrum kalma duyguları uyarılır. Tüketim alanı tabakalaştırma gücü olan yapılandırılmış bir toplumsal alandır. Bir ürün önce elit sınıfa arz edilir. Üst gelir grubu ve elitlerden alt sınıflara bir meta ve gösterge değeri ulaştığı anda elitler sınıfı başka bir gösterge değerine ve metalar topluluğuna erişir. Bir gösterge değeri alt sınıflara doğru süzülür ve bu değer alt sınıflara eriştiğinde elitler bu gösterge değerini terk eder. Bu sistemin sağlanması geniş zaman aralıklarına yayılmasını gerektirebilir (Baudrillard, 2018, s.70-1). Üretim süreçlerinin giderek karmaşıklaşması ve hizmetlere dayalı çok sayıda uzmanlığın ortaya çıkması moda, reklamcılık, gösterge üretimi yoluyla hayat tarzlarını etkilemektedir. Toplumsal konuların ve toplumsal etkileşimin çeşitlenmesi geleneksel toplumlardaki uzun süreli ve içten yakınlıkların yerini yabancılar toplumunun birbirinden kopuk parçalar halindeki kayıtsız etkileşimlerine bırakmasına yol açmıştır (Chaney, 1999, s.87).

Bauman, sınıf kimliklerinin çözülmesinin ardından bireysel kimliğin inşasının geç modernitede önem kazanmasına değinmiştir. Kimlik edinme küreselleşmenin bir sonucudur ve küreselleşme ideolojisi tarafından da desteklenir (Bauman, 2015, s.203). Bireysel kimlik hayat tarzlarına gömülü olarak düşünülebilir (Chaney, 1999, s.125). Ancak geç modernite kimliklerin istikrarsızlaşmasını ve giysi değiştirir gibi çıkarıp atılabilen kimlikleri tercih etmektedir (Bauman, 2015, s.197). Hayat tarzları sabit olmaması ve değiştirilebilir olması özellikleriyle bu kimliklerin inşasında rol oynamaktadır. Kimlikler topluluklarından ve sınıf kimliklerinden koparıldığı için yeniden yer-yurt edinmek isteyen bireylerin yeni toplumsallaşma ve güvenlik aracıdır (Bauman, 2019, s.201). Tüketim toplumunda alışverişe bağlılık yoluyla yer sahibi olmak bireyselleşmenin ve bir kimliğe sahip olmanın koşuludur (Bauman, 2019, s.132).

Kimlik arayışı Bauman'a göre böler ve ayırır. Geç modernitenin yarattığı güvensizlik ve belirsizlik ortamı kişilerin bireysel olarak yaşadıkları korku ve endişeleri benzer kimliğe sahip kişilerle paylaşmaya ve güvenlik ihtiyaçlarını karşılamak için benzer kişilerle topluluk oluşturmaya yöneltir. Bireyselleşen ve özelleşen dünyada emniyet de bireyin sorumluluğuna yüklenmektedir. Bauman bu toplulukları “vestiyer topluluklar” olarak adlandırır (Bauman, 2015, s.202). Benzer hayatta kalma taktikleri, beğenilere dayalı gelişen hayat tarzı topluluklarını da bu bağlamda düşünmek olanaklı görünmektedir.

4. YER VE YER DUYGUSU

4.1. Yer ve Değişen Anlamları

Bireyselleşmenin yerle doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Yerlerin, modernleşme süreçleriyle toplulukla kaynaştığı alanlar olmaktan uzaklaşması bireyselleşmenin gerçekleşme zemini olmuştur. Yerin geç modernite kapsamında geçirdiği dönüşümler yerin önemini kaybettirmez ancak anlamlarını değiştirir. Yerlerin dönüşümü bir yer olarak kentsel mekânın da dönüşümü anlamına gelmektedir. Bu bölümde yerin değişen anlamları ve bir yer olarak kentsel mekânın küreselleşme ve geç modernitede nasıl bir “yer” haline geldiği açıklanmaya çalışılmakta ve tartışmaya açılmaktadır.

4.1.1. Yer

Bireyselleşme için önemli bir kavram olan yer, topluluğun mevcudiyet gösterdiği uzamdır. Yer kavramı 1970'lere kadar rasyonel ve pozitivist mekân çalışmalarının gölgesinde kalmış ve ilk kez kapsamlı olarak beşerî coğrafyacılar tarafından tartışmaya açılmıştır. Creswell'e göre bu dönemde yer fiziksel çevre ve kültürel yaşam biçimleriyle ilişkilendirilmekteydi. Bir yeri diğerlerinden ayıran fiziksel ve kültürel özellikler vurgulanmış, yeme-içme alışkanlıkları, giyim tarzları, mimarisi ve kurumları gibi özgün nitelikleri fiziksel çevre ile ilişkilendirilmiştir. İnsanların dünyayı deneyimleme yollarını daha fazla önemsemesi hümanist coğrafyacıların başlıca eleştirel yönü olmuştur. Yer kavramı bu farkındalığın merkezinde yer almıştır. Bu yer anlayışı dünyayla ilişki kurmanın bir yolunu tanımlamaktaydı (Creswell s.171-2). Yer kavramı için en önemli nokta yerin ölçek bakımından bir sınırının olmamasıdır. Bir evin köşesi hatta bir sandalye, bir sokak, bir mahalle, bir şehir, bir ülke ve Avrupa gibi bir kıta yer olarak değerlendirilebilmektedir (Relph, 2013; Creswell, 2009; Tuan, 1975; Cuba ve Hummon, 1993).

Antropolog Auge, yeri orada yaşayan toplulukla eşdeğer gören bir antropolojik yer tanımlı yapmaktadır. Yerli kişi o yer üzerinden kimliğini kuran, orayı savunan, sınırlarını kollayan kişidir (Auge, 2016, s.53). Bu açıdan düzenli karşılaşmaların olması, toplum ve kişiye kimliğini kazandırması antropolojik yerin temel özelliğidir.

Topluluğu kuran, birleştiren ve kimliğini ifade eden şey yerin kimliğidir. Yer, kimlik ve ilişkiyi birleştirerek istikrar kazandığı andan itibaren tarihsel hale gelir (Auge, 2016, s.60). Toprak, toplum, kültür ve dinin örtüşmesi antropolojik yerin denklemdir (Auge, 2016, s.99).

Hümanist coğrafyacılarından olan Yi-Fu Tuan'a göre yer için 'deneyim' kavramı anahtar kelimedir. Deneyim dış dünyaya yöneliktir. Deneyimle ilişkili olarak, görmek ve düşünmek benliğin ötesine uzanır. Deneyim, düşünce ve hislerin bileşiminden oluşur (Tuan, 1978, s. 9-10). Tuan, yeri deneyim yoluyla oluşturulan anlam merkezi olarak tanımlamaktadır. Bir yeri bilmek hem bir kişinin diğer bir kişiyi bilmesi gibidir hem de onu soyut bir şekilde anlamaktır. Yerler hem uzamdaki konumlar hem de güçlü duygulardır. Deneyimin gerçekleşmesinde duyu organları büyük yere sahiptir. Bir yerin silueti, renkleri, ısısı, kokuları, kalabalığı gibi nitelikleri deneyime katkı sağlamaktadır (Tuan, 1975, s.152). Bir yer hem duyular yoluyla hem de dolaylı yolla zihinsel olarak bilinebilir ancak duyular yoluyla bilinen yer, derin bir bağlanmanın ön koşuludur. Haritalarda ismi yazılı yerler genellikle şehirler ve kasabalar olsa da bir yeri yer yapan deneyim ve anlam olduğu için Tuan, evin bölümlerinin hatta bir sallanan sandalyenin de bir yer olduğunu ve kentlerde adı konmamış çok sayıda yerin olduğunu belirtir (Tuan, 1975, s.153). Fiziksel sınırları ve yapısı itibarıyla algılanabilir olan yerlerin, medyada ve haritadaki görünürlükleri nedeniyle şehirlerin insanların zihninde daha kolay canlandığını ve yer olarak bilindiğini belirten Tuan, mahallelerde ise fiziksel algılanabilirlikten ziyade komşuluk ilişkileri ve bireyin duyularına dayanan deneyimlere bağlı olarak yer duygusu oluştuğunu belirtir (Tuan, 1975, s.156-7). Bunun dışında Tuan, yerleri sanat yapıtları, edebiyat, okullardaki coğrafya ve tarih eğitimi ve politikacıların görünür kıldığını, kişilere yerleri öğrettiğini ifade etmiştir.

Coğrafyacı Edward Relph'e (2013) göre yerler insan ve doğal çevrenin kaynaştığı, deneyimlerimizin önemli merkezleridir. Yerler duygular tarafından sahiplenilen çevrenin bir parçasıdır. Yerler harita üzerinde belirli lokasyonlar olarak anlaşılmalı, yaşanmış dünyanın doğrudan deneyimlenen fenomenleri olarak görülmelidir. Yerler, anlamlarla, gerçek nesnelere ve devam eden faaliyetlerle doludur. Bireysel ve toplumsal kimliğin önemli bir kaynağı olup insanların derin duygusal bağlarla bağlanması nedeniyle varoluşsal olarak merkezi önemdedir (Relph, 2013, s. 267).

Creswell (2019), yeri “konum” (*location*), “yerel” (*locale*) ve “yer duygusudan” (*sense of place*) oluşan anlamlı alanlar olarak tanımlamaktadır. Konum yerin nerede olduğunu belirtirken, yerel ise sosyal ilişkilerin özünü oluşturan maddi setler bütünü ifade etmektedir. Binalar, sokaklar, parklar ve diğer somut mekanlar yeri oluşturan yerellerdir. Yer duygusu ise bir yerle ilişkili daha belirsiz anlamlara atıfta bulunur. Yer “maddiyat” (*materiality*), “anlam” (*meaning*) ve “eylem” (*practice*) boyutlarına sahiptir (Creswell, 2009, s.169). Her yer bir maddi yapıya sahiptir. New York şehri gökdelenleri, Paris bulvarları, Sao Paulo gecekonducuları ile imgelenir. Anlam ise konumu yere çeviren niteliklidir. Anlam, Creswell’e göre kişiler ile onların kişisel yaşamöyküleriyle bağlantılı olabilmektedir. Yerler âşık olduğumuz, okula gittiğimiz, sevdiğimizimizin yaşadığı yerlerdir. Ancak yerin anlamları aynı zamanda sosyal olarak paylaşılabılır ve toplumsal açıdan önemlidir. Anlamlar paylaşılırken sabitlenmez, sürekli olarak yeniden üretilir. Yerler sonuncu özellik olarak deneyimlenirler. İnsanlar eylemlerini yerlerde gerçekleştirir ve bireylerin yaptıkları bir yerin sahip olabileceği anlamlardan sorumludur. İnsanlar gündelik etkinliklerini gerçekleştirirken mekanlar anlam kazanır (Creswell, 2009, s.169). Bir yer hakkında edindiğimiz his büyük ölçüde eylemlere ve eylemlerin düzenli olarak tekrarlanmasına bağlıdır. Deneyim yerin ne anlama geldiğinin merkezindedir. Yer bu bağlamlar içinde bir ölçeği yoktur (Creswell, 2009, s.170).

Allen Pred (1984), hümanist coğrafyacıların yeri birey merkezli, durağan ve özne için bir nesne olarak görme eğilimini eleştirmiş, yerin devingen ve toplumsal-yapısal olarak yeniden üretilme biçimlerine dikkat çekmiştir. Sosyal yapı kurumlar yoluyla kişiler ve toplumların eylemlerini etkileyebilmekte, kişiler de eylemleriyle yeri yeniden üretmektedir. Yer Pred’e göre zaman-mekâna bağlı aktiviteler ve güç ilişkileri bağlamında, sosyal ve kültürel formların yeniden üretilmesinin, yaşamöykülerinin oluşumunun ve doğanın dönüşümünün durmaksızın birbirine dönüştüğü bir süreçtir. Bireylerin yeri deneyimleme biçimleri yapısal etkiler tarafından biçimlendirilmekte olduğu için yer sınırları da yapısal süreçlerden etkilenmektedir. Bireyin yer üzerindeki hareketlerini “yol” (*path*) olarak adlandıran Pred bu yolların kurumsal etkiler tarafından şekillendiğini ifade eder. Bu yollar sosyal yapılara bağlı oluşurken sosyal yapılar da bu yollarla üretilir. Ancak kurumsal projelerin etkisi evsizler, azınlıklar gibi kırılgan topluluk veya bireylerin günlük ve yaşam yolları üzerinde daha fazla etkili olmaktadır (Pred, 1984 s.279-282).

Beşerî coğrafyacı Seamon (1980), sosyal bilimler ve çevresel psikoloji çalışmalarında mekânın bireyle ilişkisini açıklamaya çalışan iki yaklaşım olan mekansal biliş (*spatial cognition*) ve mekansal davranış (*spatial behavior*) teorilerine alternatif olarak fenomenolojik bir yaklaşım önermiştir. Bu yaklaşıma göre bireylerin mekân içindeki hareketleri hem alışkanlıklara hem bedenın kendi özerkliğine bağlıdır. Seamon bu bağlamda yerın kişilerin rutin hareketleriyle cisimleştiğini ifade etmektedir. Seamon alışkanlıklara bağlı olarak sürekli tekrarlanan hareketlere “beden balesi” adını vermiştir. Beden balesi aynı zaman dilimleri içinde gerçekleştiğinde “zaman-mekân rutinleri” gerçekleşmektedir. Çok sayıda zaman-mekân rutini ve beden balesinin mekân üzerinde birleşimi “yer balesini” meydana getirmektedir. Sürekli ve düzenli insan aktiviteleri güçlü bir yer duygusu yaratmaktadır. Zaman-mekân rutinleri aşinalıklar yaratarak yerın sosyal boyutunu meydana getirir. Zaman ve mekânda bir araya gelen her bireyin kendi beden balesi gündelik hayatta bir örüntü yaratmaktadır. Modern kentlerde zaman ve mekânın parçalanması bir büyük örüntüdür. Ev işyerinden, mahalleler otoyollarla birbirlerinden, iş yaşamı boş vakitten ayırılmıştır. Modern kentte mahalle, yer balesinin bir örneğini oluştururken, salon, kafe, iş yeri, okul gibi mekanlar yer balesinin güçlü hissedildiği yerlerdir. Ancak yersiz bir coğrafya yaratan modernitede yer balesi aşınmaya ve kaybolmaya başlamıştır (Seamon, 1980). Seamon’un yaklaşımında etkili olan Norberg-Schulz yere fenomenolojik yaklaşım geliştiren önemli bir isimdir. *Genius Loci* yani “yerin ruhu” kavramını öne çıkaran Norberg-Schulz, yerin karakterini önceler ve kişilerin yer algılarının bu karakter tarafından şekillendiğini belirtir. Yerın karakteri fiziksel çevreyle ilişkili olup, yerın maddi ve biçimsel yapısıyla oluşmaktadır. Norberg-Schulz’un Heidegger’in düşüncelerine dayandırdığı bu yaklaşım, insan var oluşunun ancak bir yer kurmasıyla mümkün olduğu bunun da fiziksel çevreyle olan ilişkilerine bağlı olduğu fikrine dayanmaktadır (Norberg-Schulz, 2013).

Yer üzerine ortaya atılmış bu görüşler resmi olarak adlandırılmış ve haritada gösterilen yerlerin ancak insanların anlamlandırmalarıyla gerçekten bir yer olduğunu söylemektedir. Yer tanımlarının bireyi ve topluluğu merkeze aldığı görülmektedir. Bir yeri yer olarak görmek öznel yargılara dayalı olabildiği gibi topluluk ve kültürle ilişkili olarak ortak yargılara dayalı da olabilmektedir.

4.1.2. Yerinden çıkarma ve Geç Modernitede Yerlerin Dönüşümü

Geç modernitede toplumsal ilişkiler yerinden çıkarıcı mekanizmalarla yerel mekanlardan koparak yerin anlamını değiştirmiştir. Giddens'a (2010) göre bireyselleşmenin gerçekleşmesi yerinden çıkarıcı mekanizmaların yeri dönüştürmesiyle ilişkilidir.

Giddens'ın belirttiği gibi her kültür özel bir yer bilincinin varlığına işaret eden mekansal göstergelere sahiptir ve modernite öncesi toplumlarda zaman ve mekân, yerin durumsallığı aracılığıyla doğrudan ve koşulsuz bağlantılıydı. Geç modernitede zaman ve mekân bir yerle bağlantılı olmaktan kurtulmuş, toplumsal organizasyon modern çağ öncesinin aksine belirli bir yere bağlı olmaktan çıkmıştır. Giddens, toplumsal ilişkilerin yerel bağlamlarından kaldırılması ve sonsuz genişlikte zaman-mekân boyunca yeniden yapılandırılmasını “yerinden çıkarma” (*disembedding*) olarak tanımlamaktadır. Soyut sistemler yani kurumsallaşmış uzmanlıklar yerinden çıkarmada temel belirleyendir. Geç modernitede toplumsal etkinlikler farklı zaman ve mekanlarda yerin özelliklerine bağlı olmak zorunda kalmaksızın bir araya gelebilmektedir (Giddens, 2010, s.31-2).

Standart zaman sistemine geçilmesiyle gerçekleşen zamanın yerden ayrılması, mekânın yerden ayrılmasını ve mekânın boşaltılmasını beraberinde getirmiştir. Modernlik öncesinde mekân ve yerin çakıştığını belirten Giddens, toplumsal etkileşimlerin de bir “mevcudiyet” halinde “lokallerde” (*locale*) yani fiziksel yerel mekanlarda gerçekleştiğini belirtir. Toplumsal etkileşimlerin genişlemiş zaman-mekân boyunca yeniden yapılandırılması lokallere ihtiyacı ortadan kaldırır. Lokaller uzak toplumsal etkilerden daha fazla etkilenmekte, yeniden biçimlenmektedir (Giddens, 1999, s.18). Günümüzde yerel ile küresel birbirine geçmiş bulunmaktadır. Yerel topluluk artık homojen bir ortam değil büyük ölçüde uzaklaştırılmış ilişkilerin yerel olarak konumlanmış bir ifadesidir. Yerelin sağladığı güvenlik aşinalığa bağlı olduğu kadar yerinden çıkarılmış ilişkilerin istikrarıyla da ilişkili hale gelmiştir (Giddens, 2018, s.109). Zaman ve mekânın boşaltılmasının yerinden çıkarıcı mekanizmaların gelişiminin baş koşulu olduğunu belirten Giddens, yerinden çıkarıcı mekanizmaların da yere bağlı toplulukları çözdüğünü belirtmektedir.

Giddens (1996) zaman-mekânın boşalmasının ve yerinden çıkarıcı mekanizmalarla yer değiştirme (*displacement*) sürecinin gerçekleştiğini belirtir. Bu sürecin yerin

içeriğini değiştirerek yerin salt görüntüden ibaret yani “fantazmagorik” hale geldiğini belirtir. Yer değiştirme bir topluluk yitimi olarak görülmemelidir. Giddens, yerel bağlamlardaki yaşamın birçok yönünün bireylerin günlük rutinleriyle yeniden sağlanabildiğini ifade eder. Bu durumu yeniden yerleşme (*reembedding*) olarak adlandırır. Ancak tanıdıklık duygusu günümüzde sınırları belirli, fiziki bir yere bağlı olmaksızın zaman-mekân uzaklaşması aracılığıyla gerçekleşiyor görünmektedir. Örneğin yerel alışveriş merkezi, soyut sistemler ve yerinden çıkarıcı mekanizmaların bir uzantısı olarak mahallelerde yerini aldığı anda orada alışveriş yapan kişiler bu mağazanın benzerlerinin farklı kentlerde de olduğunu veya bir mağazalar zincirinin bir parçası olduğunu farkındadır (Giddens, 2018, s.138). İnsanların içinde buldukları ortamlar çoğunlukla yerel bağlılıkların kaynağı olarak kalsa da yer, deneyimin parametresi olmaktan çıkar. Yer, geleneksel lokallerin karakteristik olarak sergiledikleri sürekli aşına olmanın sağladığı güveni artık sunmaz (Giddens, 2010, s.188).

Günümüzde her birey farklı rutin biçimlere dayalı, kendine özgü bir varlıksal güvenlik çerçevesi geliştirir (Giddens, 2010, s.64). Güvenliği sağlayan unsurlar soyut sistemlere dayalı olarak kişilerin kendi yarattıkları “güvenli kozalarında” somutlaşır. Giddens kavramsallaştırmalarında Goffman’ın (2017) teorilerinden faydalanır. “Medeni kayıtsızlık” bunlardan biridir. Kişilik dışı yani anonim ilişkilerde güven tutumunu sağlayan şey medeni kayıtsızlıktır. Modern toplumsal hayatta ve çağdaş kent hayatında birbirini tanımayan kişiler kamusal mekânda karşılaştıkları zaman kontrollü davranmakta ve birbirlerine zarar vermeyeceklerini mesafeli davranışlarla göstermektedir (Giddens, 2010, s.81).

Antropolog Marc Auge (2016) yerin dönüşümünü modernitenin gelişimi ile açıklarken üst modernlik tanımı Giddens’in geç modernite tanımı ile benzerlik göstermektedir. Auge’ye göre tarihin hızlanması olaysallıklarda aşırı bolluk yaratır ve bu durum mekânsal aşırı bolluk olarak da kendini gösterir. Ulaşım ve iletişim araçlarının gelişimi mekânsal aşırı bolluğa katkıda bulunurken bu durum hem yerleri dönüştürür hem de kişileri yerden koparır. Zaman ve mekân içinde yerleşmiş kültür kavramıyla anlam kazanan antropolojik yere karşı ne kimlikleyici, ne ilişkisel ve ne de tarihsel olarak tanımlanabilen “yok-yerler” oluşmaya başlamıştır. Bağ kurulmayan, düzenli karşılaşmaların yaşanmadığı alışveriş merkezleri, otobanlar, bankamatikler, havaalanları, eğlence merkezleri, hastaneler, fastfood restoranları ve daha birçok geçiş

alanı yok-yerlerdir. Auge'ye göre yok-yerler bireyselliğe, geçişe, geçiciliğe ve anlık olana vaat edilmiştir (Auge, 2016, s.44-7, 74-5). Auge'nin yok-yerleri Giddens'in yer değiştirme olarak adlandırdığı süreçte yerel mekânda yerini alan yeni ve geçici mekanlar gibidir. Örneğin bir mahallede bir dükkân sürekli el değiştirip başka bir içeriğe sahip dükkâna dönüştüğünde bu mekân mahallelinin belleğinde yer edip bir yer hissi uyandırmaz.

Tomlinson (2017) yok-yerlere dair deneyimlerin Giddens'in yer değiştirme kavramıyla benzer gördüğü yersiz-yurtsuzlaşmış kültürün bir yönü olduğunu söyler. Ancak, yok-yerlerin özünde çok da yabancılaştırıcı yerler olmadığı ve hatta toplumsal ilişkilerin yeniden yerleştirildiği yerler olabileceğini ekler. Yok-yer olan bir havaalanı orada çalışanlar için bir yer olabilir. Bir marketler zincirinin şubesinden düzenli alışveriş yapan kişi orada çalışanlarla düzenli etkileşime dayalı aşinalık duygusu hissedebilir (Tomlinson, 2017, s.164-6). Bu durum Giddens'in yeniden yerleşme dediği şeye yakındır.

Yerel kültürü yere bağlı bir toplumun temsil pratiklerine dayalı yaşam biçimleri olarak ele alan Tomlinson, küreselleşmenin yaşadığımız yerlerle kültürel pratiklerimiz, deneyimlerimiz ve kimliklerimiz arasındaki ilişkiyi değiştirdiğini belirtir. Bu nedenle yer ile yerel deneyimlere dayalı kültür birlikte dönüşmektedir. Tomlinson'a göre modern kültürün merkezinde küreselleşme, küreselleşmenin merkezinde de kültürel pratikler vardır (Tomlinson, 2017, s.11). İnsanlar hayat tarzlarının sıradan yönleriyle küresel sonuçlar arasında bağlantı kurmaya başlamışlardır (Tomlinson, 2017, s.29). Kültür ise insanların sembolik temsil pratikleri yoluyla anlam inşa etmeye çalıştıkları bir yaşam düzeni olarak görülebilir ve gündelik pratiklerin tümünü kapsar (Tomlinson, 2017, s.35-7). Yani hayat tarzları küreselleşmenin kültürel bir boyutudur ve yerinden çıkarıcı sistemlerle ilişkilidir. Tomlinson yerinden çıkarılan kültürün yerine farklı kültürel akışların, simgelerin, mekanların, davranış biçimlerinin gelmesiyle oluşan yer değiştirme deneyimlerinin bir yabancılaşma deneyimi değil, iki değerlilik getiren bir deneyim olduğunu belirtmiştir. Tomlinson'a göre dışarıdan gelen etkilerle dönüşen yerler bir çeşit geçicilik duygusu ile sahiplenilmekte ancak bu sahipliği yapılandıran dışarıdan gelen güçlerin farkındalığıdır.

Tomlinson'a göre yerin özgün nitelikleri değişse de hiçbir yer tamamen aynışmamaktadır. Bu durumu "melezleşme" olarak tanımlayarak küreselleşmenin

yerleri ve kültürleri melezleştirdiğini savunur. Bu noktada Batı merkezli ve küresel kapitalist sistem tarafından biçimlenen kültür emperyalizmi olgularının da belirleyici olduğunu eklemektedir. Küresel kültürün kapitalizm ve tüketim kültürü doğrultusunda biçimlenmesi ve bunun da Batılı bir tarafı olduğu ihmal edilemez boyuttur ancak dışarıdan gelen her kültür girdiği yerin kendi kültürü ile bir melezlik yaratmaktadır. Bu durum müzik tarzları, mimari, giyim, davranışlar, eğlence kültürü, yemek kültürü gibi birçok konuda belirginleşir. Kültürlerin bir aradalığına temel için Tomlinson “bağlantılılık” kavramını ortaya atmaktadır. Yeryüzünde küreselleşmenin etkisiyle kültürler ve yerler arasında bağlantılıklar artmıştır. Bağlantılılık yerelliklerin ve yerin doğasını değiştirir ancak her yeri aynılaştırmaz, zaman-mekân sıkışmasına kültürel sıkışmaları da dahil ederek küresel mekanlar oluşur (Tomlinson, 2017, s.20). Bağlantılılık insanların kimlik anlayışlarını, mekân ve mekanla ilişki içinde olan benlik deneyimlerini doğrudan etkiler (Tomlinson, 2017, s.38). Kültürel bağlantılılık küresel-modern yaşamın düşünömselliğini beraberinde getirir (Tomlinson, 2017, s.44).

Marksist-feminist coğrafyacı Doreen Massey (1991), küreselleşmenin Marx’ın ortaya koyduğu zaman-mekân sıkışması teorisini görünür kıldığını belirterek yerlerin dönüşümü ve küreselleşmenin yerler üzerindeki etkisine dair tespitlerde bulunmuştur. Artan seyahat hareketliliği, göçler, mal ve hizmet akışları, imaj ve kültür akışları, internet teknolojisi yerlerin ve toplumsal dokusunun homojenliklerini bozmuştur. Massey, böylesine küreselleşen dünyada, zaman-mekân sıkışması çağına uygun bir yer duygusunun anlamını sorgular. Massey eski manada yerin homojen özü itibarıyla çoğullukları dışlayıcı olduğunu savunarak ilerici ve dışa dönük bir yer duygusunun tartışılması gerektiğini düşünür. Yerin tarih boyunca gelir veya toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri nedeniyle eşitsizlikler ve dışlayıcılıklar ürettiğini ifade eden Massey, kapitalizmin getirdiği sınırsızlaşmanın ve hareketliliğin bu eşitsizlikleri örtmediğini belirtir. Küreselleşmenin imkanlarından faydalanan sosyal gruplar yanında bir yere sıkışıp kalmak zorunda olanlar bulunmaktadır. Bir yandan akış ve hareketleri kumanda edenler bulunurken diğer yandan bu akışlardan etkilenen gruplar bulunur. Bu bir güç geometrisi yaratmaktadır ve sosyal tabakalaşmaları üretir. Bazı grupların zaman-mekân sıkıştırması diğerlerinin güçlerini daha da zayıflatabilir. Örneğin alışveriş merkezinden alışveriş yapmak yerel esnafı kırılanaştırarak bir güç oluşturur ya da bazı kesimler artan gelir eşitsizliği nedeniyle yaşadıkları ülkeden başka bir ülke görme

şansı elde edemeyebilir. Massey için yer, sosyal ilişki kümelenmelerinin ve ağlarının belirli bir mahalde bir araya gelmesiyle oluştuğu, sınırları olmayan kesişme noktalarıdır. Bu nedenle yerler sabit, zaman içinde donmuş ve homojen değildir, bir süreçtir. Yerin özgüllüğü küreselleşme koşullarında yine de mevcuttur ve özgüllük yeniden üretilir (Massey, 1991).

Appadurai (1996), Massey gibi yerlerin sentezlenme süreçlerinin küreselleşmenin doğal bir sonucu olduğunu belirtmiştir. Dönüşen yer, mahalledir. Appadurai, mahallenin sabit ve pasif olmadığını, diğer çevrelerle etkileşimi ve içindeki insanların küresel dünya ile olan deneyimlerine dayalı olarak inşa edildiğini belirtir. Artan hareketlilik ve küresel akışlarla mahallenin dışından çeşitli imgeler, teknolojiler, enformasyonlar ve insanlar mahalleyi yeniden tanımlar ve üretir (Appadurai, 1996).

Castells'in (2004) küreselleşme ile enformasyonel gelişimi mekân üzerinden okuduğu çalışmalar bireyselleşme tezleriyle uyumlu öngörülerini içerdiği için bireyselleşme-yer ilişkisi için önemli bir referans sunar. Castells, Giddens gibi ileri iletişim ağları ve enformasyon akışlarının toplumsal ilişkileri geniş bir zaman-mekansal genişlikte yaymasının kenti de dönüştürdüğünü belirtir. Enformasyonel akışların mekansallığı ile geometrik olarak bir konumu olan yerler arasında gerilim artmaktadır. Fiziksel mekânın işlevlerini giderek gelişen teknolojinin yerine getirmesi sosyal etkileşimleri ve kentin fiziksel ortamının sağladığı diğer olanakları sanal ortama çekerek fiziki mekân ile sanal mekân arasında bir rekabeti beraberinde getirmektedir. Toplumsal ilişkiler iletişimin bireyselleşmesi nedeniyle bireyselleşme eğilimine girmektedir. İnternet ağları bireysel ve parçalı toplumsallaşmalar yaratmaktadır. Castells'e göre ağ toplumunda bireyselleşmenin güçlenmesi savunmacı mekanları beraberinde getirmekte ve parçalı metropolü yani sosyal-mekansal ayrışmayı daha görünür kılmaktadır. Bireyselleşmenin diğer etkisi ise kentin metalaşmasını tetikleme olmasıdır. Mekanlar arasında bağlantılar gelişirken ayrışmaların güçlenmesi de artmaktadır. Akışlar kenti, bireyselleşme ile kolektivite, yerel ile küresel, sanal ile gerçek, bağlantılar ile ayrışmaların çekişmelerine sahne oluşturmaktadır. Hayatın bireyselleşmesi ve uzmanlaşmaların çoğalmasıyla kentsel mekânda hizmetlerin çeşitliliği de artacaktır (Castells, 2004). Castells'in önemli bir gelecek öngörüsü Ulrich Beck'in (2011) de iş hayatındaki özgürleşmelere dayalı bireyselleşmenin sonucu olarak ortaya çıkabileceğini düşündüğü konut-iş yeri ayrımının azalmasıdır.

Bauman, küreselleşmeyle beraber yakın ve uzak ayrımının önemsizleşmesi sonucunda yere sabitlenmiş toplumsal ve kültürel bütünlüklerin aşındığını söylemektedir. “Yakın”, her gün görülen, etkileşime girilen, rutinlerin olduğu, evde hissedilen yerdir. Yakının önemini yitirmesi sıcak ve dolaysız ilişkilerin, istikrarın kaybı anlamındadır (Bauman, 2017.b, s.22-3). Bauman, Massey gibi neoliberal kapitalizm sonucunda gelir dağılımları arasındaki farkın açılmasının hareketlilik açısından da eşitsizlikler yarattığını, küreselleşmenin varlıklı seçkinleri daha hareketli ve yersiz kılarken, yoksullarınsa daha fazla yerlerinde tecrit edilmesine neden olduğunu belirtir. Ayrıca, zenginler de güvenli kapalı mesken alanlarında yalıtımı seçmiştir ve bunun için yüksek paralar öderler (Bauman, 2017.b, s.31). Bu ayrışma, kentlerde parçalanma, kamusal mekânın daralması, kentsel toplulukların yıkımı gibi sonuçlar doğurur. Ancak yere bağlı olmak zorunda kalan kırılğan toplulukların yer deneyimleri de eskisi gibi yerel değildir. Bauman’a göre yerel artık zincirlerinden boşalmış, yerel topluluk ise cemaatlerin sıcak yuvası olmaktan çıkmıştır (Bauman, 2017.b, s.34-6).

Küreselleşmenin temel üretim tarzının kapitalizm olması yerel mekân için önemli olan kamusal mekanları, tüketim merkezlerine çevirmektedir. Alışveriş merkezlerinde satılan ürünler dışında bir şey düşünmeye, bir ürünü incelerken de o noktada uzun süre beklemeye imkân yoktur. Böyle ortamlarda yüz yüze etkileşim imkansızdır. Bauman ise gerçek kamusal mekânı şöyle tanımlar; *Buluşma yerleri aynı zamanda normların yaratıldığı yerlerdir; adalet böylelikle sağlanabilir ve yatay olarak dağıtılabilir, böylelikle konuşmacılar bir cemaat olarak yeniden biçimlenir, ortak değerlendirme ölçütlerine göre ayrılır ve bütünleşirler.* (Bauman, 2017.b, s.36). Kamusal mekânı kalmamış yerler normların tartışılmasına, kamuoyu oluşmasına, iktidarların yanlış kararlarına muhalefet edilebilmesine imkân sunmaz. Yerel kanaat önderleri de yerel kanaat de yok olur (Bauman, 2017.b, s.34,36). Bauman günümüz kentlerinde yabancılarla olan karşılaşmaları, tele-kent deneyimi olarak tanımlar. Tele-kente varoluş tarzları salt dış görüşüne indirgenmiştir ve kişiler sadece görmek istediği kişileri görür (Bauman, 2011, s.217).

4.1.3. Yerinden Çıkarıcı Mekanizma Olarak Dijitalleşme

Yer değiştirmenin bir özelliği de küreselleşmiş kültür ve enformasyon ortamlarına girmemizdir. Medya araçları gündelik etkinliklerimizi dönüştürmektedir. Dolaylı deneyim yoluyla uzaktaki olaylar gündelik bilince nüfuz eder, haberlerde aktarılan

olaylar gündelik etkinliğe dahil olur (Giddens, 2010, s.44). Medyanın artan küreselleşmesiyle birçok farklı ortam kişilerin erişimine açılır, birbirinden ayrı mekanlar arasındaki sınırlar aşılmış olur. Dolaylı deneyim biçimleri bu nedenle hayat tarzı seçimlerini etkilerken, hayat tarzı seçimlerine dayalı mekân seçimlerini de etkiler.

Dolaylı deneyim araçları olan medya ve iletişim sistemleri yerinden çıkarma sistemleridir. Giddens (2010) dolaylı deneyimi zamansal-mekansal olarak uzaktaki etkilerin insanın duyuşal deneyimine karışması olarak tanımlar. İnsanlar, uzaktaki olayları ve süreçleri kendi kişisel yaşamları için önemli olduğunu düşündükleri günlük etkinliklerine dahil etmektedir (Tomlinson, 2017, s.170). Uzmanlıklar, riskler, güven, düşünömsellik, dolaylı deneyim birbirinden ayrılmaz hale gelmiştir. Bir risk olarak küresel finans hareketliliğini internet üzerinden takip eden bir kişinin güven duyduğu yatırım aracında zarara uğrayabileceğini anlayarak düşünömsel bir kararla başka bir yatırım aracını seçmesi buna örnek verilebilir.

Castells'in (2004) gösterdiği gibi gündelik etkinlikler sanal ortama taşınınca fiziksel mekân ve yer önemini kaybetmeye başlar. Meyrowitz (1985) dolaylı deneyimlerin yer duygusunu yok ettiğini savunmuştur. Buna bağılı olarak grup kimlikleri, sosyalleşme ve toplumsal hiyerarşilerin belirli fiziksel konumlara bağılı olan yönleri ve deneyimleri elektronik medya tarafından değıştirilmiştir. Meyrowitz'e göre elektronik medyadan önce iletişim ve seyahat birbirine koşut olmuştu ve bilgi sistemini tanımlayan yerlerdi. Durum ve davranışların tanımı artık fiziksel konuma göre belirlenmemektedir. Yüz yüze etkileşimin de içeriğı değışmekte, iletişim araçlarına dayalı etkileşimler yaygınlık kazanmakta ve mesafeleri yok etmektedir. Elektronik medya sosyal ilişkilerin yapısını ve işleyişini değıştirmiş, sosyal ilişkileri yere bağılı olmaktan çıkarmıştır. Savaşlar, önemli kişilerin cenazeleri, rehine krizleri, terör eylemleri oturma odasına girmiş bulunur. Diğıer yandan elektronik medya özel mekâna kamusal olanı sokarken kamusal mekâna da özel olanı sokar. Meyrowitz'e göre elektronik medya yerleri istila eder. Kentsel mekanlarda medya araçlarıyla meşgul olan bireyler yerin durumsallığından koparlarken kamusal mekân da kişiselleşir. Bu nedenle Meyrowitz'e göre elektronik iletişimin gelişiminin en büyük değışikliği özel alan ile kamusal alan arasındaki sınırları belirsizleştirmesidir (Meyrowitz, 1985, s.115-127). Ev iş yerine, sınıfa dönüşmüş, işveren 7/24 çalışanına mail veya telefonla ulaşabilir hale gelmiştir. Bu durum mesai saati, boş zaman ayırımındaki belirsizlikleri de beraberinde taşımakta, emek sömürüsüne zemin hazırlamaktadır. Berardi, bilgisayar başı çalışanları nöro-

işçiler olarak tanımlayarak sinir sistemlerinin her an uyarılara tepki vermeye hazır hale geldiğini söyler (Berardi, 2012, s.85).

De Waal (2014), yeni iletişim araçlarının ve dijital medyanın şehri nasıl dönüştürdüğünü kent topluluğu bağlamında aktarmıştır. Ziyaret ettiğimiz yerler ve oraya yüklediğimiz anlamlar, başkalarıyla olan temaslarımız mobil medyanın yükselişiyle değişmiştir. Sosyal medyadaki yer bildirimleri, akıllı telefonlardan ulaşılabilen, yakınlardaki kafeleri gördüğümüz navigasyon sistemleri, trafik yoğunluğunu gösteren sistemler bir “kentsel medya” ortamı yaratmıştır. Dijital veri teknolojisinin gelişimine bağlı olarak akıllı şehir ideli şehirlerin sürdürülebilirliği, güvenliği ve verimliliği için faydalı olabilecek çözümler üretmesi yanında toplumsal ve politik alanlarda zararlar verebilmektedir. De Wall dijitalleşme üzerinde iki farklı senaryonun tartışıldığını belirtir. Şehir sakinleri akıllı şehir donatıları üzerinde ve medya-iletişim teknolojilerinin bireyselleşmiş uygulamaları yoluyla kenti kendi özel alanlarının bir uzantısı haline getirerek kentsel topluluktan soyutlanma riski altındadır. Bu durum kentin demokratik bir topluluk olarak işleyişine dair soruları gündeme getirmektedir. Diğer görüş ise dijital medyanın yerel bloglar yoluyla yerel topluluğu ve yere bağlılığı güçlendirme potansiyeli bulundurduğudur. De Waal’ın kendi yorumu ise bu senaryoların bir topluluk olarak kenti gündeme getirmeyişidir. Bir topluluk olarak kentin üç biçimi olduğunu belirtir. Bunlardan ilki “toplulukçu” şehirdir. İkinci biçim akıllı şehir idealinin de ideolojisi olduğunu düşündüğü şehir sakinlerinin birer tüketici olduğu ve kent adına sorumluluğunun bulunmadığı “libertaryen şehir”dir. Üçüncü olarak farklı hayat tarzları arasında seçim yapma özgürlüğü sunarken şehir sakininin bir vatandaş olduğu ve kentsel toplumdan çekilmediği “cumhuriyetçi şehir” vardır. De Waal akıllı şehir yaklaşımının ve kentsel medyanın libertaryen kent idealini yansıttığını düşünür. Verimlilik ve bireyselleşme vurgusu şehir sakinlerine bireysel tüketiciler olarak yaklaşmakta, yaşamı kendi özgür seçimlerine göre düzenleme imkânı vermektedir. Ancak bu kent topluluğunu parçalamakta, karşılıklı katılımı azaltmaktadır. De Waal kent içi hareketliliğin kapalı mahallerin sınırlarını gevşetmesini olumlu bir dönüşüm olarak görür. Artan hareketliliğin ve yaşam tarzlarının bireyselleşmesinin bir sonucu olarak, sınırlı alanlar ve kamusal alanlar giderek daha fazla örtüşmeye başlamıştır. De Waal’e göre kentsel kamusal mekanların teknoloji vasıtasıyla vatandaşların etkileşimlerine izin vermesi, kamusal tartışmalara, farklılıkların bir araya geldiği, karşılaştığı yerler olması önemlidir. Bu nedenle kentsel

medyanın cumhuriyetçi yaklaşıma uygun olarak, kente duyarlılığı, katılımcı bir kentsel topluluğu güçlendirecek biçimde kullanılma araçları hakkında düşünülmelidir (De Waal, 2014).

İnternet teknolojisinin gelişimi kitle iletişiminin yerine seçmeli iletişimi getirmiştir. Kişiler artık sadece televizyon enformasyonuna değil çoklu enformasyona maruzdur. Tomlinson, bilgiye erişimin kişinin kontrolünde olması yoluyla kendini ilgilendiren bilgilere göre bilgiyi seçtiklerini ve yeni medya teknolojilerinin sunduğu bu seçme şansının yersiz-yurtsuzlaştırmaya ve ben-merkezci kültürel bakışa neden olabileceğini belirtir (Tomlinson, 2017, s.171). Bu durum hayat tarzları ve düşünümsellik için önemlidir. Kişiler hayat tarzlarını seçmeli enformasyon kaynakları yoluyla seçmekte, yine kendi seçtikleri kaynaklara göre düşünümselleşmektedir. Ancak küresel enformasyon akışının kapitalist ekonominin çıkarlarına uygun olması bu kararların çoğunlukla tüketim odaklı ve bireyci olmasına yol açmaktadır. Curtis, dijital medyanın kişiselleştirme algoritmalarıyla kişileri bireycileştiren ve atomize eden yanına değinmektedir. Kapitalizmin ve hayat tarzlarının her şeyin önüne koyduğu “seçim”, ekonomiyi, siyaseti, kültürü kişisel tatmin aradığımız sahalara indirgemektedir (Curtis, 2015).

4.1.4. Hayat Tarzlarının Kentselleşmesi ve Yerlerin Tüketimi

Bireyselleşmenin getirdiği hayat tarzları Giddens’in (2010) da belirttiği gibi tüketim kültürü tarafından yönlendirilebilmektedir. Diğer yandan küresel kapitalizme dayalı yerinden çıkarıcı mekanizmalar mekân ve yerleri neoliberalizm ve tüketim ideolojisi olan bireycilik etkisinde dönüştürme eğilimindedir.

David Harvey (2013), tüketimin mekansallaşmasını sağlayan neoliberal ahlakın, mülkiyetçilik ve bireycilik ideallerine bağlı olduğunu çok defa vurgulamaktadır. David Harvey tüketimin mekânsal bölünmesinin hayat tarzlarına göre biçimlendiğini ve hayat tarzlarını biçimlendirdiğini belirtir. Kaliteli şehir yaşamı parası olanlar için bir meta halini almış, tüketim kültürü, turizm ve bilgiye dayalı endüstriler kentsel siyasal iktisadın temel bileşenleri haline gelmiştir. Kentsel yaşam tarzı seçimleri ve tüketici alışkanlıklarındaki eğilim, günümüzde kent deneyimini piyasada seçim özgürlüğü halesi ile donatmaktadır. Alışveriş merkezleri, hipermarketler ve diğer tüketim mekanları kentleri tek tipleştirme eğilimindedir. Kentler etrafı çevrili kent parçaları, güvenlik kontrollü konut alanları ve gözetim altındaki özelleştirilmiş

kamusal mekanlar ile yeniden biçimlenmekte ve sonucunda bireysel yalıtılmaya neden olmaktadır. Bu koşullarda kent kimliği, yurttaşlık-hemşerilik, tutarlı kentsel politika idealleri zayıflamakta, kent hakkından bahsetmek zorlaşmaktadır (Harvey, 2013, s.56-58).

Harvey'in analizlerinde neoliberalizmin bireyci-mülkiyetçi ideolojisi yanında hayat tarzı, seçim, uzmanlaşma gibi bireyselleşme için önemli kavramlar da ön plana çıkmaktadır. Harvey, banliyöleşmenin tüketimin yaygınlaşması yoluyla sermaye birikimini desteklemek için bir araç olduğunu, hayat tarzı seçimlerini yönlendirici etkisi olduğunu söylemektedir (Harvey, 2013, s.50). Banliyöde yaşama tercihi mülkiyetçi bireyciliğin yol açtığı, reklamcılarının beslediği ve kapitalist birikim mantığının zorladığı bir mittir (Harvey, 2016, s.176). Harvey'e göre kentler tüketimin mekânsal bölüşümü yoluyla sermaye birikiminin yoğunlaştığı alanlardır. Kentte, artı değer üretmek için hayat tarzlarını, kültürel etkinlikleri besleyen ve geniş bir kentsel hizmetler yelpazesine sahip yatırımlar artmaktadır (Harvey, 2016, s.78). Harvey'in bu bakışı hayat tarzı seçimlerinin yapısal olarak uzmanlıklar aracılığıyla neoliberal ideoloji tarafından yönlendirilmesi üzerinedir. Üretimin birçok uzmanlaşmaya bölünmesi coğrafi çeşitlenmeye çok daha duyarlılık göstermeyi mümkün kılar, böylece kapitalistlerin farklılaşmalardan yararlanarak eskiye göre daha hızlı birikim yapmasına olanak tanır (Harvey, 2016, s.38). Sharon Zukin (1998), kentte gelişen tüm gösterge mekanlarının kent ekonomisi tarafından yönlendirildiğini, bir turistin tiyatro, otel, restoran ve mağaza gibi tüm mekanlardaki harcamaları ile ekonomik piyasalara kazanç sağladığını ve bu nedenle kentlere daha fazla tüketim mekânı yatırımı olduğunu belirtir. Baudrillard'a göre farklılaşmaların yaratılmasına ek olarak tüketim toplumunun aşırı bolluk düşüncesinin ardında kıtlıkların yaratılması vardır. Önceden ücretsiz olan haklar birer meta haline getirilip pazarlanmaktadır. Doğa, mekân, temiz hava ve sessizlik ender bulunur hale geldikçe farklılaştırıcı harcamalar kategoriler dahiline girer (Baudrillard, 2018, s.63). Baudrillard'ın bu yaklaşımını riskler bağlamında ele alırsak, bu hakların risklerden kaçınma yolu olarak tüketim pazarına dahil olduğunu gözlemek mümkündür.

Sharon Zukin (1998), kentsel hayat tarzlarının kentin kültürel dokusu üzerindeki etkilerini yakından incelemiştir. Kentsel hayat tarzlarının gelişiminde postmodern kültürün yayılmasının yanında hizmetler sektörlerinin kentlerde daha fazla yaygınlaşması etkili olmuştur. Hayat tarzlarına gösterilen ilgi kafeler, gurme

restoranlar, butikler, sanat galerileri gibi tüketim alanlarının ortaya çıkmasını sağlarken, reklam, pazarlama, satış, gayrimenkul, eğlence gibi hizmetler sektörleriyle ilişkili yeni pazarların gelişimini beraberinde getirmiştir. Şehirler artık üretim alanları değil tüketim alanları olarak görülmektedir. Kentsel tüketim, gündelik ihtiyaçlar, boş vakit, seyahat ve kültür pratiklerini etkilemektedir. Zukin, kentsel hayat tarzlarının gelişimini üç farklı döneme ayırmıştır. Sanayi modernitesinde tüketim toplumunun gelişimine bağlı olarak banliyöler çevresinde gelişen kentsel yaşam biçimlerini kapsayan dönemden sonra kent merkezinde yoğunlaşan postmodern kentsel hayat tarzları dönemine girilmiştir. İlk başta, 1980'lerden sonra finansal ekonominin gelişmesiyle başta bu sektörde çalışan ve kentsel tüketim için yeterli gelire sahip olan *yuppieler* için kent merkezleri hizmetler sektörleri etrafında yeniden şekillenmeye başlamıştır. Yeni orta sınıfa hitap eden hayat tarzı magazin dergileri tarihi evlerin, semtlerin estetik değerlerine vurgu yapmaya başlamıştır. Zukin'e göre kent merkezleri ve kent merkezinde kalan sanayi alanlarının "soylulaştırılması" orta sınıfın kültürel sermaye arayışının bir sonucu olarak hız kazanmıştır. Latte satan kahveci kültürünün dünya genelinde yaygınlaşması Zukin'e göre kentsel orta sınıf yaşam tarzlarıyla ilgili birçok tüketim uygulamasının yaygınlaştığını göstermektedir (Zukin, 1998).

Geç modernitede yerler malların ve hizmetlerin yayıldığı tüketim merkezleri olarak yeniden yapılandırılırken görsel olarak da tüketilmektedir. Yerler Urry'e (1999) göre birer imge haline gelerek tüketilmektedir. Görsel olarak tüketilen mekanlar aidiyet duyulmayan ve toplumsal kimlik duygusu sunmayan yerlerdir. Urry postmodern dönemde hız kazanan zaman ve mekânın akışkan toplumsal kimlikler getirdiğini, kimlik duygularını erittiğini ve istikrarsızlaştırılmış benliklerin gösteri mekanları tarafından ayartıldığını belirtmektedir (Urry, 1999, s.37-8). Turizm modern toplumda önlemleri bir yere sahip olmaya başlamış ve toplumun çok sayıda kesiminin erişebildiği bir aktivite haline gelmiştir. Urry'e göre turizmde yerler bakılmak üzere seçilmektedir. Medyada daha önce görülen, gidilmesi düşünülen yere ait görüntülerin aynısı görülmek istenmektedir. Bu bakımdan çağdaş gezgin, bakış ve imge koleksiyoncusudur. Urry, artan turistik hareketliliğin düşünömsel bir faaliyet olduğunu belirtir. Kitle turizminden farklı olarak ileri modernitenin turizmi daha fazla hayat tarzına cevap verecek çeşitliliktedir. Seyahat, yerlerin fiziki çevresinin turist bakışlarına göre ekonomik bir değer yaratacak şekilde yeniden inşa edilme sürecini doğurur. Yerler de farklı özelliklerini ya da hizmet ve ürünlerini öne çıkararak rekabet

içine girmektedir. Turizm yeri özgün bağlamından kopartır, o bölgede yaşayanlar kendilerini artık yerlerinde hissetmezler. Farklı deneyim türleri farklı toplumsal gruplaşmalar anlamına gelmektedir. Turist bakışı diğer turistlerin varlığıyla görünürlük kazanır ve bir yeri popüler kılan da benzer zevklere sahip kişilerin o yerde yoğunlaşmasıdır. Urry, post modern kültürde imgelerin sayısız artışının kent genelinde turist davranışına yol açtığını belirtir. Alışveriş merkezleri aktiviteleri ve dekorları ile birer turist deneyimi yaşatır. Tüketicilere sunulan seçeneklerin hayat tarzlarıyla beraber çeşitlenmesi göstergelerin artmasını sağlamıştır. Urry 1960'lerde dışarıda yemek yeme alışkanlığının çok düşük olduğunu ve zevk için dışarıda yemek yenmediğini hatırlatarak günümüzde restoran ve kafelerin sayısının aşırı artmasının imajların öneminin artışına bağlamaktadır (Urry, 1999). Bireyselleşme süreci, farklı kentsel yaşam deneyimleri ve pazarlanabilecek metaların çeşitliliğini beraberinde getirmektedir. Tematik unsurlar bu çeşitliliğin sağlanmasında önemli bir noktadadır. Tematik mekanlar belirli hayat tarzı topluluklarına yönelirken kamusal mekanlar daha güvenli hale gelmekte, özelleşmekte ve dışlayıcı hale gelmektedir (Melik, Aalst ve Weesep, 2007). Zukin, postmodern tüketim mekanlarının sosyalliğinin hoşgörü ve ahlaki dayanışmadan ziyade, ticari kültürün ortak hafızası olan görsel tutarlılık ve güvenlik korumalarına bağlı bir sosyallik olduğunu ifade eder (Zukin, 1998).

Chaney (1999), kent merkezlerinin tüketim ve gösteri merkezleri haline gelmesini on dokuzuncu yüzyıla dayandırmaktadır. Modern şehrin ve halka açık, ticari kültür etkinliklerinin gelişimiyle hayat tarzlarının kentle örtüşmesi gerçekleşmiştir (Chaney, 1999, s.26). Şehir merkezleri alışveriş ve eğlence merkezleri olarak gelişirken gösteri alanı olarak işlev kazanır. Walter Benjamin'in *flaneur* karakteri on dokuzuncu yüzyılda hayat tarzlarını dikkate alan ve bireyselleşmiş ilk kentli figürlerden biridir. On dokuzuncu yüzyıl Paris'i de ışıklı vitrinleri, pasajları, fuarları, eğlence parkları, kafeleri, reklam panoları gibi içinde barındırdığı sayısız imgesiyle ve göstergesiyle kentin gösteri yeri haline geldiği ilk biçimdir. Fotoğrafın icadı kentsel hayat tarzlarının gelişiminde önemli bir adımdır. Fotoğrafın icadı imgenin ve sanatın burjuvaziden alt sınıflara doğru yayılmasını beraberinde getirmiştir (Chaney, 1999, s.54). Geç modernite üretim ilişkileri, üretim biçimi ve toplumsal yapıyla ilişkili bir kavramken göstergelerin ağırlık kazanmasına dayalı geç modernite kültürü postmodernizm kavramını doğurmuştur. Genellikle geç modernitenin mimari, sanat, reklamcılık gibi kültürel alandaki yansımaları literatürde postmodernizm ile açıklanmaktadır. Mike

Featherstone'a göre (1996), Postmodern dönem sanatın ve sonsuz sayıda imgenin kolay yayılması ve erişilebilir olması demektir. "Gündelik hayatın estetikleşmesi" durumu sanatla gündelik hayat arasındaki sınırın kalkmasına, imgelerin ve göstergelerin bireyin toplumsal kimliğinin görünür yüzüne sızmasını işaret eder (Featherstone, 1996, s.116). Hayat tarzlarının gelişimi için önemli yere sahip olan göstergesel imgelerin bollaşıp kentte yayılması ile gündelik hayatın estetikleştirilmesi gerçekleşir. Featherstone'a göre göstergelerin üretilip yayılmasını sağlayan kültür araçları çoğunlukla bohem sınıfa öykünmektedir (Featherstone, 1996). Bu nedenle daha "salaş" bir kentsel dokuya sahip semtlerin kültür araçları tarafından benimsenmesi ve yeni orta sınıfa sevdirmesiyle bu semtlerin yeni orta sınıf tarafından da cazip bulunması mümkün hale gelmektedir.

Metropol kişilerin bireyselliklerini zenginleştirebilmeleri için potansiyellerin yoğun olduğu bir zevkler ve farklılıklar dünyası olarak tüketime üretimden daha önemli olduğu yerdir (Chaney, 1999, s.61). Metropol yeni toplumsal oluşumlarıyla uyumlu kültürel biçimler yarattığı gibi, gelişen kitle iletişim araçlarıyla yeni toplulukların ortaya çıkmasında yardımcı olmaktadır (Chaney, 1999, s.88). Chaney bu bağlamda hayat tarzlarının görünür olduğu yüzeylerden bahsetmektedir. Kent ve sokak bu yüzeylerin en önemlilerinden biridir. Kent tüketim metalarının hem yoğunlaştığı yerlerdir hem de göstergesel anlam kazanması dolayısıyla tüketim metası haline gelmiş mekanları içinde barındırır. Herhangi bir modern yerleşim merkezinin sokaklarında yürürken kılık kıyafetlerin ve davranışların cümbüşü içinde, genellikle dikkat etmeden, toplumsal göstergelerden oluşan bir akıntıyı içimize çekeriz (Chaney, 1999, s.111-5). Bu yaklaşıma göre gösterişli alışveriş mekanları, kafeler, restoranlar, eğlence parkları yanında bazı hayat tarzları için de salaş meyhaneler, tarihi yapılar, eko-çiftlikler gibi mekanlar, simgesel değerleri ile birer hayat tarzı göstergesi ve yüzey olarak tanımlanabilir. Yüzeyler Baudrillard için kentin rekabetçi söyleminin görünür yüzüdür. Dürtüler, arzular, karşılaşmalar, uyarımlar, bilgi akışları, reklamların tahriki yaygınlaşmış rekabet temelinde toplumsal katılımı soyutlaştırma tehdidi yaratır. Sınai yoğunlaşma mal üretimin artmasını getirirken kentsel yoğunlaşma da ihtiyaçların sınırsız artışıyla sonuçlanır. Bu durum da kentsel yabancılaşmayı getirir. Ayrıca kentsel kamusal hizmetler kapsamına giren eğitim, sağlık ve kültür bireysel ihtiyaçlar olarak gösterilerek kamusalın ve bireylerin özelleştirilmesi söz konusu olmaya başlar (Baudrillard, 2018, s.74-5).

Goffman yüzey yaklaşımına benzer bir kavramsallaştırmayı benlik sunumları için kullandığı set-vitrin alegorisi ile yapar. Goffman gündelik hayatta bireylerin yerine uygun roller sergileyerek performanslar yoluyla davranışlar gerçekleştirdiğini savunur. Vitrin performans sırasında kişi tarafından kasıtlı veya kasıtsız olarak kullanılan standart ifade donanımı, set ise vitrinin gerçekleşmesine olanak sağlayan ortamdır (Goffman, 2016, s.30-33).

İlk olarak, önünde, içinde veya üzerinde sürekli sergilenen insan faaliyetlerine ortam ve sahne sunan mobilya, dekor, fiziksel tasarım ve diğer arka plan düzenlemelerini içeren “set” vardır. Bir set genelde olduğu yerde (coğrafi olarak) durur, dolayısıyla performanslarında belli bir seti kullanmak isteyenler doğru yere gelene kadar oyunlarına başlayamazlar ve orayı terk ettiklerinde de performanslarını bitirmek zorundadırlar (Goffman, 2016, s.33).

Performansı sergileyen oyuncunun vitrinini oluşturan uyarıcılar “görünüş” ve “tutum”dur. Görünüş oyuncunun toplumsal statüsünü belirtir ve o performansın içeriğini (iş, eğlence vb.) gösterir (Goffman, 2016, s.35). Hayat tarzlarının sergilenmesine yönelik mekân kullanımlarını bu bağlamda görmek mümkündür.

Urry'nin (1999) turizm kapsamını günümüzde kent içi hareketlilik üzerinden okumak mümkün hale gelmiştir. Çok sayıda sosyal medya fenomeni çeşitli yerleri ziyaret ettikten sonra o yerler popüler olmakta ve kişiler benzer fotoğrafları yakalamak için o yerleri ziyaret etmektedir. Featherstone'un (1996) belirttiği gündelik hayatın estetikleştirilmesi davranışını sosyal medyadaki mekanların Goffman (2016) yaklaşımıyla set olarak kullanıldığı fotoğraflarda görmek mümkündür. Bu durum hem yerin görsel olarak tüketilişini hem de orada bulunmanın hayat tarzı göstergesi olarak sunulmasının bir karşılığını göstermektedir. Ayrıca, hayat tarzlarını etkileyen iletişim araçlarının bir yerinden çıkarıcı mekanizma olarak tüketim kültürü ile ilişkisini de görmüş olmaktadır. Kuzguncuk, Fener-Balat gibi tarihi dokusunu korumuş semtlerde çeşitli sokak köşelerinin, evlerin sosyal medyada ünlü fotoğraf köşelerine dönüşmesi, bireysel fotoğraflar için arka plan dekoru olarak kullanılması durumunun Lasch'ın (1984) belirttiği narsisizm kültürüyle ve Harvey'in (2013) belirttiği bireyci mekân kullanımıyla örtüştüğünü söylemek mümkündür.

4.2. Bireysel ve Toplumsal Boyutlarıyla Yer Duygusu ve Yer Bağlılığı

4.2.1. Yer duygusu ve Yer Deneyimi

Yer duygusu (*sense of place*), bir kişinin bilinç veya bilinçdışı düzeyinde bir mekânı yer olarak hissedebilmesiyle ilişkilidir. Kavramın kapsamı, boyutları ve özellikleri üzerine farklı yaklaşımlar görülmektedir. Bu farklılıkların nedeni olarak yer duygusunun Seamon'un (2021) da belirttiği gibi fenomenolojik bir olgu olması gösterilebilir. Yer duygusu Hummon'a göre hem çevre hakkında yorumlayıcı bir bakış hem de çevreye karşı duygusal bir tepkidir (Hummon, 1992, s.255). Buttimer'a göre, yer duygusu insanların hem kişisel hem de kültürel kimlik duygusuyla ilişkilidir. Bir yerin kaybı kimlik krizini de beraberinde getirmektedir. Kentte yıkılan ya da kapatılan mekanların üzüntü yaratması bu kimlik krizi ile ilişkilidir (Buttimer, 1980b, s.171).

Yer duygusu soyut bir kavram olduğu için çoğunlukla fenomenolojik yöntemlerle araştırılmıştır. Robert Hay (1998) ise hem fenomenolojik olarak hem anket yoluyla yer duygusu üzerine araştırmalar yapmıştır. Robert Hay'ın fiziksel köklülük ve toplulukla etkileşime dayalı bir yer duygusu kavrayışı vardır. Coğrafi farkındalık ve yerle kurulan duygusal bağlar, kendini bir yerin yerlisi görmek gibi duygular yer duygusu ile ilişkilidir. Bir kişi bir yerde büyür veya uzun süre yaşarsa yer duygusu oluşur ve o yer, kimliğinin bir parçası haline gelerek aidiyet hisseder. Günlük ya da periyodik olarak bir yerle temas halinde olmak bir yer duygusu için gereklidir. Robert Hay'ın yere bakışı klasik-antropolojik yer yaklaşımına yakındır. Hay, Avustralya'da bir yarımada üzerinde yaptığı çalışmaya göre yer duygusunun farklı seviyeleri olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bunlar en düşükten en yükseğe doğru, daha çok bölgede turist olarak bulunanlarda olduğu görülen yerle “yüzeysel bağlantı”, yazları gelenler ve çocuklarda gözlemediği “kısmi bağlantı”, yeni taşınanlar veya yere kökleri olmayanlarda gözlemediği “kişisel bağlantı”, kökleri olanlarda gözlemediği “soysal bağlantı” ve en güçlü yer duygusu olarak hem kökleri hem de kültürel olarak manevi bağları olan yerlilerde gözlemediği “kültürel bağlantı”dır (Hay, 1998).

Jorgensen ve Stedman, yer duygusunu sonraki sayfalarda detaylı aktarılacak olan “yere bağlılık”, “yer bağımlılığı” ve “yer kimliği” boyutlarını içerdiğini belirtmiştir (Jorgensen ve Stedman, 2001). Beidler ve Morrison, yer duygusu literatürü üzerine yaptıkları araştırmada yer duygusunun dört boyutu olduğunu belirtmişlerdir. Bunlardan ilki yer kimliği ve yer bağımlılığı gibi kavramlarla desteklenen “benlik”,

ikinci boyut olarak “fiziksel çevre”, üçüncü boyut olarak “sosyal etkileşim” ve son olarak deneyimlenen süreyi ifade eden “zaman” boyutudur. Erken dönem yer duygusu çalışmalarında fiziksel çevrenin yer duygusunun gelişiminde baskın olduğu görüşü çağdaş literatürde yerini sosyal etkileşimin bir bireyin yer duygusunu daha fazla etkilediği görüşüne bırakmıştır (Beidler ve Morrison, 2015, s.8).

Nanzer, Michigan eyaletinde yaptığı çalışmayla kişilerin eyalet ölçeğinde yer duygusu olup olmadığını ve eyaletin en önemli simgeleri olan göllerinin bu yer duygusunun gelişimindeki etkisini incelemiştir. Sonuca göre yer duygusu, yer bağlılığı ve yer kimliği göllerle yani fiziksel çevreyle ilişkili olabilmektedir. Diğer bulgu, yer duygusunun eyalet ölçeğinde de geçerli olabildiğidir. Nanzer’e göre ortak bir yer duygusu çevreye hassasiyeti doğuracağı için katılımcı yerel yönetim için önemlidir. Yer duygusu politik bir güç yaratma potansiyeli barındırmakta, yereli ilgilendiren yasaların çıkması için tetikleyici olmaktadır. Bu nedenle yer duygusunun anlaşılması ve geliştirilmesi, etkili bir kentsel veya bölgesel planlama için yer duygusunun anlaşılması gereklidir (Nanzer, 2004).

Shmuel Shamai (1991), nicel olarak yer duygusunun ölçülmesini araştırmıştır ve üç safhadan oluşan altı basamaklı bir skala geliştirmiştir. Bu üç safha; yere aidiyet (*belonging to a place*), yere bağlılık (*attachment to a place*) ve yere taahhüt (*commitment to a place*)’tür. Altı ölçekli skalanın basamakları ise şu şekildedir: (0) Yer duygusu yok, (1) Bir yerde olmanın bilinci; yerin ayırt edici özelliklerinin farkında olunması ya da önemli sembollerin bilinmesi ama o yerin parçası olarak hissedilmemesi, (2) Mekana aidiyet; birliktelik hissi ve kadersel anlam yükleme, (3) Mekana bağlılık; yer kimliğiyle özdeşleşme, kişisel ve toplumsal kimliğin merkezinde yerin olması, (4) Yer amaçlarıyla özdeşleşmek; bir yere adanmak, aşırı sadakat, (5) Yere dahil olma; O yerde aktif aktörlerden biri olmak ve (6) Yer için feda etmek; Yere aşırı bağlılık, malı veya özgürlüğünü bir yere feda etmek, yeri savunmak. Bu çalışmada 1 ve 2, yere aidiyetle, 3 ve 4 yere bağlılıkla, 5 ve 6 ise yere taahhütle ilişkili basamaklardır (Shamai, 1991).

Yer duygusunu fenomenolojik yöntemle sosyolojik olarak araştıran Hummon (1992), yer duygusunun topluluk duyarlılığıyla ilişkili olduğunu savunur. Mülakata dayalı olarak yaptığı araştırmalarda görüşmecilerde beş farklı yer duygusu tipi belirler. Bunlardan ilki “ideolojik köklülük”, yaşadığı yeri tarihsel kimliğiyle tarif edebilme,

yerdeki sorunları görme ve ilgilenme, yerin kimliği etkilemesi gibi özellikleri içerir. “Gündelik köklülük”, topluluk kimliğinin zayıf olduğu, biyografiye göre bir yer anlatısının mevcut olduğu, aile, arkadaşlar, aktivitelere bağlı olarak gelişen bir yer duygusunu ifade eder. Yerde bulunmaktan dolayı hoşnutsuzluğu ifade eden “yabancılaşma” ve yere karşı duyarsızlığı anlatan “yersizleşme” yer duygusunun negatif olduğu iki durumdur. Son olarak yere dışarıdan nesnel olarak bakmayı, diğer yerlerle kıyaslamayı, geçici olarak yerel kimliği benimsemeyi ve istenildiğinden yerden uzaklaşabilmeyi içeren “yer karşılaştırmacılık” tipolojisi bulunmaktadır (Hummon, 1992).

Yer duygusu kavramını nicel ya da fenomenolojik olarak araştıranlar çoğunlukla Relph ve Tuan’ın teorilerine dayanarak ölçütlerini geliştirmişlerdir. Yer üzerine en fazla atıf yapılan bu iki ismin teorilerine detaylı bakıldığında ‘anlam’ ve ‘deneyim’ kavramlarının öne çıktığı görülmektedir. Relph (2013) yer duygusu kavramını “içindelik” (*insideness*) kavramına göre şekillendirmektedir. Bir yerin içinde olmak yeri anlamlı kılan unsurdur. Bu içindelik hali sur duvarları gibi fiziksel formla ilişkili olabileceği gibi yerde gerçekleşen düzenli aktiviteler ve ritüellerle ilişkili de olabilmektedir. Bireyin içindelik durumu farklı seviyelerde gerçekleşebilir. Bunlardan ilki bilinç seviyesinde olmayan ve daha çok bilinçdışıyla bağlantılı olan en derin seviyedir. Yer, kişinin kendini güvendiği hissettiği, köklerinin bulunduğunu hissettiği yurdudur (Relph, 2013, s.267). Bu içindelik durumu bireysel olduğu kadar öznel arasındır. İkinci seviye, yere kültürel ve toplumsal olarak bağlanma ile ilişkilidir. Yerin özünü oluşturan sembollere aşina olma, yerin kültürel etkinliklerine dahil olma, yeri farklı boyutlarıyla tanıma ve yere dair önemli sembolleri bilme bu seviyeyle ilişkilidir. Üçüncü bir içindelik seviyesi ise daha sığ ve bilinç düzeyindedir. Bu seviye yerlerin önemini anlayabilmeye yönelik kasıtlı bir girişimi içeren otantik bir yer duygusudur. Yerlere dar bir entelektüel bakıştan veya moda olduğu için ilgilenmekten ziyade özgün olarak yerdeki kültür ve yaşamı merak edip takdir etme anlamına geldiği için çağdaş yer-yapım (*placemaking*) için fikir vericidir. Son olarak yerlere dair yüzeysel içindelik düzeyi, bir yerde o yerin niteliklerine dahil olmadan bulunmayı ifade etmektedir (Relph, 2013, s.267-8).

İçinde olma halinin olmaması Relph’e göre “yersizliği” (*placelessness*) beraberinde getirmektedir. Yersizlik hem önemli yerleri olmayan ortamı hem de yerlerin anlamlarını kabul etmeyen temelde yatan tavrı tanımlamaktadır. Yersizlik kitle kültürü

ile birlikte ilerlemektedir. Yerlerin moda ve trendlerle ilişkili olarak tüketilmesi ve bazı uzmanların burada aracılık üstlenmesi yersizleşmeyi etkileyen bir durumdur. Yersizleşme hem bireyler hem kültürler için yerin öneminin zayıflaması ve dünyanın yer olarak tanımlanan çeşitli alanlarının anonim ve değiştirilebilir çevrelerle yer değiştirmesi sonucunu yaratmıştır. Yersizleşme mekâna teknik bakışın gelişimi ile yaygınlaşmaktadır. Kartezyen haritalama mantığında yerin ölçeklendirilerek iki boyutlu bir düzleme indirgenmesi yerin anlamlarından soyutlanmasını beraberinde getirmektedir. Teknik bakış diğer yandan merkezi otorite güdümünde gerçekleşmektedir (Relph, 2013, s.268-269). Bu durum Giddens'in belirttiği modernitenin uzmanlıklarının yerler üzerindeki hegemonyası sonucu zaman ve mekânın ayrışması ve yere uzak ilişkilerin dahil olması durumunun bir örneğidir.

Buttimer'e göre de yer duygusunun yok olmasında en büyük sorun merkezi yönetimler tarafından hazırlanan kentsel veya bölgesel planlarla yerel alanların sosyal kimliği arasındaki uyum eksikliğinin yerin kimliğine ilişkin kalıcı sorunlar yaratmasıdır. Yerin dışındaki insanlar tarafından yürütülen bu organizasyonlar kartezyen bir yaklaşım içerir ve yer duygusunu aşındırmaktadır (Buttimer, 1980b, s.171).

Relph (2015), çok merkezli hale gelen modern dünyada yerinden edilmenin bir norm haline geldiğine, artık geçip giden yerlerle bağlantı içinde olduğumuza bu durumun da yer duygularını değiştirdiğine değinmektedir. Göçler ve hareketlilik son elli-altmış yılda dünya genelinde çok yaygınlaşmıştır. Bireyler iş veya daha yaşanılır bir yer için yaşadıkları yerleri terk edebilmekte ve yerelin cazibesinden uzaklaşmaktadır. Relph'e göre bireysel yer seçimlerinin nedenleri ne olursa olsun yerle kurulan ilişki ve anlam ağları yollara, dükkanlara aşına oldukça, yeni çevredeki insanlarla tanıştıkça yeniden kurulmaktadır. Bir yere kök salmak yer duygusunun sadece bir boyutudur ve olmazsa olmaz bir koşul değildir. Geldiğimiz ve büyüdüğümüz yerlerin hafızalarımızda kilitlendiği ve bunların sonraki yer deneyimlerini etkilediğini belirten Relph, göçmenlerin yeni yerleştikleri yerde kendilerini sıklıkla geçmiş yerleri üzerinden tanımladıklarını eklemektedir. Yer duygusunun oluşması kişiden kişiye değişmekle birlikte bazı kişilerde bu süre birkaç günden birkaç aya kadar değişmektedir. Her yeni yer duygusu önceki yerlerin deneyimleriyle bilgilendirilmektedir ve anılarımızı ve değerlerimizi yerler arasında transfer etmekteyizdir. Relph, bu durumda "bir yer duygusu"ndan değil "bir yerler duygusu"ndan (*sense of places*) bahsetmenin gerekliliğinden bahseder (Relph, 2015).

Tuan'a (1975, 1978) göre yer duygusu nadiren kazanılır ve bir yerin içinden geçerek edinilebilecek bir şey değildir. Bir yeri tanımak için uzun süreli ikamet etmek ve derin katılım gereklidir. Bir yerin soğuk bir günde nasıl koktuğu ve yazın nasıl sesler yaydığı ancak uzun süreli deneyimle anlaşılır. Bir yeri bilmek ayrıca geçmişini bilmek anlamına da gelmekte, bireyin kendi geçmiş deneyimleri ile yerde yaşayanların kolektif geçmiş deneyimlerinin, yer için önemli noktaların, olayların bilincinde olmak demektir (Tuan, 1975, s.164). Tuan, deneyime bağlı yer duygusu zamana bağlı olsa da bazı kişilerin bir ömür geçirdiği yerler hakkında hiç deneyim edinemeyeceğini belirtmiştir. Tuan'ın "köklülük" (*rootedness*) kavramı yer duygusu ve yer bağlılığı literatürünün temelini oluşturan kavramlardan biri olmuştur. Köklenme bir kişinin kendisini belirli bir yerle tanımlayabilecek kadar güçlü bağlılığı, yeri kişinin kendinin ve atalarının yer-yurdu olarak görme hissini ifade eder (Tuan, 1978, s. 194).

Cresswell'e (2009) göre yer duygusu bir yerin uyandırdığı hisler ve duygulardır. Yer duygusu bireysel yaşamöyküsüne dayanabildiği gibi toplumsal olarak da paylaşılabilir. Bir yerde yaşayan veya bulunan kişilerin yer duygusu olabildiği gibi orada bulunmayan kişilerin televizyon veya diğer medya organları aracılığıyla edindiği yer duyguları da olabilir. Cresswell, Bağdat örneğini vererek Bağdat'ta bulunan bir yabancı askerin, yerlinin ya da 1970'lerde orayı ziyaret etmiş turistlerin farklı yer duyguları olabileceği gibi televizyon ekranlarından yansıyan yüzüyle tüm dünya insanların gözünde bir Bağdat imgesinin mevcut olabildiğini belirtmiştir. Cresswell'in bu örneği yer duygusunun iletişim araçlarından etkilendiğini işaret etmektedir (Cresswell, 2009).

Seamon'a (2021) göre yer duygusu, *genius loci* yani yerin ruhu ile ilişkilidir. Seamon yer duygusunu belirli bir yerin ya da çevrenin spesifik karakteri ve atmosferi olarak görür. Yer duygusunu yerin kendini hissettirmesi olarak tanımlanabileceğini belirten Seamon yer duygusunu yerin algılanması, kavranması ve bilinmesi olarak görür. Bu duygular yerin özgünlüğünü de ortaya çıkarmaktadır. Seamon, yer ve yer duygusunun oluşmasını sağlayan yerin deneyimlenmesi ile ilişkili üç bileşen olduğunu ifade etmiştir. Bunlar, *fiziksel çevre, yerdeki insanlar ve ortak mevcudiyettir* (Seamon, 2021). Ortak mevcudiyet, yerde bulunan insanların yere ilişkin birliktelik duygusunu, yere özgü davranışlar anlamına gelmektedir. Seamon'un yaklaşımı daha çok nesnelidir. Relph (2015) ise yer duygusuna daha öznellik ile ilişkili bakmaktadır. Relph yeri anılarımızda yer alan isimler, binalar ve farklı manzaralara sahip olan, insanlarla

ilişkilere girdiğimiz ve gündelik hayat içinde duygusal ve pratik bağlantılar içinde olduğumuz coğrafi parçalar olarak görmektedir. Yerle olan bağlantılarımız sayesinde dünyayla ve toplumla bağlantı kurarız. Relph, yer duygusu kavramının iki anlamı arasındaki farkı ortaya çıkarır. İlki yaşanan çevreyi tanıma ve takdir etme ile ilişkili olan bireysel bir yetiye atıfta bulunur. “Duygu” eleştirel zekâ kullanımının bir yansıması olarak takdir etme ve anlama anlamına yakındır ve kişiye özgüdür. Yer duygusunun diğer anlamı yerin karakteristiği ve özgünlüğü ile ilişkilidir. Yerin ruhu anlamına gelen bu vurguda yer duygusu yere özgün olduğu için herkes tarafından aynı algılanması beklenmemektedir. Yer Relph’e göre bireysel algılandığı gibi toplumsal olarak da algılanabilir. Yer isimleri genellikle bu toplumsal algının ürünü olarak belirmiştir. Yer isimleri yerler arasındaki farklılıkları da göstermektedir. Yerlerin kendi özgünlükleri içinde deneyimlendiğini belirten Relph günümüzde bu deneyimlerin eskisi gibi olmadığını, yerlerin kendine özgü kimliklerini kaybettiğini ve dünyanın “hiçbir yer”in bağlantıları en aza indirgeyen yersiz coğrafyasına doğru kaydığını da eklemektedir (Relph, 2015).

Massey, küreselleşme ile birlikte çok kültürlü hale gelmeye başlayan yerlerde tek bir ortak yer duygusunun olamayacağını ve her bireyin yer duygusunun farklı olacağını söyler. Bir yeri dışsal etkilerle, onu etkileyen ve dönüştüren akışlarla, oraya göçen kişilerle birlikte düşünmek küresel bir yer duygusu uyandırır. Yeri bu şekilde küresel bağlamda düşünmek dışlayıcı olan ‘gerici’ yere karşı ‘ilerici bir yer duygusu’ bakışı yaratır (Massey, 1991). Massey’in yer duygusu tanımı bireyselleşme döneminde yer duygusunun nasıl olabileceği hakkında fikir vericidir.

Teorisyenlerin gösterdiği gibi yer duygusu yer deneyimi ile oluşmaktadır. Buttimer’a (1980.a) göre yer deneyimi ve yer duygusu için sosyal mekân kavramı önemli bir noktadadır. Sosyal mekân öznel değerlendirmelerin dışı vurulan davranış ve çevrenin dış özellikleriyle ilişkilendirilebileceği bir çerçevedir. Buttimer’a göre çevresel davranış, sosyal referans sistemlerinin yani sosyal mekânın dışsal ifadesi olarak ele alınmalıdır. Kişilerin hayat tarzları, grup katılımları ve başkalarıyla etkileşimleri kişilerin mekansal deneyimlerini doğrudan etkilemektedir. Her bir sosyal grup için tercih edilen yerler, etkileşim alanları, güvenli ve tehlikeli yerleri içeren bir ağ haritası çıkarılabilir. Bireyler ve gruplar, etkinlik alanları içinde kalan bu rota ve yolları hisseder, değerlendirir ve kullanır. Kişinin deneyimlediği mekanlar yaşam tarzlarına

göre belirlenirken yerler ve mekanlar onları kullananlar için sahip oldukları sosyal konumu yansıtan mekansal boyut kazanır (Buttimer, 1980.a, s.25-27).

Buttimer'a göre kişiler sosyal referans sistemleri ile etkileşimleri sonucu oluşturulan mekansal etkinlik kalıpları aracılığıyla kent içinde yerler, rotalar ve düğümlerle duygusal bağlanım içine girerler. Bu üç mekansal deneyime göre kent sakinleri için davranışsal açıdan iki kutup oluşmaktadır. Bunlar kentlilik (*urbanite*) ve yerellik (*localite*)'tir. Aktivite alanı ise iki tipten oluşmaktadır. Bunlardan ilki referans grupları ile ilişkili olan yani akrabalar, arkadaşlar, özel ilgi grupları ve meslekle ilgili olan "katılım alanları", ikinci olarak da dolaşım alanları ya da etkileşim alanları olan makro hizmet ya da mikro hizmet mekanlarıdır. Okullar, mağazalar, hastaneler, doktorlar gibi uzmanlıklarla ilişkili olan hizmetler makro hizmet alanlarını, otobüs durağı, parklar, kafeler, kültür merkezleri, gençlik merkezleri gibi mekanlar mikro hizmet alanlarını oluşturmaktadır (Buttimer, 1980.a, s.30). Buttimer'a göre katılım mekanları bireyin sosyolojik mekânı hakkında, dolaşım ve etkileşim mekanları ise davranış alanı hakkında ipuçları vermektedir. Bireyin hareketleri mekansal ve zamansal yoğunlaşmalar bakımından üç örüntü oluşturmaktadır. Bunlardan ilki yerel zondur. Rutin olarak ziyaret edilen yerler ve komşular bu zon içinde yer alır. İkinci olarak orta düzey zon vardır. Burada yakın arkadaşlar, belirli aralıklarla gidilen mekanlar yer alır. Son olarak yayıncı zon ise uzakta yaşayan yakın arkadaşlar ya da ulaşım açısından zor olan ancak belirli aralıklarla gidilen mekanları ifade eder (Buttimer, 1980.a, s.33).

Buttimer (1980.b) gündelik hayatta bir bireyin mekân deneyiminin nefes alıp vermeye benzer şekilde ev ile erişim ufukları arasında gidip gelen hareketlere dayalı olduğunu belirtir. Bir kişinin düşüncesindeki ev ve erişim çizgileri, sosyal bağlantılarının mekansal izdüşümü ve fiziksel ev ve erişim çizgileri farklı olabilir. Bu üç kategori birbirleri ile örtüşüyorsa "merkezi"likten (*centeredness*) söz edilebilir. Merkezilik kişinin yer duygusunun hayatının çıkarları için uygun bir merkez sağlayan bir işleve sahip olduğunu ifade etmektedir. Bu noktada Buttimer merkezilik ile merkezleme arasında bir ayırım ortaya koymaktadır. Merkezleme yerlere dışarıdan bakan, ekonomik ve siyasi boyutları olan, arazi kullanımı odaklı planlanma ile ilişkiliyken merkezilik bireyin kendisi tarafından yer ve mekân deneyimlerine dayalı olarak yarattığı, düşündüğü, kurguladığı ideal konumudur (Buttimer, 1980.b, s.171). Buttimer ev ve erişim ufuklarını incelediği bir çalışmada sakinlerin telefon, taksi ve posta gibi yere bağlı olmayan ağlara yöneldiğini ve otobüs beklemek, alışverişe

gitmek, kiliseye gitmek gibi az sayıda sosyal çevreden etkilenen etkinlik olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle çağdaş şehirlerde bir apartmanda yaşayan insanların çoğunlukla yersizleşmiş ve bireyci bir yer deneyimi olduğunu ifade eder (Buttimer, 1980.a, s.181). Teknolojik gelişimin mesafeleri yok ettiği günümüzde merkezilik daha bireyselleşmiştir. Buttimer'a göre üretim ve tüketimin birbirinden ayrılması veya bir çocuğun okula ulaşım aracıyla gitmesi gibi modern dünyaya özgü olgu ve etkinlikler kolektif yer duygusuna katkıda bulunma imkanını azalmıştır. Çekirdek ailenin içinde de merkezler ve erişim çizgileri değişmiş, komşularla sosyal mesafe açılmıştır. Bu mesafelerin artması ve yerelin önemini yitirmesi yaşanan yere karşı ilgisizliğe neden olmaktadır (Buttimer, 1980.a, s.185-6). Buttimer'ın bu teorileri kurumlara ve uzmanlıklara bağlı olarak şekillenen yerleşme durumunun özünde yer duygusundan uzaklaşmayı getirdiğine işaret etmektedir.

Buttimer'ın kentsel deneyim çözümlemesi Giddens'in zaman-mekân çözümlemesi ile benzerlikler taşımaktadır. Giddens, "Toplumun Kuruluşu" (1999) adlı kitabında toplumun yapılaşmasını çözümlerken, mekâna büyük önem vermiştir. Bu kitapta yazar, "bölgelleşme" (*regionalization*) teorisini aktarır. Bölgelleşme, davranışların, etkileşimlerin, zamanın ve mekânın parçalılıklarını ifade eden bir kavramdır. Haftanın belli günlerinde ya da günün farklı saatlerinde farklı bölgelerde bulunmamız ve bulunulan yerlere göre veya hayat tarzı kesimlerimize göre davranış modelleri sergilememiz bölgelleşme kuramıyla ilişkilidir. Bölgelleşmeyi daha iyi açıklamak için, örnek olarak konutu vermiştir. Konut, faydalanılacak işlevlerine göre bölgelere yani odalara ayrılmıştır. Bir konutta yatak odaları ağırlıklı olarak gece kullanılırken, oturma odası gündüz kullanılmaktadır. Ayrıca oturma odasının misafir ağırlanan yarı-kamusal niteliğinden dolayı oradaki davranışlarımız kendi odamızdakinden farklı olabilir. Burada hem zamanın hem mekânın hem de davranışların bölgelleşmesinden bahsetmek mümkündür. Yapılaşma teorisinde mekânın önemi, mekânın bir toplumsal yapılaşma oluşturma gücünden ileri gelmektedir. Giddens, gündelik rutinler ve etkileşimlerin bir "sistem" oluşturarak toplumun kuruluşunda önemli yeri olan yapılaşmalar üreteceğini belirtir. Rutin etkileşimlerin gerçekleştiği mekanlar lokallerdir. Lokal kavramını "yer" kavramı yerine kullandığını belirtir. Lokal, düzenli etkileşimlerin olduğu, fiziksel sınırları belirli olan mekanlardır. Okul, fabrika, bir sokağın köşesi, dernek gibi mekanlar lokallere örnek verilebilir. Lokalde bir ölçek yoktur. Lokaller de kişiler tarafından

bölgeselleşebilir. Bir okul bir lokaldır ama kendi içinde farklı toplumsal bağlamlar barındıran bölgeselleşmeler vardır (Giddens, 1999). Giddens bu çözümlemesinde yerler arasında hayat tarzlarımıza göre rotalar oluşturduğumuza işaret eder ve rutin deneyimlerin olduğu, yer duygusu hissedebileceğimiz yerleri ise lokaller olarak tanımlar.

4.2.2. Yere Bağlılık

Yer bağlılığı, yer duygusunun yoğun ve güçlü olduğu durumu ifade etmektedir. Ancak literatürde yer duygusu ve yer bağlılığı arasında kesin bir ayırım olmadığı, yer duygusunun bazı teorisyenler tarafından (Jorgensen ve Stedman, 2001; Hummon, 1992) yer bağlılığını karşılayacak şekilde kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca Kasarda ve Janowitz (1974) “topluluğa bağlılık”, Proshansky ve arkadaşları (1983) “yer kimliği”, Stokols ve Schumaker (1981) “yer bağımlılığı” kavramlarını kullanmaktadır. Bu kavramlar yer bağlılığının farklı boyutları olarak anlaşılmalıdır. Hidalgo ve Hernandez, literatürde bu gibi kavramların bazen birbiriyle eşanlamli bazen de birbirini kapsayacak şekilde kullanıldığını belirtmiş ve yere bağlılığı insanlar ve belirli yerler arasındaki duygusal bir bağ ya da bağlantı olarak tanımlamıştır (Hidalgo ve Hernandez, 2001). Low ve Altman’a (1992) göre yer bağlılığı yerlerle olan duygusal deneyimler ve bağları vurgulamaktadır. Yere bağlanma mekansal deneyimlerinden, hayatında neyin önemli olduğundan ve dünyada kimlerin olduğunla ilişkili kavramlardan ortaya çıkar (Rubinstein ve Parmelee, 1992, s.148). Park, orman, kent, mahalle gibi farklı ölçekteki yerlere bağlılıkları araştıran çalışmalar yapılmıştır ancak bu çalışmalar çoğunlukla tek bir düzeyi ele almıştır. Hidalgo ve Hernandez, İspanya-Tenerife’de 177 katılımcının ev, topluluk (mahalle anlamında) ve kent düzeyinde yer bağlılıklarını incelemiş ve topluluğa bağlılığın ev ve kente bağlılıktan daha düşük oranda olduğunu bulmuştur (Hidalgo ve Hernandez, 2001). Cuba ve Hummon (1993) da üç farklı düzeyde (ev, topluluk, kent) bağlılığı aynı çalışmada karşılaştırmalı olarak incelemiş ve her üç düzeye de bağlı olunabileceğini ancak mahalle düzeyinde bağlılığın diğer düzeylere bağlılıktan daha yüksek oranda olduğunu bulmuştur. Bu çalışmalar hem yer bağlılığının hem de yer bağlılığın hangi düzeyde olduğunun, seçilen yerin nitelik ve niceliklerine ve katılımcıların demografik, sosyal, kültürel, ekonomik değişkenlerine oldukça duyarlı olduğunu göstermektedir.

Yer bağları bireysel ve toplumsal yönleriyle öz tanımlamaların ayrılmaz parçasıdır. Yere bağlanma zaman içinde ortaya çıkan ve bilinçli oluşmak zorunda olmayan davranışsal, bilişsel veya duyuşsal bağlardan gelişen pozitif olarak deneyimlenen birey ve/veya grupların sosyofiziksel çevreleriyle arasındaki bağlardır. Bu bağlar kimliğin hem bireysel hem toplumsal yönlerini sergilerken sabit veya dinamik karakter sergileyebilir (Brown ve Perkins, 1992, s.284). Yer bağlılığı insanlar ile evleri ve toplulukları arasındaki uzun vadeli bağları ifade ederek istikrarı teşvik eder. Brown ve Perkins, literatürde bağlılığın uzun zaman aralıklarında gelişen aşinalık, kararlılık ve güvenlik gibi süreçleri içerdiğinin kabul edildiğini belirtmiştir. Bağlanma öngörülebilirlik, istikrar ve düzen anlamına gelmektedir. İstikrarlı koşullarda çevre ile bağlantılı olarak istikrarlı bir benlik duygusu sağlayan derin bir bağlılık görülmektedir. Ancak yer bağlılığı durağan değildir ve insanların etkinliklerin ya da yaşanan yerdeki değişikliklerden etkilenmektedir (Brown ve Perkins, 1992, s.282). Bağlanılan çevreler ev, mahalle veya toplulukları ve sınırları kolayca belirlenemeyen yerleri içerebilir. Yere olan olumsuz etkileşimler yere yabancılaşma olarak adlandırılmaktadır (Brown ve Perkins, 1992, s.284)

Yer bağlılığı insan-mekân bağının çeşitli yönlerini içeren karmaşık bir fenomendir. Bu nedenle fenomenolojik yaklaşımlar yere bağlılık çalışmalarında önemli bir yer tutmaktadır. Yere bağlılık birbirleriyle ilişkili ve ayrılmaz yönleri olan bütünleştirici bir kavramdır. Yere bağlılığın kökenleri ve çeşitleri karmaşıktır. Low ve Altman'a göre yere bağlılık bireye, gruba ve kültürel öz tanımlamaya ve bütünlüğe katkıda bulunur. Bağlanma aslında gerçek yerlerden ziyade o yerin bireysel, toplumsal ya da kültürel düzeyde sembollerinedir (Low ve Altman, 1992, s.6).

Scannell ve Gifford (2010), yer bağlılığı üzerine yaptığı literatüre dayalı çalışmaya dayanarak yer bağlılığının üç boyutu olduğunu belirtmiştir. Bunlar; kişi, psikolojik süreç, sosyal ve fiziksel bileşenleriyle yerin kendisidir. Yer bağlılığının Scannell ve Gifford'a göre üç işlevi vardır. Bunlar; güvenlik, hedeflere ulaşma / öz-düzenleme ve benliğin istikrarıdır (Scannell ve Gifford, 2010). Bu üç işlevin bireyselleşme fenomeni için önemli kavramlar olduğu açıktır ancak bireyselleşmenin yere bağlılığı azalttığı yönündeki görüşleriyle çelişkili bir durum ortaya çıkmaktadır.

Buttimer'a göre deneyimin aidiyet ve yere bağlılığa dönüşmesi deneyimin tüm boyutlarının aynı yerde çakışmasıyla ilişkilidir. Merkeziyetçi planlama pratikleri yerel

deneyimleri göz önünde almakta yeterli olmadığı ve yer sakinlerinin planlama süreçlerine katılma şansı bulamadığı için kişilerin yer duyguları olumsuz yönde etkilenebilmektedir. Sosyal mekân ile deneyimlenen çevre arasında uyumsuzluk olması durumu kişinin mekân tatminini dolayısıyla yer aidiyetini zedelemektedir. Buttimer'e göre, bir yerleşim birimindeki sakinler ikamet ortamlarını bölgesellik, aktivite yörüngeleri ve alanın karakteriyle ilgili beklenti bileşenlerinden oluşan ve sosyo-mekansal referans sistemleri olarak tanımlanabilecek olan filtreler yoluyla kullanmakta, değerlendirmekte veya yorumlamaktadır (Buttimer, 1980.a, s.29). Mekansal deneyimi oluşturan bu üç bileşenin çakışması yaşanan bölgenin fiziksel özelliklerinden ve bölgedeki yaşamdan genel memnuniyeti beraberinde getirmektedir. Bu durum yer ile özdeşleşme, sosyal ve kentsel hizmetlere erişim destinasyonlarının arzu edilir nitelikte olması ve ideal bulunan bir çevre görüntüsünü yansıtan fiziksel çevre oluşması için bir zemin oluşturmaktadır.

Yere bağlılık literatüründe yer bağlılığının bireysel ve toplumsal-kültürel boyutları olduğu görülmektedir. Bireyselleşmenin yerle olan ilişkiyi nasıl etkilediğinin anlaşılması için bireysel boyut ile toplumsal boyut arasındaki dengenin anlaşılması, hangi boyutun daha belirleyici hale geldiğinin anlaşılması gereklidir.

4.2.3. Yer Duygusunda Bireysel Boyut ve Benlik – Yer İlişkisi

Bireyselleşme süreci benlik-yer ilişkisini kökten değiştirmiştir. Giddens'a göre geç modernitede bireyin ömrü yerin özelliklerine bağlı olmaktan çıkmıştır. Yerinden çıkarıcı mekanizmaların genişlemesi sonucunda yer önemini kaybetmiştir. Aşinalık duygusu yerel ortama bağlı olmaktan çıkmıştır. Bir kişinin yaşadığı yer, kendi hayat planlaması çerçevesinde organize edilen bir tercih meselesi haline gelmiştir. Refleksif benlik tasarımı için yer değil mekansal olarak konumlanmış etkinlik önemlidir. Bireyin yerel bir ortam içinde yeniden yerleşmesi, düzenli pratiklerin yerin özelliklerine göre ayarlanabilmesine bağlıdır ve geç modern toplumlarda bunun gerçekleşmesi çok zordur (Giddens, 2010, s.188). Giddens'a göre yer önemini kaybedince bireylerin gündelik etkinliklerinde “*umwelt*”leri öne çıkar. *Umwelt* kelimesi Almanca'da “çevre” anlamına sahiptir. Yan anlamlarından birisi “muhit” olduğu için Türkçe'ye muhit olarak çevrilmiştir. Giddens bu kavramı Goffman'ın teorilerinden almış ve geliştirmiştir. Goffman (2017) için *umwelt* kişilerin potansiyel tehditlere karşı teyakkuzda olduğu alandır. Bu alan tek bir kişinin etrafındaki sabit ve

ben-merkezci alan olup bireyler hareket ettikçe *umwelt* de onlarla birlikte hareket eder (Goffman, 2017, s. 301). Giddens'a göre bireyi kuşatan çevre anlamına gelen *umwelt*, Goffman'ın tanımladığından daha geniştir. Bireyi ilgilendiren sınırsız çeşitlilikte zamansal ve mekânsal alanları kapsar ve kişilerin etrafında benimsedikleri değişken bir normallik dünyasıdır. Bireylerin *umwelti* etkinliklerinin uzak zamansal mekânsal etkilerle bağlantıda olduğu ve bu etkilerin işaretlerini gözettiği ortamdır. *Umweltte* kişiler refleksif olarak konumlanırlar ve riskleri gözetirler. “Koruyucu koza” yaşanabilir bir *umwelti* sürdürmeyi sağlayan güvenin koruyucu katmanıdır. Koruyucu kozada bireyler mevcut etkinlikleri ve geleceğe ilişkin projeleriyle güven ilişkisi içindedir ve içinde olup bitenlerin birey onlarla ilgilenmediği sürece önemsiz olduğu mümkün olaylar evrenidir (Giddens, 2010, s. 166-7).

Yer duygusunun ve yere bağlılığın önemli bir boyutu benliktir ve başta sosyal-psikologlar tarafından benlik-çevre ilişkisi araştırılmaktadır. Scannell ve Gifford'a (2010) göre bireysel deneyimler yer bağlanmasının temelini oluşturur. Kişi boyutunda yer bağlanması hem bireysel hem grup düzeyinde gerçekleşir ve ikisi örtüşebilir. Bireysel düzeyde yer bağlılığı, kişinin bir yerle olan kişisel bağlantılarını içerir. Kişisel gelişimle ilgili temalar, dönüm noktaları gibi deneyimler yer bağlılığının bireysel boyutunu oluşturur. Bilişsel ve duygulanımsal etkenleri içeren psikolojik süreçler yere bağlanmanın önemli diğer boyutudur. Anılar, anlam ve yer bilgisi önemli bilişsel etkilerdir. Yer bir kişinin ayırt ediciliği veya benzerliği hakkında, fiziksel veya sosyal özelliklere dayalı olabilecek özellikler sağlar. Yerle bağlantılar kişinin kendini tanımlamasına öncülük sağlar (Scannell ve Gifford, 2010, s.3).

Gustafson'un (2001), İsveç genelinde yaptığı yerin anlamlarını ve bireyler için bir yeri önemli kılan etmenleri sorgulayan çalışmasının sonucuna göre kişilerin yere yüklediği anlamlar *benlik*, *diğerleri* ve *çevre* kategorileriyle ilişkilidir. Bu kategoriler birbirlerinden ayrı olmamakla beraber, benlik-diğerleri, benlik-çevre, çevre-diğerleri gibi çeşitli temalar oluşturmaktadır. Yerler öncelikle kişisel anlamlara sahiptir. Birey için önemli dönüm noktaları, anılar, deneyimler, yerin uyandırdığı duygulanımlar, yerde gerçekleşen faaliyetler, boş vakit faaliyetleri ve yerin kimlik üzerindeki etkileri bir yerin bireysel olarak anlamını veren benlikle ilişkili bileşenleridir. Benlik-diğerleri teması kişinin birincil veya anonim ilişkileri yoluyla bir yere anlam yüklemesiyle ilişkilidir. Diğerleri kategorisi ise kişinin herhangi bir ilişki kurmadan o yerde yaşayan diğer sakinlerin özellikleri ve davranışları hakkındaki yargılarını içermektedir. Kişiler,

biz/burası ve onlar/orası karşılaştırması yaptığı zaman “diğerleri” üzerinden geliştirdiği bir algıyı yansıtmaktadır. Benliğin çevre ile doğrudan etkileşimleri de bir yeri kişi için anlamlı kılmaktadır. Bir yerin sağladığı fırsatlar, benlikle uyumu, arzu ve amaçlara uygunluğu, arzu edilen etkinlikleri gerçekleştirmek için sağladığı imkanlar, kişisel gelişim için önemi bir yerin benlikle ilişkili yanları olup o yeri kişi için anlamlı kılar. Ayrıca inşa, ekip-biçme gibi faaliyetlerle yerde şekillendirme veya kişiselleştirme yapmak, çevre için aktif olarak çalışma, bir yer hakkında detaylı bilgi sahibi olmak ya da aşinalık gibi durumlar benlik-yer ilişkisi ile ilişkili ve yeri birey için anlamlı kılan diğer faktörlerdir (Gustafson, 2001).

Benlik yer ilişkisinde dair önemli katkı Proshansky ve arkadaşları (1983) tarafından “yer kimliği” kavramıyla yapılmıştır. Yer kimliği kişinin öz-kimliğinin alt yapısını oluşturan unsurlardan biridir. Bireyin varoluşunu tanımlayan fiziksel ortamların çeşitliliği ve karmaşıklığı ile ilgili anıları, duyguları, değerleri, tercihleri, anlamları ve deneyim-davranış kavramları ile oluşur. Biyolojik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlara yanıt veren mekanlar kişinin çevresel geçmişini oluşturur ve bu geçmiş yer kimliğini oluşturan bilişleri meydana getirir. Bireyin değişen ihtiyaç ve arzuları iyi veya kötü deneyimlerle sonuçlanır. Yer hakkındaki yargılar, değerler ve tutumlar, inançlar bu deneyimlerden türemekte ve tüm bu bileşenler karmaşık bir bilişsel yapı meydana getirerek yer kimliğini oluşturmaktadır. Yer kimliği kişinin öz-kimliğinin tutarlı ve bütünlük bir altyapısını temsil etmek zorunda olmayıp zamanla dönüşebilmektedir. Yer kimliği öz kimlik ile yer arasındaki bağa vurgu yapmaktadır. Coğrafi olarak konumlandırılabilen yerlere bağlanma yoluyla bir kişinin hayatına anlam katan bir aidiyet duygusu oluşur. Kişinin yere bağlılığı ve yer hakkındaki hisleri çoğunlukla bilinçdışı düzeyde olduğu için çoğunlukla kişi yer duygusu tehdit edildiğinde, sevdiği bir yer kaybolduğunda bunun farkına varır (Proshansky, Fabian, ve Kaminoff, 1983, s.59-60). Bir bireyin belirli yerlere güçlü duygusal bağlılığı yer kimliği ile ilişkilidir. Bireyler kim olduklarını ve ne olduklarını ev, yer-yurtları ve/veya mahalle ve topluluklarıyla olan güçlü bağlarıyla tanımlar. Öz-kimliğin bilişsel bir altyapısı olarak yer kimliği kişinin günlük varlığını tanımlayan ve sınırlayan geçmiş, şimdiki zaman ve beklenen fiziksel ortamlarla ilgili sonsuz çeşitlilikteki bilişlerden oluşur. Bu bilişler kişinin çevresi ile hem bilinç düzeyinde hem de bilinçdışı düzeyinde seçici katılımı yoluyla oluşur. Yer kimliğini oluşturan bilişsel kümeler kültürel ve sosyal çevreden güçlü şekilde etkilenmektedir (Proshansky, Fabian, ve Kaminoff, 1983, s.62-

4). Yer kimliği ayrıca teknolojik dönüşümlerden, topluluktaki demografik ve ekolojik değişikliklerden, ekonomik, sosyal ve politik etkilerden etkilenerek dönüşebilir. Bir kişinin yer kimliği sınıfsal konum, cinsiyet, mülkiyet, etnik ve dini grup, içinde olduğu kültürel yapı gibi faktörlerden etkilenir. Bireyin çeşitli yerler ve mekanlar için zevkleri, tercihleri ve gereksinimleri olsa da kişilerin birçoğu fiziksel bir alanı seçme, kullanma ve mekân üzerinde değişiklik yapma konusunda başkalarına güvenmeyi öğrenir (Proshansky, Fabian, ve Kaminoff, 1983, s.70).

Yer kimliği sembolize etmek veya konumlandırmak için çevresel anlamı kullanan bir benlik yorumudur. Yerler gündelik etkinliklerimizin gerçekleşme zemini olduğu için kimliğin inşa edildiği, dönüştürüldüğu ve tanımlandığı alanlardır. Yer kimliği, “ben kimim” sorusuyla ilişkili olarak “neredeyim” ve “nereye aitim” sorularına yanıt arar. Cuba ve Hummon yaptıkları ampirik çalışmaya göre yer kimliğinin hem konutla hem muhitle hem kentle ilişkili olabileceğini, bir kişinin bu kategorilerden sadece biri ya da hepsinde kendini evinde hissedebileceğini göstermiştir. Ayrıca yer kimliği topluluk-ilişkili ya da ben-ilişkili olabilmektedir (Cuba ve Hummon, 1993, s.112-3).

Korpela (1989), yer ve kimlik arasındaki bağlantının öz-düzenleme yoluyla oluştuğunu belirtmiştir. Öz-düzenleme benlik duygusunun dengesini tehdit edebilecek duygu, düşünce, imgelerle zihinsel olarak mücadele edilmesiyle sürdürülür. İnsanlar öz-kavrayışları, etkileşim ağları, stratejileri için destek sunan mekanları seçme eğilimindedir. Benliğin inşası, düzenlenmesi, sürdürülmesi mekanlara biçim vererek veya yerleri seçerek gerçekleşir. Yer aidiyeti yer kimliğinin sadece bir yönü değil onun için gerekli bir temeldir (Korpela, 1989, s. 245-6). Yer tutarlı bir benlik üretmenin çevresel bir aracıdır çünkü yer, kişinin kişisel anlatısında tutarlılık yaratmak için düşüncelerini ve duygularını düzenlemeyi mümkün kılar. Bir kişinin sevdiği yerlerin olması bu süreçle ilintilidir (Korpela, 1989, s.249). Aynı şekilde belirli yerlere bağlı faaliyetlerin ve hobilerin olması psikofizyolojik öz-düzenleme araçlarının kullanımını yansıtır (Korpela, 1989, s. 253). Korpela deneyimlerin ikame edilebileceğinden de bahsetmektedir. Örneğin Kenya’daki evinin yakınındaki nehri özleyen bir yabancı öğrenci ortam açısından tamamen farklı olan ama ona benzer bir deneyim sunan bir yere gidebilir (Korpela, 1989, s.255).

Yer kimliği bir yerin kimliği değil, her bireyin öz-kimliğinin parçasıdır. Modern öncesi topluluklarda bireysel yer kimliği-topluluk kimliği-yerin kimliği denkliği bulunmakta

olduğunu ancak bireyselleşme ile bu denkliğin bozulduğunu söylemek mümkündür. Relph'e göre artık yerle süreklilik duygusu insanların gerçeklik duygusu ve kimlikleri için gerekli değildir. Yerlerin anlamları fiziksel biçimleri kadar geçici hale gelmiştir (Relph, 2015). Bu görüş Lasch'ın bireysel kimliğin oluşumunda yer kimliğinin önemsiz hale geldiği fikriyle uyumludur. Lasch'a göre kimliklerin değişkenliği yerle uyumlu bir kimliği de önemsizleştirmektedir (Lasch, 1984).

Lalli (1992), yer kimliği ile kentin kimliği arasındaki ilişkiyi sorgulamıştır. Kişilerin çevrede deneyimlediği süreçler bireylerin kendileri, diğerleri ve fiziksel çevre arasında ayırım yapmalarına ve bir benlik kavramı geliştirmelerine olanak tanır. Bireyler veya gruplar kentlerini diğer kentlerle kıyaslamakta, farklılıkları bulmaya çalışmakta ve kent kimliğini bu yolla benimsemektedirler. Aşinalık hissi, bağlılık, kişinin geçmişini kentle bağlantılandırması kent kimliğinin diğer boyutlarıdır. Lalli mekansal bağların sosyal bağlarla örtüşebileceğini ve kimlik belirleyeni olarak yerin öne çıkabileceğini belirtir (Lalli, 1992).

Savage ve arkadaşları (2005) günümüzde kentsel kimliğin belirsizliğinden bahsetmiştir. Manchester genelinde yaptıkları bir araştırmaya göre katılımcıların Manchester'ı hayatlarının merkezi olarak görmedikleri sonucu çıkmıştır. Şehir, katılımcılar tarafından kişiselleştirilmiş, düşünümsel bir şekilde tanımlanmıştır. Şehir, katılımcıların kendilerini sembolik olarak konumlandırmaları için bir araçtır. Bireyler kendi bireyselliklerini tanımlamak için kentsel anlatılardan yararlanmışlardır. Savage ve arkadaşları, insanların aidiyet duygusunun, 'doğdukları ve yetiştirildikleri' bir yere ilkel bir aidiyet duygusundan ziyade, başka yerlere olan bağlılıkları yoluyla karşılaştırmalara dayalı olarak oluştuğunu savunur. Şehrin birçok yerel sakinin sahip olduğu giderek artan görsel ve 'auratik' ilişki yoluyla önemli bir sembolik işaretçi olma potansiyelini görmüşlerdir. Şehrin kişiselleştirilmiş konum ve kimlik anlatılarına nasıl çekildiğinin görülebileceğini belirtmişlerdir (Savage, Bagnall ve Longhurst, 2005, s. 129-30). Muhit seçiminde de hayat tarzlarının önemi oldukça büyüktür. Hummon ve Cuba yerle bağlantının bir yerin hayat tarzının çekici hale gelmesiyle de oluşabildiğini belirtmiştir (Cuba ve Hummon, 1993, s.118). Elliott ve Wadley, yaptığı çalışmada kent merkezine yakın olanların kent hayatı ile hayat tarzlarının ilişkisini vurgulamakta olduğunu görmüştür. Şehir çeperinde yaşayanlar ise doğal hayata yani yere daha fazla vurgu yapmışlardır. Bu nedenle hayat tarzı-yer ilişkisi kentsel hayat tarzına göre daha fazla fiziksel yerle ilişkilidir. Ancak, her iki tür seçimde de kişiler yaşadığı veya

büyüdüğü yerlere eleştirel olmayan bağlılıktan ziyade düşünümsellik ve söylemsel farkındalık içermektedir (Elliott ve Wadley, 2013, s.150). Giddens'a (2010) göre bireyler gündelik hayatlarında farklı ortamlar ve yerler arasında hareket ettikleri için, hayat tarzlarının sorgulandığı farklı ortamlarda kendilerini rahatsız hissedebilirler. Bireyler kent içinde farklı hayat tarzı kesimlerini yansıttıkları ortamlar ve yerler içinde bulunurlar. Hayat tarzı kesimleri bu bağlamda etkinliklerin bölgeselleşmesini sağlar (Giddens, 2010, s.113). Hayat tarzı alışkanlıkları kişiye özgü olabileceği gibi özel kültürel etkinlik biçimleri içinde gelişebilir ya da getto hayatının direnişleriyle inşa edilebilir (Giddens, 2010, s.117). Giddens'ın bu görüşleri kişilerin gittikleri yerlere göre davrandıklarını, hayat tarzlarına uymayan yerlerden kaçındıklarını, hayat tarzlarının hem kent içi hareketlerini hem muhit seçimini etkilediğine işaret eder.

Rubinstein ve Parmelee'ye (1992) göre belirli koşullar, toplumsal etkenler ve kişisel yorumlarla şekillenen yaşam deneyimi (hayat tarzı ve hayat konumu) yer duygusuna en fazla katkıda bulunan unsurdur. Yer bağları kişisel deneyimler ve kimliğin belirli bir coğrafi bölge ile ilişkilendirilmesi temelinde oluşur. Yere bağlılık nesnel çevrenin imkanlarının kişinin kişisel kimliği ve karşılıklı bağımlılık kalıplarıyla ne ölçüde uyumlu olduğuyula ilişkilidir. Bir yerin sağladığı olanaklar alternatif çevreler tarafından sunulanlardan daha üstün olarak algılandığı takdirde mevcut yere bağlılık duygusu gelişmektedir. Bu bağlamda yer duygusu ve yere bağlılık nesnel yer özellikleriyle öznel yer deneyimlerinin arasındaki ilişkiye bağlıdır. Bir mekânı yere çeviren bireysel kimlik ve kişisel deneyimdir (Rubinstein ve Parmelee, 1992, s.146).

Hummon'a göre mahalleden tatmin olmak yere bağlılığı arttırmaktadır. Mahalle ve topluluk memnuniyeti gibi yerel duygular fiziksel çevre (konut durumu, görsel çekicilik, temizlik, gürültü) ve sosyal çevrenin (samimi ilişkiler, güvende hissetme) kişiler tarafından nasıl algılandığıyla ilişkilidir. Ayrıca konut sahipliği de yaşanan yerden memnuniyeti artırdığı gibi mahalle duyarlılığına da katkı sağlamaktadır (Hummon, 1992, s.255-6).

Yere bağlılığın önemli bir faktörü kişisel tatmindir. Çevrenin algılanan destekleyiciliği yaşam tatmini için gereken kişisel projelerin boyutları olan hedefe ulaşılabilirlik ve sosyal destekle yakın ilişkilidir. Çevrenin farklı yönlerinin önemi, bir yerdeki bireyin amaçlarına göre değişiklik göstermektedir (Wallenius, 1999). Wilson, benliğin sabit olmayan ve sürekli gelişen yapısına değinerek mekân davranışlarının da öğrenme ve

başkalarıyla etkileşimler sonucunda değişiklik gösterebileceğini belirtir (Wilson, 1980). Nesnel çevre ile bireyin amaç ve hedefleri, etkinlikleri, kendini gerçekleştirme, arzu ve isteklerinin ilişkisine bağlı olarak gelişen yer bağılılığı için Stokols ve Schumaker “yer bağımlılığı” (*place dependence*) kavramını ortaya atmıştır. Stokols ve Schumaker’e göre yer bağımlılığı bir kişinin hedeflerini ve etkinliklerini gerçekleştirebilmesine olanak sağlayan sosyal ve/veya fiziksel kaynakları içeren en uygun ortamla ilişkilidir. Bireyler farkındalıkları ve bilgileri ölçüsünde farklı yerler arasında kıyaslama yoluyla kendileri için kalite değerlendirmeleri yaparak uygun yerleri seçme eğilimindedir. Bir yer bağımlılığı yerden duyulan tatminle ilişkili olmayabilmektedir. Bir kişi yaşadığı yerden memnun olmadığı halde hedefleri ve etkinlikleri nedeniyle oraya bağlı hissedebilmektedir (Stokols ve Schumaker, 1981) Stokols ve Schumaker’ın bahsettiği kıyaslama yoluyla yapılan değerlendirmeleri düşünömsel seçimler olarak değerlendirmek mümkündür. Bu bağlamda ortaya koydukları yer bağımlılığı kavramı bireyselleşme için temel kavram olan hayat tarzları ile ilişkili görünmektedir.

Bireyin hayat tarzları doğrultusunda yaptığı mekânsal tercihlerin yer bağımlılığının bir boyutunu oluşturduğunu söylemek mümkündür. Uygun bir ev seçmek, çocukları belirli bir okula göndermek gibi uzun vadeli planlar etrafında stratejik hayat tarzı seçimleri yapmak risk toplumunda giderek daha fazla yaygınlaşmaktadır (Ford, Burrows ve Nettleton, 2001). Bireyselleşme tezlerine göre kişisel seçim, arkadaşları, ikametgahları ve aktiviteleri belirlemede yere bağlı değildir. Seçimlerin önemli hale gelmesi ulaşımın kolaylaşmasıyla birleşince konut hareketliliği de yaygınlaşmaya başlamıştır. Gönüllü yer değiştirme, planlanan (üniversiteye gitme, şirket transferi, emeklilik), pozitif (iş transferi, evlilik) ya da negatif (boşanma, maddi nedenler) statü değişiklikleri nedeniyle olmaktadır. Bu tür değişikliklere hazırlıklı olan veya tahmin eden kişiler yerle olan bağlarını gevşek tutma ya da kademeli olarak gevşetme eğilimi gösterebilmektedir (Brown ve Perkins, 1992, s.287).

Yerler benliğin uzantısı olarak deneyimlenir. Brown ve Perkins’in ifade ettiği gibi bağlanma kişilerin bireysel kimlikleri ve hedeflerinin değişimiyle aşınabilmektedir. Kişiler yer bağılılıkları yoluyla yaşam koşullarını kontrol altına alırlar. Eğer değişiklikler fazla olursa istikrar kaybolur. İstikrar ve güvenlik arasındaki bu diyalektik faydalı olabilmektedir. Diyalektik temalar yerle olan bağların bireysel ve grup kimliğinin farkını belirlemeyi ya da istikrar ve değişim arasında bir denge

bulunmasını sağlar. Topluluğa ve yere aşırı güvenmek bağımlılık yaratırken çok fazla bireysellik izole edici olmaktadır (Brown ve Perkins, 1992, s.282).

Elliott ve Wadley (2013), risklerin sadece yerleri seçmede değil aynı zamanda mülkiyete bakışı da değiştirdiğini söylemektedir. Risk toplumunda konut sahibi olmanın anlamlarını ve konut mekânı seçiminin hayat tarzlarıyla ilişkisi üzerine yaptıkları araştırma konutun bir güvence olarak önemini ortaya koyar. Elliot ve Wadley'e göre risk toplumunda insanlar devletin sınırlı sağlık ve refah politikalarına karşı bir korunma yöntemi olarak mülkiyeti güvence olarak görürler. Bu hayat tarzı seçimi yapmak gerektiği düşüncesiyle uyumludur. Ev sahipliği yaşam planlarını geliştirirken benliğin düşünümsellik kavramına özgü neoliberal bireycilik ve seçim değerlerinin altını çizmektedir. Kentleşme, gayrimenkul piyasalarındaki dalgalanmalar uzmanlara güven eksikliğini doğurmaktadır (Elliott ve Wadley, 2013, s. 144-5). Hayat tarzımızı etkileyebilecek riskleri sürekli olarak değerlendirme ihtiyacı doğmaktadır. Satın alma kararları ve sonraki ev sahipliği değerleri, belirli seçimleri ve bunlarla ilgili duygusal güvenliği yansıtacaktır. Erişilebilirlik ve şehre yakınlıkla ilişkili mekansal olarak konumlandırılmış etkinlikler bireylerin zihinsel haritalarında baskın olduğu zaman geleneksel bir yer algısının yerini almaktadır. Benliğin düşünümsel projeleri yerle ilgili beklentileri belirlemektedir (Elliott ve Wadley, 2013, s. 148-9).

Yerlerin bireysel tercih konusu olması, yere aidiyet sorunsalını ortaya çıkarır. Savage ve arkadaşlarına (2005) göre insanların evde olma duygusu yaşadıkları yerde yaşamaya nasıl geldiklerini kendilerine tatmin edici bir şekilde açıklayabildikleri düşünümsel süreçlerle ilgilidir. Bu bağlamda yere bağlılığı sağlayan aidiyetin günümüzde seçmeli hale geldiğini savunurlar. Aidiyet, fiziksel mekânda sınırları belirli sabit bir topluluğa bağlı olmaktan çıkmıştır. Aidiyet daha akışkan hale gelmiş ve insanlar yerleri kimliklerini gerçekleştirmek için gerekli olan alanlar olarak görür hale gelmiştir. Bireyler kendi biyografilerini 'seçtikleri' yerleşim yerlerine eklerler, böylece gelişlerinin ve sonraki yerleşimlerinin kendileri için ne kadar uygun olduğunu gösteren hikayeler anlatırlar. Önceden hiçbir bağı olmayan bir bölgede yaşamaya gelen, ancak ikametlerini biyografik yaşam geçmişlerine bağlayabilen insanlar, kendilerini bir bölgeye ait olarak görebilirler. İnsanlar kendi yerelliklerini inşa etmektedirler. Bu tür bir "seçmeli aidiyet" insanların ilişkisel yer duygusuna, ikamet ettikleri alanı diğer olası alanlarla ilişkilendirme yeteneklerine kritik bir şekilde

bağlıdır (Savage, Bagnall ve Longhurst, 2005, s. 29). Seçmeli aidiyet yerel iş rutinleri, ev ilişkileri ve boş zaman aktivitelerinin sabitliği ile kültürel imgelemlerinin hareketliliğiyle bireysel düzeyde başa çıkma yoludur ve bir yerleşme belirtisidir (Savage, Bagnall ve Longhurst, 2005, s. 208). Seçilen konut alanı kişilerin sosyal konumlarını ve kimliklerini tanımladıkları önemli bir arenadır. Bu durum ikamet alanı seçiminin bazı bireyselleşme teorisyenlerinin belirttiği gibi seçmeli kimliklere uygun olduğunu gösterir.

4.2.4. Yer Duygusunda Sosyal Boyut ve Topluluk Duygusu

Yer duygusu ve yere bağlılığın önemli bir boyutu toplumsal ilişkiler ve topluluktur. Topluluk seviyesinde bağlılık toplulukta bulunan diğer üyelerle yere dair paylaşılan sembollere ve anlamlara bağlıdır. Bir yere anlam yükleme davranışı kültürel olarak bir çevreye gömülü olmaya dayalıdır (Low, 1992). Cuba ve Hummon (1993) yere bağlılığın aile, arkadaşlar gibi gruplara bağlı olarak gelişebildiğini ve bireysel kimlikle ilişkili olduğu gibi topluluk kimliğiyle de ilişkili olabileceğini söylemiştir. Gustafson (2001) yerleri değerlendirirken ‘diğerleri’ni yani o yerdeki topluluğu da gözettiğimizi ve birincil ilişkiler, anonim ilişkiler ve tanışmaların yarattığı topluluk duygusuyla yerlerin anlam kazanabildiğini belirtmektedir. Bazen de toplulukla hiçbir ilişki kurmadan sakinlerin özellikleri ve davranışlarına dayalı olarak geliştirilen diğerleri hakkındaki yargıların bir yeri anlamlandırdığını ifade etmektedir. Yer duygusunda sosyal boyut çoğu zaman komşuların varlığıyla somutlaşmaktadır. Bailey, Kearns ve Livingston (2012), komşuluk ilişkilerinin güçlü olmasının yere bağlılığı arttırdığını belirtmektedir. Sık konut değiştirme nedeniyle yer değiştirenlerin komşuluk ilişkilerinin zayıflaması sosyal uyum ve güvenliği zayıflatacağı için yer bağlılığını olumsuz etkilemektedir. Riger ve Lavrakas’a göre (1981) topluluk düzeyinde yere bağlılık sosyal topluluğa bağlılık ve fiziksel köklülük boyutlarını yansıtmaktadır. Çevreye aşinalık, konut sahipliği süresi ve hareket etmeme planları gibi yönler fiziksel ve sosyal bağların oluşumuna yardımcı olmaktadır.

Sosyolog Pollini (2005), insanların topluluk ilişkilerine dahil olmasının farklı biçim ve boyutları olduğunu belirtir. İlki sosyal katılımın olmadığı biçimdir. İkinci boyut bölgede yaşayanların etkileşimlerinin olduğu *ekolojik katılım*dir. Üçüncü olarak *sosyal aidiyet*, kişinin bir rol üstlenerek bir *gemeinschaft* tipi topluluğa dahil olması olarak tanımlanabilecek olan boyuttur. Sosyal aidiyet insan ilişkilerinin sembolik anlamları

üzerine inşa edilmektedir. Son olarak *kültürel konformizm* boyutu bir topluluğun içinde sadece kültürel uyum nedeniyle var olunması anlamına gelir. Pollini'nin topluluğa eklemlenme ile sosyal kolektiviteye aidiyet arasında ayırım çizmesi önemlidir. Eklemlenme tek başına bir aidiyet geliştirmemektedir. Topluluk aidiyeti için sadakat, dayanışma ve biz-duygusu gereken diğer bileşenlerdir. Yerle ve yerel toplulukla ilişkili olarak tanımladığı sosyo-bölgesel aidiyet ise, ekolojik etkileşim, bireysel yer kimliği, ortak kültürel bileşenler ve dayanışmacı sosyal bileşenlerin toplamından oluşur.

McMillan ve Chavis (1986), topluluğa aidiyet ve toplulukta olan biteni merak etme gibi topluluk duygusuna has özelliklerin olduğunu ve topluluk duygusunun dört boyutu olduğunu savunmuştur. Bunlardan ilki üyelik, ikinci olarak etkileme ve etkilenme, üçüncü olarak ihtiyaçların karşılanması ve son olarak paylaşılan ortak inançlar ve kültürdür. Üyeliği güvenliği sağlamak için sınır oluşturma içgüdüğü ile tanımlamışlardır. Aidiyet hissi ve topluluk kimliğini benimseme yoluyla kişiler topluluğun üyesi haline gelirler. Diğer boyut olan etkileme, topluluk içinde üyelerin diğer kişileri etkileyerek hem üyeliklerini sağlamlaştırması hem de topluluk bağının güçlenmesiyle ilişkilidir. Topluluk duygusuna sahip gruplarda, kişiler kendi ihtiyaçlarının karşılanmasını önemseydiği gibi diğer grup üyelerinin ihtiyaçlarına da duyarlıdır. Topluluk bağlarını güçlendiren değerler ve paylaşılan inançların dini ritüeller gibi köklü geleneklere ve manevi bağlara bağlı olabileceği gibi inşa edilebileceğini belirtirler. Grup üyelerinin mahalleye zaman veya para yatırımı yapması topluluğa bağlılığı güçlendirmektedir. Bir mahalle derneğinde görev almak ya da yerel etkinliklere katılmak topluluk duygusunu ve dolayısıyla yere bağlılığı olumlu yönde etkilemektedir (McMillan ve Chavis, 1986).

Geleneksel toplumlarda bireysel kimlik için belirleyici olan topluluk kimliği, yerle ve yerel toplulukla ilişkilidir. Giddens (2018, s.117) ve diğer bireyselleşme teorisyenlerinin genel varsayımı yere bağlı toplulukların yıkıldığı yönündedir. Bu görüş aslında yeni olmamakla beraber görüşün temelleri 20. yüzyıl başına kadar gitmektedir. Durkheim (2019), yerel topluluğun organik topluma geçişle, Tönnies (2000), cemaatlerden cemiyet tipi topluluklara geçişle yerel topluluk bağlılıklarının zayıfladığını ifade etmiştir. Benzer şekilde Simmel (2009), topluluk genişledikçe topluluk bağlarının zayıfladığını aktarmıştır. Chicago Okulu temsilcilerinden Louis

Wirth yüksek nüfus, yerleşim yoğunluğu ve heterojenliğin yerel toplulukların yerini ikincil grup ilişkilerine bıraktığını ön görmüştür (Wirth, 2002).

Bu görüşlere karşın, Hummon (1992) etnografik araştırmalara göre mahalle yaşamının güçlü olduğu yerel grupların halen görünür olduğunu belirtmiştir. Bireylerin yerel hareketleri ve deneyimleri azalıp kent ölçeğine yayılsa da komşuluk ilişkileri zarar görmeyebilmektedir. Hummon'a göre yer duygusu, "topluluk duyarlılığı" (*community sentiment*) ile ilişkilidir. Topluluğa bağlılık ise topluluk duyarlılığının bir boyutudur. Komşu ve arkadaşların varlığı, yerel organizasyonlara katılım ve yaşanılan yerdeki dükkanlardan alışveriş yapmak mahalleye veya muhite duygusal bağları güçlendirmektedir. Hummon, bir yerde uzun süre ikamet etmenin yerle ve yerel toplulukla duygusal bağları güçlendirdiğini ifade ederek, üst sınıfların topluluğa bağlılıklarının daha düşük olduğunu, taşınmaya daha istekli olduklarını belirtmiştir. Kişilerin yaşadıkları yerde suç ve güvensizlik korkusu ve fiziksel çevreye ilişkin tatminsizlikler de bağlanmayı olumsuz yönde etkilemektedir. Yerel sosyal katılımlar (akrabalar, arkadaşlar ve organizasyonlar), yaşanılan yerdeki dükkanlardan alışveriş muhite (*local place*) duyarlılığı artırmaktadır (Hummon, 1992). Hummon ayrıca bazı kişilerde yer tatmininin olduğunu ancak bağlılığın olmadığını, bazı kişilerde tatminin olmadığını ama yer bağlılığı olduğunu da ekler. Yer tatmini olmadığı halde yere bağlı kişiler oradaki topluluğa bağlı olduğu için yere bağlanmaktadır.

Kasarda ve Janowitz (1974), Tönnies'nin teorilerinin izinden giderek nüfus artışı ile topluluk bağlarının çözülmesi arasında bir orantı olduğunu savunan doğrusal gelişim modeli yerine topluluk örgütünü kitle toplumunun bir yönü olarak gören sistemik yaklaşıma yakın durmuştur. Kasarda ve Janowitz yerel topluluğun karmaşık bir arkadaşlık ve akrabalık ağları sistemi olduğunu belirterek, yerel topluluğu, kökleri aile hayatına ve devam eden sosyalleşme süreçlerine dayanan, resmi ve gayriresmi derneksel bağlar olarak görmüştür. Bu topluluklar aynı zamanda büyük ölçekli kitle toplumu kurumları tarafından biçimlenmektedir. Coğrafi temelli topluluklar insan topluluklarının dokusunu oluşturmaya devam etmektedir. Son derece hareketli bir toplumda kişiler yerel kurumlara kapsamlı bir şekilde katılıp topluluk bağlarını geliştirebilmektedir ancak yerel koşullar acil ihtiyaçlarını veya isteklerini karşılamadığında topluluklarını terk etmeye hazır olabilmektedirler. Konut hareketliliği yerel dostluk ve akrabalık bağlarının ve yerel dernek bağlarının gelişmesine engel olmaktadır. Ancak bir kez kurulduktan sonra bu tür bağlar topluluk

duygularını güçlendirmektedir (Kasarda ve Janowitz, 1974, s.329-330). Kasarda ve Janowitz, İngiltere genelinde 2300 kişi üzerinden yaptıkları araştırmalar önemli sonuçlar göstermiştir. Yerel dostluklar, muhitteki akrabalar ve yerel organizasyonlara aktif katılım güçlü bir topluluk duygusu yaratmaktadır. Yüksek statüdekilerin kendi topluluklarında daha az arkadaş ve akrabaya sahip oldukları ve muhitlerinde de az sayıda akraba ve arkadaşlara sahip oldukları görülmüştür. Yüksek statüdekilerin resmi kuruluşlara üyelikleri daha fazladır ve ikincil grup ilişkileri ön plandadır. Yerel meselelere ilgi ise yüksek statüdekilerde daha fazladır. Akrabaların varlığı toplulukta kalmayı sağlamaktadır ancak yerel meselelere ilgiye etkisi bulunmamaktadır. Resmi kuruluşlara üyelikler toplulukta kalmaya olumlu yönde etki etmemektedir. Artan büyüklük ve yoğunluktaki topluluklarda konum akrabalık ve arkadaşlık bağlarını zayıflatmamaktadır. Ayrıca en önemli bulgulardan birisi kişilerin topluluğa sorumluluklarının sonsuz olmadığıdır. Kişilerde topluluğa karşı “sınırlı sorumluluk” vardır ve istediklerinde grubu terk etme eğilimi bulunmaktadır (Kasarda ve Janowitz, 1974). Bu sonuçlardan topluluk bağlılığının kişinin isteğiyle bozulabilmesi ve yüksek statüdekilerin topluluğa bağlarının daha az olmasına rağmen topluluk sorunlarıyla daha ilgili olması önemlidir. Düşünümsellik için gereken bilgi ve yorumlama topluluğa mesafeli olmayı getirirken sorunlara karşı daha duyarlı olmayı da beraberinde getirebilmektedir.

Manzo, Kleit ve Couch'un (2008) ABD'de bir kentsel dönüşüm projesi kapsamında yer değiştirmeleri gereken düşük gelirli insanların yaşadığı bir yerleşim biriminde yaptıkları araştırmaya göre alan sakinleri yaşadıkları yerde istikrar ve güven bulduklarını düşündükleri için yaşadıkları yeri terk etmek istememektedir. Katılımcılar büyük oranda kendilerini alanda yaşayan topluluğun bir parçası olarak görmekte ve aynı alan içerisinde arkadaşları veya akrabaları olduğunu belirtmiştir. Manzo ve diğerleri topluluk duygusunun dört şekilde görünür olduğunu belirtmişlerdir. Arkadaşlık duygusu sakinlerin aidiyet duygusunu güçlendirmiştir. İkinci olarak karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma alışkanlıklarının yüksek olduğu görülmüştür. Üçüncü olarak ihtiyaç halinde ödünç alıp verme davranışı ve son olarak güvende hissetme duygularının yoğun olduğunu gözlemlenmiştir. Güçlü bir topluluk duygusu ve zengin sosyal ilişkilerin varlığı yer duygusu ile topluluk duygusunun çakıştığını göstermiştir. Düşük gelirli insanların istikrar ve güven arayışı yere bağlılığı ve topluluk duygusunu arttırmakta ve sakinlerin yaşadıkları yeri terk etmekte zorlanmalarına neden

olmaktadır. Karşılıklı güvene dayalı sosyal bağlantılar bir topluluk duygusunu meydana getirmektedir. Sakinlerin yer değiştirme konusundaki endişeleri sosyal bağlantılarını ve destek sistemlerini kaybetmekle ilişkilidir (Manzo, L.C., Kleit, R.G. ve Couch, 2008).

Kasarda & Janowitz'in (1974) ve Manzo ve diğerinin (2008) tespit ettiği topluluğa bağlılığın düşük gelirli kesimlerde yüksek olması durumu Bauman (2017) ve Massey'in (1991) görüşleriyle örtüşmektedir. Küreselleşmenin getirdiği hareketlilikler küreselleşmenin getirdiği eşitsizliklerle koşut yürümektedir. Bir yanda sürekli hareket eden varlıklılar diğer yanda yerlerinde sabitlenmek zorunda bırakılan kesimler vardır. Bauman'a göre düşük gelirli gruplar yerlerde içe kapanmak zorunda kalırken "başarılılar" ve varlıklılar gönüllü olarak kendilerini korunaklı sitelerde yalıtılmaktadır. Bauman'a göre bu yerleşim alanlarında gerçek anlamda bir topluluk oluşması imkansızdır (Bauman, 2017.a, s. 61). Sennett sosyal-mekansal ayrışmalar yoluyla oluşan toplulukların sorunlu cemaatler olduklarını, yüksek gelirli cemaat oluşturma çabalarının narsistik tarafı olduğunu ve bu nedenle başarısız girişimler olduğunu ifade eder. Sosyal-mekansal ayrışmanın kozmopolit kent yaşamıyla bağdaşmadığını ve şehri atomlara ayırdığını belirtir (Sennett, 2010).

Kişisel ve mahrem nesnelere bağlılıklardan farklı olarak coğrafi yerler toplumsal ve kamusal mekanlar olmaları nedeniyle o yerde bulunan topluluk yere bağlılığı ve öznel görüşleri etkilemektedir. Rubinstein ve Parmelee'ye göre bireysel ve toplumsal olan arasındaki gerilim yer duygusunda da kendisini hissettirir, bireysel ve toplumsal algı farklılıkları görülebilir (Rubinstein ve Parmelee, 1992, s.146). Fiziksel ortamlar ve çevreler bireylerin tekil veya grup üyeleri olarak kim olduklarına dair anlayışlarını yansıtır ve şekillendirir. Bireyler zaman zaman kimliklerini korumaya çalışırken toplumsal yükümlülüklerin baskısı bir gerilim meydana getirir. Yerler, özellikle ev ve mahalleler bu gerilimde temel aktör haline gelmektedir. Belirli grupların etkileşime girmesine olanak sağlar ya da etkileşimini sınırlar. Mekanlar bireysel veya toplumsal kimliğin bir parçası olur (Brown ve Perkins, 1992, s.280-1). Brown ve Perkins'in işaret ettiği benlik ve yerin kimliği arasındaki gerilimin bireyselleşmenin hâkim olduğu geç modernitede daha görünür olduğu söylenebilir. Bireyselleşme bağlamında bu gerilimin kaynağının kendini gerçekleştirmek için gerekli ortamın yerin sosyal ve fiziki karakteriyle uyumlu olup olmaması olduğunu söylemek mümkündür.

Yerler sosyal kimliği iletme işlevi görür (Cuba ve Hummon, 1993, s.113). Topluluk duyarlılığının bir boyutu olan topluluk kimliği, yerel biyografik deneyimlerin mekânı benliğin bir uzantısı haline getirmesiyle oluşmaktadır. Mahalle ve yerler toplumsal ve sembolik anlamlara sahiptir. Hummon'a göre bir yerin statüsel anlamlara sahip olması nedeniyle yer kimliğinin benimsenmesi mümkün olabilmektedir. Topluluk duyarlılığı için toplumsal kimliğin önemi farklı hayat tarzı topluluklarına dahil kişilerin kendini ve ötekini yorumlamak için yerel topluluk imgelerini kullandıkları zaman net şekilde görülebilir. Topluluk ve kimlik üzerine araştırmalar çeşitli toplumsal kimliklerin yerel çevreye gömülme ve yerel çevre aracılığıyla iletişim yollarını aydınlatmakta, tüm bu davranışlar insanlar ve yer arasındaki bağları güçlendirmektedir (Hummon, 1992, s.259). Hummon'un belirttiği bu anlamları benimsemenin ve kendini yer kimliği ile tanımlamanın hayat tarzları ve statülerin değişkenliği göz önüne alındığında geçici bağlılıklar da oluşturabildiğini söylemek mümkündür. Pollini'nin (2005) ifade ettiği gibi kültürel konformizm nedeniyle bir yerel topluluğa dahil olmak o topluluğa aidiyet anlamına gelmemektedir.

Cuba ve Hummon topluluk-merkezli yer kimliğinin topluluk duygusuyla oluşabildiği gibi bir yerin hayat tarzının çekici hale gelmesiyle de oluşabildiğini belirtmiştir (Cuba ve Hummon, 1993, s.118). Ortak sembol sistemlerinin varlığı ve sembollerin benimsenmesi üyeliği kolaylaştırmaktadır (Mcmillan ve Chavis, 1986). Topluluk duygusu için önemli olan sembol sistemleri hayat tarzları bağlamında da düşünülebilir. Hayat tarzları üçüncü bölümde değinildiği gibi bir semboller sistemidir. Bu bağlamda hayat tarzlarının bir topluluk oluşturabileceğini söylemek mümkündür. Hayat tarzı topluluklarının belli yerlerde yoğunlaşması söz konusu olabilmektedir. Edward Relph (2015) hayat tarzı topluluklarının belli yerlerde yoğunlaşmasını yeniden yerleşme davranışı olarak tanımlamaktadır. Mobil ve çok merkezli hale gelen toplumlarda yeniden yerleşme büyük yerleşim birimlerinde daha iyi bir mahalle arayışı yoluyla küçük ölçeklerde görünür olmaktadır. Relph, ayrıca teleteknolojilerin ve yeni gelişen iletişim biçimlerinin yeniden yerleştirmenin bir parçası olduğunu savunmaktadır (Relph, 2015).

Yer değiştirmenin karşısında yeniden yerleşme vardır. Giddens, görelî küçük ve içten yerlerin yeniden yaratılmasını yeniden yerleşme olarak örneklendirir. Bir diğer örnek ise, yerellik ve akrabalık arasındaki bağlantının çözülmesine neden olan, yerinden çıkarıcı mekanizmaların uzmanlıklarıyla ilişkili olan ulaşım araçlarının uzakta olan

akrabaları ziyaret etmek için kullanılmasıdır (Giddens, 2018, s.139). Yeniden yerleşme ayrıca, modern kentlerde giderek artan kişilikdışı ilişkilerin karşısında yer alan saf ve mahrem ilişkilerin somutlaşmasıdır.

Beck ve Beck-Gernsheim (2002) “*disembedding without re-embedding*” (yeniden yerleşmeden yerinden çıkma) sözüyle yeniden yerleşmenin imkansızlığına vurgu yaparken Giddens (2010, s.188) yeniden yerleşmenin belirli rutinlerin sağlanmasıyla mümkün olduğunu ancak günümüzde yere bağlı bir yeniden yerleşmenin çok zor olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle bireyselleşme teorileri üzerinden yeniden yerleşmelerin kalıcı değil geçici olduğunu söylemek mümkündür. Bauman’a göre hayat tarzlarının en önemli özelliği yerin önemsizliğidir (Bauman, 2017.a, s.63). Hayat tarzı toplulukları hayat tarzlarının üçüncü bölümde bahsedildiği gibi sabit olmaması nedeniyle sabit ve katı olması beklenemez. Hayat tarzları gibi hayat tarzı topluluklarına dahil olmak da düşünömsel seçimlere dayalı olduğu için bireyseldir.

Simmel’in teorileri bireyselleşme ve yeniden yerleşmeyi ilişkilendirmek için faydalı olabilir. Simmel, geniş kentsel topluluk içinde küçük bir topluluğa bağlanmanın bireyselleşmeyi korumak için bir yöntem olduğunu söylemektedir. Birey tek başına kendisini bütönlüğe karşı koruyamaz. Kişi büyük bir topluluk içinde küçük bir topluluğa dahil olarak hem bireysellik hissini koruyabilir hem de aşırı tecritten kaçınabilir. Birey kişiliğini ve çıkarlarını bir dizi başka insanın kişilik ve çıkarları etrafına katarak daha geniş kitle içinde kendini geri kalan bütün içine yerleştirir (Simmel, 2009, s.241) Benlik ve büyük topluluk arasında oluşan ara, ikinci katman aslında birincinin bir veçhesidir (Simmel, 2009, s.245).

Yer değiştirme ve konut hareketliliği geç modernitede oldukça yaygınlık kazanmıştır. Bireyselleşme tezlerine göre yer değiştirme sırasında ait olunan grubun önemsenip önemsenmediği kişisel karar konusu haline gelmiştir demek mümkündür. Bu konuda Mason’ın (2004) yaptığı çalışma önemli veriler sunmaktadır. Mason, Birleşik Krallık’ta toplam iki şehirde bir grup katılımcıyla görüşmüş ve anlatı yöntemini kullanarak geçmiş yer deneyimlerini analiz etmiştir. İnsanların hayatları boyunca nerelerde yaşadıkları, yerleşim geçmişleri üzerine nasıl düşöndükleri ve bunları nasıl anlamlandırdıkları üzerine gerçekleştirilen bu çalışmada yer anlatılarının çoğunlukla ilişkişel olduğunu belirtmiştir. Görüşmecilerin bazıısı düşünömsel kararlarını yer seçimlerinde uygulamaktadır. Anlatıları yaşam projeleri ve hayatlarındaki

dönüşümleri (kritik anları) içermekte ve yaşadıkları yerle ilgili olarak kendileri için neyin önemli olduğuna dair bilgiler vermektedir. Mason çalışmasında bireylerin kendilerine özgü projelerini gerçekleştirirken akraba ve arkadaşlarıyla, sosyal ağlarıyla ilişkilerini gözettiklerini belirtmiştir. Ayrıca katılımcıların yer değiştirme veya konut hareketliliği sırasında ev bulma, parasal, onarım bakım veya emlakçıyla görüşme gibi konularda akrabalarından destek gördüklerini belirtmiştir. Ancak bazı anlatılarda bireyler aile ve akrabalık bağlarını kendilerini gerçekleştirmede engel olarak gördükleri ortaya çıkmıştır (Mason, 2004). Mason'ın çalışması çeşitli açılardan eleştiriye açıktır. Çalışma sonucuna göre ikamet yeri seçimlerinin ilişkisel olabileceği görülse de bu seçimler de düşünümseldir ve çalışmada yeniden yerleşmenin kalıcılığına ya da süresine dair bir sonuç görülmemektedir. Ayrıca bireyselleşme aileden ve arkadaşlardan kopuş anlamına gelmemektedir bu nedenle Mason'ın gözlemlediği aileye bağlı kararlar bireyselleşme olmadığını göstermez. Aile bireyleri kendi sosyal ağlarını kurarken birlikte ya da birbirlerine yakın yaşayabilirler. Aileye bağlılık bireysel seçim olabildiği gibi bireyselleşmenin olumsuz etkilediği kişilerde güvence arayışının sonucu olabilir. Arkadaşlık ilişkileri de bireyselleşme teorilerinde kişisel ve saf ilişki olarak değerlendirilmekte ve bireyseldir.

Bireyselleme teorisi kişilerin gruplarını kendi seçtiğini belirtir. Giddens (2010) saf ilişkilerle kişilik dışı ilişkileri ayırmıştır. Geç modernitede mahrem, saf ilişkilerin modern kentsel yaşamın karakteristik özelliği olduğunu ve geleneksel anlamdaki yerel toplulukların kalmadığını belirtmiştir. Bu konuda önem arz eden Roseneil'in (2007) çalışmasında, 25-60 yaş arasında ve bekar kişilerle görüşmeler yapmış ve mahremiyet, öz bakım, destek ağları gibi olgulara odaklanmıştır. Bireylere en yakın olduğu kişiler sorulduğunda arkadaşlar ön plana çıkmış ve bazı bireylerin arkadaşlarına yakın yerler seçtikleri veya arkadaşlarının yakına yerleştikleri görülmüştür. Kişiler saf ilişkiler kurmakta, kişisel topluluklarını seçmeli olarak oluşturmakta ve bu topluluklarda dayanışma görülmektedir (Roseneil, 2007). Roseneil'in çalışması bireyselleşmenin varlığını ortaya koyarken aynı zamanda dayanışmanın ve konut çevresinde yakın arkadaşlıkların da var olabildiğini göstermektedir. Bu topluluklar mahalle topluluğunun bir parçasıdır ancak ben-merkezli olarak kurulur.

5. SAHA ARAŞTIRMASI VERİLERİNİN ANALİZİ VE YORUMLANMASI

5.1. Araştırmanın Yöntemi

Bireyselleşmenin etkilerinin farklı toplumsal kategorilerde farklı yoğunluklarda olduğu düşünülerek bireyselleşmenin belirli bir kategori üzerindeki etkilerinin incelenmesinin daha uygun olacağı düşünölmüŐtür. Bu nedenle örneklem olarak İstanbul'da yaşayan, 25-40 yaş arasında, bekar, beyaz yakalıları odaklanılmıştır. Beyaz yakalıların tercih edilme nedeni beyaz yakalıların emek piyasasındaki bireyselleşmeyi destekleyici unsurlar olan mobilite, rekabetçilik ve yüksek eğitim gibi nitelikleri barındırdıklarının varsayılmasıdır. İstihdamın ağırlıklı olarak 1980'li yıllardan itibaren büyük oranda hizmetler sektörüne kaymasıyla beyaz yakalıların istihdamdaki payı yükseliş göstermiştir (Erdayı, 2012). Ölkemizde son yıllarda üniversite mezunu kişilerin sayısının artması bu toplumsal grubu önemli hale getirmektedir. Beyaz yakalıların kentsel hayat tarzlarıyla olan ilişkileri nedeniyle kentsel mekânı biçimlendirmede birer aktör olarak görölmeleri de örneklem için seçilmelerinde diğer nedendir. Beyaz yakalıların tanımlanması üzerine yaptığı geniş kapsamlı çalışmada Erdayı, beyaz yakalıların tanımlanmasının iki ölçütü olduğunu belirtir. Bu bağlamda beyaz yakalıları, mavi yakalıların aksine kol gücüyle değil zihin gücüne dayalı üretim yapmakta olan ve yüksek eğitimli olan ücretli iŐçilerdir. Bu tanıma göre mühendisler, mimarlar, avukatlar, yöneticiler, denetçiler, pazarlamacılar, bankacılar gibi birçok uzmanlaŐmıŐ meslek grubu beyaz yakalıları olarak değerlendirilebilmektedir (Erdayı, 2012). Örnekleme bekar kişilerin dahil edilmesinin temel nedeni ise, en bireyselleşmiş grubun Roseneil ve Budgeon'un (2004) savunduğu gibi genellikle bekarlar veya bir partnerle yaşamayanlar olduğunun düşünölmesidir. İkinci olarak seçimlerin gelir durumuyla ilişkili olduğu düşünülerek haneye giren aylık kazançların birbirine yakın olması gözetilmiŐtir.

Bu çalışma iki olgunun araştırılmasını kapsamaktadır. İlk olarak bireyselleşme toplumsal bir fenomendir (Howard, 2007). Bireyselleşme toplumun farklı kesimlerini

farklı yoğunluklarda etkilediği için bireyselleşme her kişide farklı şekillerde deneyimlenmektedir. İkinci olarak yer duygusu da bir kişinin bir yer üzerindeki farklılaşmış deneyimlerini ve bu deneyimlerle ilişkili öznel hislerini ifade ettiği için fenomenolojik bir olgudur. Yer duygusu teorilerinin öncüllerinden olan ve günümüzde yer duygusu çalışmalarının derinden etkileyen dört coğrafyacı olan, Relph, Tuan, Buttimer ve Seamon'un yere yaklaşımları fenomenolojiktir (Backhaus, 2009). Relph'in fenomenolojisi insanların çevreleriyle olan ilişkilerinde yaşanmış deneyimleri inceler. Yer kişinin dünyayla ihtiyatlı ilişkilerinin anlamlı merkezi ve otantik varoluşun uzamsal kökenidir. Tuan'ın *topofili* kavramı “dünyadaki insan”ın algı, tutum, değer ve hislerinin *topos* ile ilişkisini kurar. Buttimer, bir coğrafyacı olarak tarafsızlık yerine, yerin içindekilerinin deneyimlerini süreç olarak, dışındakilerinin deneyimlerini görüntü olarak ayırt ederek, dışarıdaki/nesnel ile içerideki/öznel arasında bir bağlantıyla yeni bir bilimsel metodoloji geliştirir (Backhaus, 2009). Seamon, yeri fenomenolojik bir perspektiften insan deneyimlerini, eylemlerini ve anlamlarını uzamsal ve zamansal olarak toplayan herhangi bir çevresel yer olarak tanımlar. Seamon fenomenolojiyi ise “insan deneyiminin, farkındalığının ve anlamının, özellikle de bunların fark edilmeyen, doğal kabul edilen boyutlarının tanımlanmasını ve yorumlanmasını vurgulayan bir anlama yolu” olarak tanımlar (Turk, 2018).

Bireyselleşmenin kişiler üzerinde nasıl deneyimlendiği ve yer deneyimlerini nasıl etkilediğinin anlaşılması için nitel araştırma yöntemlerinde fenomenolojik yaklaşım bu nedenle en uygun araştırma yöntemidir. Fenomenolojik çalışma, birkaç kişinin bir fenomen veya kavramla ilgili yaşanmış deneyimlerinin ortak anlamını tanımlar (Creswell, 2018). Fenomenolojik yaklaşım kişilerin bir olguya verdiği tepkileri, o olguyu nasıl deneyimlediği ve o olguya ilgili duygu ve yorumlarını niteliksel olarak tanımlamayı amaçlar. Veri toplama süreci genellikle fenomeni deneyimleyen bireylerle gerçekleştirilen mülakatları içerir. Az sayıda kişi üzerinden detaylı bilgi edinmek için fenomenolojik yaklaşımda 5 ila 25 arasında kişinin örnekleme dahil edilmesi tavsiye edilmektedir (Polkinghorne, 1989)

Bu çalışma kapsamında 17 kişiyle 20 Nisan 2021-19 Eylül 2021 tarihleri arasında derinlemesine bireysel görüşmeler gerçekleştirilmiştir. 17 görüşmeci birkaç noktadan birden başlatılmış kartopu yöntemi ve yazarın kişisel ağları yoluyla seçilmiştir. Görüşmecilerin meslekleri ve İstanbul'da ikamet ettiği yerler bakımından çeşitlilik

sağlanarak homojenleşmemesine dikkat edilmiştir. Bu nedenle kartopu yöntemi farklı noktalardan tekrar başlatılmıştır. Bu şekilde İstanbul'un farklı bölgelerinden, farklı meslek gruplarından görüşmecilere ulaşılmıştır. Görüşmelerden alınan yanıtlar benzeşmeye ve bulgular belirli bir doygunluğa ulaştığı anda görüşmeler sonlandırılmıştır. Görüşmecilere kişisel verilerin gizliliği uyarınca tez için farklı isim verilmiştir. Görüşmecilerin takma isimleri, önemli sosyo-demografik bilgileri ve yaşadıkları semtler aşağıdaki gibidir.

Tablo 1. Görüşmeci Listesi

Rumuz	Cinsi yet	Yaş	Meslek	Yaşadığı Semt/İlçe
İpek	K	28	Pazarlama	Küçükyalı
İrem	K	37	Pazar Erişim Uzmanı	Çekmeköy
Merve	K	35	İç Mimar	Fatih
Berna	K	37	Yönetici	Kızıltoprak
Deniz	K	35	Pazarlama	Göktürk
Onur	E	36	Görsel Tasarımcı	Kurtuluş
Didem	K	31	Restoratör	Hasanpaşa (Kadıköy)
Fırat	E	34	Grafik Tasarımcı	Beşiktaş
Buket	K	28	Öğretmen	Çekmeköy
Sedat	E	31	Bilgi Güvenliği Uzmanı	Bostancı
Zeynep	K	30	İnsan Kaynakları Uzmanı	Selimiye (Üsküdar)
Tufan	E	37	Pazarlama	Ataşehir
Pınar	K	38	Ürün Müdürü	IV. Levent
Ozan	E	33	Halkla İlişkiler Uzmanı	Mecidiyeköy
Batu	E	33	Yazılımcı	Hasırcıbaşı (Kadıköy)
Ayşe	K	36	Doktor	Cihangir
Tarık	E	36	Görsel Tasarımcı	Sarıyer

Görüşmeler EK.1'de verilen yarı yapılandırılmış bir mülakat cetveline bağlı kalınarak ancak kişinin anlatısına göre kişiye özel sorular da sorularak gerçekleştirilmiştir. Mülakat soruları literatür araştırması sırasında zaman içinde ortaya çıkmıştır. Sorular literatürdeki kavramsal ve teorik bağlama göre özgün olarak belirlenmiş, spesifik bir ölçek ve soru dizisi kullanılmamıştır. Ancak literatür taramasında yer duygusu ve bireyselleşmenin hangi sorularla incelendiğine dikkat edilerek mülakat soruları tekrar gözden geçirilmiş ve son hali literatür taraması bittikten sonra oluşmuştur. Sorular bireyselleşme ve yer duygusu literatüründen süzülen kavramların ve öne çıkan temaların araştırılmasını hedef almaktadır. Bu bağlamda sorular literatürden çıkartılan kategori ve temalara veri sağlaması beklenerek oluşturulmuştur.

Bireyselleşmenin yerle ilişkisinin kurulabilmesi ve bireyselleşmenin katılımcılar tarafından nasıl deneyimlendiğinin anlaşılması için bireyselleşme literatüründe öne çıkan temalar olan özerklik, düşünümsellik, kendini gerçekleştirme, öz-bakım, saf ilişkiler, kişisel topluluklar, hayat seyirlerinin çoğullaşması, hayat tarzları, rekabetçilik, kısa vadeli, bireysel risk algıları ve bireyselleşmenin güncel emek piyasasıyla ilişkili boyutlarına dair veriler sağlaması beklenen sorular hazırlanmıştır. Bu sorular bireyselleşme deneyimlerinin sınanmasına olanak sağlarken bireyselleşme- yer ilişkisine dair bir altlık oluşturmuştur. Bireyselleşme literatürü yere bağlı toplulukların çözüldüğünü, kişilerin yaşam seyirleri ile toplumsal ilişkilerinin yere bağlı olmaktan çıktığını ve yerlerin kişisel seçim konusu haline geldiğini söylemektedir. Emek piyasasındaki dönüşümler, hayat tarzları ve kurumlar- uzmanlıkların biçimlendirdiği bir hayat seyri günümüzde yer duygusunun oluşmasında topluluğun geri plana düşerek benlikle ilişkili faktörlerin baskın hale gelmesi anlamına gelmektedir. Hazırlanan soruların bir kısmı yer duygusunun ve yere bağlılıkların topluluk kimliği ile mi bireysel kimlikle mi ilişkili olduğunun anlaşılmasına yöneliktir. Bu bağlamda katılımcıların topluluk duyguları ve yerel topluluğa katılımları irdelenmiştir. Bireyselleşme teorilerine göre kişilerin hayatı uzmanlıklar ve hayat tarzlarına dayalı düşünümsel seçimlere dayalıdır. Kişilerin hayat planlamaları ve hayatı idame ettirme tarzlarının merkezinde kişinin kendisinin yer almasıyla uzmanlıklar ve hayat tarzlarına göre yapılan seçimlerin yerle ve mekanla ilişkili seçimleri de kapsadığından hareketle yerlerin nasıl seçildiğinin, düşünümsellikle ilişkisinin ve hayat tarzları ile uzmanlıkların bu seçimlerdeki etkilerinin açığa çıkmasını sağlayacak sorular hazırlanmıştır. Bu bağlamda yer duygusu literatüründe öne çıkan yer bağımlılığı ve yer kimliği kavramlarıyla ilişkili sorular hazırlanarak verilerde bu kavramlarının bireysel kimlik- yer ilişkisi kurarak öne çıkardığı yerin kendini gerçekleştirmeye olanak vermesi, amaçlar ve hedeflere uygunluğu, fırsatlar ve arzulara yanıt vermesi, yere dair özne yargılar, yerleri kıyaslama, bireysel istekleri ve aktiviteleri gerçekleştirmeye imkân vermesi gibi özellik ve kriterlerin varlığına odaklanılmıştır. Veri analizinde diğer bir önemli odak noktası bireyselleşme literatüründe yer yerine öne çıkan *umweltin* varlığı ve nasıl oluştuğudur. Benlik ve bireysel kimlik konusu bireyselleşme için olduğu kadar yer duygusu için de önemlidir. Bireyselleşme benliğin düşünümsel olarak benliğin gelişim çizgisi boyunca ilerlediğini söylemektedir. Kısa vadeli, benliğin yeniden keşfi, riskler ve fırsatlar oluşturma, geleceği riskleri gözeterik planlama anlamına gelen bu

sürecin yerle ilişkileri ve yer kimliğini nasıl etkilediğinin anlaşılmasına olanak veren sorular diğer bir soru tipidir. Benliğin gelişim çizgisinin biyografik anlatı yoluyla anlaşılabilirdiğinden hareketle katılımcıların biyografik yer anlatılarına ve yerle ilgili hayat planlamalarına bakılarak seçimlerin ilişkiselliği-düşünümselliği ekseninde, yer deneyimleri, duyguları ve bağlılıkları bireyselleşme ve yer duygusu literatüründe öne çıkan kavram ve temalar bağlamında analiz edilmiştir.

Araştırmanın pandemi kapsamında alınan önlem ve kısıtlamalar altında gerçekleşmesi ve beyaz yakalıların kendi ifadeleriyle “aşırı yoğunlukları” nedeniyle görüşmecilerin çoğuyla “Zoom” programı üzerinden çevrimiçi görüşülmüştür. Görüşmecilerin yer deneyimlerinin merkezinde yer alan muhit ve evlerinin daha iyi anlaşılması için izin veren beş görüşmeciyle evlerinde, bir görüşmeciyle ise muhitindeki bir kafede yüz yüze görüşülmüştür. Görüşmeler sırasında ses kaydı alınmış ve toplamda yaklaşık 26 saat 40 dakikalık ses kaydı elde edilmiştir. Yapılan görüşmelerde alınan ses kayıtlarının tamamı deşifre edilmiş ve yazıya geçirilmiştir. Elde edilen transkripsiyon metni birkaç defa okunup, öne çıkan kavramlar not alınarak, görüşmelerde ortaklaşan ve farklılaşan yanlar belirlenerek literatürden çıkartılan temalar ve kategoriler bağlamında analiz edilmiş ve yorumlanmıştır.

5.2. Bireyselleşmenin Beyaz Yakalı Hayatlarına Yansımaları

Bireyselleşmenin yer deneyimlerine etkilerinin anlaşılması için öncelikle bireyselleşme fenomeninin kişilerde hangi yoğunluklarda ve nasıl yaşandığının anlaşılması gerekmektedir. Yapılan görüşmelerde katılımcıların bireyselleşme deneyimlerine dair güçlü ipuçları gözlemlenmiştir.

5.2.1. Birincil Grup İlişkileri ve Kişisel Ağları

Sabit grupların çözülmesi, toplulukların kişiselleşmesi ve ilişkilerin yerden bağımsızlaşması gibi bireyselleşmenin öne sürdüğü bazı savların anlaşılması için katılımcılara birtakım sorular yöneltmiştir. Bireyselleşmenin en temel özelliği olan geleneksel topluluklara bağlılıkların azalması, görüşmelerden elde edilen bulgularda görülmektedir. Katılımcıların anlatıları aile çevresi, akrabalık, mahalle-komşuluk grupları, hemşerilik temelli ilişki bağlarından uzaklaşmış olduklarını göstermiştir. Katılımcılar, akrabalarla ilişkilerine hiç değinmemişler, en sık görüştükleri kişiler arasında kuzen gibi akran sayılabilecek akraba fertlerini saymamışlardır. Anlatılara

dayanarak katılımcıların sabit gruplara bağlılıklardan ve geleneksel grup bağlarından özgürleştikleri söylenebilmektedir.

Katılımcıların ait oldukları gruplar bir ağ özelliği göstermektedir. Ağlar oluşturma bireyselleşmenin en önemli özelliklerinden birisi olduğu (Bauman, 2015; Beck, 2011; Elliott ve Lemert, 2011) için bu bulgu önemlidir. Katılımcıların tamamına yakını arkadaş çevrelerini aile çevresi, akrabalar ve yerel topluluk üzerinden tanımlamamıştır. Bu durum geleneksel grupların çözülmesinin katılımcılarda karşılığının olduğunu göstermiştir. Arkadaşlık ağları çoğunlukla sabit olmayan, değişken, çoklu, kişisel ve seçmelidir. Bu durum bireyselleşme tezleriyle uyumludur. Katılımcılar sabit arkadaş grupları yerine farklı yerlerden edinilmiş çoklu arkadaş gruplarından bahsetmişlerdir. Bu arkadaşlık ilişkileri katılımcıların bireyselleşmeye has seçmeli topluluklar içinde olduklarını göstermiştir. Katılımcıların tamamına yakını arkadaşlarıyla nerelerden tanıştıkları sorusuna eski iş yerlerinden edindikleri arkadaşları da kapsayan iş çevresi ve başta üniversite olmak üzere okullar olarak cevapladılar. Edinilen arkadaşların arkadaşlarının da kişisel arkadaş gruplarına eklenmesiyle arkadaş grubu ağları saçaklanmaktadır. Etkinlik ve hobi eğitimleri de diğer bir arkadaşlık çevresi belirleyenidir. Çocukluk arkadaşı vurgusu üç kişi dışında anlatılarda yer almamıştır. Ancak çocukluk arkadaşlarıyla ağırlıklı olarak telefon, Whatsapp gibi dolaylı iletişim araçları yoluyla görüştikleri ve yüz yüze çok sık görüşemedikleri anlaşılmaktadır.

Daha önce e-ticaret şirketlerinde [kurum adı verildi] çalıştım. Yani sosyal çevrem genelde daha önce çalıştığım yerlerden ve aldığım eğitimlerden tanıştığım arkadaşlarımdan oluşuyor. Liseden de hala görüştüğüm var ama çok az. (Berna, 37)

Çoğunlukla farklı farklı tanışmışlıklara sahibim arkadaşlarımla. Bazıları geçmişten gelen arkadaşlar, okuldan, daha eski yıllardan tanıştığım, bazıları bir arkadaş aracılığıyla tanıştığım, bazıları daha sonra bir şekilde bir yerlerde tanışıp sonradan yakın arkadaş olduğum ya da en çok da aslında iş yerinden edindiğim arkadaşlarım var. (Ozan, 33)

Arkadaş çevremle çoğunlukla üniversite yıllarından yani aynı okullar ya da farklı okullardan ama çoğunlukla üniversite yıllarından tanışıyorum. Onun dışında tabii çalışma hayatım boyunca edindiğim arkadaşlar da çevremde var ama derinlikli ilişkilerim çoğunlukla üniversite yıllarından. (Zeynep, 30)

Bu bağlamda görüşmecilerin de en fazla benzerlik gösterdiği konu arkadaş çevrelerinin oluşum biçimi olmuştur. Beck'in (2011) belirttiği gibi, bireyselleşmenin motoru olarak emek piyasasına giriş, istihdam yeri ve türünü belirlerken istihdama

dayalı gelişen sosyal çevreleri görünür kılmaktadır. Emek piyasası ile ilişkili gördüğü eğitim de aynı şekilde sosyal çevreleri belirleyicidir. Bu oluşan çevrelerin değişken ve düşünömsel olarak ayarlanabilir olduğunu bazı ifadelerden anlamak mümkündür. Bu ayarlamalar kişilerin çevrelerindeki kişileri zihinlerinde çeşitli gruplara ayırmalarıyla gerçekleşiyor gibidir. Bu bağlamda Giddens'in bahsettiği saf ilişkileri bazı anlatılarda görmek mümkündür.

Arkadaş çevrem oldukça geniş, geniş bir çevreye sahibim açıkçası. Çevrelerimi ben çember çember değerlendiriyorum. Çok yakın dostlarım, kardeşim dediğim insanlar bunlar birinci çevre, daha yakın arkadaşım dediğim ikinci çevre, arkadaşlarım ve daha önceden hayatı birlikte paylaştığım, aynı mekanları paylaştığım insanlar olmak üzere devam eden çevrelerim var. Çünkü liseyi ve üniversiteyi ben yatılı okudum. Dolayısıyla yatılı okuldaki arkadaşlıklar çok farklı ilerleyen bir çerçeveye sahip. Dolayısıyla benim arkadaş çevremde her kültürde, her tür yönelimde, her tür iş sahipliğinde, çok farklı yerlerde yaşayan insanlar var. (Sedat,31)

Bireysel bir insanımdır. [Arkadaşlarımı] Canım istediği zaman yanıma çekerim, canım istemediğinde kendi özgür alanımda kalırım. (Berna, 37)

Arkadaş çevrelerinin oluşumunda üniversite ve iş çevresi öne çıkarken daha önce yaşanan muhit veya şu an yaşadıkları muhitten edinilmiş arkadaşlardan genellikle bahsedilmemiştir. 'Mahalleden arkadaş' ve benzeri bir tanım bir anlatı dışında geçmemiştir. Bu katılımcı eski yaşadığı mahalle ve çocukken gittikleri yazlık çevresinden arkadaşları olduğunu ve bu arkadaşlarından kopmadığını, Whatsapp grupları yoluyla bağlantıyı sürdürdüğünü ifade etmiştir. Ancak bu istisnada da çocukluk arkadaşlarından bahsedilmiştir. Bireysel kararları doğrultusunda taşındıkları veya üniversite eğitimleri sonrasında taşındıkları yerlerden edinmiş oldukları arkadaşlardan bahsetmemiş olmaları bireyselleşmenin yerel ilişkilerden uzaklaşmayla koşut ilerlediği düşüncesiyle uyumludur. En çok görüştükleri kişilerin nerede yaşadıkları sorulduğunda verilen cevaplara göre yer yerine konumsal etkinliğin öne çıkmakta olduğu, toplumsal ilişkilerin geniş bir zaman-mekânsal uzama yayılmakta olduğu görölmektedir. Katılımcılar arkadaşlarıyla çoğunlukla kafe, restoran ve bar gibi yeme-içme ve eğlence mekanlarında görüşmektedirler. Evde de görüştüklerini belirtenlerin sayısı sadece altıdır. Görüştükleri lokasyonlar ise çoğunlukla kentteki merkezler ve alt merkezler olarak anlaşılmıştır. Görüşülen lokasyonun her bir kişinin yerine ve zamanına uygun olacak şekilde seçilmekte olduğu anlaşılmaktadır.

Arkadaşlık ilişkilerinin bireyselleşme karşısında değişkenliğinin ve yerle olan ilişkisinin anlaşılması için ise "arkadaşlarınızdan koptuğunuzu hissediyor musunuz?"

sorusu sorulmuştur. Katılımcıların çoğunluğu arkadaşlarından koştuklarını hissettiğini belirttiler.

Bir dönemki arkadaş grubu zaten yüzde seksen falan azaldı. Birinci *part* [kısım] evlenenler, ikincisi şehir, ülke değiştirenler, üçüncüsü de yani zamanla bakış açılarımız değişti, işte olgunlaşan taraf, sabit kalmayı tercih eden taraf, onlardan da koştum bu şekilde. (Batu, 33)

Batu bu durumun kendisini nasıl hissettirdiği sorulduğunda, eskiden bu durumun kendisini üzdüğünü ancak zamanla alıştığını, yeni arkadaş edinmenin güçleştiğini ve artık üç-dört arkadaş olduğunu belirtmiştir. Bireyselleşen dünyada küreselleşmenin getirdiği mekânsal hareketlilik ve bireyselleşmeye bağlı özgürlükler katılımcıların arkadaş çevrelerini etkilemekte, yakın arkadaşlarının yer değişiklikleri nedeniyle uzaklaşmasına neden olmaktadır. Bazı görüşmeciler de kendilerinin şehir değiştirmelerinin arkadaşlıklarını olumsuz etkilediğini ifade etmiştir.

Aslında arkadaşlarım dediğim kişilerin hepsi yaklaşık on yıl belki daha uzun süredir arkadaşlarım olan kişiler. Ancak bazıları yurtdışına yerleşti, ben yurtdışına yerleştim geri geldim falan. Bu yüzden tabii bazı arkadaşlıklarından koştum. Çok etkilendiğini hissediyorum. Neredeyse herkesle koştum. (Onur, 36)

Tamam, teknoloji, sürekli konuşabiliyoruz ama çıkıp bir yerde buluşamıyor olmak, fiziksel olarak yakın hissedememek beni üzüyor. Çünkü bir tanesi dershaneden beri arkadaşım, çok yakın oturuyordu. Moralem bozuk olduğunda ya annelere gidiyordum ya ona gidiyordum. Bu çok güven verici bir şey gerçekten. O gitti, bu çok üzüyor beni. (Didem, 31)

Üniversite arkadaşlarımdan koştum. Yani lise arkadaşlarından çok çekirdek iki kişiyle görüşüyorum diyebilirim. Ankaralıyım, yüksek lisansımı tamamlayana kadar Ankara'daydım. Bütün öğrenciliğim Ankara'da geçti, iş hayatımın ilk üç senesi Ankara'da geçti. Daha sonra İstanbul'a yerleştim. Dolayısıyla lise, üniversite olduğu gibi Ankara'da kaldı. İstanbul'da çok az insan var. Zaten görüştüğüm kişiler İstanbul'da. Şehir değişikliği ve tabii yoğun iş hayatı biraz kopmama sebep oldu. (Deniz, 35)

Deniz, iş nedeniyle İstanbul'a taşındığında çok sayıda arkadaşını arkasında bırakmak zorunda kalmıştır ancak iş hayatının yoğunluğu da arkadaşlıklarını etkilemektedir. İş hayatının yoğunluğu daha sonraki bölümlerde de gösterileceği gibi başka birçok alanda da geri çekilmeyi, ben-merkezci bir hayatı beraberinde getirmektedir. Bazı görüşmeciler kent içindeki mesafelerin de ilişkilerini etkilediğini belirtmiştir. Yaşadığı muhitte arkadaş olduğunu belirten görüşmeci sayısı sadece 6 olup diğer katılımcıların yaşadığı muhitte hiç arkadaş bulunmamaktadır. Bireyselleşmeyle ilişkili olan mobilite kentteki toplumsal mekansallığı yeniden biçimlendirmektedir. Bu durum kentin kendisini bireyselleştirici bir faktör yapabilmektedir. Arkadaş çevreleri yere bağlı

olmaktan çıktığı için kişiler konumsal olarak birbirlerine kent içinde uzak mesafelerde yaşayabilmektedir. İstanbul'un kendine has koşulları ve yoğun iş hayatı arkadaşlarla yüz yüze etkileşimi kısıtlayabilmektedir.

Bazen fiziki koşullar buna el vermeyebiliyor. Farklı uzaklıklarda, mesafelerde oturmak, yaşamak gibi. Birbirimizi görememek, şehir hayatında vakit azlığından ötürü buluşma, bir araya gelmenin daha zor olması gibi mesela. Bazıları da tabii farklı hayat bakış açılarına sahip olduğunu belli bir yıl sonra anlayabiliyorsun. Bu da bir sebep. Bazılarında ise sadece o kişiyle vakit geçirmenin çok da hoşuna gitmediğini hissedebiliyorsun belli süre sonra. (Ozan, 33)

Ozan, kent içindeki mesafelerin yanında hayata bakış açılarındaki değişikliklerinin arkadaşlık ilişkilerine yansımaları anlatmıştır. Şehir ve ülke değişiklikleri yanında arkadaşlık ilişkilerini etkileyen, sabitliklerini gevşeten ve kısa süreli hale gelmesine neden olan en önemli diğer faktör tarafların hayata bakış açılarındaki değişimi olarak görülmektedir. Bireyselleşme hayat tarzlarının belirlediği benlikleri öne çıkartırken hayat tarzlarının dönüşüp, değişebilir olması zaman içinde arkadaşlıkları da etkilemekte olduğu görülmektedir. Giddens'in (2010) belirttiği gibi kişilerin hayat tarzlarının uygunlukları günümüzde saf ilişkiler olarak belirttiği yakın arkadaşlıklar için oldukça önemlidir. Benliğin gelişim çizgisi boyunca düşünsel olarak gözden geçirilen benlik, arkadaşlıkları ve diğer ilişkilerinden gözden geçirilmesini beraberinde getirmektedir. Saf ilişkiler dışında kalan kişilerle ilişkiler kişisiz ilişkilere dönüşebilmekte, çıkara dayalı olarak dahil olunan fırsat topluluklarının (Bauman, 2019) bir parçası olarak kısa vadeli ilişkileri temsil edebilmektedir.

En yakın dostum dediğim insanların sürelerinin değiştiğini düşünmüyorum. Ama diğer çemberlerdeki insanların daha hızlı yıprandığı düşünüyorum. Çünkü çok fazla insanla karşılaşıyoruz hayatımızda ve insanlara ayırdığımız zamanlar değişiyor, tecrübelerimiz değişiyor. (Sedat, 31)

Yıllar içerisinde kişilerin farklı yerlere yönelmesinden kaynaklı olabildiğini söyleyebilirim. Hani üniversite zamanında arkadaşlıklar başlıyor ama işe başladıktan sonra da ilgi alanlarımız değişiyor. Farklılıklar oluşmaya başlıyor ve ister istemez bazen bazı arkadaşlarımla bulduğum zaman sıkıldığımı hissediyorum. Eskiden çok güzel eğleniyorduk ama şimdi sıkılıyorum, diyebiliyorum. (Buket, 28)

Az sayıda bazı görüşmeciler ise dolaylı deneyimler yoluyla arkadaşlıklarını sürdürdükleri için arkadaşlarından koştuklarını hissetmediklerini ifade etmiştir. Bazı görüşmeciler de en sık görüştikleri arkadaşları olarak iletişim araçları yoluyla görüştikleri

arkadaşlarını saymıştır. Bu durum dolaylı deneyimlerin yüz yüze etkileşimin yerine ikame edilebildiğini göstermektedir.

Açıkçası koptuğunu hissetmiyorum. Benim üniversite çevrem, arkadaşlarım, genelde online arkadaşlarım. Biz çok uzun süredir birlikte sürekli olarak oyun oynadığımız için benim arkadaş çevrem de böyle olduğundan dolayı aslında ben arkadaşlarımla zaten her gün konuşuyorum. Yani ben her gün online şekilde gerek oyun olsun, oyun oynamasak bile sürekli bir şekilde zaten arkadaşım ile konuşuyorum. (Fırat, 34)

Arkadaşlıkların sabitliklerinin değişmesi bireyselleşmenin sabit grupları yok ettiği teziyle uyumludur. Kişiler daha hareketli ve dönüşümlere açık hale geldikçe arkadaşlık ilişkileri de bundan etkilenmektedir. Arkadaşlarından neden koptuklarının sebepleri olarak katılımcıların veya arkadaşlarının şehir/ülke değişiklikleri ve hayat görüşlerinin değişmesi öne çıkmıştır. Her iki nedenin de bireyselleşmenin ilişkiler üzerindeki etkisi olduğu açıktır. Bu bulgu ilişkilerin artık hayat tarzlarıyla uyumlu olacak şekilde seçmeli olarak kurulduğunu doğrulamaktadır. Yakın arkadaşlıkların da karşılıklı olarak hayat tarzlarının uyuştugu sürece devam etmesi ve hayat tarzlarının bireyselleşmenin bir getirisi olarak zaman içinde değişmesi yakın ilişkilerde kopmaları beraberinde getirebilmektedir.

Görüşmeler, bireyselleşmenin yarattığı farklılaşmaların medeni duruma göre de şekillenebildiğini göstermektedir. Evlenen kişilerin bekarlarla görüşmeyi kestikleri bazı görüşmeciler tarafından dile getirilmiştir. Evli kişilerin etkinlikleri ve tüketim alışkanlıkları farklı hayat tarzlarının oluşmasını beraberinde getirmektedir. Bekarların sosyal olarak ayrışması daha sonra görüleceği üzere mekânsal olarak da ayrışmayı beraberinde getirebilmekte, katılımcıların ailelerin yoğun olduğu semtlerde çok ait hissetmedikleri ya da bekarların olduğu semtleri tercih etme eğilimleri olduğu görülmektedir.

5.2.2. Düşünümsel Biyografiler

Katılımcıların hayatları üzerlerindeki özerkliklerin anlaşılabilmesi için kararlarını verme süreçlerindeki bağımsızlıkları ile ilgili sorular sorulmuştur. Katılımcıların güçlü şekilde ortaklaştığı diğer konu kararlarındaki bireysellikleri konusunda oldu. İki görüşmeci kararlarını alırken aile veya arkadaşlarından etkilendiğini söylerken diğer görüşmeciler kararlarını tamamen bireysel aldıklarını belirttiler. Karar alırken akrabalarının etkisinden bahsedense hiç olmadı. Hayatlarını ilgilendiren kararları nasıl

aldıkları ve bireysel karar alıp almadıkları sorulduğunda katılımcıların büyük çoğunluğu hayatlarını ilgilendiren kararları kendileri aldıklarını ve genellikle kimseye danışmadıklarını, bazı görüşmeciler sadece fikir almak için danıştıklarını ancak son tahlilde kararlarını bireysel olarak verdiklerini ifade etmiştir. Bazı görüşmeciler karar vermeden önce artısını eksisini düşündüklerini ve araştırma yaptıklarını belirterek hayat seyirlerinin düşünsel ilerlediğini göstermiştir. Bu durum bireyselleşmenin diğer özelliği olan kendi hayatını kontrol etme ve geleneksel rehberlerin kaybını göstermektedir.

Yani aslında bütün kararları tek başına verdim diyebilirim. İllaki vereceğim kararlar ilgili konuya dair olarak spesifik olarak düşünmüşümdür de. Bugüne kadar verdiğim kararlar içerisinde araştırma yapmamı gerektirecek bir şey varsa evet, illaki araştırmışımdır. Ama mesela benim hayatımdan bir evlilik geçti ama o kararı çok bilinçli bir şekilde verdiğimi düşünmüyorum açıkçası. Meslek seçiminde kılı kırk yararım ama evlilik birazcık daha kalbin mantığa ağır bastığı bir durum olduğu için, ben en azından o zaman öyle gördüğüm için, benim için bilinçli bir karar değildi ve sonuçta çok da sağlıklı bir ilişki olmadı zaten. Yani iki buçuk sene içerisinde boşandım ama o boşanmadan sonraki verdiğim tüm kararlar hayatımı çok olumlu şekilde etkilemiştir. Açıkçası detaylı düşünerek, araştırarak, hiçbir şey atlamadan doğru kararlar verdiğimi düşünüyorum. Bir karar vermek için gerçekten çok çaresiz değilsem kimseden yardım almayı tercih etmem. (Fırat, 34)

[Kararlarımı] genelde oturup artısını eksisini ölçüp, kendi içinde ama aynı zamanda onunla ilgili kendimi nasıl hissettiğimi varsayarak verdim. (...) Çok yakın arkadaşlarımda bazen de araştırmalarımda bu nasıldır, nedir diye internetten baktığımda okuduğum forumların da etkisi altında kaldığımı ama bu etkinin çok yüksek olmadığını düşünüyorum. Sonuçta benim kendi mantık süzgeçlerimin deliğinin genişliğini belirleyen şeyler bunlar ama doğrudan oradan geçirecek etkenler değil. (Sedat, 31)

Görüşmelerde ailelerinin karar almada çok etkili olmadıkları ortaya çıkmıştır. Katılımcıların aileleriyle ilişkileri geleneksel kalıpların dışındadır. Genellikle aileler maddi ve manevi anlamda destekleyici durumundadır. Ailelerin, fertlerin hayat tarzlarına ve bireyselliklerine saygı gösterdikleri, kararlarına fazla müdahale etmedikleri anlaşılmaktadır.

Yani ben güzel sanatlar okumaya karar verdiğimde de aslında çok geç bir yaşta karar vermişim ve normal bir üniversite bölümüne gitmeyi düşünürken bütün lise hayatım boyunca, lise bittikten sonra güzel sanatlara gitmeye karar verdim ve bu bütün aile ve yakın çevrem içinde zaten bir karmaşa yarattı ama tercihim etkilemedi. Evet, ben yine de yapmak istediğim yöne doğru gitmiş oldum. (Onur, 36)

Maddi olarak kendi sorumluluklarını üstlenmiş olsalar da katılımcıların bir kısmı yardıma ihtiyaç duyduklarında ailelerinden isteyeceğini belirtmiştir. Aile, çoğu görüşmeci için belirsizlik durumunda bir güvence olarak görülmektedir. Aile eskiden olduğu gibi kısıtlayıcı anlamda değil seçim özgürlüğüne kavuşmak için dayanak anlamına gelmektedir. Anlatılarda düşünömsel seçimlerde maddi yeterliliğin önemi göze çarpmaktadır. Bunun anlamı bireyselleşmenin herkes için özgür seçim yapma imkânı anlamına gelmemesidir. Bazı görüşmeciler anlatılarında istedikleri gibi hareket edememelerini ve istedikleri doğrultuda bir gelecek programı yapamamalarını maddi birikimlerinin olmamasına ve bundan dolayı istemedikleri işlerde çalışmak zorunda kalmalarına bağlamıştır. Yeni başlangıçlar yapabilmek için bir maddi güvence beklentisi olduğu açıktır. Bu nedenle bazı katılımcıların aileden maddi destek görmelerinin düşünömsel karar almalarında olumlu etkisi olmuştur.

Mesela iş değiştirdim. İş değiştirdiğim sürede yeni bir iş bulamayabilirim. Çünkü ben yeni bir iş bulmadan önce işten çıktım ve sonraki işe geçene kadar bankadaki birikimden devam ettim harcamaya ve bu eğer bir sonraki işim yine istediğim gibi yer olmasaydı, sırf iş bulmak için çalışmayacağımdan dolayı maddi olarak ailemin yardımına ihtiyacım olabilir bir gün sonra. Çünkü bankadaki birikmişiniz de bir yere kadar. Böyle bir şey yapıldığında onlara da sorarak, yani, ben böyle bir karar alıyorum, diyerek... Çünkü ben burada daha fazla mutlu olabileceğimi düşünmüyorum, daha mutlu bir alternatif değerlendirmek istiyorum. (Sedat, 31)

Sedat finansal konularda ailesinin fikrini aldığı belirtmiştir. Finansal konularda fikir alınması aile ortak geliri veya aile ortak mülkü olarak anlaşılmalıdır. Bu durum geleneksel toplumsal düzendeki aile ortak gelirinden ziyade tekil gelirin kesilmesi durumunda destek arayışıyla ilgilidir daha çok. Konut satın aldığı için kredi ödemek zorunda olması maddi bir güvence ihtiyacını doğurmuştur. Anlatısında düşünömsellik teması hissedilmektedir.

Evi o zaman almazsam on yıl kredi çıkacak. Ailem bu on yıl içerisinde benim yanımda olmaya devam etmeyebilir. Yarına çıkacağımızın garantisi yok ama on yıl içerisinde biz onlarla beraber bunu beraber deneyimleyebilirsek, işimle ilgili bir şey olduğunda onlar bana anlık destek çıkabilir ve ben bankaya evimi kaybetmem ya da bir şey satmak zorunda kalmam. Ne kadar erken ev almaya başlarsam, ev almak için adım atarsam ailemin desteğini o kadar uzun süre yanımda tutarım. Ne kadar geç alırsam o kadar pahalıya almış olacağım. Bunları düşündük tarttık aile meclisinde. (Sedat,31)

Anlatılardan, kişisel mutluluk ve tatmin beklentisinin seçimlerde belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Mutluluğun nasıl ulaşılacağı geleneksel güvencelerin kaybolduğu geç

modernitede belirsiz olduğu için kişiler kendilerini mutlu kılacağını hissettikleri seçimlerin izinden gittiklerini ifade etmiştir. Bu durumla ilgili olarak bazı görüşmeciler deneye yanıla karar verme edimi kazandıklarını ifade etmiştir. Yanıtlar düşünümsellik ekseninde ilerleyen bir yaşam seyri olduğunu gösterirken, “deneysel biyografi”lerin de varlığını da göstermektedir.

Kesin veriler yoksa o durumun geleceğine dair biraz tahminlerin ya da öngörülerin ya da işte nasıl söyleyeyim biraz şansına göre karar veriyorsun. Yani biraz içgüdüsel geliyor. (Onur, 36)

Geçmiş tecrübelerden artı bireysel... Çok fazla tartışmam, konuşmam, fikir almam. Bir şekilde düşe kalka, hata yapa yapa bir süre sonra zaten tecrübeleniyorsun ama artık eskisine oranla, o gelecek kaygısı açısından bir paranoya olur ya, yeni bir iş değiştirirken konfor alanını bozmamak için vesaire. Şu an eskisi gibi değilim, biraz daha rahatım. Maceracıyım diyebilirim. Çünkü bir dönem şeyi çok düşündüm. İşte bu konfor alanı yüzünden genelde karar alamıyorsun zaten artılarını eksilerini tartmaktan. Öyle olmayınca da ilerleyemiyorsun. (Batu, 33)

Karar alırken araştırma yapıyorum, çok yönlü araştırmaya çalışıyorum. Bir de daha çok beni ne mutlu eder. Hani onları birazcık artısını eksisini yazarak karar vermeye çalışıyorum. İyi gözükken bir şeyin beni ilerde mutsuz edeceğini gördüğüm zaman o konuda ilerlemek istemiyorum. Eskiden daha çok kariyer odaklıydım, daha çok materyalist olarak bakıyordum olaylara. Daha çok ne para getirir ama onun öyle olmadığını gördüm. Biraz daha çok iç sesini dinleyerek artık kararları alıyorum. O yüzden de şu an zaten bir kariyer değişikliği yapıyorum şu aşamada. Yapmış olduğum işten farklı bir iş yapacağım. O da benim o işte daha mutlu olabileceğimi keşfetmemden dolayı oldu esasında. (Tufan, 37)

Tufan'ın düşünümsel kararları düşünümselliğin aynı zamanda dönüşümlere duyarlı olunması gerektiğini göstermektedir. Bireyselleşmenin beraberinde getirdiği hayat seyirlerinin çoğullaşması farklılaşma ve dönüşümü içinde barındırmaktadır. Arzu ve istekler, kendini gerçekleştirme veya keşfetme olguları hayat seyirlerinde farklılaşma ve dönüşümleri belirleyen faktörler olabilmektedir. Tufan'ın hayat tarzına daha uygun bir işe yönelmesi Giddens'in belirttiği gibi iş seçiminin hayat tarzı kapsamına girmeye başladığını göstermektedir. Görüşmecilerin çoğunun yaptıkları işin kendi hayat tarzlarıyla uyumlu olmasını istedikleri anlaşılmaktadır. Bu durum iş ekseninde ilerleyen kimliklerin yerini hayat tarzına yönelik kimliklere bırakma eğilimi olduğu şeklinde okunabilir. Bauman'ın (2015) ifadesiyle kararların sonucunda nasıl hissedeceğimizin, neyle karşılaşacağımızın belirsiz olması ve kılavuzların yetersiz olması bu dönüşümlerin daha sık gerçekleşmesine neden olmaktadır. Tufan'ın kariyer odaklı seçimlerinin mutluluk getirmediğini fark etmesi uzun bir süre gerektirmiştir.

Düşünümselliğin deneyimlere tepkiler verilerek gerçekleşmesi bireyselleşmeye has deneysel biyografilerin (Beck ve Beck-Gernsheim, 2002) varlığını gösterir.

Görüşmeciler hayatlarının kontrolünü ele almaya çabalamakta, kontrolü kaybetmemek için mücadele etmektedir. Bu aynı zamanda bir başarı mücadelesidir. Görüşmecilerin çoğunluğu bir insanın yeterince isterse ve çalışırsa amaç ve hedeflerine ulaşabileceğini düşündüklerini belirtmiştir. Görüşmeciler sınıfsal çelişkileri ve fırsat eşitsizliklerini çoğunlukla göz ardı etme eğilimindedir.

Çok çalışarak istenilen her şey gerçekleşebilir. (Ayşe, 36)

Evet. Yani bu arada mantık çerçevesindeki isteklerden bahsediyoruz. Olmayacak bir şeyden bahsetmiyoruz ama zaten insanın çalışmadan hedeflerine ulaşamayacağını düşünüyorum. (Merve, 35)

Çok çalışmanın amaç ve hedeflere ulaşmada yeterli olamayacağını düşünen az sayıda görüşmeci de mevcuttur. Bu katılımcıların anlatılarında sosyal sermaye, şans faktörü gibi temalar göze çarpmaktadır. Sınıfsal çelişkilerin ve fırsat eşitsizliğinin sadece bir iki görüşmeci tarafından çok zayıf şekilde dile getirilmesi bireyci düşüncenin beyaz yakalıları etkilediğini göstermektedir.

Şans, koşullar, network, böyle faktörler var. Belli bir noktaya gelebilirsin. Belki amacına ulaşamazsın, eskisinden daha iyi bir yere gelirsin tabii. (Batu, 33)

Yasaların saygı duyulduğu bir çevrede olduğu müddetçe kendisine eşit şartlar sağlanabiliyorsa evet. Ama günümüzde kendisi çok çabalamış, kendini geliştirmiş insanların devre dışı kaldığını görüyoruz. Türkiye Amerikan rüyasının gerçekleşebileceği bir yer değil. (Sedat, 31)

“Başarısızlığın sebebinin kişinin kendisiyle ilgili olduğunu düşünüyor musunuz?” sorusu üzerine çoğu görüşmeci başarısızlığın büyük oranda kişinin kendisiyle ilgili olduğunu belirtmiştir. Bu durum bireyselleşme teorisyenlerinin toplumsal sorunların bireysel algılandığı, sistemsel sorunların sorumluluğunun bireylerin üstlendiği tespitiyle uyumludur. Görüşmelerin de gösterdiği gibi başarısızlık bireysel algılanmaktadır. Başarısızlığın nedeni olarak ise büyük çoğunlukla motivasyonu kaybetmek, motive olamamak gösterilmiştir. Bireysel hayat mücadelesi normal karşılanmaktadır. Motivasyon kaybı yeterince çalışmamak anlamına geldiği için başarısızlığı yeterince çalışmamaya bağlayan neoliberal ideolojinin beyaz yakalıları üzerinde etkisi olduğu söylenebilmektedir.

Başarısızlığın yüzde yüz tamamı insanın kendisinde değildir ama mutlaka önce kendisinde olan kısmı fark etmelidir. Kendi başarısından bahsediyoruz sonuçta. Çok fazla ben ekiple çalıştığım için bizde takım başarısı var ama kendi kariyer hedeflerimiz, hayattaki kendi amaçlarımızdaki başarısızlıklarımız da tabii ki çoğunluğu yani yüzde 80 kendimizdedir ama kendimizin dışındaki şeyi de görebilmek önemli. (Deniz, 35)

Biraz gerçekten şans etkili oluyor ama yüzde 70 azmetmemesinden diyebilirim. Şans daha düşük. Çünkü şansını insan kendi yaratabiliyor. Gerçekten çok öyle hikayeler duymuşuzdur, kendi azmetmesiyle alakalı. (Didem, 31)

İnsan üç kere dört kere dener, olmaz ama beşincide olabilir o yüzden umudu kaybetmemek lazım, aynı motivasyonla çalışmaya devam etmek lazım. (Tufan, 37)

O motivasyonu sürdürebiliyorsan, evet, olabilir ama sürdüremeyebilirsiniz. Sürdüremiyorsan da ‘en iyisini hedefle’ hep vardır işte. Yüzü hedeflersen 90 alırsın onu hedefleyip gene de elde edeceğin sonuç seni tam olmasa da mutlu da edebilir (...) Ulaşmak istediğin hedefin sana ne hissettireceğini ya da o olmazsa başka bir şey seni mutlu etmeyecek mi, bunu biliyorsun ki. Yani bu bir proje, yani deneysel bir şey istiyorsun sadece. (Pınar, 38)

Pınar hedefe her zaman ulaşamayabileceğinin farkındadır ve düşünümselliğin bir özelliği olarak farklı sonuçlara hazır olmak ve kendini o duruma adapte etmek gerektiğini belirtmektedir. İfadesinde öne çıkan “deneysel bir şey” için çabalamak istikrarsızlığın kanıksanması ve deneysel biyografilerin varlığına işaret etmektedir.

Evet, başarısızlık yüzde yüz kişinin kendisiyle ilgili. Yeterince çalışmadığı için, konsantre olamadığı için, anne baba faktörü olabilir... (Ayşe, 36)

Başarısızlığın sebebi o konuyla ilgili yeteri kadar motive olamamak. Çünkü yani değersizlik hissi bana kalırsa tamamen ailelerimizin bize çocuklukta yüklediği bir şey. (Berna, 37)

Berna ve Ayşe'nin anlatılarında öne çıkan anne-baba faktörü ise günümüzdeki psikoloji ve terapi kültürünün yükselmesiyle ilişkilidir. Toplumsal sorunların bireysel algılanması ve krizlere bireysel çözüm aranması Giddens (2010) ve Lasch'ın (1984) gösterdiği gibi terapi kültürünün öne çıkmasını beraberinde getirir. Anne-baba ilişkileri ve çocukluk deneyimlerine odaklanan psikoterapi bireysel krizlerin yine özel alanda aranmasına dayanır. Önemli olan sorunları toplumsal olarak değiştirmek değil, var olan sorunlara ayak uydurabilme becerisi kazanmaktır. Başarısızlığı ebeveynlerin yanlış çocuk yetiştirme davranışlarına bağlayabilen psikoloji disiplininin günümüzdeki popülerliği giderek artmaktadır. Bu görüşte krizlerin sistemle ilişkili olduğu göz ardı edilmektedir. Beck (2011), düşünümselliğin ailede öğrenilebildiğini

ve çocuklarına yeteri kadar düşünömsellik becerisi kazandıramayan ailelerin var olduğunu ancak bunun bir adaletsizlik yarattığını hatırlatır.

Bireyselleşmenin dayattığı kendi hayatından sorumlu olma durumu akışkan ve belirsiz dünyada gelecek planlarının düzenlenmesi, yeni bilgiler ışığında gözden geçirilmesi ve dönüşümü beraberinde getirmektedir. Bu dönüşümün olması için fırsatlar yakalanması veya yaratılması gerekmektedir. Bazı katılımcıların seçimlerinde risk alma ve konfor alanını terk etme temaları bulunmaktadır. Görüşmecilere göre hedeflere ulaşmak için çok çalışmak, azmetmek ve fırsatlar oluşturmak için risk almak gerekmektedir.

Bunla ilgili bir belgesel de izledim. Bir tane adam bir duvara tırmanmaya çalışıyor. Çok zor bir duvar, çok yüksek. Ekipman yaparken parmağını kesiyor ve kopuyor. Herkes buna, senin dağcılık hayatın bitti, diyor. Bu adam allem ediyor kullemler ediyor ve başarıyor bunu. Parmağı kopmuş bir dağcı dünyanın en zor duvarına tırmanıyor ve kanıtlıyorsa bunu, benim bu yapacağım şey havacıya kalıyor bunun yanında. (Tarık, 36)

Bireyciliği vurgulayan neoliberal sistem kişilere risk almalarını ve konfor alanlarından çıkmalarını öğütlemektedir çoğu zaman. Günümüzde başarı, kişisel gelişim ve motivasyon hikayeleri anlatan sayısız metin, kitap, video yayını ve popüler kültür ürünü yayınlanmakta, çeşitli uzmanlar da seminerler düzenlemektedir. Bazı görüşmelerden bireyciliğin ideolojik olarak düşüncelere nüfuz ettiğini ve görüşmeciler üzerinde etkili olduğunu görmekteyiz. Gelecek güvencesi sunamayan neoliberal ekonomik sistem riski normalleştirmekte, kişilerin kaybetme durumunda da sorumluluğu kişilerin kendi inisiyatiflerine bırakmaktadır. Tarık hayalindeki girişimcilik hedefine ulaşmak için günde 16-18 saat çalışması gerektiğini belirtirken aynı zamanda bir yandan bu hedefine ulaşması için işten ayrılması gerektiği ve bunu yapamadığı için de istikrar beklentisinin bir engel oluşturduğunu düşünmektedir.

Güvence kötü bir şey bence çünkü bizim potansiyelimizi aşağı çekiyor. Yapabileceğimiz şeyler çok daha yüksek olmasına rağmen o korku bizi frenliyor. Uçurumdan atlama, kahraman olamayacaksın zaten, sonra çakılırsın yere korkusu oluyor. Ama mesela yurtdışındaki başarı hikayelerinde, dinlediğimde hep uçurumdan atlamışlar, o yola çıkmışlar ve B planları yokmuş. Bu gelecek kaygısı tabii ki kötü bir şey, keşke olmasa. Geleceğimiz garantide olsa, gelecekte bize bir şey olmayacağını bilsek, devletimiz bize bakar, en kötü bir lojmana yerleşiriz, bir şey olmaz, sokakta bırakmaz, diyebilsek ben çok daha rahat hareket ederdim, uçurumdan atlardım. Ben mesela şu anda işimi bırakamıyorum. Ben şu an işimi bırakıp 16 saat kafamdaki işe odaklansam ben eminim çok iyi yerlere geleceğime. (Tarık, 36)

Daha önce belirtildiği gibi maddi güvence seçimlerin daha özgür yapılmasını sağlamaktadır. Bu güvencenin yokluğu risk almaktan uzak tutabilmektedir. Ancak bu durum bireyselleşmenin dayattığı dönüşüm, kendini gerçekleştirme, değişim istekleri ile bir gerilim oluşturmaktadır.

Aslında yeni bir iş kazanmaya dair bir kaygım var, yani bunu yapmam lazım ama ne zaman, nasıl, hangi kaynakla? Başka bir yol benimsemem gerektiğini düşünüyorum. Çünkü bu yaptığım şeyi maksimum on yıl daha hadi yapayım, yani gelecek görmüyorum. Sonra diyorum, yani sonra ne yapacağım? Sadece bu işi yaparak bugünkü düzenimde ölürsem kesinlikle bir şeyler eksik kalacak. Dolayısıyla başka bir hayata geçmem gerekiyor gibi hissediyorum ve bunun en merkezinde de iş var. (Zeynep, 30)

Yani aslında benim kendime dair biraz hedefim şu: Yani ben hayatımın sonuna kadar bu işi yapmak istiyor muyum? Hayır istemiyorum. Ama devlet beni 65 yaşında emekli edecek. 65 yaşına kadar ben bu işi yapamayacağım. Bu arada kendime dair bir şey katabilirim eğer kendime kattıklarım ile da belki 50 yaşından sonra bambaşka bir şey yapmak isteyeceğim. O zamana kadar mümkün olduğunca çok fazla para kazanıp mümkün olduğu kadar kendimi güvende hissetmem lazım. Çünkü biraz da tek başımayım. Yani öyle birçok insanın güvenebileceği bir kocası varken benim yok mesela. Belki de olması gereken de o yani, insan belki de kendisi tek başına yaşamayı ve kendi kendisi tek başına ayakta kalmayı deneyimlemeli ve belki de hayatı ona göre organize etmeli dolayısıyla. Biraz daha kendim için de bir şeyler daha yapıp, on üç sene de biraz daha kendime bir şeyler katıp on üç sene sonra belki başka bir şey yapabilirim. Ne olabilir, diye sorarsanız, işte bilmiyorum. Şu anda ne olacağını gerçekten bilmiyorum. Çünkü şöyle, mesela ben yoga hocası olacağım derim ama on üç sene sonra belki yoga hocalığı belki o kadar da çok da bir şey olmayacak yani. Ya da hayat öyle bir şekilde evriliyor ki bambaşka bir şey yaparken bulacağım kendimi yani. O yüzden şimdiden illa da bunu olacağım demek bana bazen biraz şey geliyor. Hayat bu kadar hızlı değişiyorken yani. Mesela beş sene önce yaşam koçları çok revaçtaydı şu anda değil. Beş sene önce 45 yaşında olanların çoğu yaşam koçu oldu mesela ama ben 45 yaşına geldiğimde ne olacağını bilmiyorum. Belki o zaman başka bir şey çıkacak, ben başka bir yere evrileceğim. O yüzden göreceğiz zamanla. (İrem, 37)

Bireysel çaba ve seçimlere dayalı İrem'in bu anlatısı bireyselleşmeye dair birçok temayı içinde barındırmaktadır. İrem kendini keşfetmek istemekte ve bir dönüşümü arzulamaktadır. Giddens'in (2010) belirttiği hayat seyirlerinin çoğalmasını görünür kılan bu isteğini gerçekleştirebilmesi için yeteri kadar maddi güvencesi bulunmamaktadır. Çünkü belirsizlik ortamında hedefinin olumlu sonuçlanacağını kesinliği bulunmamaktadır. Yeterli maddi güvencesinin olması daha rahat seçim yapmasına kapı açacaktır. Bu maddi güvencenin oluşması ise bekar olması nedeniyle tamamen kendi sorumluluğundadır. Bu nedenle mesleki anlamda kendini daha fazla geliştirmesi, daha çok çalışması gerekmektedir. Akışkan modernitede bir yol haritası

çizmek de kolay değildir. İrem gelecekte ne yapmak istediğine tam karar verememiştir çünkü esnek emek piyasası vasıfsızlaşmaya neden olabileceği bazı mesleklerin güncelliğini kaybettirebilmektedir. Hayat tarzlarının çoğullaşmasına paralel olarak yeni uzmanlık ve mesleklerin çıkması o hayat tarzlarının güncelliğinin yitmesi karşısında o uzmanlıkları da geçersizleştirebilmektedir. İrem bu nedenle gelmekte olan bilgilere göre kendini ayarlamakta, geleceği gözetmektedir. Gelecek sürekli dönüşen dış koşullar karşısında düşünömsel organizasyona dahil olmaktadır.

Tarık, Zeynep ve İrem'in anlatılarındaki kendini gerçekleştirme, dönüşüm, rekabet, azmetme, risk alma, güven-istikrar gibi temalar kendi hayatını eline alma ve geleceği düşünömsel olarak kavrama konusunda bir kesit sunmaktadır. Bu ve benzeri diğere anlatılardan ayrıca çalışma hayatının farklılaştığını ve bireyselleştini görmemiz mümkündür. Bu nedenle bireyselleşmenin motoru olarak görölen emek piyasasındaki konumların bireyselleşme deneyimlerine etkisine detaylı bakmak gerekmektedir.

5.2.3. Bireyselleşme Bağlamında Emek Piyasasındaki Konumları

Görüşmeciler, geleneksel güvencelerin ve sanayi modernitesinin güvencelerinin yittiği günümüzde maddi olarak kendi sorumluluklarını üstlenerek bireysel olarak ayakta kalma mücadelesi vermektedir. Anlatılardan katılımcıların hayatlarını idame ettirme tarzları ve hayat planlamalarının kendi merkezli olduğu görölmüştür.

Görüşmeciler yüksek eğitimlerinin sağladığı imkanlar doğrultusunda emek durumlarını kendi inisiyatifleri doğrultusunda şekillendirmişlerdir. Emek piyasasına ve gereksindirdiği eğitim ortamlarına girmeleri geleneksel bağılıklardan özgürleşmelerini gerektirmiştir. İş bulmaları çoğunlukla kendi girişimleri neticesinde olmuş, iş bulmalarının arkasında aile, akrabalık, komşuluk gibi geleneksel destek gruplarından çoğunlukla bahsetmemişlerdir. Katılımcıların iş bulurken fazla yardım almadıkları anlaşılmaktadır. Az sayıda görüşmeci arkadaş ve akrabalarıyla aynı iş yerinde çalışmış olduğundan bahsetmiş olsa da bu deneyimleri bahsi geçen tanıdıklarıyla anlaşmazlıklar neticesinde kısa süreli olmuştur.

Geleneksel toplumlarda bir sabitlik, güvence, istikrar ve gruba bağılılığı temsil eden "baba mesleği" geleneğinin bireyselleşmede karşılığı bulunmamaktadır. Anlatılardan katılımcıların aile şirketlerinde çalışmaktan mümkün olduğunca kaçınmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır.

İlk başta babamın yanına geçtim. Babamın şirketine. Nakliyat şirketi vardı. Benim hiçbir yaptırımım olmadığını hissettim. Baba dedim, ben kendi işimi yapacağım. Kendimi ait hissetmediğim ortamlardaydım, tamircilerde falan. (Tarık, 36)

Bireyselleşme sürecinde ailelerin meslek ve iş seçiminde etkisi azalırken kişiler kendilerini gerçekleştirme hedefi doğrultusunda ekonomik çıkarlarını kendileri yönetmek istemekte, kendi maddi ayakta kalma koşullarını yaratmakta ve aile işinde çalışmayı tercih etmemektedir. Berna'nın iş geçmişi anlatısı kendini gerçekleştirme, kendini keşfetme, deneyim, özgürlük temaları doğrultusunda oldukça farklı yönlere evrilmiştir. Berna'nın anlatısı bireyselleşmenin iş hayatındaki yansımalarını hem şirketler hem de çalışanlar tarafından anlamak için güzel bir örnek oluşturmaktadır.

Benim çok özgürlükçü bir yapım var ve macerayı da çok seviyorum aynı zamanda. Denemeyi seviyorum daha doğrusu. Yani hayat bir deneyim ve bir şey yapmak istiyorsam neden belli bir yaşı bekleyeyim ya da belli bir şey bekleyeyim diye düşünen bir tarafım var. Babam zaten okuduğum bölümü hiçbir zaman istemedi. Yani o benim bir hukukçu olmamı istiyordu ama ben uzak kaldım. Sonra bana iş bulmak istedi, kendi şirketimizde çalışmamı istedi. Yok dedim. Hayır, ben başka bir şey yapmak istiyorum ve kendim gittim, buldum, başvurdum, araştırdım. (Berna, 37)

Berna, bir kurumsal firmada uzun süre çalışmış ancak daha sonra şirketteki kadronun değişmesi neticesinde uyum sıkıntısı yaşamış. Esnek ve dönüşen şirket yapılanmaları ve rekabetçi şirket içi işleyiş nedeniyle yaşadığı bir bunaltı sonucunda istifa etmek zorunda kalan Berna, daha sonrasında "hayalim" dediği kafe açmak üzere girişimlere başlamıştır.

Yani o kadar ülkemizde bir egolar savaşı var ki herkes bana kalırsa bazı noktalarda fazlasıyla bireysel. Nasıl futbolda en iyi oyuncuları alırsın ama bir takım çalışması yoktur ve o gol hiçbir zaman o kaleye girmez. Bu da onun gibi bir şey oldu. Açıkçası bizim hepimizi bezdirdiler ve biz o 25 kişilik ekip çil yavrusu gibi dağıldık, ben de istifa ettim. İş bulmadan dedim ki, yani benim kimseye ihtiyacım yok. Bir yıl hiçbir şey yapmadım. Bisiklete bindim, spor yaptım, çömlek yaptım, ben ne istiyorum, ihtiyacım olan şey nedir diye. Çünkü özel sektöre bakış açımı inanılmaz derecede değiştirdi bu yapılan alttan oynanan oyunlar vesaire görünce. Sonra dedim ki, ya benim bir hayalim vardı ve bu da bir kafe açmak. Zaten yemek yapmayı vesaire çok seviyorum. Sosyal de bir insanım ben, gideyim kafemi açayım dedim.

Berna daha sonra işlettiği kafeyi kapatıp tekrar kurumsal hayata geri dönmüştür. Daha önce deneyimlediği mobbing benzeri sorunları tekrar hissetmesi sonucunda yıllar sonra babasının şirketinde çalışmaya başlar. Berna'nın babasının şirketinde çalışmayı

kabul etmesi aile isteği veya kararıyla değil bireysel özgürlük isteği ve ücretli çalışan olmama isteğisiyle ilgilidir.

(...) Aldım çantamı ve çıktım. Ondan sonra da tabii babamın uzun zamandır 'gel kızım bizim şirketimiz var' vesaire demesi tabii ki bu her zaman bende bir güven teşkil etmiş. Ben onu anlıyorum, yani ne olacak ki en kötü gider babamın yanında çalışırım, diyordum, ondan sonra dedim, artık direnmeyeceğim yani. Şimdi kendi şirketimizde çalışıyorum aynı zamanda da hamak yogası eğitmeniyim haftada iki kere üç kere ders veriyorum. Yani hep istediğim bir şeydi özgür olmak, çalışırken bile özgür olmak. (Berna, 37)

Berna'nın önce kafe açması ardından yoga eğitmenliği yapması meslek alanının hayat tarzına dahil olma eğiliminin bir yansımasıdır. Berna, özgür olabileceği, kendini keşfedip gerçekleştirebileceği, hayat tarzına uygun işler yapmak istemiştir. Bu durum iş hayatında köklü dönüşümler meydana getirmiştir. Berna'nın anlatısında, bireyselleşmenin önemli bir özelliği olan hayat seyirlerinin çoğullaşmasını da görmüş olmaktadır. Esnek emek piyasasının getirdiği kısa vadeli, hayat tarzlarının meslek alanına dahil olması, bireyciliğin getirdiği kendini keşfetme arzusu Berna'nın hayatında köklü dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Berna'nın iş hayatındaki özgürlük ve özgünlük arayışının karşılık bulmasında kısmen aile şirketlerinin olması etkili olmuştur. Maddi güvence, daha riskli adımlar atabilmesine olanak sağlamıştır.

Katılımcıların iş seçimleri ve değişiklikleri farklı nedenlere dayanmaktadır. İş değişikliklerinin esnek emek piyasasının yarattığı koşullarla ilişkili olduğu gözlemlenmiştir. Katılımcıların sendikalara üye olduklarına dair anlatı bulunmamaktadır. İş arkadaşlıkları Sennett'in (2019) belirttiği gibi iş birliği yerine takım çalışmasına daha yatkındır. Takım çalışması rekabet ortamını güçlü tutmaktadır. Toplu iş sözleşmesi yerine bireysel ve kısa vadeli sözleşmelere dayanan esnek emek piyasasının getirdiği güvencesizlik ve buna karşın güvende hissetme ihtiyacı iş değişikliklerinde temel faktördür. Görüşmeciler çoğunlukla iş seçimlerini kariyer hedefleri doğrultusunda, hayat tarzlarını ve vasıf geçerliliklerini yani geleceği de gözetenek yapmıştır. Bu seçimlerin stratejik ve düşünümsel nitelikte olduğu göze çarpmaktadır.

Benim deneyimlediğim iş değişikliğinin hepsini spesifik bir amaçla yaptım zaten. Ulaşmak istediğim hedefe yani biraz kendi kariyer rotamda, bu sektörde, ilaç sektöründe bulunmuş olduğum pozisyonda önümdeki rotada birkaç farklı alan deneyimlemem gerekiyordu. Bu deneyimleri kazanabilmek için firma değiştirdim, şirket içerisinde. Önce departman değiştirdim daha sonra biraz böyle sektördeki durumlarına göre şirket deneyimlemek istedim. Sektörde

biraz daha ilaç sektöründe öne çıkan terapötik alanlar var. Nadir hastalıklar bunlardan bir tanesi idi ve biraz trend gelecekte o tarafa doğru gittiği için, bununla beraber birkaç uzmanlık alanı daha var. O yüzden alan tercihi yaptım. Ona göre bir firma değişikliği yaptım. (Deniz, 35)

İş seçimleri ve değişikliklerindeki düşünümsellik emek piyasasının esnekliğine dayanmaktadır. Katılımcıların anlatılarından esnekliğin sıkıntılarıyla yüzleştikleri anlaşılmaktadır. Şirket el değiştirmeleri ve küçülmelerin departman kapanmaları, işten çıkarma gibi sonuçları beraberinde getirdiği görülmektedir. Bazı görüşmeciler mobbing, düşük ücret gibi nedenlerle ya işten atıldığını ya da kendi istekleriyle ayrılmak zorunda kaldıklarını belirtmiştir. Görüşmecilere iş değiştirme nedenleri ve iş değişikliğinin kendilerine ne ifade ettiği sorulduğunda alınan yanıtlar iş hayatındaki olumsuz deneyimlerin iş değişikliklerinde belirleyici olduğunu göstermektedir.

Son dört senede çalışmış olduğum şirkette iki kere satın alma geçirdim. Şirket satın alması. Tabii onlar birazcık transformasyon süreci, daha böyle yoğun ve belirsiz ve sancılı geçiyor. (Deniz, 35)

(...) Bir şirkete girdim, yaklaşık dört sene orada çalıştım. Güzel bir maceraydı benim için. Fakat yapmış olduğum iş bir süre sonra ilgisini kaybedince Avrupa pazarından çekilmek zorunda kaldı. Şirket böyle olunca da benim departman kapandığından dolayı beni de çıkartmak durumunda kaldılar. (Fırat, 34)

Bazıları kendi isteğim ile bazıları oranın koşulları nedeniyle oldu. İşte oradaki organizasyon içindeki kültür, bazıları işte yanlış yöneticiler. İkinci işimi ben yaptığım bir hata yüzünden kaybettim mesela. Bir işimde gelecek belirsizliği yüzünden ayrıldım, bir yere varacağı yoktu ama benim karar değişimlerimde en önemli sebep benim bu konudaki genel kararsızlığım da ya iş hayatında hangi alanda ilerlemem gerektiği ya da hangi alanda kalmam, hangi alanda olmam gerektiği ile ilgili. Benim kafamda net bir şey yoktu. Şu an en netleştiği dönemdeyim diyebilirim ama daha henüz aslında o da netleşmedi. (Ozan, 33)

Ozan'a şu anki işini kaybetme endişesi yaşayıp yaşamadığı sorulduğundaysa şöyle yanıtıyor.

Bunu kendi planlayabilecek bir bilince sahip olan bir çalışan olarak bakıyorum artık hayata. Ben bunu planlayabilirim, diyorum yani kaybetme korkum olmaz artık. Kaybedersem, 'teşekkürler, çok güzel bir deneyimdi' deyip ayrılabilirim. Bir şirketin küçülmesi söz konusu diyelim. O zaman mesela burada her çalışan aslında kendince önlemler alıp kendini orada korumanın yollarını bulabilir. Biraz da kendini güvenceye almak için çalışmalar yapabilir. Ben de istersem ben de yaparım ya da başka bir çalışan da isterse yapabilir. (Ozan, 33)

Deniz, şirket satın almalarında işten çıkarılma ihtimali yaşadığını, işten çıkarılmasa da yeni organizasyona adaptasyon sürecinden dolayı stresli dönemler geçirdiğini anlatmıştır. Fırat'ın mesleği şirket içinde bir anda vasıfsızlaşmasına neden olmuş, esnek iş sözleşmeleri nedeniyle kolayca işten çıkarılmıştır. Ozan'ın anlattısındaki

gelecek belirsizliği vurgusu ise esneklik nedeniyle bir kariyer hedefi belirlemenin zorluklarını da göstermektedir. Ozan'ın ayrıca iş kaybı riskine karşı düşünömsel bir risk biyografisine hazır olduğu da görölmektedir. Güvence beklentisi daha iyi bir kariyer planı çizmeye yönlendirmekte, rotaları değiştirmekte ancak diğer yandan kafa karışıklıklarına neden olmaktadır. Batu ise iş değiştirme nedenlerini şöyle aktarmıştır;

Birincisi ücret yükseltme yani şu anki hatta enflasyon ortamında düşünönce neredeyse başka hiçbir alternatif kalmadı ücreti bir üst segmente atmak için. Artık bir seneden fazla insanlar önünü görmüyorsa eğer, çalışmıyorlar. Çok fazla sirkölasyon var. İkincisi şu ana kadar öğrendiğim, çalıştığım şeylerin üzerine bir şey koymam gerekiyor ki teknoloji sektöründe acayip bir rekabet var. Yani iki sene hiç dokümantasyon ve yeni çıkan ürünleri denemezsen yeni mezunlar senin önüne geçebiliyor. Bu ikisi çok önemli. Üçüncüsü de tabii bir şey üretmek, bir şeye dokunmak, insanların yaptığı ürünü, işi kullanıyor olması. Bankada çalışırken bu mümkün değildi mesela, direkt kullanıcıya dokunamıyorduk. Benim yaptığım ürün arkada dört beş farklı birimden geçiyordu ve benim geliştirdiğim şeyin sahipliği başkasına gidiyordu. Kişisel tatmin olmuyordu. Bu üçü benim için. Burayı sevmeme rağmen yani bu bahsettiğim koşullar değişirse hiç duygusal davranmayıp yine seneye ya da sonraki sene bakmaya başlayabilirim. (Batu, 33).

Batu ücretlerin giderek düşmesinin kendisini iş değiştirmeye daha hazır kıldığını anlatmıştır. Ayrıca iş hayatının Batu'yu daha rekabetçi olmaya zorladığını, kendini geliştirmenin ve mesleki alanda yeni şeyler öğrenmenin yöntemlerinden birinin de iş değiştirmek olduğunu söylemek mümkündür. Batu için bir diğer faktör de diğer katılımcıların da sıklıkla vurguladığı mutluluk beklentisidir. Bu beklenti çoğu zaman hayat tarzına uygun bir iş yapmakla karşılanmaktadır. Kurumsal bir firmadan ayrılarak bir meditasyon uygulamasında yazılımcı olarak çalışması bu beklentinin sonucudur. Bu fırsatın yakalaması Giddens'in (2010) belirttiği gibi bir risk almayı da beraberinde getirmektedir.

Son iki senede üç tane iş değiştirdim ama normalde risk almazdım yani pozitif geri dönüş olacağına emin olmadan risk almazdım. Mesela önceki iki işimi biraz maceraperestlikle değiştirmeseydim şu an burada olamazdım, yani önce koyuyorsunuz sonra tutarsa biraz kumar gibi alıyorsun. şu an biraz daha öyle veriyorum. (Batu, 33)

şunu demeye başladım, ben kendi sektörüme gitmek istiyorum artık. Yani oyun sektörüne geçmek istiyorum. Birazcık da dijital sektöre geçmek istiyorum. Çünkü hayat buna akıyor ve ben geç kalacağım. Yani hayatım boyunca oyun oynayan bir insan olarak bir oyun firmasında oyun sektöründe olmak benim en büyük hayallerimden. Derken bu iki sene sonuna doğru şu an çalıştığım şirketten çok güzel bir teklif aldım ve şu an tasarım ekibinin başında baş tasarımcı olarak çalışıyorum. (Fırat, 34)

Sermayenin çalışanlarıyla bağlarını gevşetmesi çalışanların da iş yerleriyle ilişkilerini gözden geçirmelerini beraberinde getirmektedir. Kısa vadeli ve güvencesizlik karşılıklı bağlılığı azaltmaktadır. Beck (2011) ve Bauman'ın (2015) belirttiği gibi emek piyasasında iş hukukunun esnemesi bireyselleşmeyi güçlendirmektedir. İş yerlerine karşı güvenin yitirilmesine karşın güven ihtiyacı her çalışan için önemini korumaktadır. Görüşmeciler güven duymadıkları ve çalıştıkları yerde bir gelecek görmedikleri zaman iş yerlerine bağlarını gevşetmekte, yeni fırsatlar kollamaktadır. Bazı görüşmeciler çalıştıkları bazı iş yerlerini deneyim kazanmak ve bir şeyler öğrenmek için seçtiklerini belirtmiştir. Görüşmecilerin iş değiştirmekten fazla şikayetçi olmadıkları görülmüştür.

Çünkü iş çok çabuk değişebilen bir şey. Artık sektör eskisi gibi değil. Yani diğer sektörler de muhtemelen benzerdir ama ilaç sektöründe de böyle satın almalar falan var ve çok sık iş değiştiriliyor. Eskisi gibi değil. Eskiden mesela benim ilk firmamda [ilaç firması adı veriyor] on beş senedir yirmi senedir çalışan insanlar vardı. Yeni nesil daha çok iş değiştiriyor. Ben Y jenerasyonuyum, şu an Z jenerasyonuyla çalışıyorum yani iki senede bir şirket değiştiriyorlar. Benim jenerasyonumda en az böyle bir yerde dört sene beş sene kalın, ne istediğini bilen olursunuz, tarzında bir akım vardı, şu anda öyle değil. Şu an iki üç senede bir iş değiştiriyor insanlar. (Deniz, 35)

Beck'in (2011) bireyselleşmenin emek piyasasındaki boyutları olarak belirttiği rekabet ve mobilite görüşmelerin çoğunda öne çıkmaktadır. Anlatılardan iş değişikliği sıklığının giderek arttığı, katılımcıların 2 ila 4 yılda bir iş değiştirdiği ve değiştirmeyi normal karşıladıkları anlaşılmaktadır. Katılımcılar için iş değişikliği deneyim, yeni şeyler öğrenme, yeni fırsatlar, maaşta yükselme ve terfi anlamlarına gelmektedir. Elliott ve Lemert'in (2011) yeni bireyciliğin özelliği olarak gördükleri hız ve dinamizmle büyülenmenin çalışanları giderek daha fazla etkilemekte olduğu görülmekte.

İlk işim biraz daha rutine gidiyordu ve ben daha dinamizmi seven bir insanım. İş değişikliği o yüzden benim için hem dinamizm anlamına geliyor hem de birazcık bir rota çizmişim ben, o yolda ilerledim diyebilirim. (Deniz, 35)

Mutlu değilsem işimi değiştiririm ve benim için yeni bir fırsat varsa işimi değiştiririm. Ben eğlenerek çalışmayı seven bir insanım ve çalışırken eğlenmiyorsam ve çalıştığım iş beni geliştirmiyorsa ben o ortamdan çıkıp bana gelen fırsatları değerlendirmeye başlarım. (İrem, 37)

Yani iş değişikliği aslında benim için her zaman yeni bir fırsat gibi görüyorum. O yüzden iş değişikliğini ben her zaman iyiye yorarım ve hani herkes kendisi için en iyisinin ne olduğuna inanarak buna karar veriyordur diye tahmin

ediyorum. Çünkü ben hep öyle yaptım. Hani hep bir sonraki yerin benim için daha iyi olacağını düşünerek geçtim. (Fırat, 34)

Ben hep iş değişikliğini yeni bir şey öğrenme gibi görüyorum. (Tufan, 37)

Ben çalışmaya [çokuluslu bir mobilya mağazası adı veriyor]'da başladım. Orada görsel tasarım uzmanı olarak çalışıyordum. Yani mesleki anlamda beni çok fazla artık beslemediğini ve bir noktada köreldiğimi düşündüğüm için tamamen bu sebeple dört yıl sonunda ayrılma kararı aldım. Yoksa tamamen çalışma saatleri, ondan sonra resmi olarak bütün haklarından faydalanabildiğim tam olarak kurumsal firmaydı. (Merve, 35)

Merve, kurumsal bir firmadaki görece iyi şartları olan bir ortamdan vasıfsızlaşma ve kendini geliştirememeye endişesi ile ayrılma kararı almış. Bir risk alarak kendini daha fazla ileriye götüreceğini düşündüğü işlerde çalışma deneyimlerinin bir kısmı işten çıkarılma gibi olumsuzluklarla sonuçlanmış. Çalışma hayatına karşı duyulan güvenin yitimi en sonunda daha güvencesiz ama daha özgür ve bireysel olabileceği freelance çalışmaya yönelmesine neden olmuş. Her iki durumda da prekaryalaşma sürecini deneyimlemektedir. Emek piyasasındaki konumdaki bu bireyselleşmeye dayanan olumsuzluklar bireyselleşmenin anomik bir yüzünü göstermektedir.

İstanbul'daki proje departmanını kapattılar. Zaten bir tane proje departmanı, benimle birlikte bütün proje departmanındaki insanları da çıkardılar. Yönetici de dahil. (...) Sonra Ataşehir'de bir mimarlık ofisinde çalışmaya başladım. Oradan da freelance çalışmak için ayrıldım. İki ortak ortaklığını ayırdı. Sonra oradaki düzen bozuldu. Birdenbire müşterilerimiz diğer ortakla birlikte gittiği için iş kalmadı ve biz proje departmanını kapattık, şimdi ortaklığı bozuyoruz, dediler falan. Bunlar arka arkaya gelince yani artık hayatımı böyle birilerinin eline bırakıyor ve kariyerimle sanki birilerine oynatıyormuş gibi hissetmeye başladım açıkçası. O zaman benim elimde olsun yani yolumu ben çizeyim. (Merve, 35)

Merve'nin emek piyasasındaki olumsuzluklara daha fazla maruz kalması ve ücretli çalışan olduğu zamanlarda düşük maaşla çalışması mezun olduğu bölümle ilişkili olarak çalıştığı mimarlık sektörüyle ilişkilidir. Görüşülen beyaz yakalıların maaşları homojen bir görüntü sunmamaktadır. Bazı beyaz yakalıların esneklenen emek piyasası nedeniyle prekaryalaşma deneyimi yaşadıkları ücret açısından da mavi yakalılığa yaklaştığı görülmekte. Bazı sektörlerde ise terfi imkânı, tatmin edici maaş ve çeşitli yan hakların daha yaygın olduğu aşıkardır. Diğer yandan terfi imkanları daha fazla olan ve yüksek maaş imkânı sunan alanlarda çalışan beyaz yakalılar kendilerini geliştirmenin yüksek maaş ve terfi için önemli olduğunu düşünmektedir. Örneğin bilişim sektöründe çalışan Sedat kendini gerçekleştirme vurgusunu iş hayatındaki gelişim üzerinden anlatmıştır.

Yakıt yardımından özel emeklilik vesaire kadar her şeyim üzerimde var. Türkiye'nin geri kalanına göre aldığım eğitim, kendi tecrübelerim ve eğitimlerimin getirdiği kendi üzerimdeki kendini gerçekleştirebiliyor olma hissi benim bu müzakereleri daha rahat yapma şansı verdiğimi hissettiriyor. Ne kadar yükselirseniz bilgi konusunda, ne kadar gelişirseniz o kadar öne çıkarsınız. O yüzden şu an kendi yan haklarımı, kendi sigortamı kendi maaşımı konuşmak ve münazara etmek konusunda çok daha rahatım. (Sedat, 31)

Sedat'ın anlattığı gibi esnek emek piyasası koşullarındaki iş hayatında var olmak sürekli aktif olma, rekabetçilik ve çok fazla çalışma gibi bedelleri gerektirmektedir. Anlatılardan anlaşıldığı üzere kişiler kendi hayatlarının belirleyicisi olmak için yoğun çaba gösterirken hayatlarının kontrolünü ele almak günümüzün belirsizlik ve akışkanlık ortamında bitmek bilmeyen bir eylem haline gelmektedir. Bu durum katılımcıların sürekli olarak kendi biyografilerini düzenlemelerini, gözden geçirmelerini ve yeniden kurmalarını gerektirmektedir. Geç modernite dönüşümlere ve değişimlere kişilerin kendilerini adapte etmesini zorunlu kılmaktadır. Katılımcılar belirsizlik ortamında konumlarını korumak veya iyileştirmek için zamanlarının çoğunu kendilerini geliştirmeye ve daha fazla çalışmaya ayırmaktadır.

Siber güvenlik firmasında çalışıyorum ben. Gerçekten çok zor bir alan. Onun için de bir yandan siber güvenliği anlamaya çalışıyorum. İşte bir yandan da kendi işim marketing [pazarlama] tarafını anlamaya çalışıyorum. Onun için bayağı vaktimi ve zamanımı alıyor. Ama seviyorum yani böyle yeni bir şeyler öğrenmeyi, sevdiğim için çok da böyle hayıflanmıyorum aslında durumdan. Bir buçuk sene işsiz kaldığım zamanlar sürekli ben böyle bir şeyler okuyayım edeyim öğreneyim, bu havada olduğum için hayatımın bir parçası aslında. Ben boş zamanlarımda bile mesela geçen sene bir kursa katılmışım. (İpek, 28)

Kendimi daha fazla kanıtlamaya çalışıyorum, daha fazla elimden geleni daha fazla yapmaya çalışıyorum, daha fazla performans harcıyorum. Yani normalde 8 saat mesai yapmam gerekiyorsa ben 6 aydır 14 saat mesai yapıyorum. Ha, bunların yararı oluyor mu, bilmiyorum. Göreceğiz yani. Teşekkürün karın doyurmadığını bu ülkede iş hayatına başlayan herkes ikinci ayında anlıyor zaten. Yani göreceğiz, ben de çalışıyorum sonuçta bir şeyleri başarabilmek için ama ne kadar sürer, ne kadar süre boyunca bu böyle olur hiçbir fikrim yok. (Fırat, 34)

Dünyada kaynaklar sınırlı o yüzden birbirimizi alt etmek zorundayız. Bir yarışın içindeyiz ve egale etmemiz gerekiyor rakipleri. Ama bunu başarımla yapıyorum. Bu denizde bir balıksam hızlı yüzen bir balık olmalıyım diyorum, kendimi geliştiriyorum. (Tarik, 36)

Kişilerin biyografilerini düşünömsel olarak inşa etme girişimi geleceği de riskler ve yeni bilgiler ışığında gözetmelerini kapsamaktadır. Görüşmecilerin büyük çoğunluğunun belirsizlik ve güvencesizlik koşullarına karşı çeşitli önlemler almaya çalıştıkları görölmüştür. Anlatılardan bu önlemlerin sorumluluklarının da bireysel

olarak üstlenilmekte olduğu görülebilmektedir. Örneğin beyaz yakalıların çoğunluğu için eğitimler, sertifikalar ve yüksek öğrenim gibi mesleki gelişim konuları kariyerlerinde öne çıkmak için büyük öneme sahiptir. İşsizlik sorunu kişinin sorumlu olduğu bir konu haline gelirken bunu önlemek için yapılacak olan harcamalar da kişinin sorumluluğuna yüklenir hale gelmiştir. Çalışanın gelişimine yönelik yatırım yapmaktan işyerlerinin kaçınması Standing'in (2014) belirttiği gibi prekaryalaşmanın bir özelliği olarak ortaya çıkmaktadır.

Attığım adımlar hep bir sonraki gün hep yetersiz oluyor. Aslında ben master'ımı yaptım ama işte bizim işimizde sürekli dinamik olmak lazım kariyer için. MBA [işletme masterı] yapmak istiyorum. Zamanında MBA'e iki üniversiteden kabul aldım ama 40000 lira 30000 lira para istiyorlar. Yani o parayı ayırmak artık birçok şeyden tekrar fedakârlık yapmak benim için, ayıramadım. Şimdi mesela onu yapmak istiyorum ve yapamıyorum, daha da yapılmaz hale geliyor. Bunu yapmak için şirkete diyorum ki, bunun parasını öde, maaşımdan kes, yapmıyor. Diyor, 'yarın öbür gün çıkar gidersen, bir garantisi yok ki', diyor, yani '5 sene burada çalışacak mısın'. Çok güzel sertifika programları var yurtdışındaki üniversitelerden, Harvard'dan vs. bir sürü online şeyler, sınıflar var sertifika alabileceğin, eğitim programları. 1500 dolar mesela. Bunların hepsi para. İndirim istedim, şirkete dedim, işte konuşun, indirim yaptırın, kurumsal kimliğinizi kullanın, yapmadılar. Kredi çekmem lazım, fedakârlık yapmam lazım, onu da yapmıyorum, yapamıyorum. Zaten halihazırda ödediğim bir kredim var, bir şey yapamıyorum. (Pınar, 38)

Görüşmecilere hayat koşullarını iyileştirmek için neler yaptıkları sorulduğunda mesleki anlamda kendini geliştirmek, ek iş almak, daha yüksek gelir elde edebilecekleri alanlara yönelmek, daha yüksek maaş veya terfi edebilecekleri şirketlere geçmek gibi işle ilgili yanıtlar yanında farklı gelir arayışlarına yönelik yanıtlar da verilmiştir. Kripto para piyasasına yatırım yapmak bazı katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Kripto para piyasasının beyaz yakalılar arasındaki popülerliğinin giderek yaygınlaşabileceği de göz önünde tutulmalıdır.

Bir ay sonra ne olacağını bilmek hep rahatlatıyor beni ya da bir sene sonra ne olacağı konusunda fikir sahibi olmak ama yani garantiyi sağlayabilmemiz de pek mümkün değil. Şu anda iki tane işte çalışıyorum bu benim için bir garanti. Bir tanesi olmazsa atıyorum, bir tanesi beni işten çıkarırsa en azından yedek bir tane işim olmuş olacak. Bu belki bir güvenlik yönü olabilir. (Onur, 36)

Kariyer, meslek anlamında kendimi geliştirmem gerekiyor. Alttan bir yeni mezun dalgası geliyor. Yenilikler konusunda onlarla rekabet edebilmek için günde ben bir iki saat fazla çalışıyorum, sırf dokümantasyon, okuma ya da online eğitim babında (...) İşte bu bahsettiğim eğitimlere kendi zamanımdan vakit veriyorum ki bir sonraki stepte daha iyi bir iş bulayım ya da yurtdışı imkanlarını değerlendirebileyim diye. Onun dışında pandemi döneminde ona biraz dikkat ettim, evde yemek yani aldığım ürünün malzemenin en kalitelisini

en organiğini alma gibi bir yıllık bir motivasyonum oldu. Şu anda eskisi gibi olmasa da pozitif etkilerini de gördüm. (Batu, 33)

Ben freelance işler yapıyordum. Hayat kalitemi düşürüyordu çünkü. Çok fazla çalışıyordum. Bütün gün çalışıyordum artık nefes alamıyordum, dedim benim freelance’i hayatımdan çıkarmam lazım. Dedim, bana pasif gelir lazım. Bir şekilde akması lazım. Veri madenciliğine yatırım yaptım. Ondan önce bir ara Youtube’a girdim. Orda da kanalım vardı. (Tarık, 36)

Katılımcıların biri hariç pandemi süreciyle birlikte evden çalışmaktaydı. Evden çalışmanın yarattığı etkiler “evle ilişkileri ve evin değişen anlamları” bölümünde detaylı aktarılacaktır ancak burada da evden çalışmanın bireyselleşmeyle ilişkisine değinmek yerinde olacaktır. Uzaktan çalışma Beck’in (2011) belirtmiş olduğu gibi bireyselleşmeye bağlı iki özgürleşme odağını görünür kılmıştır. Bunlar çalışma saatlerinin esnekleşmesi ve iş yerinin desantralizasyonudur. Katılımcıların evden çalışma hakkında görüşleri ortaklaşmamaktadır. Evden çalışmanın olumlu yanlarını daha fazla hisseden katılımcılar, olumsuz yanlarını daha fazla hisseden katılımcılar hem olumlu hem olumsuz yanlarını eşit oranda hisseden katılımcılar bulunmaktadır. Çalışma biçimine bağlı gelişen bu tip bireyselleşmeler çalışma koşullarına bağlı olarak eşitsizlikler yaratmaktadır. Uzaktan çalışmak internet erişimi olan herhangi bir yerden çalışmak anlamındadır. Katılımcıların birçoğu kafeleri de çalışma mekânı olarak kullandıklarını aktarmışlardır. Zaman zaman memleketlerine gidip çalışmalarını oradan yürüttüklerini anlatan katılımcılar mevcuttur. İşin dijitalleşmesi ve internet erişimi olan her yerden çalışılabilmesiyle günümüzde çalışanların bir yerde uzun süre ikamet etmesi gerekmemektedir. Bu durum emek piyasasındaki bireyselleşmenin yer bağlılığına bir etkisini göstermektedir. Ancak her çalışan farklı çalışma koşullarına sahip olduğu için emek piyasasında bu tip farklılıklar ofise veya fabrikaya giden çalışanlar ya da evden çalışmayla birlikte iş yükü daha fazlalaşanlar ile özgürleşen çalışanlar arasındaki eşitsizlikleri de beraberinde getirmektedir.

Anlatıların büyük çoğunluğu iş ve paranın hayatın her alanını ele geçirmekte olduğunu göstermektedir. Beck’in (2011) ifade ettiği gibi çalışma sürelerinin uzayarak esnemesi ve örgütlenememe nedeniyle bunun normalleşmesi bireyselleşmenin olumsuzlukları olarak öne çıkmaktadır. Boş vakitlerin iş veya çeşitli yatırım araçlarının takip edilerek doldurulmasını bireyciliğin toplumsal hayatın önüne geçmesine neden olabilecek bir endişe unsuru olarak görmek mümkündür. Ayrıca bazı katılımcılar yoğun iş hayatı nedeniyle arkadaşlarına yeterince vakit ayıramadıklarını, mahalle etkinliklerine katılmadıklarını veya kent sorunlarına karşı aktif olarak adım atmadıklarını ifade

etmiştir. Bu anlatılar sonucunda iş hayatı bireyselleşirken, kişilerin de daha fazla bireyselleştiklerini söylemek mümkündür.

5.2.4. Sınıf Kültüründen Hayat Tarzlarına

Çalışanlar arasındaki iş birliğinin zayıflamış olması, örgütlenip sendikalaşmamaları iş güvencelerini savunmak konusunda inisiyatif kendilerinin üstlenmeleri suretiyle emeğin bireyselleşmesiyle sonuçlanır. Bireyselleşen çalışanın, sınıfsal aidiyet hissi kuramadığı için bireyselleşme teorilerine göre sınıf bilinci ve kültürü de zayıflar. Görüşmecilerden sadece bir tanesi üretim araçlarına sahip olmadığının farkında olduğunu belirterek üretim biçimi açısından sınıf bilincine sahip olduğunu göstermiştir. Görüşmecilere yöneltilen “kendinizi hangi sınıfa dahil görüyorsunuz” sorusu çoğu zaman anlaşılammıştır. Bu nedenle soru daha sonra “kendinizi orta sınıfa dahil görüyor musunuz” olarak sorulmuştur. On görüşmeci kendini orta sınıf, bir kişi alt orta sınıf, iki kişi alt sınıfa dahil görürken dört görüşmeci kendini bir sınıf içinde konumlandıramadığını belirtmiştir. Bazı katılımcılar hangi sınıfta olduklarını bilmediklerini, bazıları da sınıflara inanmadıklarını belirtmiştir. Sınıf katılımcılar tarafından daha çok gelir seviyesi olarak anlaşılmaktadır. Bazı görüşmecilerin gelir seviyesine bakışı da öznelidir. Örneğin asgari ücretin yaklaşık dört katı aylık maaşı olan iki görüşmeci kendilerini alt sınıf olarak tanımlamıştır.

Bireyselleşmeyle birlikte ortak sınıf kültürlerinin eridiği tezinin sınanması için “orta sınıf kültürünü veya hayat tarzını yansıttığınızı düşünüyor musunuz” sorusu sorulmuştur. Bu soru üzerine bazı katılımcılar tüketim alışkanlıklarının orta sınıf kültürünü yansıtmadığını belirterek kendilerini ayrı yere koyarak özgünlüklerini vurgulamıştır. Kendini orta sınıfa dahil görüp orta sınıf kültürünü yansıtmadığını düşünen görüşmeciler bulunmaktadır.

Daha kültürlü olduğumu düşünüyorum açıkçası. Daha açık yani maddi olarak orta sınıfta bir insan olduğumu düşünüyorum ama hani bakış açısı olarak kesinlikle Türkiye'de kalan daha aydın, daha böyle geniş açıdan bakabilen insanlardan olduğumu düşünüyorum ben. (Berna, 37)

Yani geneli yansıttığımı düşünmüyorum. Gelir anlamında orta sınıfa ait görsem de bu geliri değerlendirme, bakış açısı vesaire anlamında çok daha orta sınıfın genelinden ayrışan bir şeyim var. Yani benim için biraz gelen ve giden bir şey gibi kazandığım para. Onu biriktirmek ya da harcamalarımı bu şekilde gözden geçirmek gibi dertlerim açıkçası çok olmuyor. Dolayısıyla tüketim bakış açısından bakarsak biraz daha farklı davranıyor olabilirim sınıftaki diğer insanlardan. (Zeynep, 30)

Bazı görüşmeciler de orta sınıf kültürü ve orta sınıf hayat tarzını bilmediklerini veya sınıflara inanmadıklarını ifade etmiştir. Tufan'a kendisini orta sınıfa dahil görüp görmediği sorulduğunda şu şekilde yanıt vermiştir.

Alabileceğimi alabiliyorum ama her istediğini alabilen bir insan değilim ama hayat standardımı devam ettiremeyecek kadar da yoksul değilim. O yüzden orta sınıf olarak görüyorum. Ama bir sınıfa dahil görmüyorum. Sınıf kavramına çok katılmıyorum. Herkes eşittir mantığında. (Tufan, 37)

Tufan'a orta sınıf kültürünü yansıttığını düşünüp düşünmediği sorulduğunda ise orta sınıf kültürünün tam olarak ne olduğunu bilmediğini belirtmiştir. Tufan sınıf olgusunu alım gücü ve gelir durumu ile ilişkilendirmiştir.

Ben orta sınıf kültürünün ne olduğunu tam bilmiyorum. Ekonomik açıdan baktım olaya. İnsanlar sonuçta herkes ayrı bir dünya diye bakıyorum. (Tufan, 37)

Az sayıda görüşmeci doğrudan orta sınıf kültürünü yansıttığını belirtirken görüşmecilerin çoğunluğu bu soruya net cevap verememiştir. Kısmen orta sınıf kültürünü yansıttıklarını veya orta sınıf içinde bir kesimi yansıttıklarını belirten görüşmeciler mevcuttur. Görüşmecilerin yarısı orta sınıf kültürünü yansıtmadıklarını, orta sınıf kültürünü bilmediklerini ya da sınıflara inanmadıklarını düşünmektedir. Bu sonuçlar bireyselleşmenin sınıf bilinci, kültürü ve aidiyetlerine etkisini net şekilde göstermektedir. Sınıfları homojenize edecek karakteristik ortak davranış ve tüketim alışkanlıklarının değişerek sınıf içinde farklılıklar ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bulgu bireyselleşme teorileriyle uyumlu görünmektedir.

Evet [orta sınıf] görüyorum. Orta sınıfın bir kısmı böyle yaşıyor, bir kısmı da başka türlü, daha muhafazakâr, belki daha dindar. (Ayşe, 36)

Dışarı çıkınca yapılanlar en azından az çok benzer. Kimisi daha lüks mekân tercih ediyor, Boğaz kenarında, işte kimisi Kadıköy'de daha orta-lüks bir yer tercih ediyor. Yine genel olarak arkadaşlarımdan bildiğim, duyduğum bir sosyalleşme boyutu var. Bir spor boyutu var, işte doğaya, parka çimene bir ilgi durumu var. Ritüellerimiz uyuyor ancak genel olarak orta sınıf. (Batu, 33)

Genel olarak bakıldığında görüşmeciler orta sınıf kültürünü bir bütün olarak algılamak yerine orta sınıf içindeki farklılıkları gözetme ve kendilerini o farklılıklar içinde konumlandırma eğilimindedir. Bu farklılıklar çoğunlukla hayat tarzlarıyla ilişkilidir. Sınıf kültürüne bakışları hayat tarzlarına dair ipuçlarını da gözler önüne sermektedir. Örneğin daha önce bir plaza çalışanı olan Berna, kendini bir "plaza insanı" olarak görüp görmediği sorusu üzerine şu yanıtı vermiştir.

Ben plaza insanın duyguları ve insaniyeti olan versiyonuyum. Yani otomatikler plaza insanları. Yani plaza insanının belli bir giyim tarzı olmalı. Ondandır sonra belli bir sosyal statüsü olmalı. Starbucks kahvesi olmalı, elinde sigarası olmalı, ondan sonra yemek yediği belli şeyleri olmalı. Kullandığı bir çanta olmalı, kulağında bir telefon olmalı. Ondandır sonra ev, iş, ev, para kazan, dışarıda yemek ye ondan sonra para kazan, bilmem ne oteline git. Gittiği otel var, yaptığı tatil var. Yani ben o plazada o adamın yaptığı işi yapıp, daha ‘a kamp mı var, kampa gidelim, doğa yürüyüşü mü var, doğa yürüyüşüne gidelim’... Plaza adamı işte Uludağ'a kaymaya giderken ben Sultanpınar Yaylası'na trekkinge gitmeyi tercih eden kısmıyım diye düşünüyorum. (Berna, 37)

“Kendini bir sınıfa ait görüyor musun” diye sorulduğunda “beyaz yakalı” yanıtını veren İrem'e cevabı üzerine beyaz yaka kültürünü yansıttığını düşünüp düşünmediği sorulmuştur. İrem, beyaz yakalıların hayat tarzını benimsediğini ancak kişilik olarak farklılaştığını ifade etmiştir. Sınıf davranışında farklılıkların ve otantikliğin ortaya konması Méndez'in (2008) çalışmasıyla uyumlu bir sonuç vermiştir.

Beyaz yaka kültüründen kasıt gidip Starbucks'ta kahve almak falansa evet, Starbucks'tan kahve almayı seviyorum. Yani yıllardır o ortamda olduğum için onlara benzemişim herhalde. Bazıları anasının karnından böyle doğmuş gibi çıkıyor ve ben çok politik değilimdir, daha transparanımdır. Beyaz yakalılar daha politiktir, daha mesafeliler. Yani ben insanlara samimi davranırım, çok bir şeylerin arkasına sığınıp bir şeylerin arkasından davranan bir insan değilim açıkçası. Dolayısıyla beyaz yaka mıyım bilmiyorum ama oraya doğru evriliyor muyum zamanla göreceğiz. O yüzden kendimi bir yere çok fazla ait hissedemiyorum. (İrem, 37)

Bazı katılımcılar kendilerinin üst-orta sınıfa dahil olduklarını belirterek tüketim davranışlarının orta sınıf içindeki konumuna işaret etmiştir. Kültürel tüketime yapılan vurgu başlıca ayırıcı faktördür. Kültürel ve sembolik sermaye beklentisinin yeni orta sınıf alışkanlıklarını halen belirlediğini söylemek mümkündür. Bu durum bireyselleşme içinde hayat tarzlarının gelenekselleşebildiğini, kalıplaşabildiğini gösterir. Ortak bir sınıf kültürü artık var olmasa da bir sınıf içinde ortaklaşan hayat tarzlarının mevcudiyeti anlamına gelmektedir bu durum.

Üst orta sınıf görüyorum çünkü bu önceliklerine de bağlı bir şey. Parayı nereye harcadığınla da alakalı. Ben mesela yurtdışı tatil yapan bir insanım, bu bence bu lüks bir şey Türkiye'deki insanlara göre. Şu anda Euro patladı, artık yapabilir miyim, bilmiyorum. Daha pandemiye kadar yapıyordum. Çünkü ben ona öncelik veriyordum. Başka şey almıyordum mesela, marka bir şey almıyordum ama yurtdışına tatile gidiyordum. (Deniz, 35)

Üst orta sınıfinkini belki. Çünkü daha çok operaya gitmeyi seven bir insanım, o tür durumlarda bulundum. Orta sınıf benim gözümde, daha çok böyle, bu tür öncelikleri olmayanlar, sanat, kültür önceliklerinden ziyade kendi *offspring*lerine [soylarına], kendi çocuklarına öncelik verip hayatı onlar

yaşasınlar diye önceleyen bir yer gibi geliyor. Kendimi üst-orta sınıf olarak tanımlayarak ne orta ne de üst sınıfa dahil bir alan yaratmış oluyorum. (Sedat, 31)

Sınıf kültürü yerine hayat tarzının öne çıkması bedeni ve özbakımı da öncelikli hale getirmiştir. Bireyselleşmiş dünyada hayatta başarılı olmak aynı zamanda zinde bir beden ve zinde bir zihni zorunlu kılmaktadır. Çok çalışmanın, çabalamanın sonucunda oluşan bedensel ve zihinsel yorgunluktan kurtulmak için katılımcılar bedenlerini güçlü kılmanın farklı yollarını aramaktadır. Sağlıklı beslenme, spor, yoga-meditasyon gibi cevaplar kendini gerçekleştirmeye çalışan bedenin hayat tarzları ile ilişkisini göstermektedir. Bazı katılımcılar, hayat standardındaki iyileşmeyi bedensel iyileşmeyle bütün olarak düşünmektedirler.

Bence ek iş bulmak ya da işte farklı gelir kaynakları yaratmak hayat standardını iyileştirecek şeylerden birisi. Hayat standardı tabii ki sadece gelirini arttırmakla ilgili değil, bedensel, ruhsal ve fiziksel olarak aslında daha iyi bir iyilik haline ulaştırmak demek kendini. Kundalini yogaya başlarsam bunu yapabilirim işte. (Ozan, 33)

Özbakım yöntemleri için iki faktörün belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilkinin güncel emek piyasasının beden ve zihin üzerindeki negatif etkileri diğerinin de toplumsal konumu göstermede yardımcı olacak olan sembolik anlamlar olduğu söylenebilir. Ayrıca neoliberalizm etkisinde şekillenen kültürün etkileri de özbakım yöntemlerinde gözlemlenmektedir.

Yaşam kalitemi yükseltmek için sağlıklı besleniyorum, sağlıklı şeyler yiyorum. Hani kola bile içmiyorum, alkol kullanmıyorum, çok nadir arkadaş ortamında iken belki bir kadeh. Spor yapmaya çalışıyorum. Onun dışında uyku düzenime dikkat ediyorum. Onun önemli olduğunu düşünüyorum. Çeşitli besin takviyeleri, vitamin tarzında şeyler kullanıyorum. Genelde sağlığıma dikkat ediyorum. Stresle ilgili de şöyle, mesela bazı meditasyon videoları var, Youtube'da bulduğum. Onları açarak günün sonunda onları dinleyerek rahatlamaya çalışıyorum. (Tufan, 37)

Yaptığım aslında en önemli şey soframa gelen yiyeceklerin kalitesinden emin olmak. Çünkü bunları yiyoruz ve bizim kendi yapı taşlarımıza dönüşüyorlar. Dolayısıyla yediğim kadar kaliteliyim. İkincisi mümkün mertebeye stresi yönetebilmeyi deniyorum. Stresten kaçmak mümkün değil. Hele ki iş hayatında ama stresi yönetebildiğin müddetçe vücudunda daha az kanser hücreleri oluşacağına inanıyorum. Bir sonraki de aslında kendime bakmak için fiziki olarak eskiden spora gidebiliyordum, artık zamanım yok, gidemiyorum ama daha sağlıklı olmak için en azından kalp damar sağlığı için ve karaciğer sağlığı için spora da gidiyordum açıkçası. En azından haftada iki gün. (Sedat, 31)

Giddens'in (2010) belirttiği gibi kendini gerçekleştirme edimi bedeni önemli hale getirmektedir. Bedeni ve zihni güçlü kılmak için öne çıkan öz bakım yöntemleri yoga-meditasyon, sağlıklı beslenme ve spor olarak belirmektedir. Bu alışkanlıkların bir kısmının risklerin bireysel olarak gözetilmesiyle oluştuğu ve hayat tarzı uzmanlarından etkilendiği söylenebilmektedir. Anlatılar, bireyselleşme ve risk toplumunun mikro ölçekte etkilerini sunmaktadır. Ortaklaşan ve benzeşen cevaplar bu eylemlerin beyaz yakalılar için bir ortak davranış kalıbı haline geldiğini de göstermektedir. Ortaklaşan bu yanıtlar aynı zamanda hayat tarzlarına ait bazı davranışların simgesel anlamlara sahip olduğunu da göstermektedir. Yoga yapmak beyaz yakalılar için bir simgesel anlama sahip olmaya başlamış görünmektedir. Stresle başa çıkma ve rahatlama yöntemlerini anlamak için yaşam kalitenizi yükseltmek için neler yapıyorsunuz, kendinize nasıl özen gösteriyorsunuz" sorusu sorulmuştur. Bu soruya karşılık "yoga yapmak" cevabı çok sık tekrarlanmıştır. 12 kişi yoga veya meditasyon yaptığını belirtmiştir.

Bir süredir yoga yapıyorum, bana iyi hissettiriyor. Yani sürekli hareketsiz bir şekilde masa başında çalıştığım için kendimi kötü hissetmeye başladım ve bu hareketsizlikten sonra bana sağlık problemleriyle geri dönebilir mi gibi bir motivasyonla aslında girdim ama sonra yoga hem bedenem hem de zihnim bana kendimi iyi hissettirmeye başladı açıkçası. (Merve, 35)

Sabah saat 6'da kalkıp meditasyon yapıyorum. Namaz kılıyorum, bazen akşamları yürüyüş yapıyorum. Onun haricinde gün içinde öğlen arasında bizim hastanenin o yeşil bahçesinde yürüme yolu var, bayağı uzun. Orada parkurda yürüyorum. Ya da orada bir çay alıp böyle yine "Meditopya" diye bir uygulama var. Orada meditasyon yapıyorum. (Ayşe, 36)

Bu örnekte görüldüğü üzere geleneksel bir güvence ve rehber olan din, küreselleşmiş ve neoliberal kültürün yaygınlaştırdığı spiritüel yöntemlerle beraber hayat tarzına etki etmektedir. Hayat tarzlarının çeşitlenip çoğalmasının Ayşe'nin anlatısında bir örneği görülüyor. Görüşmelerde meditasyon ve yoganın bu denli öne çıkması şaşırtıcıdır. Ek iş olarak yoga eğitmenliği yapan Berna, yoga ve beden ilişkisi hakkında şunları anlatmıştır.

Meditasyon yapmak aslında zihnini biraz temizlemek. Ne yapıyorsun? Oradaki düşünceleri *label*lıyorsun [etiketlemek]. Evet, bu düşünce, bu düşünce, bu düşünce, bu düşünce, bu düşünce, bu düşünce. Çünkü sen oturduğun zaman, sessiz bir şekilde gözlerini kapattığında ve sadece nefese odaklandığında, eve gidince bunu yazacağım, akşam şunu yapacağım, işte arabamı bilmem neye götürmem lazım, evimde bilmem neresi akıyor yani bunlar sürekli geliyor. Onun içinde kaybolmamaya çalışmak için sürekli burada olman gerekiyor. Seni ana getirebilecek tek şey fiziksel olarak şu aldığın nefesi 'aldım bir', 'verdim bir'

saymak. Bu da zaten *mindfulness* [farkındalık] oluyor. E bunu yaptığın zaman aslında zihnini bu karmaşık düşünce ağından temizlemiş oluyorsun. Şimdi yogada biz bunu yaparken diyoruz ki, et de yememek lazım. Aslında sigara da içmemek lazım, aslında paketli gıda vs. tüketmemek. Tamam, zihnini temizliyorsun ama sen buradan sürekli kötü işte ne bileyim kızartmalı bilmem neli gıdalar, et vesaire yediğin zaman, temiz yemediğinde zaten bedenini de *purify* [arındırmak] edemiyorsun ki. O yüzden bu böyle bir sağlıklı yaşamı da ister istemez beraberinde getiriyor. Çünkü zihinsel hafifleme gerçekten bedensel hafifleme ile olan bir şey. İkisini birbirinden ayırmak mümkün değil zaten. Ben her zaman şunu söylüyorum, sadece terapi ile de hiçbir şeyi hayatımızda değiştiremeyiz. Bunu da fiziksel bir şeyle desteklemek gerekir. Çünkü ikisi bir işliyor. (Berna, 37)

Bedenin bu denli öne çıkması kişilerin kendi benlikleriyle fazla meşgul oldukları kadar bedenleriyle de meşgul olmaları anlamına gelmektedir. Bu davranışların temelde Elliott ve Lemert'in (2011) savunduğu gibi neoliberalizmin dayattığı bireyci kültürün yansımaları olduğunu söylemek mümkündür. İçer dönme, iç sesi dinleme ve içsel huzurla ilişkilendirilen yoganın fazlasıyla kendi odaklı olduğu açıktır. Neoliberalizm sağlık konusunu bireysel mesele haline getirerek toplumsal sağlık yerine rekabet için sağlık düşüncesini getirmiştir. Bu durum sağlığın bireycileşmesine yol açmaktadır. Sağlıklı beslenmenin maddi açıdan herkes için erişilebilir olmaması bir toplumsal eşitsizliği görünür kılmaktadır. Toplum sağlığını ilgilendiren besinlerin sağlıksızlaşmasının sorgulanması yerine sağlıklı beslenmeye yönelmek bireyciliğin hayat tarzları üzerindeki etkilerini sunmaktadır. Toplumsal sağlığın politik bir mesele olmasına karşıt olarak bireysel sağlığın önemli hale getirilmesi kişilerin kendileriyle daha fazla meşgul olması anlamındadır. Lasch (1984), yapısal bir değişime inancı kalmayan insanlar için önemli olanın kendi duygularını tanımak, yoga yapmak, sağlıklı beslenmek, fiziksel öz gelişim gibi konular olduğunu ve bu uğraşların siyasetten geri çekiliş anlamına geldiğini ifade etmektedir.

5.3. Bireyselleşme Bağlamında Beyaz Yakalı Yer Deneyim ve Duyguları

5.3.1. Yer Geçmişlerine Bağlı Deneyimleri

Bireyselleşmenin yer deneyimleri üzerindeki etkilerinin anlaşılması için görüşmecilerin yer geçmişleri dinlenmiştir. Modern öncesi toplumlarda bir topluluğa bağlı olmanın bir yere bağlı olmayı gerektirdiği varsayımıyla bireyselleşmenin yerden bağımsızlaştırıp bağımsızlaştırmadığının anlaşılması için yer geçmişlerinin birtakım veriler sunması beklenmiştir. Yer geçmişlerinin neden ve nasıl gerçekleştiği bu

ilişkilerin görülebilmesini mümkün kılabilir bir araçtır. İkinci olarak anlatıların yer geçmişlerinin düşünümsel doğrultuda ilerleyip ilerlemediğini de göstermesi beklenmektedir. Giddens'in (2010) belirttiği gibi bireyselleşme biyografik anlatıyı önemli hale getirir. Kişiler benlik gelişimlerini geçmişten geleceğe uzanan bir anlatı içinde, neden ve sonuçlarıyla tutarlı hale getirerek bir araya getirirler. Yer biyografileri bu nedenle biyografik anlatı içinde bireyselleşme-yer ilişkisinin en doğrudan görülebileceği alandır.

Görüşmecilerin çoğunun anlatısında İstanbul içinde veya ülke dışına taşınma hikayeleri bulunmaktadır. Büyüdüğü mahallede yaşamına devam sadece bir görüşmeci bulunmaktadır. İstanbul'a taşındıktan sonra hiç semt değiştirmemiş görüşmeci sayısı da yalnızca birdir. Anlatılarda yer geçmişlerinin düşünümsel ilerlediğini gösteren güçlü ifadeler bulunmaktadır. Ayrıca her bir görüşme bütün olarak ele alındığında doğup büyülen yerlerin onlar için bir kimlik anlatısı meydana getirmediği, kimliklerinde güçlü bir etkisi olmadığı görülmektedir. Yer, görüşmecilerin biyografilerini etkilememekte, katılımcılar kendi seçtikleri yerleri biyografilerine dahil etmektedirler. Yer seçimleri farklı nedenlere dayansa da karar verme süreçleri, seçimleri birtakım stratejiler, düşünümsel tepkiler içermektedir.

Görüşmecilerin çoğunluğu üniversite öğrenimi veya iş nedeniyle İstanbul'a yerleşmiştir. Üniversite eğitimi için İstanbul'a gelen katılımcılar geri dönmemiştir. Beck'in (2011) belirttiği gibi emek piyasasına giriş ve eğitim bireyselleşmenin en etkili iki belirleyenisidir. Anlatılardan aile, arkadaşlar ve görüşmecilerin içinde oldukları grupların yer seçimlerinde etkisinin düşük olduğu anlaşılmaktadır. Akrabalar ve komşuluk ilişkilerinin ise yer geçmişlerinde ve geçmişte yaşadıkları yerlere bağlılıklarında hiçbir etkisinin bulunmadığı anlaşılmıştır. Görüşmeciler yerlerini seçerken çoğunlukla bireysel karar almıştır. Taşınma nedenleri dönüm noktaları (evlilik, boşanma, vb.), kariyer (işe yakın yer seçme, başka ülkede iş bulma, yurtdışı eğitim), kentsel ve özelleşmiş hizmetlere erişim (ulaşım vb.), güven, riskler (depresyon, pandemi), hayat tarzı gibi temalarla ilişkili görünmektedir. Bunlar dışında ev sahibiyile anlaşamama ve kira artışı gibi konut sorunuyla ilişkili zorunlu taşınma nedenleri de bulunmaktadır. Temaların çoğunun bireysel veya konut problemi gibi sistemsel olan sorunlara bireysel çözüm getirmeye ilişkili nedenler olduğunu söylemek mümkündür.

Aileden ayrılma çoğu görüşmeci için şehir değişikliği nedeniyle gerçekleşmiş olsa da ailesi İstanbul'da yaşayan görüşmeciler de kendi hayatlarını tamamen veya kısmen idame ettirebilecek maddi gelire sahip olduğunda ayrılma eğiliminde olmuştur. Örneğin ailesi İstanbul'da yaşayan Didem aile yanından taşınmak isteme nedeninin kendi sorumluluğunu kendisinin almak istemesi olduğunu söylüyor. Ancak taşındığı yerin ailesine yakın olmasına dikkat etmiş. Bununla birlikte üç görüşmeci ailesiyle birlikte yaşamaktaydı. Aile ile yaşamak iki görüşmeci için istikrarsız maddi gelir veya düşük gelir nedeniyle bir zorunluluk olarak görülmekte.

Yani bu benim birinci tercihim değil. Ailemle ilişkilerim iyi, bir sıkıntım yok ama uzunca bir süredir kendi düzenim olması gerektiğini biliyorum. Ama bu bir sürü iş değişikliği vesaire... Tamam, ben düzenimi kurdum artık, işte kendi kiramı ödeyip buradan devam ederim gibi bir güvence altına giremedim hiçbir zaman. (Merve, 35)

Beyaz yakalılar arasında giderek artan işsizlik oranı veya düşük ücretler istikrarsızlık meydana getirerek maddi olarak kendi başına ayakta kalmalarının önünde engel oluşturmaktadır. Aileyle yaşamak bireyselleşme öncesi geleneksel topluluklarda kültürel ve sosyal bir durumken katılımcılar için doğrudan sistemsel ancak sorumluluğu birey tarafından yüklenen iktisadi bir nedene dayanmaktadır ve seçimle ilişkilidir. Ayrıca ailesiyle yaşayan görüşmecilerin bir kısmı ev işi yapmak zorunda olmamayı avantaj olarak belirtmiştir.

Diğer görüşmeci ise yalnız yaşamakla annesiyle yaşamak arasında olumlu ve olumsuz potansiyel sonuçları karşılaştırarak düşünümsel bir tercih sonucunda annesiyle birlikte yaşamaya karar vermiş. İpek, iş bulduğu için Brüksel'de üç sene yaşadıkdan sonra koronavirüs pandemisinin başlamasının ardından Türkiye'ye dönmüş. Brüksel'den döndükten sonra kendi isteğiyle annesiyle yaşamayı ise bireyselleşmenin yalnızlaştırmasıyla ilişkili görünmektedir.

Korona patlak verdi ve benim orada seçim yapmam gerekiyordu. Yani fedakârlık yapmam gerekiyordu. Hani orada ya işime devam edecektim ya da korona zamanında Türkiye'ye dönecektim. Bu çok değişik bir zamanda annemi yalnız bırakmak istemedim evde. (...) Annem ve ben ikimiz tek başımıza yaşıyoruz. Başka kimse yok hem bizim öyle çok bir akrabamız falan da yok, akrabalarımız Almanya'da, Avusturya'da falan. Onun için hem anneme karşı biraz sorumlu hissediyorum. Annemin birazcık yaşı var ve hani niye yalnız bırakayım yani. Evet, 28 yaşındayım ama niye ayrı evlerde olalım, ne gibi bir avantajı olacak? Birimize böyle destek veriyoruz bir de bana bir rahatsızlığı olmuyor annemin. Yani herhangi bir kısıtlama getirmiyor vesaire. (İpek, 28)

İpek, akrabaları uzakta yaşadığı için ilişkilerinin zayıf olduğunu söylemiş ve hem annesi hem kendi yalnız olduğu için annesiyle birlikte yaşadığını anlatmıştır. Bireyselleşme nedeniyle akrabalığın ve çekirdek ailenin çözülmesi en nihayetinde yalnızlık getirmektedir ve Beck'e (2011) göre aileleri bir arada tutan şey günümüzde yalnızlık korkusudur. İpek'in annesiyle yaşamasının daimî bir karar olmadığı, bu durumun değişebileceği anlatısındaki gelecekle ilgili planlarından ve aidiyet hakkındaki düşüncelerinden anlaşılmaktadır.

Fırat'ın yer geçmişinde ilk olarak evlilik etkili olmuştur. Evlenmelerinin ardından ailelerine yakın yaşamaları gerektiğini düşündükleri için, eşiyle birlikte çocukluğunun geçtiği Bakırköy'de, kendi ailesine yakın bir yerde yaşamaya başlamışlar. Evliliği sonlandıktan sonra iki yıl daha Bakırköy'de yalnız yaşayan Fırat için daha sonra iş yerine yakınlık daha önemli hale gelmiş ve Bakırköy'den taşınmış. Büyüdüğü yer olan Bakırköy'ü özlemediğini söyleyen Fırat'a boşandıktan sonra ailesine yakın olmak için mi Bakırköy'de yaşamaya devam ettiği sorulduğunda şu şekilde yanıtıyor.

Aileme yakın olmak benim için bir şey ifade etmiyor. İstedğim zaman arabayı falan alıyordum. Bakırköy'de çok ucuz oturuyordum. O benim için iyiydi. Şu an hala orada oturuyor olsaydım maksimum 1600 1700 lira kira veriyor olacaktım. Gerçekten ucuz oturuyordum orada, bir sıkıntı çıkmasaydı maddi olarak borçlarımı bile bitirmiştım. Çünkü bir sene içerisinde iki kere taşındığım zaman hayli bir masraf yapmış oluyorum. O da beni sıkıntıya soktu. (Fırat, 34)

Fırat'ın ev sahibiyle yaşadığı anlaşmazlık taşınmasına neden olmuş. İşine daha yakın olacağı düşüncesiyle Beşiktaş'a kız arkadaşının yanına taşınan Fırat düşünömsel karar alırken yakın çevresini bir yandan gözetmiştir. Ancak kız arkadaşının yurtdışına yerleşmesiyle şu anda yaşadığı yerde çok yalnız hissettiğini belirten Fırat için "yeniden yerleşme" mümkün görünmemektedir.

Ailelerinden uzakta yaşayan görüşmecilerin bir kısmı ailelerine yakın oturmak isteyebileceklerini ama özerkliklerini korumak istediklerini ve bunun için fazla içli dışlı olmak istemediklerini aktardılar. Aileyle mesafenin korunmak istenmesi bireyselliğin güçlenmesi için önemli görölmektedir. Bazı katılımcılar ailelerinden uzak olmanın kendilerini gerçekleştirmelerinde ve benliklerinin gelişmesinde önemli olduğunu ifade ettiler. Aileye yakın oturmak isteme nedenleri yeterince vakit geçirememeye bağlı özlem, aileleriyle ilgilenememeleri ve ev yemeği yiyememek gibi yuva sıcaklığıyla ilişkili konulardır. Bazı katılımcılar ise ailelerine yakın yaşamak istemediklerini ifade etmiştir. Sedat, aileden uzakta yaşamamanın tek başına mücadele

etme yeteneği kazandırarak kendini gerçekleştirmeye olanak tanıdığı için önemli olduğunu ve aileye yakın yaşamanın kişileri konfor alanına mahkm ettiğini ifade ederek bireyci bir bakış yansıtıyor.

Ben insanların kendi yetiştirildiği çevreden ne kadar uzaklaşıp da ne kadar kol desteksiz yzebildiğini gördüklerinde ancak kendini gerçekleştirebileceklerini düşünüyorum ve aile ile yaşamak yani devamlı amaşını yıkayan biri, yemeğini yapan birisi, temizleyen birisi ya da senin tanıdığım *comfort zone* 'undan [konfor alanı] hiç çıkmadığım bir ortamda ne kadar gelişebilirsin. Seni ne kadar hayat zorlayabilir yani? Asla a kalmayacağını biliyorsun çünkü evde yemek pişiyor, asla elektrik kesilmeyecek asla ne bileyim hayatın zorluklarıyla karşılaşmayacaksın. Aynı semtte olmak da bunla aynı Şey. Yani elini tutabileceğin yerde ailenin olması bence bu gelişim konusunda insanı sınırlayan bir durum. (Sedat, 31).

Aileyle yaşamak çok tercih edilmese de bir düzen oluşturma aşamasında bir destek imkânı sunabilmektedir. Bazı katılımcılar bir düzen oluşturma aşamasında, işsizlik durumlarında veya çeşitli karar verme aşamalarında aile fertleriyle veya akrabalarının yanında geçici olarak yaşadıklarını belirtmiştir. Bazı görüşmeciler de ilk olarak kardeşleriyle aynı evde yaşamış ve daha sonra maddi imkanları geliştikçe tek başlarına yaşamaya başlamışlardır.

26 yaşımda ailemle artık yapamadığımı hissettim. Ailemle konuştum. Yenibosna'da bir ev bulmuştum, 600 liraydı. Sonra abim de benimle beraber çıkmak istedi. Birlikte çıkalım daha iyi bir yer olsun, dedi. Zaten sen bana karışmazsın ben de sana, dedi. Yeşilköy'de eve çıktık. Yaklaşık 32 yaşıma kadar abimle beraber yaşadık. İlk beş sene Yeşilköy'de. Sonra baktım ki abimle yaşamayı kaldıramadığımı fark ettim. Ayrılınca Sarıyer'e geçtim. (Tarık, 36)

İş değişikliği sebebiyle İstanbul'a geldim. İstanbul'da Kozyatağı'nda yaşadım üç sene, şirketime yakındı ve bir ev arkadaşım vardı. Sonra yurtdışına gittim. Bir sene Türkiye'de değildim. Döndüğümde evli ablamla, onun evinde yaşadım. Bir buçuk sene. Çünkü tekrar yurtdışına gitmek istiyordum. Her Şey çok belirsizdi, tekrar eve çıkmak ve masraf yapmak istemedim. Sonrasında tekrar yurtdışına gidemeyeceğim kesinleşince kendime bir ev açtım. (Pınar, 38)

Pınar'ın eğitim amaçlı yurtdışına gitmesi ve döndükten sonra kalıcı olarak yurtdışına yerleşmek için çalışmalar yapması bir geçiş aşaması yaratmıştır. Özgür seçim yaparken bir belirsizlik sürecinin olması, ev kirası için bir masraf kaleminin olmamasını istemesi bu süreçte kalacak yer ihtiyacı doğurmuştur. Daha önce bahsedildiği gibi risk almak için maddi bir güvence beklentisi olduğu gibi aileden gelen bu destek bazen barınma için de gerekebilmektedir. Dşnmsel kararlar ve dönüşümler destek gerektiren geçiş aşamaları meydana getirmektedir.

Bazı anlatılardan beyaz yakalıların iş yoğunlukları ve bazı gelenekselleşmiş hayat tarzları nedeniyle aileleriyle daha az görüşebildikleri anlaşılmaktadır. İki görüşmeci pandemi sürecinde evden çalışma imkanının doğmasıyla ailelerinin yanına gittiklerini ve oradan çalıştıklarını anlatmıştır. Deniz'in, anne ve babasının yaşlandığını hissetmesi nedeniyle daha fazla vakit geçirememenin getirdiği bir üzüntü yaşadığı anlaşılmaktadır. Yarattığı yeni görüşme fırsatları nedeniyle ailesine yakın yaşamak istemediğini belirtmiştir.

Şu anda istemezdim ama çocuğum olsaydı isterdim. Çünkü desteğe ihtiyacım olacak. Şu anda istemememin sebebini de şöyle anlatabilirim. Mesela İstanbul'a taşındım, işim çok yoğun olduğu için genelde iş için de Ankara'ya geliyorum. İş için Ankara'ya geldiğim zaman ailemi görüyorum. Şimdi, o kadar yoğun çalışıyoruz ki artık insanlar bayramlarda da tatile gitmeye başladı. Ben çok uzun süredir bayramda ailemin yanına gelmemişim onu fark ettim. Hem bu şuna vesile oldu, artık bayramda gerçekten tatil beldeleri inanılmaz yoğun. Mesela bir bayramda ailemi görmeye gittim, Ankara'ya gittim, pandemide çok fazla gittim. Özellikle anne baba yaşlanınca bunu fark ediyorsunuz, benim annem 66 yaşında, babam 67 yaşında, eskisi kadar genç değiller ve kayıp korkusu yaşamaya başlıyorsunuz. Belli bir şeyden sonra daha fazla vakit geçirmek istiyorsunuz. Hastalıklar başlayınca vesaire falan. Ama ben şu anda neden istemezdim çünkü benden beklenti fazla olurdu. Şimdi ailemlle yakın yaşayınca onların beklentisini karşılayamazdım, öyle söyleyeyim. Yani uzak olunca görememek rasyonel oluyor. Yakın olup eğer vakit ayıramazsanız o üzüntü yaratabilir. (Deniz, 35)

Deniz'in ayrıca çocuğu olsaydı ailesine yakın olmak istemesi kurumsal bireyciliğin ülkemizde bazı konularda yeterince işlemediğini göstermektedir. Ülkemizde küçük çocuk sahibi çalışan kadınların annelerinden destek alması yaygın bir davranıştır. Kreşlerin yaygın olmaması ve çocuğun yalnızca annenin sorumluluğunda görüldüğü toplumsal cinsiyet rolleri anneanneyi halen önemli bir figür kılmaktadır.

Görüşmelerden gelir durumu arttıkça yalnız yaşama eğilimin arttığı anlaşılmaktadır. Ailesiyle yaşayan üç görüşmeci dışındaki görüşmecilerden biri geçici olarak kardeşiyle diğerleriyle yalnız yaşamaktaydı. Tek yaşayan Zeynep, en çok özlediği yer olarak anlattığı ve *community house* olarak tanımladığı bir ev deneyimi yaşadktan sonra tek yaşamaya başlamıştır. Evde yaşayan gruptaki bazı kişilerin yer değiştirmesi, şehirden ayrılmaları bu evin dağılmasına neden olmuş.

Bir aile gibiydi yani hayat nasıl paylaşılırın güzel bir pratiğiydi. Oldukça o zamanlar genç, daha da küçük yaşlarda olmamıza ve kısıtlı gelirlerimiz, hatta kimimizin hiç geliri olmamasına rağmen. Yani kolektif bir deneyimdi diye tanımlamamın sebebi o. Yani evin ana karakterleri üç kişi olsak da, üç artı bir gibi de düşünebiliriz, onun dışında gelen giden, bize katılan, zaman zaman

hayatımıza giren çıkan insanlar da hep o evde her zaman çok *wellcome* edilirdi. Yani hiç bu tarz sorunlar yaşamazdık. (...) Evin ayrılma sebepleri İstanbul dışına taşınmalarıydı. Aslında ben de o noktadan sonra paylaşımlı ev deneyimini birazcık daha zirvede bırakmak istedim. Aslında başka bir şeye açık değildim yani birazcık artık kendi başına yaşayabilecek gelir seviyesine de yaklaşmıştım. Dolayısıyla ben oradan sonra tek başıma eskiden de erkek arkadaşımın yaşadığı bu Selimiye civarına tekrar döndüm. (Zeynep, 30)

En fazla taşınma nedeni olan iş değişikliğinin konut hareketliliğine yansımalarına bakıldığında 17 görüşmecinin 6'sı iş nedeniyle İstanbul içinde taşındığı, iki görüşmecinin ülke dışına taşındığı görülmektedir. İşe yakınlık katılımcılar için farklı mesafelere karşılık gelmekte, bazen iş yeriyle aynı yakada yaşamak olarak görülebilmektedir. İşe yakınlığı önemsemeyen görüşmeciler de ulaşım ağlarına erişilebilirliği ve merkezi konumu önemsemektedir. Kent içinde iş nedeniyle taşınanların eski yerlerinden ayrıldıkları için üzüldüklerini gösteren bir anlatı yer almamakta. Bazı katılımcılar sık sık iş değiştirmeyi günümüzün bir gerçeği olarak gördükleri için iş nedeniyle taşınma fikrini artık mantıklı bulmadıklarını belirtmiştir. Ayrıca daha önce iş nedeniyle taşınmış olsalar da şu anda yaşadıkları muhiti seçme nedenleri arasında işe yakınlık çok etkili değildir. Bu nedenle iş değiştirmenin konut hareketliliğine etkisinin çok fazla olmadığı, evden çalışma imkanlarının artması ve ulaşım imkanlarının gelişmesiyle bu etkinin giderek azalacağı söylenebilir.

Emek piyasasına bağlı 'fırsat'larınsa yer değiştirmeler için önemli bir etmen olduğu anlaşılmakta. İpek'in yurtdışına yerleşme kararı almasının temel nedeni kariyer olarak görünmektedir ve yerin kendisi seçiminde öncelikli olmamıştır. Bu tip bir seçimin yer kimliği ile ilişkili bir seçim olmamasından dolayı yere karşı bir bağlılık gelişmemiş olduğunu görmekteyiz.

Özellikle Brüksel'de yaşamak istiyorum, orada çalışmak istiyorum, diyerek gitmedim. Üniversiteden mezun olur olmaz bir tane iş fırsatı buldum ve Brüksel'e gittim ama çok bayıldım mı diye sor, bayılmadım. (İpek, 28)

En fazla yer değişikliği yapmış görüşmeci olan Tufan'ın yer değiştirmelerinin çoğunluğu kariyer nedeniyle gerçekleşmiş. Üniversite eğitimi nedeniyle Ankara'ya yerleşen Tufan, üniversite öğrenimini Ankara'da tamamladıktan sonra iş olanaklarının fazla olması nedeniyle İstanbul'a geri dönmüş ve ardından kariyeri için daha iyi bir fırsat bulunduğu için Ankara'dan gelen bir iş teklifi üzerine yeniden Ankara'ya taşınmış. Daha sonra yüksek lisans eğitimi için İspanya'ya giden Tufan eğitiminin ardından

yeniden Türkiye'ye döner. Şans olarak tanımladığı Green Card almaya hak kazanması üzerine Amerika Birleşik Devletleri'ne yerleşir.

Kimseyi tanımıyorum, birkaç arkadaşla sorarak araştırarak San Diego Kaliforniya'ya taşındım ilk kez ve oranın biraz daha sakin, yaşaması daha kolay olduğunu söylediler. Orada da yaklaşık iki sene yaşadım. Tabii iş olanakları kısıtlı olduğu için tam istediğim gibi bir iş bulamadım. O nedenle de New York'a taşınma kararı aldım orada yaşarken. Tabii New York'ta çok iş olanağı var ama aynı zamanda çok rekabetçi çünkü bir sürü idealist insanın taşındığı bir şehir. İş bulma şansının daha yüksek olduğunu düşünerek oraya gittim ki doğru yapmışım. Sonuçta orada kısa bir süre içerisinde bir işyerinde çalışmaya başladım ve sonra istediğim bir reklam ajansında işe başladım. Bu açıdan da kariyerime önemli bir katkısı olduğunu düşünüyorum. Tabii oradaki yaşam bana çok şey kattı, ayakları üstünde durmayı öğreniyor insan. İşte farklı ülkelerden bir sürü insan, senin gibi farklı yerlerden gelmiş insanlarla iletişim kuruyorsun. Çok şey öğretiyor ama bir yandan da yorucu bir şehir. Çünkü sürekli bir mücadele halindesin. (Tufan, 37)

Tufan'ın bir yere bağlanmaktan kaçınan, akış halindeki küresel bir dünya vatandaşı olduğunu söylemek mümkündür. Anlatısı yeni kapitalizmin dönüştürdüğü emek piyasasına uygun bir hayat seyrini göstermektedir. Kendini gerçekleştirmek için kariyer hedefi doğrultusunda kent seçimleri yapmış. Tufan, sadece şehir değişiklikleri değil yaşadığı şehirlerde de çok sayıda semt değiştirmiştir. Örneğin New York'ta işe uzaklık ve ev arkadaşlarıyla anlaşamama gibi nedenlerden dolayı taşınmış. Kendisine bu kadar sık taşınmak zorunda kalmasının kendisi üzerinde nasıl etkiler doğurduğu sorulduğunda yeni ev açmanın, yer değiştirmenin, yeni bir çevreye adapte olmanın zorluğundan bahsederek yeni insanlara kendini her seferinde yeniden tanıtmak zorunda olmasından zaman içinde sıkıldığını anlatsa da sürekli şehir değiştirmesinin kendini keşfetmesine olanak sağladığını anlatıyor.

Ben aslında bunu şey gibi görüyorum, yolculuk. İnsanın kendini keşfetmesi konusunda herkesin bence yapması gereken bir yolculuk var. Çünkü baştan kimse bilemez ne istediğini. Bu zamanla oluşur. Yani gezdiği, gördüğü yerler, yaşadığı yerler, tanıştığı insanlar. Ben bunu hiçbir zaman istikrarsızlık olarak değil bir kendini tanıma anlamında bir yolculuk olarak gördüm. (Tufan, 37)

Bu ifade Elliott ve Lemert'in (2011) tanımladığı yeni bireyciliğin bütün özelliklerini (benliğin yeniden keşfi, anlık değişimler, hız ve dinamizmle büyülenmek, kısa vadecilik) gösteriyor. Tufan'ın hikayesi aynı zamanda Sennett'in (2019) tanımladığı şekliyle bir sürüklenme hikayesidir. Sennett'e göre yeni ekonomi zaman içinde oradan oraya, bir işten diğerine sürüklenen yaşantıları beslemektedir. İstikrarın yitmesi aynı zamanda Sennett'e göre güven ve sadakat bağlarını zayıflatmaktadır.

Bireyselleşmenin getirdiği kısa vadeli ve dinamizm Tufan'ın ABD'de yakın ilişkiler kurmasına engel olmuş. ABD'de arkadaşlarıyla bağlarının zayıf olduğunu anlatan Tufan, orada yakın arkadaşlar edinmemesinden dolayı 2020 yılında Covid-19 pandemisi patlak verdiğinde İpek gibi o da kendini güvencesiz hissettiği için Türkiye'ye geri dönmüş. Tufan, yakın arkadaşları ve ailesi İstanbul'da olmasına rağmen Türkiye'ye yeniden adapte olmakta zorluk çekmiş ve yeniden ABD'ye dönme kararı almış. Tufan şu anda yeni bir iş kurma girişimi içindedir ve bu iş için bir eyalet arayışındadır. Bu işin düzenli bir gelirinin olmadığını ve riskler içerdiğinin de bilincinde olan Tufan için sabah sekiz akşam altı mesai saatlerine bağlı olmayan daha özgür bir iş olması caziptir. Daha önce Florida'da hiç yaşamamış olan Tufan bu eyaleti seçtiğini ve orada yaşamaya karar verdiğini anlatıyor. Bunun için öncesinde orayı ziyaret etmek istediğini ve gözlem ve deneyimine göre karar vereceğini belirtiyor. Yapmak istediği işi, hayat tarzını gözeterik karar vermiştir. Kendini gerçekleştirme sürecinin bir parçası olarak kendi yerini tamamen kendi tasarrufunda düşünömsel olarak seçebilmektedir. Şu anda sosyalleşebileceği, restoran, kafe, bar gibi olanaklara erişebileceği, merkezi olan, genç ve bekar nüfusun fazla olduğu bir muhiti tercih etmek istediğini anlatıyor.

Uzmanlıklara dayalı kentsel ve özelleşmiş hizmetlerle ilişkili çeşitli bağımlılıklar da yer geçmişlerini etkileyen bir diğör faktördür. İşe yakınlık, ulaşım ağlarına, toplu ulaşım imkanlarına erişim, spor salonu, otopark gibi hizmetlere yakınlıkların öncelendiği seçimler “yer bağımlılığı” ile ilişkili nedenlerdir ve yer kimliğinin ikinci planda tutulduğu seçimlerdir.

Boşandıktan sonra bir süre ablaımlarla yaşamaya başladım. Ama sonrasında Kurtköy'e taşındım. Oraya taşınma sebeplerimden biri şuydu, çok fazla seyahat ediyordum. Haftada bir ya da iki defa Ankara'ya uçuyordum ve bu bazen çok yorucu oluyordu benim için. Diğeri de artık aracım vardı ve aracım olduğu için market vesaire sitenin yakınındakiler dışında daha büyük bir yere gitmek istediğimde, herhangi merkezi olan bir yere erişebiliyordum. İşyerim de Ataşehir'deydi. Araçla gidişim yarım saat falan sürüyordu. Benim için yarım saatlik bir seyahat çok da dert değıl. (İrem, 37)

İrem'in boşandıktan sonra ilk yer seçiminde işe yakınlık ve havaalanına yakınlık öncelikli olmuş. Özel aracının olması nedeniyle merkezden uzakta olmasını sorun etmemiş. İrem'in daha sonraki seçimlerinde birçok kriteri bir arada ele alarak düşünömsel karar aldığı anlaşılıyor.

Sonrasında ben bir iş değişikliği yaptım. İş değişikliği nedeniyle de Levent'te bir işe başladım. Levent ile Kurtköy arası uzak olduğu için İstinye'ye taşındım. İstinye'de de 1,5 yıl yaşadım. Daha sonra ama İstinye'deki evim hem çok eskiydi hem önü kapalı karanlık bir evdi. Daha sonra covid patlayınca, covid olmasaydı ben İstinye'deki evimde mutluydum, sahile yakındı çünkü, İstinye Park'a da yürüyüş mesafesindeydi. Gerçi ben arabayla gidiyordum çünkü yürüyüş için elverişli değildi. Coviddan sonra evlere tıkdık, o zaman işte evin içinde daha çok vakit geçirdiğim için evim daha önemli oldu hayatımda. Bu sefer de şimdi aracım olduğu için daha güvenilir bir park yeri arıyor insan. Şirket aracı olduğu için daha fazla dikkat etmem gerekiyor. Arabamı daha rahat park edebilmem için site tercih ettim. İstinye'de de sitede oturuyordum çünkü arabayı nereye park edeceğim, diye bir kaygım vardı tabii. Sonra Çekmeköy'e taşındım. Çekmeköy'e taşınma nedenlerimden biri, ileride bir ev almayı düşünüyorum. Tabii alabileceğim ev fiyat aralığı daha çok Çekmeköy'de. Burada yaşayıp burayı deneyimlemem gerekir ki buradan ev alsam mutlu olur muyum? Ev almak daha büyük bir karar. Kredisini ödeyeceğimi ve bunun hepsini tek başıma yapacağımı düşünürsek, dolayısıyla biraz daha kendimi denemek istedim. (İrem, 37)

İrem daha önce hiç yaşamadığı, hiç tanıdığı veya arkadaşı olmadığı Çekmeköy'ü otopark ve diğer bazı hizmetler nedeniyle tercih etmiş. Konut satın almak için bütçesinin Çekmeköy'e uygun olduğunu düşünmesi diğer seçim nedeni. Anlatısındaki 'deneyim' vurgusu aynı zamanda kendine ait bireyselleşme deneyiminin göstergesi. Ev almak, kredi ödemek gibi tek başına sorumluluk aldığı durumların sorunsuz olmasını istediği için bir yeri seçip deniyor. İrem görüşmenin ilerleyen kısımlarında yaşadığı yerin hayat tarzına çok uygun olmadığını gözlemlediğini belirtmiştir. Yerler bizleri bireyselleşmenin getirisi olarak ulaşım planlaması gibi uzmanlıklara bağımlı kılarken yine bireyselleşmenin bir diğer getirisi olan hayat tarzları ile çelişki meydana getirebilmektedir. İrem seçimlerinde her ne kadar kendini gerçekleştirmesinde başat faktör olan iş ve barınma odaklı düşünümsel kararlar almış olsa da deneyimleri yeni tepkiler vermesine neden olmakta, bir yere eklemlesmesini güçleştirmektedir. Bu, yer kimliklerinin de istikrarsızlaşması anlamına gelmektedir. Deneme-yanılmayla gerçekleşen yer bulma edimleri bireyselleşmenin meydana getirdiği deneysel biyografilerin bir parçasını oluşturur hale geliyor.

Deneysel yer biyografilerinin bir başka örneğini Ayşe'nin anlatısında görmekteyiz. Ayşe'nin doğduğu ve ait olduğu yerin hayat tarzıyla nasıl çeliştiğini anlatısında görmek mümkün. Ayrıca anlatısında iş, uzmanlıklara bağımlılık, riskler, özelleşmiş hizmetler gibi temaların tümü etkili. Seçimlerini belirleyen etmenlerin çokluğu ise çelişkileri beraberinde getirmiştir. On yedi yaşından beri İstanbul'da yaşayan Ayşe ilk olarak asistanlık yaptığı hastaneyi kendine ve hayat tarzına daha uygun olduğu için

seçtiğini anlatıyor. Bu seçim işin hayat tarzına uyarlandığını ve iş yerinin de bireysel olarak seçilebildiğini gösteriyor. Mecburi hizmet için kurayla tesadüfen ailesinin yaşadığı, memleketi olan ve kendini ait gördüğü yer olan Finike'ye en yakın ilçelerden birine gider. Oradaki deneyimleri ise bireyselleşme ile 'yer' arasındaki gerilimi yansıtmaktadır.

Mecburi hizmete gittiğimde devlet tarafından oraya yollanan bir asker gibi hissettim ve kesinlikle kendimi özgür hissetmedim ve oraya hapsolmuş gibi hissettim kendimi, Finike de olsa orası. Hani güzel bir hapishane aslında ama ben kendi memleketim olduğu halde regresyon [gerileme] yaşıyordum gibi hissettim. Hani babamın anamın, hani böyle Türkiye'de kızlar üniversiteyi bitirir, annesi geri çağırır işte sonra o evde oturur, iş bulamaz ve sen koca moca ararsın falan. Sanki böyle orada babamla annem beni geri çağırdı. (...) Aslında ayrı ev tuttum, ona çok bozuldular, ayrı ev tutmama yani böyle babam hatta, gelir sende kalırım, falan dedi. Baba hayatta olmaz, bu saatten sonra senle yaşayamam, seni çok seviyorum ama yaşayamam, dedim. Neyse, sonra yani bayağı biraz böyle trip mrip attılar bana. Yine de korudum yani o sınırı. (Ayşe, 36)

Daha yakın ve dolaysız topluluk ilişkilerinin olduğu küçük bir ilçeye gelince kendini özgür hissedemediğini, ilçede yaşayanların "seni geçenlerde şurada gördük" demelerinden sıkıldığını anlatıyor. Ayşe, aynı zamanda işiyle ilgili de kendini geliştiremeyeceğini, ilerleyemeyeceğini düşündüğü için istifa ederek İstanbul'da özel bir hastanede çalışmaya başlar. İşle ilgili bu dinamizm kaygıları da bireyselleşmeyle ilgilidir ve küçük bir yerin sabitliği ile çelişmektedir. İstanbul'a geldikten sonrasını şu şekilde aktarıyor.

Sonra İstanbul'a geldiğimde Gaziosmanpaşa'da [kapalı site adı veriyor] diye bir sitede oturdum. İşe yakın diye. Neden seçtim, depreme dayanıklı diye seçtim ondan sonra temelleri çok iyi atılmış bir yer olduğunu söylediler. Onun dışında sitenin içerisinde ücretsiz havuz, fitness salonu, masaj vesaire o tarz şeyler vardı. Onun haricinde aşağıda tek başıma yaşadığım için güvenliği vardı. Sitenin otoparkı vardı, rahatça araba park edebiliyordum. Evim 25. kattaydı ama böyle hiçbir şekilde beton görmüyordu, o yüzden çok etkilenmiştim. Orayı görür görmez tutmak istemişim. Sonra oradan neden ayrıldım. Mesela bira almak istiyorum işte o zaman bir Carrefoursa'da ilk defa alkol satılmadığını gördüm. Bira almak için yürüyeyim dedim, sitenin etrafına çıkayım dedim. Böyle yürüdüm, yürüdüm, yürüdüm, yaklaşık 1 kilometre yürüdüm ve Gaziosmanpaşa sınırlarından çıkıp Bayrampaşa sınırlarına girdiğimde bira bulabildim. Beni çok şey yaptı, bu ne ya diye. Yani böyle olmaz. Bir de rezidans çok da bana göre değilmiş yani böyle eve gelince kendimi rahatlatamıyorum. Pencereler tam açılmıyordu 25. katta olduğu için. (...) Yani o gün böyle, ben niye buradayım ya, falan oldum. Yani ben buraya ait değilim, aidiyet hissiyatı yok kesinlikle. Bir de sitede fark etmemişim ki çok fazla Arap nüfusu var, aşağısı Suriyeli dolu. Mesela ben çok çalıştığım için evde yemek

yapmıyordum. Tek başıma yemek yapsam bile o yemek ya dökülüyor ya bozuluyor. Basit bir şey yemek yani bir salata, bir şey yemek için aşağı indiğimde öyle bir tercih de bulamıyordum, yani orada mesela köfte, burger, fast food böyle. Hani asla vejetaryen bir şey yok. O da çok canımı sıktı böyle, ben burayı neye göre tercih ettim ya, falan dedim. (Ayşe, 36).

Ayşe, rezidansta bütün hizmetlere erişiminin olmasına rağmen kendini izole hissetmiş. 7/24 güvenlik, otopark, havuz, depreme dayanıklılık gibi çeşitli uzmanlıklara ve hizmetlere bağlı seçimindeki yer deneyiminde mutlu hissetmediği için hayat tarzına yönelik bir yer seçimi yapmış ve kapalı siteden taşınmış. Hayat tarzına uygun bir yer arayışı güvenlik hissini sağlanması için güvenlik görevlilerinden daha fazla gerekli olmuştur.

Anlatıların genelinde hayat tarzının önemi baskın olarak hissedilmektedir. Güvenli kovanın kurulmasında muhitin önemli olduğunu yer biyografilerinden anlamak mümkündür. Ancak bazı görüşmelerde bu güvenlik hissi sona erdiği için taşınma kararları alındığı anlaşılıyor. Kişiler, bireysel olarak riskler ve potansiyel tehlikelere karşı kendilerini kısmen güvence altına aldıkları alan olan *umwelt*lerinde artık güvende hissetmedikleri zaman *umwelt*lerini terk etme eğilimine girmektedir. Berna, yedi yıl yaşadığı Moda semtinden nasıl ayrıldığını aktarırken *umwelt*inin nasıl bozulduğunu ve ardından yer kimliğinin de nasıl etkilendiğini görmekteyiz.

Moda'dan ayrılma nedenim... Yaşayan insan kalitesi inanılmaz derecede bozuldu. Apartmanıma ilk taşındığımda çiftler ya da aileler oturuyordu. Sakin bir sokaktı, nezih bir yerdi Moda açıkçası. Ben taşınmadan önceki son iki yılda daha tek yaşayanlar, üniversite öğrencileri toplu bir şekilde, üç kişi beş kişi gibi yaşamaya başladı ve kesinlikle senin hiçbir hakkına saygı duymayan, işte gürültüsü bilmem nesi, gecenin kaç olduğunun bir önemi yok. Ondan sonra hasta mısın değil misin, bir önemi yok. Komşuluğun bir önemi yok. Yani Moda'nın böyle mahallemsi hali vardı. Benim zaten o zamanki işim de yani kafe de evimden iki sokak yukarıda olduğu için herkesi tanırısın orada. Herkes de seni tanır ama işte bu mahalle ortamı, bu böyle büyük ama küçük herkesin birbirini tanıdığı durum çok değişti. Çok fazla dışarıdan insan geldi onlar geldikçe Moda'nın asıl yerlisi, o böyle görmüş geçirmiş teyzeler, amcalar ve onların çocukları taşındılar. Bırakıp gittiler. Böyle olunca yeniye daha çok yer açıldı (...) Yani kendimi güvensiz hissettiğim için aslında kaçtım resmen. (Berna, 37)

Batu da benzer şekilde *umwelti* bozulduğu için taşınan ve yeniden taşınmayı düşünen görüşmecilerden biriydi. Beyoğlu'nda yaşarken Gezi Parkı olaylarının ardından bölgede oluşan yoğun güvenlik önlemleri nedeniyle daha sakin bir yer arayışına yönelmiş ve Kadıköy'ün Hasırcıbaşı semtine taşınmış. Kadıköy'de son yıllarda gerçekleşen sosyal dönüşümden rahatsız olduğunu belirtmiş ve eski bağlarını

kaybetmiştir. Hem Berna hem Batu'nun Kadıköy'de bir dönüşümden bahsetmesi ve görüşmeler sırasında basında çıkan haberler Kadıköy'de bir kültürel dönüşüm olduğuna işaret etmektedir.

Taksim'de işe giderken bile bir polis ablukasından, kaosun içinden geçmek gerekiyordu. Yaş yirmi altı falan herhalde. Sonra buraya geldim. Biraz daha huzurlu, sakin olması açısından. Açıkçası şu an burası da o Taksim kaosuna yaklaşıyor yıldan yıla. Hasırcıbaşı Caddesi'nin bile dönüşümü muazzam. Yani gece çıt çıkmazdı. Caddeden de geçen arabalar var şu an gece 2-3'e kadar hafta içi, hafta sonu fark etmeksizin. Cam kapı açık bir müzik gürültüsü, kafeler yoktu onlar da artıyor. (Batu, 33)

Umwelte risklerin dahil olması güvende hissetmemeye neden olmakta. *Umwelt* aynı zamanda sadece muhit gibi küçük ölçekli bir alanla sınırlı kalmamaktadır. Ülkedeki ekonomik ve politik ortam özel hayat ve hayat tarzları üzerinde bir baskı ortamı oluşturabilmektedir. Kişinin hayat tarzıyla çelişen bazı koşulların oluşması bireyler için risk unsuru oluşturmaktadır. Onur, Polonyalı eşiyle İstanbul'da yaşarken politik gündem *umwelt*lerinde eskisi gibi huzurlu hissetmemelerine neden olmuş. Polonya'ya yerleşmelerinden birkaç sene sonra boşanan Onur, tekrar İstanbul'a dönmüş.

Polonya'ya evlilik nedeniyle gitmiştim. Biz evlenme kararı aldığımız süreçte de ülkede ortam çok huzursuzdu. Eski eşimin ailesi eşimin Türkiye'de yaşamasından çok huzurlu değillerdi. Çünkü bombaların falan patladığı bir dönemdi işte 2015 tarihleri. Gezi sonrası o kaotik süreçte zaten buraya geldi. Çok huzursuzlardı. Sonra taşınma kararı aldık. Beraber gittik ondan sonra orada yaşamaya başladık. (Onur, 36)

Bu anlatılar muhitin güvende hissetmek için önemini ortaya koymaktadır. Ancak muhit kültürel dokusuyla kişilerin hayat tarzlarıyla çelişmeye başladığı anda yere bağlılık zayıflamaktadır. Yerler politik kararlar, kültürel dönüşüm, göç gibi nedenlerle hızlı şekilde dönüşebilirken yerlere bağlılıklar da günümüzde kısa süreli hale gelebilmektedir.

Görüşmecilerin bütün bu yer değiştirme ve taşınma süreçlerinde fazla bağlanmayarak dönüşüme adapte olduklarını söylemek mümkündür. Hareketlilikleri benliğin dönüşümü ve kendini keşfetme süreçlerinin haritadaki izleri gibidir. Yer değiştirmelerinde yaşadıkları bir yerden ayrılırken üzüldüklerini gösteren ifadelere fazla rastlanmıyor. “Eskiden yaşadığımız yerler içinde özlediğiniz bir yer var mı” sorusu sorularak kısa vadeliliğin adaptasyon süreçlerine etkisi anlaşılacak istenmiştir. Hayatlarının bir döneminde hayat tarzlarına en çok uyan yer en çok özlenen yer olarak görülüyor. Az sayıda bazı görüşmecilerinse çocukluklarının geçtiği yerler en çok

özledikleri yerlerdir. Ayşe, katılımcılar içinde hem çocukluğunun geçtiği yere hem de geçmişte yaşadığı bir yere en fazla bağı olan ve en fazla özlem duyan katılımcıdır.

Çocukluğumun olduğu yeri efsane özlüyorum yani. Hatta mesela bir şeye sinirlenince aşırı üzüntüye girince gözlerimi kapatıp bizim evin önündeki sahili, işte o otları, portakal çiçeğinin kokusunu falan hayal ederim. Sık sık hafta sonları gitme sebepim de hem o hem de annemle babamı görmek. (Ayşe, 36)

Özlenen daha çok güzel anıların olduğu, ev hayatı, kampüs hayatı veya o yerdeki arkadaş çevresi gibi daha kişisel gruplarla ilişkili konulardır. Bazı görüşmeciler de özledikleri bir yer olmadığını söylüyor. Bu cevaplardan özlenenin çoğunlukla fiziki yer veya yerel topluluk değil oradaki anıları ve sosyal ilişkileri olduğu anlaşılmaktadır. Geçmişte yaşanan yerlere aşırı bir özlem duygusu içinde olmadıkları ve ayrılığa adapte olmuş oldukları anlaşılıyor. Bu durum, yerlerdeki grupların geçiciliğini göstermektedir. Sosyal ilişkilerin var olduğu, yerel topluluk kimliğiyle bireysel kimliğin örtüştüğü yerlerin daha çok özlendiği anlaşılmaktadır. Örneğin İrem, ODTÜ'lü kimliğini halen benimsediğini anlatırken en çok özlediği yerin de orası olduğunu söylüyor.

Çok fazla aidiyet duygum yok ne yazık ki. Tek özlediğim yer şimdiye kadar hayatımda, eski okulum, ODTÜ'yü [Ortadoğu Teknik Üniversitesi] çok özlüyorum. Orası bana çok huzur veriyordu çünkü. Onun haricinde çok da fazla, yani şurada çok da iyiydi, diyebileceğim, belki işte Sahrayıcedid tarafı olabilir. Yürüme mesafesi birçok şeye ulaşabiliyordum. Burada yaşasaydım çok iyi olurdu diyebileceğim bir yer yok. (İrem, 37)

Az sayıda bazı görüşmecilerse eski yaşadıkları yerleri ziyaret ettiklerini belirttiler. Örneğin Onur, özlediği yer olarak eski evini ve o evdeki sosyal hayatı anlatsa da o muhitle bağı koparmamış.

Tarlabaşı'nda yaşadığım evi çok özlüyorum. O evde güzel anılarım var. Hala özlüyorum yani (...) Arada gidiyorum aslında. Ev arıyordum bir ara, o zaman birkaç eve bakmaya gittim oraya. Yine mahalledeki sokaktaki bakkallarla konuştum, ona haber bıraktım işte 'ev arıyorum, buralarda bulursan haber ver' diye. Orayla hala aslında ilişkim devam ediyor bir anlamda. (Onur, 36)

Görüşmecilerin doğup büyüdüğü yerlere karşı kuvvetli bir özlem içinde olmadıkları görülmektedir. Örneğin Deniz için Ankara'dan ayrılarak İstanbul'a yerleşmesi bireysel kimliğinin güçlenmesi için bir araç olmuştur. Deniz aynı zamanda ailesinin yaşadığı memleketi Ankara'yı artık özlemediğini ve evi olarak İstanbul'u gördüğünü ifade etmiştir. Deniz'in en fazla özlediği yer doğup büyüdüğü yer olan Ankara değil

Etiler'dir. Oraya bağlayan şeyin ne olduğu sorulduğunda, neden Etiler'i özlediğini ve orasıyla olan bağını şu şekilde anlatıyor.

İlk ailemin yanından ayrıldığımda İstanbul'a ilk taşındığım yer olduğu için... Ablamla beraber yaşıyordum. Ablam sporcu çok fazla deplasmana gidiyordu, çok yalnız zaman geçiriyordum. İlk işyerindeydim, daha çevrem oluşmamıştı. Daha kolay, kendi kendime daha çok vakit geçiriyordum. Yürüyerek Ulus'tan mesela Ortaköy'e iniyordum, koşuyordum. Kendi kendime oralarda tek başıma, açık alanda rahat vakit geçirebiliyordum herhalde. O yüzden biraz daha özlüyorum, daha merkeziydi. Her yere çok daha kolay gidebiliyordum, diyebilirim. (Deniz, 35)

Deniz'in anlattığı faaliyetlerin tamamı tek başına ve bireyseldir. Deniz'in hayatında Etiler'i özel kılan o semtin Deniz'e kendini gerçekleştirme ve bireyselleşme imkânı sunmasıdır. Özlenen yerler katılımcılar için kendini gerçekleştirme, bulma gibi işlevleri yerine getirdiği için önemlidir. Bu nedenle yerlerin düşünümsel benliğin oluşmasında önemi ortaya çıkar. Sedat'ın en çok özlediği yer hayat tarzını daha özgür şekilde gerçekleştirebildiği, benliğini açığa çıkardığını düşündüğü Cambridge'dir. Bu anlatıda da benliğe uygun yerin seçilmesi söz konusudur. Daha geleneksel toplumlardaki yerin bireysel kimlikleri şekillendirmesi gibi bir durumdan bahsetmek günümüzde beyaz yakalılar için mümkün değildir. Görüşmecilerin yerlerini seçtikleri veya yerleri biyografilerine dahil ettikleri görülmektedir.

Beni en çok etkileyen yer durumum gereği, kültürün farklılaşması gereği muhtemelen İngiltere'ydi. Çünkü kendi yönelimlerimle de barışabilmem gereği kendi benliğimde kendi kabuğumu kırmak için oradaki daha yüksek medeniyet seviyesi ile karşılaşmak benim için belirleyici oldu ve dolayısıyla herhalde en unutamadığım yer. (Sedat, 31)

Şehir olarak [memleketim] İzmir çok konforlu bir şehir yani onun konforunu aşırı özlüyorum. İstanbul çok konforsuz bir şehir. Yurtdışını tabii ki çok özlüyorum. Yani keşke orada olsaydım. Yani benim Kanada ve Amerika serüvenimin hepsi çok eğlence dolu geçtiği için hepsi bende yeni zorlukların olmadığı, çok iyi tecrübelerdi. O yüzden her iki tarafı özlüyorum. Amerika da dahil ama Kanada bir insanın daha fazla böyle idare edebileceği bir şehir yapısına sahip. Daha metropoliten ve toplu taşıma ile hayatınızı aracınız olmadan idame ettirebilirsiniz ama Amerika nispeten biraz daha hani kendinize ait bir yaşantının olacağı, daha yalnız olabileceğiniz bir şehir. Kanada bir tık daha arkadaş çevresine sahip olabileceğiniz bir şehir. O yüzden Kanada ideal bu koşullarda. (Pınar, 38)

Bazı katılımcılar daha önce yaşadıkları yerdeki deneyimlerini hatırlamakta veya o deneyimleri şu anda yaşadıkları yerlerde bulmaya çalışmaktadır. Örneğin Ozan, daha önce yaşadığı yerlerdeki hisleri şu anda yaşadığı yerde anımsamaktadır. Bu durum Relph'in (2015) kavramsallaştırdığı 'çoklu yer duygusu'nun bir örneğidir. Yer

duygusu daha önce bulunulan yerlerdeki deneyimlerle birleşerek daha çoğul ve kişiye özgü bir yer duygusu oluşmaktadır. Küreselleşmeyle birlikte bazı katılımcılar farklı ülkelerde yaşama deneyimi kazanmıştır ve bu durum yer duygularını farklı şekillerde etkilemektedir.

Her yere dair başka şeyleri özlüyorum aslında. Mesela ben üniversitedeyken dört ay boyunca Amerika'da da yaşadım veya altı ay boyunca Litvanya'da yaşadım. Buralarda bile mesela bazı özlediğim yerler var ya da Çanakkale'de yaşadım, üniversite zamanını da özlüyorum. Mesela Amerika'nın bazı yerlerini özlüyorum. Oradaki bazı alışkanlıkları, yaşamımdaki farklılıkları özlüyorum. Bazen yeri geliyor Litvanya'dakileri bile özlüyorum. Her yerden bir parça alıyorsun gibi, sanki öyle hissediyorum yani hatta İstanbul'da kendimi bazı sabahlar Amerika'da gibi hissediyorum. Sanki orada uyanmışım gibi. Bazen işte üniversitede sanki derse gidiyormuş gibi bir minibüse binmiş ve oradan derse yetişmeye çalışıyormuş gibi bir ruh halinde hissedebiliyorum. Litvanya da böyle. Çok soğuk günlerde buradayken bile sanki Litvanya'da gibi hissediyorum. (Ozan, 33)

Küreselleşmenin yerinden çıkarıcı mekanizmaları yerden koparıırken yere bakışı da daha bireysel ve küresel anlamlarla değiştirmektedir. Anlatılar emek piyasası, hayat tarzları ve uzmanlıklarla doğrudan ilişkili düşünümsel seçimlere işaret etmektedir. İşin hayat tarzına dahil olmasıyla iş, hayat tarzı ve yer birlikte algılanabilmektedir. Ancak her görüşmecinin seçimlerinde tamamen özgür olduğu söylenemez. Maddi imkanlar ve bu imkanları oluşturan hayat konumları seçimleri de kısıtlamaktadır. Ancak özgürce seçim yapma imkanları olması halinde ilerleyen kısımlarda görüleceği üzere bir kararsızlık yaşayabilecekleri, seçimlerinin farklılaşabileceği anlaşılmakta. Bu durum bizlere bireyselleşmenin benlikleri istikrarsızlaştırma eğilimine sokarken yer kimliklerini de istikrarsızlaştırmakta, dönüştürmekte olduğunu göstermektedir.

5.3.2. Muhit ve Yerel Toplulukla İlişkiler Bağlamında Yer Duyguları

Bireyselleşmenin yer deneyimleri, duygusu ve bağlılıkları üzerindeki etkisinin en net olarak okunabileceği alan muhit ölçeğidir. Muhit, bireyselleşme süreciyle beraber kişilerin hayatında önemini kaybeden 'yer'in yerine geçen *umweltin* sözlük karşılığı olması nedeniyle önemlidir. Mahalle gibi sınırları belli olan ve bir idari birim oluşturan bir bölge yerine sınırları öznel olarak algılanan bir mekâna karşılık gelmektedir. İkinci olarak mahalle-muhit ölçeğiyle geleneksel anlamıyla yerin ölçek olarak yakın olması ve yer duygusu çalışmalarının ağırlıklı olarak bu ölçeğe odaklanması bu seviyedeki yer duygusunu önemli kılmaktadır. Muhiti önemli kılan unsur muhitin aynı zamanda

dolaysız etkileşimlerin gerçekleşme potansiyeli olan bir topluluk barındırmasıdır. Bireyselleşme-yer ilişkisi bu toplulukla ilişkinin anlaşılmasını zorunlu kılmaktadır.

Düşünümselliğin kişinin hayat seyri boyunca giderek geliştiğini önceki bölümlerde anlamak mümkündür. Son taşınma nedenleri ve muhit seçimlerindeki etmenlere detaylı bakılarak yer seçimlerinin düşünümsellikleri ve bireyselleşmeyle ilişkisi anlaşılabilir. Görüşmelerden ailesiyle yaşayan üç görüşmeci hariç görüşmecilerin çoğunun muhitlerini seçerken maddi imkanları doğrultusunda, artıları ve eksileri birlikte değerlendirdikleri ve bütün bunları tek başlarına yaptıkları anlaşılmaktadır. Seçimler gözetilirken bazen çok sayıda filtre kullandıkları ve tek bir nedene göre seçim yapmadıkları göze çarpmakta. Arkadaşların varlığı sadece bir kişinin o muhiti seçmesinde etkili olurken diğer katılımcılar için etkili olmamış. İki görüşmeci de arkadaş çevresine yakın semtte oturmayı tercih ettiğini belirttiler. Aileye yakınlık ise bir kişinin seçim faktörleri arasında yer almakta. Aile, akraba, arkadaş çevresinin fazla etkili olmadığı bu durum bireyselleşmiş bir muhit deneyimleri olduğuna işaret etmektedir. Hayat tarzlarına uygun kültürel ve sosyal yapı, işe yakınlık, merkezi konum, bütçeye uygunluk, fiziksel çevre karakteri, sakinlik ve ulaşım ağlarına yakınlık muhit seçiminde belirleyici etmenler olarak göze çarpıyor. Görüşmecilere yaşadıkları muhiti neden seçtikleri sorulduğunda, muhitin kendi hayat tarzlarına uygun kültürel yapısı en öne çıkan etmen olarak görünüyor.

Zaten asistanlığında almıştım bu kararı. Ben ileride yeterli parayı kazandığımda — o zaman kira parasına yetmiyordu — buraya taşınmam için kendi kendime söz vermiştim. Ben Cihangir'e geleceğim. Sebep de tamamen, insanların hayvan sever oluşu, doğayı sevmesi, işte salata yiyebileceğin mekân var. Bir rakı içtikten sonra arabayla bir yere gitmek zorunda değilsin. Yürüyerek evine gelebilirsin. Ya da işte gecenin bir vaktinde mini etekli kızlar da gezebiliyor burada, yani çok büyük bir sorun olmuyor. Ya da pilates salonu var, yoga centerları var. Pilates zaten şöyle oldu. [Kapalı site adı veriyor]'da kalırken pilates yeri aradım. Yok abi, orda pilates yapan yer yok. Sonra ben burada pilatese yazıldım, her gün buraya git gel kırk lira para veriyorum, taksi parası. Arkadaşımın evinde yatıyorum burada zaten. Kendime dedim, gel buraya taşın, hayatım otomatikman burada geçmeye başladı. Öyle olunca da ben de burada kalayım o zaman, dedim ve öyle oldu. (Ayşe, 36)

Daha önce kent merkezi dışındaki bir rezidansta yaşayan Ayşe, hayat tarzına daha uygun olduğu için Cihangir'e yerleşmiş. Ayşe için Cihangir, kendini gerçekleştirme edimini hem toplumsal kimlik hem de hayat tarzını ifade eden bireysel aktiviteler bağlamında karşılamakta. Muhitinde beslenme rejimine, bedensel öz-bakım pratiklerine yanıt veren mekanların varlığı doğrudan hayat tarzına yönelik bir seçim

yapmış olduğu anlamına gelmekte. Kapalı sitelerin yoğun olduğu Göktürk'te yaşayan Deniz ise şunları aktarıyor.

Biraz daha şunu aradım diyebilirim. Ankara'dan İstanbul'a geldiğim için — Ankara da Büyükşehir tabii ama İstanbul çok farklı— *tek başıma yaşadığım* için biraz daha *güven* duyduğum daha kendimi güvende hissettiğim, biraz daha belki benzer bir ortamı aradığım için olabilir. Göktürk yle bir yer, daha izole, çok karışık, heterojen bir ortam yok, *homojen* bir kitle var. Yaşayan kitle açısından, muhit açısından daha kendimi güvende hissettiğim bir yer olduğu için kaldım. (...) Göktürk *benim gibi insanların* olduğu bir muhit olarak diye düşünüyorum. Homojen ve orta seviye diyebilirim. Çok uçlar yok, öyle bir muhit. Nezih bir muhit. Yani şortla rahat gezebilirsiniz. Kimse kimseye dönüp bakmıyor, o güzel. Daha rahat ettiğim bir yer yani o açıdan. (Deniz, 35) (Vurgular yazar tarafından eklenmiştir).

Deniz, işine yakın olduğu için Göktürk' seçmiş ancak başka bir yerde çalışmaya başlayınca Göktürk'ten ayrılmamış. Göktürk onun için Ankara'yı anımsattığı için yer kimliğiyle uyumlu bir *umwelt* yaratmaktadır. Güven teması çok açık olarak beliren Deniz'in anlatısında homojen topluluk, güveni sağlayan unsur olarak görünüyor. Deniz, homojen topluluğu muhitteki ortalama gelir seviyesi üzerinden tanımlamakta, orta ve üst orta gelir seviyesinde bir yerleşik grubun toplumsal kimliğine daha uygun olduğunu düşünmekte. Mini etekle ve şortla rahatça gezebilme ifadesi bu anlatıda da tekrar etmekte. "Benim gibi insanlar" ifadesi diğer bazı görüşmecilerin anlatılarında da tekrar etmiştir. Bu anlatılar ayrışma ve farklılaşma yoluyla bir gruba dahil hissetmenin bireyselleşme için önemli olduğunu göstermektedir. Ancak topluluk "biz" aidiyeti üzerinden değil "ben" zerinden tanımlanmaktadır. Simmel'in (2009, s.241) belirttiği gibi bireyselliğin daha zgr yaşanabilmesi için kişiler, benzer amaçlara ve çıkarlara sahip kişilerin olduğu topluluklara katılabilmektedir. Toplumsal kimlik vurgularının altında bireysel özgürlükler yatmakta olduğu için bireysellikleri topluluk kimliği altında ezilmemektedir. Ancak topluluk hakkındaki yargıları gözleme dayalı olduğu için imgesel olup topluluğa katılımları çok kısıtlıdır veya nereyse hiç yoktur. Topluluğa eklemlemeleri Pollini'nin (2005) tanımladığı kültürel konformizm biçimindedir. Topluluğun gözlemlenen kültürünün kendi hayat tarzlarına yakınlığı katılımcılar için önemlidir.

Pınar, 4. Levent semtini neden seçtiğini anlatırken "hayata bakış açısı" ve "yaşam şekli" ifadelerini kullanarak hayat tarzına uygun bir semt olduğunu vurguluyor. Yaşadığı muhitin kentsel dokusunu Avrupalı olarak algılayan Pınar, mahalle sakinlerinin Batılı hayat tarzını benimsemiş olmasını güven verici bulmakta.

Benim gibi insanların olduğu bir yer arıyordum öncelikle. Yani en az benim gibi olsun, hayata bakış açısı, yaşam şekli. Eve girerken, çıkarken konforlu olayım, rahat olayım. Komşularla geçineyim, insanlarla iki çift laf edebileyim. Sessiz sakin ama şehrin içinde yani hem huzurlu bir yer olsun, rahatça penceremi açayım, naralar atan, kavga eden tipler olmasın sokakta ama aynı zamanda da benim sosyal hayatıma da çok yakın olsun, arabamı almadan taksiyle her yere ulaşabileyim. Aile yeri nispeten ama aynı zamanda benim gibi bekarların çok rahat barınabildiği bir aile ortamı olsun, entelektüel seviyesi iyi olan insanların olduğu bir yer olsun dedim ve burayı görünce tam aradığım kriterlere uygun dedim. Yeşil olsun, çok rezidans olmasın, dedim. Burası çok yeşil bir mahalle yani ağaç çok fazla var. Sitelerin bahçeleri çok geniş. Eski tip olduğu için yeşil alanı bina sayısından daha fazla. Dolayısıyla herkes yürüyüş yapıyor, herkes köpeğini gezdiriyor. Park var, parklarda oturuyorsun yani çok Avrupai kalmış bir yer. Yani keşke Türkiye'nin her yeri böyle olsa da Avrupai diye tanımlamasak çok. (Pınar, 38) (Vurgular yazar tarafından eklenmiştir).

Üsküdar ilçesinin Selimiye semtinde yaşayan Zeynep ise, yer geçmişi anlatırken Selimiye için Üsküdar'ın “muhafazakâr olmayan bir yeri” ifadesini kullanıyor. Daha önce yaşadığı Moda semtindeki mahalle topluluğuna benzer bir topluluk barındırdığını düşündüğü için Selimiye'yi seçen Zeynep'in, “özgürlük alanı” ve “güven” ifadelerini kullanmış olması bireyselliğini koruyabildiği, hayat tarzı ekseninde seçtiği bir *umwelte* işaret etmektedir.

Aslında sınıfsal olarak baktığımızda ya da sosyal çevre olarak baktığımızda tırmanışla ilerlediğim için *güven* anlamında, etrafta gördüğüm insanlar anlamında, gürültüsü, ulaşımı konforu vesaire her şey anlamında ne kadar farklı olabildiğini gördüm. Son yaşadığım, buradan önce yaşadığım yer olan Moda da zaten İstanbul'un birçok yerinde bulamadığımız imkanları sunan bir yer. Dolayısıyla öyle bir deneyimden böyle bir *özgürlük alanı*ndan tamamen rahat hissettiğim, hiçbir şekilde bir çekince duymadığım bir mekânda yaşadktan sonra aslında bunları arayarak bugün bulunduğum yeri tercih ettim. Mesela benim için en önemli faktörlerden biri hala sosyalleştiğim ortam olan oraya uzak olmaması, yakın olmasıydı. Etrafta *kendine benzer insanları* sıklıkla görebildiğin ya da işte sokaktaki herhangi bir kavgaya, bir şiddet olayına ya da sokak hayvanlarına verilen tepkinin nasıl karşılandığını bildiğim yerlerde yaşamak tabii ki insanın bir eğilimi oluyor ve burayı da aslında o anlamda bir önceki yaşadığım yere benzer insanların yaşadığı, benzer profillerin olduğu bir yer olduğu için seçtim diyebilirim. (Zeynep, 30) (Vurgular yazar tarafından eklenmiştir).

Hem Zeynep hem Berna, sosyal hayatlarına yakın bir semt seçtiklerini belirtmiştir. Sosyal çevreye mesafe olarak yakınlık bazı görüşmeciler için önemini korusa da sosyal çevrenin yoğun olduğu semtte yaşamak bir kriter olarak bir görüşmecinin muhit seçimi dışında etkili olmamış. Ayrıca, araba kullanmak zorunda kalmadan gece eve dönebilmek de bazı katılımcılar tarafından tekrarlanmıştır. Anlatılarda arkadaşlarıyla ağırlıklı buluşma mekânı olarak yeme-içme mekanları öne çıktığı için sosyal çevreye

yakınlık aynı zamanda restoran, kafe, bar gibi sosyalleşme mekanlarına yakın olmak anlamındadır. Görüşmecilerin kendi gibi insanların yaşadığı muhitleri seçmeleri, benlikle uyumlu, ben-merkezli bir seçim yaptıkları anlamına gelmektedir. Bireyselleşme teorilerinin iddia ettiği gibi, yer kişilerin benlikleri üzerinde etkili olmaktan çıkmış, kişiler kendi yerlerini ve topluluklarını seçmeye başlamışlardır. Bu nedenle tamamen bireysel bir seçimden bahsetmek olanaklıdır. Yukarıda bazı anlatılardan da fark edildiği gibi katılımcılar tarafından bireysel özgürlüklere olanak veren muhitler, sakinlerinin gelir grubuyla ilişkili olarak değerlendirilebilmektedir. Nezih muhit algısını veren de yine muhitin gelir seviyesi olabilmektedir. Berna, eskisi gibi güvende hissetmediği Moda'dan daha 'nezih' bulunduğu Kızıltoprak semtine taşınmış. *Umwelti* bozulduğu için yaptığı bu yer değiştirmede eski muhitine ve sosyal çevresine yakınlığı gözetmiş. Hayat tarzıyla ilişkili bireysel aktivitelerine olanak sağlayan fiziki çevre seçiminde diğer bir neden olarak anlaşıyor.

Eski yaşadığım yere yakın olması. Çünkü orada ister istemez yapmaktan hoşlandığım bazı şeyler vardı. Gitmekten hoşlandığım kafe, yakınlarında olmaktan hoşlandığım arkadaşlarım, açıkçası ben biraz onlardan çok da fazla uzaklaşmak istemedim. Birinci sebep buydu. İkinci sebep, gene böyle nezih bir ortamda oturmak istedim. Açıkçası çok eski bir evde oturuyordum, 40-50 yıllık bir apartmandı. Buranın yeni bir apartman olması tabii ki beni çekti. Bisiklete biniyorum, spor yapıyorum, yürüyüş yapıyorum, sahile çok yakın olması açıkçası beni çekti. (Berna, 37)

Bostancı'da yaşayan Sedat ise bu semti seçerken bireysel kimliğiyle ilişkili birçok kriteri göz önünde bulundurmuş.

Bana memleketim İzmir'i hatırlatıyor Bostancı. Hatta buraya ilk ev gezmesine geldiğimde ne kadar Alsancak'ta yürüyor gibiydi. Ağaçları, evleri, dört cepheli apartmanları. Çünkü ben Mecidiyeköy'de yaşarken evler hep tek cepheydi ve güneş görmek mucizeydi. Yeşil sadece bina boyasıydı. Bostancı'nın bana hatırlattıkları, bana verdiği huzur, buradaki belli sosyoekonomik kültürden gelen insanların seviyelerinin hemen hemen aynı seviyeden geldiğimizi varsaydığım insanların ya da Bostancılığın bana daha uygun olduğunu düşünüyorum. (Sedat, 31)

Sedat'ın memleketi İzmir'e benzettiği bir yeri seçmesi Sedat'ın yer kimliği ile ilişkilidir. Fiziksel çevre karakteri bu kimliğin belirmesinde etkilidir. Riley (1992), fiziksel çevreyle ilişkili yere bağlılığın 5 ila 12 yaşları arasında geliştiğini belirtir. Sedat'ın çocuklukta yer deneyimleri yer kimliğinin bir parçasını oluşturmuştur. Ayrıca Berna gibi o da yer kimliğinin hem benliği hem sosyal kimliğiyle ilişkili yanlarını yansıtacak şekilde bir yer seçmiştir. Sedat'ın kendini Bostancı olarak

görmesi, benliğiyle uyumlu olan bir yer üzerinden bir topluluk kimliği benimsediğini göstermektedir ancak Sedat muhitinde arkadaşına ve yerel bir sosyal katılıma sahip değildir. Bostancılı kimliğinin yerin bireysel kimliği etkileyen, ortak kültürel ve tarihsel semboller etrafında gelişen bir topluluk kimliğinden ziyade hayat tarzı ve toplumsal statüye bağlı anlamları nedeniyle imgesel olarak benimsendiği söylenebilir. Dönüşümlerin, geçiciliğin, akışkanlığın bir norm haline geldiği günümüzde katılımcıların kendilerini bir muhite ait hissetmelerini geçicileşme ihtimali olan “seçmeli aidiyet” olarak görmek mümkündür. Bu durum bireyselleşmiş bir yerel topluluk imgesini görünür kılmaktadır.

Muhitteki sosyal ve kültürel yapıyı önemsemeyen seçim yapmış olan görüşmecilerin seçimlerinde ise işe yakınlık, kentsel ve özelleşmiş hizmetlere erişim ve riskler belirleyici olmuştur. Bu seçimler, bireyselleşmeyi meydana getiren faktörlerden olan emek piyasası ve uzmanlıklarla ilişkili seçimlerdir. Bu seçimler ekonomik ve fiziksel gereksinim boyutlarıyla yer bağımlılığı (*dependence*) kavramıyla ilişkili görünmektedir ancak kültürel ve sosyal ihtiyaçlara yanıt vermediği için katılımcılar üzerinde bir yer bağımlılığı (*attachment*) oluşturmadığı görülmektedir. İş ve uzmanlıklara dayalı yapılan muhit seçimleri hayat tarzıyla uyumsuzluklara neden olabilmekte ve yer kimliğiyle çelişebilmektedir. Bu durum yaşanan yerden tatminsizlik ve yere yabancılaşma sonuçlarını doğurmaktadır. Bu tip bir tatminsizlik içinde Sarıyer’de yaşayan Tarık’a orada yaşamaya nasıl karar verdiği sorulduğunda iş dolayımı düşük yoğunluklu riskler ve ona verilen düşünümsel bir tepkiyle ilişkili bir yanıt vermiştir.

İşim buradaydı. Şirket burada olduğu için yakın olmasını istedim. Benim kafam hep analitik çalışıyor, hep bir şey hesaplıyor. Mesela Bakırköy’de oturuyorum ve her gün servisle işe gidip geliyorum. Beynim şöyle düşünüyor. Kaza oranı ne İstanbul’da, binde bir. Onu araştırıyorum. Bin gündür gitmişim işe, kaza yapma ihtimalim var. Mesela servisin ortasına oturuyorum. Cam kenarına oturmuyorum. Genelde cam kenarındaki insanlar ölüyormuş merkezkaç kuvvetten dolayı. Bu düşünceler beni yoruyor. Her gün oraya oturmalıyım emniyet kemerimi bağlamalıyım. (Tarık, 36)

Bu yanıt taşınma nedeninin sadece yüksek yoğunluklu risklerle değil düşük yoğunluklu ve ihmal edilebilir risklerle de ilişkili olabildiğini gösterirken işe yakın oturmanın zaman tasarrufu dışında kalan bir boyutunu göstermektedir. Anlatısının devamında deprem korkusunun da bu tercihle birlikte azaldığını anlatmıştır. Ancak uzmanlıklarla ilişkili bu seçiminin hayat tarzı ve yer kimliğiyle uyumsuz olduğu

anlaşılmaktadır. Muhitinin kendisine uygun olduğunu düşünüp düşünmediği sorulduğunda şu şekilde yanıtlamıştır.

Hayır düşünmüyorum. Çünkü ben sosyalleşmeyi seven bir insanım. Burada hiç sosyalleşemiyorum. Şu an bu hayatın dayattığı bir şey. İşime yakın olsun, ucuz olsun hem de sağlam olsun. Eskiden Bakırköy'de otuz beş senelik binada yaşıyordum. Her gün deprem olacak, yıkılacak korkusu vardı. Servis korkusu vardı. Devamlı bunları düşünüyordum. (Tarık, 36)

Tarık'a eski yaşadığı yer olan Bakırköy'ü özleyip özlemediği sorulduğunda sosyalleşemediği ve oldukça yalıtılmış bir yaşantı içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu yanıtla emek piyasası ve uzmanlıklara bağımlılık eşgüdümünde ilerleyen bireyselleşmenin yalıtılmışlık sorununu gündeme getirdiği ortaya çıkmaktadır.

Bakırköy'ü özleyorum. San Marcos'ta kahve içmeyi kuzenimle, kız arkadaşım ile kahve içmeyi. Hemen arka sokağımdaydı. Capacity'de bir sinemaya gidelim, Midpoint'te yemeğimizi yiyelim. Her şey çok yakın olduğu için, düzayak, hemen çıkıyoruz, tık tık tık. Burası beni çok yalnızlaştırdı. Orda mesela alışverişimi kendim yapıyordum, gidip kendim seçiyordum. Şimdi "Getir" [eve sipariş uygulaması] kullanıyorum, hiç çıkmıyorum alışverişe. Bu civarda bir kahve içeyim, hiçbir yer yok. Bir iki kere gittim ama çok sık gidemiyorum. Zaten insanlarla denk gelemiyoruz. Tek başına gitmenin de bir anlamı yok. (Tarık, 36)

Bakırköy'deki yer deneyimi kentsel hayat tarzları, tüketim mekanları ve literatürde sahte kamusal mekân olarak adlandırılan alışveriş merkezleri gibi mekanlarla sınırlı görünse de bu mekanların birer sosyalleşme mekânı olduğu açıktır. Şu an yaşadığı muhitte bu olanaklardan mahrum olması, arazi kullanımının konut yoğunluklu olduğu yokuşlu bir muhitte yaşaması, arkadaş çevresinden uzaklaşması ve evden çalışması muhitiyle neredeyse hiç ilişki içinde olmamasına ve bir bağlılığının gerçekleşmemesine neden olmaktadır. Bu durumun kendisini nasıl hissettirdiğini ise şu şekilde aktarmıştır.

Bazı psikolojik sorunlar başladı, evet. Bir tane VR [sanal gerçeklik] gözlük alayım diyorum ve uçsuz bucaksız manzara resimleri açayım ve oradan izleyeyim. Böyle bir ihtiyaç. Kalkıp çok fazla gitmiyorum bir yere. (Tarık, 36)

Fiziksel mekândan soyutlanmanın neticesinde sanal gerçeklik teknolojisiyle sanal mekâna sığınarak orada bir yer deneyimlemek istemesi yerinden çıkarıcı mekanizmaların yerle kurduğumuz ilişkiler üzerindeki etkisinin çarpıcı ve ironik bir yansımasıdır. Anlatısına dayanarak Tarık'ın yaşadığı muhite yabancılaştığı ve yersizleştiğini söylemek mümkündür. Bir başka risk nedeniyle taşınma nedeni ve yabancılaşma durumu ailesiyle yaşayan Buket'in anlatısında gözlemlenmektedir.

Buket'in ve ailesinin Beylikdüzü'nden Çekmeköy'e taşınma nedeni beklenen İstanbul depremidir.

Çekmeköy'e gelmemizin sebebi tamamen deprem korkusu olduğunu söyleyebilirim çünkü binamız deniz kumundan yapılmıştı ve en ufak depremde bile hasar görüyordu. Biz de olası beklenen İstanbul depremi gerçekleşmeden İstanbul'da daha güvenli bir yeni binaya taşınmak istedik ve buraya geldik (...) İstanbul risk haritasına baktığımız zaman burası daha güvenli gözüküyor zemin olarak, o yüzden tercih ettik burayı. Beylikdüzü ve civarı kırmızı olduğu için o bölgelere hiç bakmadık. (Buket, 28)

Buket ve ailesi depremin kader değil bir risk olduğunun bilincinde olarak düşünmüşsel bir karar vermişler. Yaşadıkları apartman çok katlı, iki bloktan oluşan bir kapalı sitededir. Buket Beylikdüzü'nü çok özlediğini, Beylikdüzü'nde arkadaş çevresi ve gittiği mekanlar olduğunu, yeni yaşadığı yerde kafelerin kendisine uygun olmadığını ifade anlatıyor. Yaşadığı yeri anlatması istendiğindeyse yaşadığı yere yabancılaşmış olduğu anlaşılıyor.

Çekmeköy Taşdelen'de yaşıyorum. Çok garip bir yer. Turgut Özal caddesi var burada, o caddeye çıkınca Türk yok gibi, orda yabancılık çekiyorum. Garip insanlar, garip konuşmalar. Sürekli bir kalabalık var, çok değişik bir ortam. Yani Beylikdüzü'nün de kalabalığı vardı ama daha yaşanabilirdi. Buraya ilk geldiğimde o caddeye ilk çıkınca sudan çıkmış balığa döndüm, ne tarafa gideceğimi bilemedim ama bir alt cadde var, Kıbrıs Caddesi, orası da çok sakin. Böyle yeşilliklerin olduğu bir yer. Bir yere gideceksem Turgut Özal caddesinden geçmiyorum, Kıbrıs Caddesi'nden geçiyorum daha sakin olduğu için. Sonrasında her yerde binalar var. Beylikdüzü'nde gökyüzünü görmek daha mümkündü. (Buket, 28)

Buket'in hayat tarzına uygun olmayan bir yere taşınması yer kimliğiyle uyumsuzluk yaratmıştır. Yer kimliğiyle uyumsuzluk hem yaşadığı yerdeki topluluğun sosyal ve kültürel karakteri hem de fiziksel çevre karakteriyle ilişkilidir. Kendini yalnız hissettiğini ifade eden Buket yabancılaştığı gibi yalıtılmışlık problemiyle de yüz yüzedir. Muhit içinde kaçındığı alanlar oluşmuş, kendi yer kimliğine uygun rotalar belirlemiştir. İki bloklu sitenin bahçesinde genellikle çok fazla çocuk olduğu için inmediğini de ekleyen Buket'in sitede de vakit geçirmediği ve kendini site topluluğuna dahil görmediği anlaşılmakta. Yine de Buket, güvenli bir sitede ve depreme dayanıklı olduğunu düşündüğü bir konutta yaşıyor olduğu için kendisini güvende hissettiğini ancak asla yaşadığı yere ait hissetmediğini ifade ediyor. Yine Çekmeköy'de kapalı sitede yaşayan İrem, Çekmeköy'ü seçme nedenlerini başta otoparkın olması, karayolu ağına yakınlık ve yeni bir yerleşim yeri olması olarak sıralıyor.

Bu sitenin lokasyonu kuzey Marmara otoyolunun çıkışında. Şile otoyolunun trafiğine takılmadan, karşıya geçmek istersem ya da TEM'e bağlanmak istersem kuzey Marmara otoyolunu kullanabiliyorum, bu da bana zaman kazandırmış oluyor. (İrem, 37)

İrem'in tercihleri uzmanlıklarla ilişkili rasyonel kararlara dayanmaktadır. Yaşadığı sitenin daha geniş bir alana yayılması onu Buket kadar sıkışmış hissettirmemektedir. Site dışına alışveriş için ara sıra çıktığını anlatan İrem, sitede uzun yürüyüş yolları olduğu için sitede yürüyüş yapmakta ve bundan dolayı memnun olduğunu anlatıyor. Ancak muhiti hakkında neler düşündüğü sorulduğunda zamanla sıkıcı bir yer olduğunu anladığını belirtiyor ve şunları söylüyor.

Sosyal şeyini sevmiyorum. Benim sosyal çevremden daha farklı bir sosyal çevre var burada yaşayan. Ben dediğim gibi daha dışa dönük, daha böyle dışarıda yaşayan bir insanken buradaki yaşam biraz daha fazla aile hayatı birinci olarak, ikinci olarak mesela burada daha fazla ev hanımı popülasyonu keşfettim. Yani bu arada insanlar da çalışıyor olabilirler ama genel olarak öyle bir gözlemim var. Bir de tabii ki yani mesela politik tercih olarak da bana uymayan insanların daha fazla olduğunu söyleyebilirim. (İrem,37)

Kendi hayat tarzı ile muhitindeki sosyo-kültürel karakteri kıyaslayarak kişinin “nerede olmalıyım” sorusuna yanıt araması düşünömsel bir tepkidir. İrem, ev hanımlarının yoğun yaşadığını düşündüğü, toplumsal kimliğini yansıtmayan bir topluluk içinde yaşadığını fark ettiğinde kendisiyle muhiti arasındaki uyumsuzluğu fark ediyor. Muhitinde komşusu olmadığı için topluluk içinde bir diyalogu olmayan İrem'e bu durumu nasıl anladığı sorulduğunda “*davranış tarzlarından, giyim, görüntü*” yanıtını veriyor. Lofland (2020), mekandaki kişilerin davranış ve dış görünüşlerine göre mekanların kodlanabildiğini ifade etmektedir. İrem'e taşınma kararı alırken bunu fark edip etmediği sorulduğundaysa, “*Yani tahmin ediyorsunuz tabii ki ama ben daha bireysel yaklaştığım için çok da fazla umurumda olmadı.*” yanıtını veriyor. İrem'in, bireysel seçim yaptığını ifade etmesi seçim yaparken yer topluluğunu çok fazla önemsemediğini göstermektedir. Bu anlatı aynı zamanda topluluk imgesi nedeniyle topluluğa katılımdan sakınıldığını da göstermektedir. Hayat tarzı kimliği ile uzmanlıklar arasında bir tercih yaptığı için kentsel ve özelleşmiş hizmetlerle ilişkili uzmanlıklar baskın gelmiştir. İrem'in yaşadığı sitenin hayat tarzıyla çelişen yanları olduğunu fark etmesinde en önemli sebep pandemi nedeniyle evden çalışmak zorunda olmasıdır. Muhitinde daha fazla vakit geçirmesi bu uyumsuzluğu gün yüzüne çıkarmıştır.

Anlatılardan kapalı site ve rezidanslarda yaşayan görüşmecilerin yere bağlılıklarının daha düşük olduğu, yaşadıkları yerden daha tatminsiz oldukları görülmektedir. Bu sonuç literatürde sıklıkla beyaz yakalılarla özdeşleştirilen site ve rezidans tipi konutların bekar beyaz yakalılar için cazip olmayabildiğini göstermiştir. Site deneyimi olan katılımcılar daha sonra kent merkezine taşınmış, sitede yaşayanlarsa taşınma isteği içindedir. Sitelerin daha çok aile hayatına uygun görülmesi ve kent hayatına uzaklığı bekar beyaz yakalılar için kent merkezini cazip hale getirmektedir. Ayrıca rezidans tipi konutlarda yaşama deneyimi olan görüşmecilerin geniş bir alana yayılmış, az katlı bloklardan oluşan kapalı sitelerde yaşayanlara göre yaşadıkları yerlerden daha tatminsiz olduğu görülmektedir. Yaşadığı yerle bağ kuramadığını ifade eden ve rezidans tipi sitede yaşayan bir başka görüşmeci olan Tufan'ın seçiminde de çeşitli zorunluluk ve bağımlılıklar etkili olmuştur.

İlk başta kiralara baktım, ikincisi bulunduğum site, semtin güvenli olup olmaması. Üçüncüsü de tabii işyerine yakınlık. Yani zaten Ataşehir yakın olduğu için üçüncüsü o oldu. Yani ilk başta bir şeye baktım, kiralara, öyle diyebilirim. (Tufan, 37)

Tufan'a yaşadığı çevrenin kendisini yansıtıp yansıtmadığı sorulduğunda hayat tarzıyla olan uyumsuzluklarından bahsediyor.

Hayır, düşünmüyorum. Ben daha çok sanatsal aktivitelerin yakınında olmak, benim yaşitlarımın gittiği, sosyalleştiği, restoran ve kafelerin daha yoğun olduğu, deniz kenarına daha yakın olabildiğim semtler benim ilgimi çekiyor. Ataşehir öyle bir yer değil. Ataşehir daha çok çocuklu ailelerin yaşadığı bir ortam. Ama tabii şu anda koşulların oraya beni ittiğini düşünüyorum. Nişantaşı, Karaköy, Galata, Beşiktaş o taraflar tabii ki de isterim ama oradan benim işyerime gidişim zor oluyordu. Caddebostan tarafında, Fenerbahçe tarafında, Kadıköy, Moda tarafında oturmak istemişim. Orada da kiralar daha pahalıydı. O yüzden de mecbur Ataşehir'e taşındım. (Tufan, 37)

Tufan, kültür-sanat mekanları, restoran ve kafeler gibi kentsel hayat tarzlarıyla ilişkili bir yanıt vermiştir. Görüşmecilerin büyük çoğunluğu arkadaşlarıyla restoran, kafe gibi yeme-içme mekanlarında buluştuklarını belirttikleri için bu mekanlar aynı zamanda benzer hayat tarzına sahip arkadaş gruplarının sosyalleşme ve bir araya gelme mekânı olarak işlev görmektedir. Kapalı sitelerde yaşayan katılımcılar, kent merkezinde olmadıkları için kentsel hayat tarzlarına yönelik mekanlardan uzak kalmaktadırlar. Kent hayatının hissedilememesi hayat tarzının yeterince yaşanmadığı hissini doğurmaktadır. Bireyselleşmeyle birlikte yerlerin kendini gerçekleştirme hissini sağlama işlevini yerine getirmesi beklentisi doğmaktadır. Ayrıca Tufan'ın da İrem gibi

ailelerin yoğun yaşadığı yerde bir bekar olarak hoşnut olmadığı anlaşılmaktadır. Kapalı sitelerde yaşayan veya daha önce yaşamış olan görüşmecilerin çoğunun siteleri aile hayatı ile özdeşleştirmekte olduğu görülmüştür. Çocuklu aileler çocukları için sokakları artık güvenli bulmadıkları için oyun alanları ve özel güvenliği olan kapalı siteleri tercih ederken bekar beyaz yakalıların daha çok eğlence hayatının yoğunlaştığı kent merkezinden uzak kalmamayı önemsedikleri anlaşılıyor.

Katılımcılara yaşadıkları yerin kendilerini yansıtıp yansıtmadığı sorulduğunda yarısından çoğu muhitlerinin kendilerine veya hayat tarzlarına uygun olduğunu belirttiler. Hayat tarzına uygun olduğunu düşünen görüşmecilerin büyük çoğunluğu o muhiti seçmelerinde hayat tarzına uygun olduğunu düşünmelerinin etmen olduğunu belirtti. İş, düşük kira ve uzmanlıklarla ilişkili nedenlerden dolayı muhitlerini seçen görüşmecilerin çoğunluğu yaşadıkları muhitin hayat tarzlarını yansıtmadığını ifade ettiler. Aynı zamanda muhitlerinin hayat tarzlarını yansıtmadığını düşünen görüşmecilerin muhitleriyle bağlarının zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

Ben zaten böyle yürümeyi, koşmayı, bisiklet sürmeyi seviyorum. Kafelerin olması, gençlerin de olması falan. Evet, herhangi bir kısıtlama falan da görmüyorum burada, beni rahatsız eden bir durum da olmuyor. (İpek, 28)

Gidip de Bayrampaşa'da yaşamam mesela ya da işte ne bileyim Ümraniye'de...Villa da verseler. (Onur, 36)

Günümüzde muhitin hayat tarzlarına uygunluğunun önemli hale gelmesini görüşmecilerden muhitlerini anlatmaları istendiğinde verilen cevaplardan anlamak mümkündür. Görüşmecilere muhitlerini anlatmaları istendiğinde ve muhitleri hakkında neler düşündüğü sorulduğunda ağırlıklı olarak sosyal ve kültürel yapıya dair izlenimlerini anlattılar. Görüşmeciler muhitlerindeki sosyal yapıyla kendileri arasında ilişkilendirmeler yapmakta, hayat tarzlarına yakınlığı veya uzaklığına dair düşüncelerini aktarmaktadırlar. 'Özgürlük' önemli bir kavram olarak anlatılarında öne çıkmaktadır.

Geri kafalı bir insan değilim ama geri kafalı insanlar varsa etrafımda beni yargırlar mı diye biraz düşünüyorum. Ben misafiri olan, erkek, kadın evime arkadaşımı davet edebileceğim bir yerde yaşamak isterim. Bu anlamda hiçbir şikâyet almadım üç aydır. Umarım almam diye umuyorum. Kestiremiyorum açıkçası. Benden yaşça büyük, kültür olarak biraz farklı olduğunu tahmin ettiğim insanlar olduğu için ama insanları dış görünüşüne göre yargılayamayız. Belki onlar için sorun değildir. Benden önce de benim yaşlarında bir erkek oturuyordu burada, bekardı. Belki onlara çok normal de geliyor olabilir ama emin değilim, göreceğiz. (Didem, 31)

Kadıköy ilçe sınırlarında doğup büyüyen Didem, ailesine yakın olmak ve aşına olduğu için Kadıköy ilçe sınırları içinde bir muhit seçmiş ve üç ay önce Hasanpaşa semtine yerleşmiş. Bu semti seçme nedeni kiraların uygunluğu, Kadıköy merkezine ve işe giderken kullandığı Marmaray istasyonuna yakın olmasıdır. Didem Kadıköy’ü özgür ve “şort giyilebilir semtlerden biri” olarak tanımlamakta olsa da Hasanpaşa için aynı şeyleri düşünmemektedir. Stratejik karar verme sürecinde olumlu ve olumsuz özellikleri birlikte düşünmüş. Muhitinde fazla vakit geçirmeyen ve bağlılığı yüksek olmayan Didem daha çok yakındaki, kendi bohem hayat tarzına uygun Yeldeğirmeni mahallesinde vakit geçirmekte ve Kadıköy’de yaşamayı önemsemekte. Didem için içinde olduğu muhiti ile algıladığı muhiti farklılaşmıştır. Yeni orta sınıfın yoğunlaştığı semtlerde bir süre sonra soylulaşma nedeniyle gerçekleşen kira artışları sonucunda yüksek eğitilmiş ancak kira için yüksek bütçe ayıramayan genç ve çoğunluğu bekar kesimin çevre muhitlere yerleşme eğilimi olduğunu Didem’in anlatısına bakarak söylemek mümkün görünüyor. Hasanpaşa’daki endüstri mirası bir yapı olan Gazhane’ye kültür-sanat işlevi verilerek yeniden hizmete açılması, bir süredir Hasanpaşa’ya bekar beyaz yakalıların yerleşmesi şu an için heterojen bir sosyal yapı oluşturmaktadır. Ancak, bu durumun Hasanpaşa genelinde soylulaşmaya evrilip evrilmeyeceğini söyleyebilmek için henüz erkendir.

Muhitlerini hayat tarzına yakın bulan katılımcılar muhitlerinde yaşayan topluluk için aydın, açık görüşlü, sanatçıları çok, entelektüel, doğasever, hayvansever gibi tanımlar yapmıştır. Hayat tarzına yakın bulmayan görüşmecilerin bazısı ise yaşadığı yer için kozmopolit, her türden insanın yaşadığı, karışık gibi tanımlar yapmışlardır.

Yani aslında anlatılacak çok bir şey yok. İnsanları karışık bir popülasyona sahip, kozmopolit bir yer haline gelmiş gibi burası. Çok fazla farklı ülkeden, kültürden insanlar bir arada yaşıyor. Bu yüzden bayağı da çok çeşitli bir yer. Kalabalık ve karışık... Bir yerde trafik açısından yoğun ve araba sesleri, sürekli korna sesleri ve bir trafiğin olduğu bir yer burası. O açıdan kötü. Evimden memnunum ama dışarıya baktığımda buradaki mimariden hiç memnun değilim. Buradaki o şehir dokusu beni rahatsız ediyor gerçekten. Hatta bu benim şirkette bana verilen koçluk hizmetinde de zaten en çok rahatsız olduğum konulardan biri olarak belirledik koçumla. Hatta ben bu ek işlerimi yapıp aslında semt değiştirmeye karar verdim. Semt değiştirme ihtiyacımın çok fazla olduğu ortaya çıktı. Çünkü ben sürekli üst komşudan rahatsızım, sestem ve gürültüden rahatsızım. Şu çevremdeki çirkin beton görüntüsünden rahatsızım gibi sonuçlar çıktı benden. (Ozan, 33)

Hayat tarzlarının çoğalmasına koşut olarak çoğalan uzmanlıklar ve hayat tarzı uzmanları Ozan’ın benliğinin muhitiyle uyumsuz olmasını fark etmesinde yardımcı

olmuş. Şirketinin vasıtasıyla yaşam koçluğu desteği alan Ozan, benliğini düşünömsel olarak düzenleme hedefine yer kimliğini keşfetme, yeniden-düzenleme hedefini de eklemiştir. Uygun kira ve merkezi konum nedeniyle on senedir ayrılmadığı semtinde uzun süredir yaşadığı için bazı esnafla tanışıklık içinde olduğunu belirtmiş olsa da muhitinde bir arkadaşı olmadığını söylemiştir. Uzun süre ikamet etmenin topluluk ilişkilerine ve yer duygusunun gelişmesine olumlu etkisinden her zaman bahsedilemeyeceği bireyselleşme süreciyle daha fazla görünürlük kazanmaktadır. Ozan'a muhitinde kendisini nasıl hissettiği sorulduğunda şu şekilde yanıt veriyor.

Aslında insanlar da çok şaşırıyor ama ben güvende ve iyi hissediyorum, çok tanıdık hissediyorum ama bir yandan da işte birkaç sıkıntım da biraz baskın geliyor. Mesela komşu ile ilgili. Apartmandaki diğer profilde insanlar mesela. O yüzden birazcık daha özgür, daha özgür giyinebildiğim bir mahallede oturmak isterdim. Mesela burası biraz daha muhafazakâr bir mahalle. (Ozan, 33)

Muhafazakâr olarak algılanan bir muhitte yaşamak görüşmeciler tarafından tercih edilmemektedir. Toplum genelinde muhafazakâr algısı olan yerlerde yaşayan katılımcılar yaşadıkları yeri anlatırken muhafazakarlık konusuna öncelikli değindiler. Zeynep yaşadığı yer için “Üsküdar'ın muhafazakâr olmayan bir yeri” tanımını yaparken, çocukluğundan beri Fatih'te yaşayan Merve yaşadığı muhiti anlatması istendiğinde şunları söylüyor.

Ben alışık olduğum için bana güvenilir geliyor olabilir. Fatih'le ilgili insanların çok fazla önyargısı da var işte. Çarşamba'dan dolayı herhalde, daha işte muhafazakâr insanların yaşadığı ama aslında içeride öyle değil. Ben başı kapalı bir insan değilim ama bu konuyla ilgili yani herhangi bir rahatsızlığım da yok. Yani istediğim gibi giyiniyorum istediğim gibi yaşayabiliyorum. Hani şey, İstanbul'un merkezinde olması güzel, yani ona mesela çok alışmış vaziyetteyim. (Merve, 35)

Görüşmeciler muhitlerini anlatırken amaç ve hedeflerini, hayat görüşlerini, etkinliklerini merkeze almaktalar. Muhitleri düşünömsel biyografilerinin bir parçasını işgal ederken biyografilerinin bütünselliği içinde muhitin yeri çok kısıtlı. Muhitlerinde geçmiş yaşantılarına dair anıları olmadığı için anlatılarında da anılar bulunmuyor. Muhitlerine karşı algıları çoğunlukla bireyseldir ve yer duygularında kolektif yer algısı bulunmamaktadır. “Biz” veya “mahallemiz” gibi bir ifade anlatılarında geçmemektedir. Mahalle ve mahalle topluluğuna eleştirel, dışarıdan ve kıyaslayıcı bir bakış mevcuttur.

Yani taş çatlasa bir, bir buçuk senedir buradayım, komşuculuğum olmadığı için *komşularım kimler onları bile bilmem*. Ben tamamen *kendime has yaşayan bir insanım* aslında ama dışarıda böyle tanışıklığının olduğu, işimi gücümü hallettiğim esnaflar falan var. Gördüğüm kadarıyla herkes iyi insanlar yani, emekli insanlar. Kimsenin kimseye bir kötü niyeti yok, herkes kendi işinde gücünde. Kimse kimseyi öpmeye kalkmıyor iş konusunda. Ederi neyse o oluyor fiyatı ve bu zamana kadar sağ olsunlar pek çok esnaf arkadaş buradaki benim taşınmalarına falan çok yardımcı oldular. Yani iyi insanlar, hiçbir kötülükle karşılaşmadım daha Beşiktaş'ta. (Fırat, 34) (Vurgular yazar tarafından eklenmiştir)

Muhit, mahalle ortamı. Ben taşındığımda hemen hemen hiç öğrenci ya da işte beyaz yaka bekar çalışan yoktu. Genelde evli, emekli olmuş ya da tek yaşayan yaşlı insanlardı ama yüz metre ilerisi de Bahariye Caddesi. O yüzden gizli bir alan gibiydi. Biraz öyle hissediyordum. Biraz ilerisi de işte Yoğurtçu Parkı, tabii ki keşfedildi. Yani öyle olmuyor, özellikle bu yaşlılar vefat ettikçe, sirkülasyon oluştuğunda... Şu an alt katıma mesela bir öğrenci taşındı. O işte mahalle, sessizlik, sakinlik ortamından şu an Kadıköy çarşıya doğru yaklaşıyor. (Batu, 33)

Muhitleri hakkındaki düşüncelerini anlatırlarken 'mahalle ortamı/kültürü' ifadesi bazı görüşmeciler tarafından tekrarlanmaktadır. Mahalle ortamının olmasını muhitlerinde en sevdiği taraf olduğunu ifade eden görüşmeciler bulunmaktadır. Mahalle ruhunun görüşmeciler için olumlu anlamlara geldiği anlaşılmakta. Örneğin Fırat, kendine has yaşayan biri olduğunu ve komşularının kim olduğunu bilmediğini söylemiş olmasına rağmen muhitinde en sevdiği yanlardan biri mahalle ortamının olmasıdır. Zeynep, muhitinde en sevdiği özelliklerin mahallesinin kimlikli olması, tarihi geçmişinin olması, eski binalara ve küçük eski sokaklara sahip olması, parkta yaşlı insanların olması olduğunu söylüyor. Muhitinde en sevdiği yerlerden birinin mahallede oturanların sosyalleştiği ve kendisinin de sosyalleşme ihtimali olduğu bir park olduğunu anlatıyor. Bahsettiği parkta düzenli karşılaşmaların ve tanışıklıkların yoğunluğu bilinmese de Zeynep'in bir *lokal* ihtiyacının olduğu ortadadır. Görüşmeciler, mahalleliyi dışarıdan gözlemlemekte, diğer mahallelerle kıyaslamakta, mahalle ortamını güven verici bulmaktalar. Bazı erkek görüşmeciler aşinalık duygusu ile esnafla selamlaştıklarını anlatmıştır. Anlatılardan mahalle ortamının onlar için nostaljik ve otantik anlamlar içerdiği anlaşılmaktadır. Ancak mahalle topluluğuyla sınırlı bir etkileşim içerisindedir. Jacobs (2015), kamusal bir sokak yaşamı için temasların öneminden bahseder. Esnaf, sokakta canlı ilişkilerin olması için önemli yere sahiptir. Örneğin anahtar bırakmak, muhit hakkında çeşitli bilgiler almak, yeni kişilerle tanışmak veya yardım için yönlendirmeler yapmak gibi. Örneğin Onur, ev ararken eski mahallesindeki esnafa bir haberi olursa kendisine haber vermesini rica

etmiş. Ancak görüşmecilerin çoğunun esnafla ilişkisi bu kadar samimi görünmemekte. Mahalle kültürünü çok sevdiğini söyleyen Pınar esnafla olan mesafeli ilişkisini şöyle anlatıyor.

Gayet iyi ya, hiç kimse birbiriyle yüz göz olmuyor, yani herkes birbirine belli mesafede. Kimsenin kimseyle böyle yani çok iyi, samimi, kanka olmasına ihtiyacı yok. Doygun bir profil var yani. Herkes kendi işini gücünü sessiz sakin, düzgünce yapıp şey yapma derdinde. Zaten nispeten esnaf yardımcı işte. Eve hizmet var, o var bu var ama böyle yani herkes belirli bir şeyin ötesine geçmiyor. Yani sınırın var. Kapıya gelen sucu da öyle. Yani kaç kere geliyor haftada suyunuzu değiştiriyorsunuz en basit ve o insanlar hiçbiri tavırlarını değiştirmiyorlar, güzel bir şey bence. (Pınar, 38)

Muhitin hayat tarzına uygunluk taşıması aidiyet için yeterli değildir. Görüşmecilerin çoğu “kendinizi oralı görüyor musunuz” sorusuna olumsuz yanıt verdiler. Ancak kendilerini “oralı” gören 7 görüşmeci de taşınma istekleri sorulduğunda taşınabileceklerini belirttiler. Kendini oralı görmek, “buralıyım” diyebilmek, bir yerde yaşama süresiyle ilişkili görünmemektedir. Çocukluğundan beri aynı muhitte yaşayan tek görüşmeci kendini oralı görmediğini söylemekte. Kendini oralı görmek görüşmeciler için seçmeli ve sınırlı bir aidiyetin varlığına işaret etmektedir. Bu aidiyet benlikle muhitin uyumu devam ettiği ve benliğin dönüşüm arzusu gerçekleşmediği sürece geçerlidir. Bu durum ayrıca hayat planlamalarının düşünümsellik ekseninde değişebilirliğiyle ilişkilidir. Örneğin, Deniz için bir yere yerleşmek olumlu anlama gelmemekte.

Evet [buralı görüyorum] çünkü alışkanlık oldu. Pandemi sürecini hariç tutarsak kendimi iyi hissediyorum. *Konfor alanım* oldu. İlk İstanbul'a taşındım, konfor alanımdan çıkmıştım. Benim için büyük bir değişiklikti. Şimdi konfor alanım oluştu. O yüzden şeyi fark ettim. *Konfor alanının dışına çıkmayı seven bir insanım* zaten. Bu yüzden bu sefer, beyaz yakalılarda vardır mesela, yurtdışı hedefim başladı. Yurtdışına gideyim, orada yaşayayım gibi. (Deniz, 35) (Vurgular yazar tarafından eklenmiştir)

Deniz hem fiziksel doku hem kültürel yapısından dolayı memnun olduğu muhitinden bireyselleşmenin getirdiği kendini geliştirememeye endişesi nedeniyle ayrılması gerektiğini düşünmektedir. Bauman'ın (2017.b, 2015) belirttiği gibi başarılı olmak bir yere bağlanmamayı gerektirmektedir. Fırsatların yakalanması ve kendini gerçekleştirme isteğinin gerektirdiği dönüşüm yerleşik olmayla çelişir bir durumdur.

Bazı görüşmeciler muhitlerinde ‘yeniden yerleşme’ deneyimi yaşıyor görünmektedirler. Giddens'in (2018) bahsettiği gibi rutin aktivitelerin varlığı bu yeniden yerleşmeyi

sağlayan unsurlardandır. Batu bir yandan rutinlerinden bahsederken, muhitinin sadece evin olduğu yer olmadığını, muhitle bir ilişkisi olduğunu anlatıyor.

Beni buraya bağlayan şeyler aslında bahsettiğim şeyler. Sadece ev olarak değil, muhit olarak bir ilişkim olduğu için şahıslarla, esnafla, kişilerle ve arkadaşlarımla, en çok bağlayan şey bu. İkincisi de bazı ritüellerim var. Sabah köpeği gezdir, parka git. Yoğurtçu Parkını falan özleyebiliyorum yani o annelerde kaldığım dönemde. (Batu, 33)

Batu, yaşadığı yerde en sevdiği şeyin mahalle ortamı olduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda yakın zamana kadar *umwelts* güvenli kozasının bir parçasıymış. Ancak muhitinde gerçekleşen sosyal dönüşüm *umwelts*ni bozmuştur. Batu, yakın zamanda bir gasp vakası yaşamalarının ardından muhitinde artık kendini güvende hissetmediğini ifade ederek bir süredir ev ve yaşayacak yer arayışında olduğunu belirtti. Yeniden yerleşmelerin istikrarsızlaştırıcı faktörlerle bozulması söz konusudur. Bu durum muhite bağlılıkları kısa süreli hale getirmektedir.

Kurtuluş'u seçme nedeninin yüzde elli arkadaşlarının varlığı olduğunu belirten Onur, yaşadığı muhitle ilişkisi en kuvvetli görünen görüşmecilerden birisiydi. Onur'un da muhitinde bir yeniden yerleşme deneyimi yaşadığını söylemek mümkündür. Öncelikle Onur'a muhitini anlatması istendiğinde şunları aktarmıştır.

Yani hem yaşadığım binadaki komşularıyla ilişkilerim çok iyi, çok seviyorlar beni. Ben de onları seviyorum. Semt çok iyi. Burada çok güzel manav, kasap, bakkal, fırın gibi şeyleri çok kolaylıkla ve çok iyi şeyler buluyorsunuz. Bu hoşuma giden bir yandı. Yani sadece Carrefour gibi büyük marketlerden alışveriş yapmak yerine kahvaltılık satan yerden gidip sadece işte bilmem nereden gelen Ezine peynirini bulabiliyorsun ya da bir kasaba gidip işte ne ihtiyacın varsa, köy tavuğu bulabiliyorsun. Bu birçok yerde mümkün değildi. (Onur, 36)

Onur'un bir yeniden yerleşme deneyimi yaşadığını söylemek mümkün görünmektedir. Rutinlerinin varlığı, düzenli alışveriş yaptığı dükkanlar ve arkadaş topluluğunun varlığı bu yeniden yerleşmeyi sağlayan ve yer duygusunu güçlendiren faktörlerdir. Ancak asıl etkili faktör Onur'un hayat tarzına ve toplumsal kimliğine uygun bir semti tercih etmesinden dolayı bir topluluk duygusuna sahip olmasıdır. Onur'a muhitinde nasıl insanlar yaşadığı sorulduğunda bir topluluk duygusunun varlığı gözlenmektedir;

Kurtuluş'un zaten ilk yerlileri diyebileceğimiz işte Levantenler, Rum ağırlıklı vatandaşlar yaşıyor. Onlar gerçekten burada güzel bir doku oluşturmuşlar. O hala mahallenin genel şeyinde devam ediyor. Yani daha sıcak ilişkileri var ve yani kişisel alana da daha saygılılar. Onun dışında öğrenciler, sanatçılar çok yaşıyor. Son dönemde sokakta yürürken birçok sanatçı arkadaşım

karşılaşıyorum ya da o endüstride çalışan insanlarla. Genel olarak yani sosyokültürel açıdan da eğitilmiş, kentli sınıftaki insanlar yaşıyor. (Onur, 36)

Ancak Onur içinde olduğu yerel topluluğa her ne kadar dahil olsa da bireyselleşmenin dönüştürücü ve özgürleştirici yanları hissedilen anlatısında bu bağlılığının kalıcı olmadığı ve sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Muhitinde kendini evinde hissedip hissetmediği sorulduğunda şu şekilde yanıtlamıştır;

Artık hiçbir yerde kendimi evimde hissetmiyorum galiba (...) Kurtuluş'a dair çok bir aidiyet beslemiyorum. Yani böyle bir göbek bağım oluşmadı, başka bir yerde de yaşayabilirim gerçekten çok güzel bir ev bulsam başka bir semte taşınabilirim. Yani merkeze yakın olan Beşiktaş olur, ne bileyim belki Ortaköy olabilir ama şu anda ilk başta aslında arkadaşlarıma yakın olayım diye bu çevreden baktım. Yurtdışından taşındığım için psikolojik olarak da biraz farklı bir durumdaydım ve arkadaşlarıma yakın olmam benim sosyalleşmeme iyi gelir ve kendimi bir yere kilitlemekten kurtarır diye düşündüm açıkçası. O yüzden Kurtuluş'u seçtim ama şu anda çok öyle bir psikolojide değilim. O yüzden kararımı değiştirebilirim. (Onur, 36).

Anlatısı Onur'un yer bağlılığının sınırlı bir bağlılık olduğunu göstermektedir. Muhitini seçerken arkadaş ihtiyacı olduğunu ama artık şu anki psikolojisiyle bunun çok şart olmadığını anlatması bireyselleşmenin getirdiği dönüşümlerine işaret ediyor. Her ne kadar hayat tarzına uygun, toplumsal ve bireysel kimliğiyle uyumlu, aktivitelerine olanak veren bir muhitte yaşıyor olsa da başka bir yerde yaşama fikrine sıcak baktığını belirtiyor.

Yine de muhitlerinde arkadaşı olan görüşmecilerin muhitlerinden daha tatminkâr olduklarını ve muhitlerine bağlılıklarının daha güçlü olduğunu söylemek mümkün. Ancak muhitinde arkadaşı olan altı görüşmeci mevcutken görüşmecilerin çoğunun muhitinde arkadaşı bulunmamakta. Görüşmecilere yüz yüze en çok görüştükleri kişilerin nerelerde oturduğu sorulduğunda verilen yanıtlara göre muhitinde arkadaşı olan katılımcıların çoğunun en yakın arkadaşlarının muhitlerinde yaşamadığı anlaşılıyor. Bazı görüşmecilerin bu nedenden dolayı yalnızlık hissi çektiğini ifade etmesi bireyselleşmenin yalıtılmışlığı bir dezavantaj olarak ortaya çıkarmasıyla ilişkilidir.

Şeye karşı böyle bir özlem var. Bazen görüyorum öyle kafelerde insanlar mahalle arkadaşlarıyla buluşuyorlar ya da çocukluk arkadaşlarıyla falan. Bende öyle bir durum yok, keşke olsaydı ama böyle şey yok, yani benim burada çok arkadaşım yok. Herkes orada burada, parça parça. (İpek, 28)

Kız arkadaşım yurtdışına gittiği için burada yalnız kalan ben oldum. Açıkçası ki ben yalnızlığı çok severim fakat üç senelik bir ilişki içerisinde olup da bir de

son birkaç ayını birlikte yaşayıp öyle bir boşluğa düştüğünüz zaman birazcık yalnız hissediliyor. Çok fazla yapmak istediğim şey var ama bir o kadar da içinden gelmeyen çok fazla şey var yani. Çünkü mesela hani bir şey oluyor, arkamı döndüğümde konuşacak biri yok. (Fırat, 34)

Bireyselleşmenin uzun zamandır aynı muhitte yaşayan kişilerin de ilişkilerini değiştirdiği görülmektedir. Çocukluğundan beri aynı mahallede yaşayan Merve'ye mahalle arkadaşları sorulduğunda hayat tarzlarının farklılaşmasıyla ilişkili bir yanıt veriyor.

Yakında oturan sadece bir arkadaşım var, onunla sık görüşürüz ama onun dışında benim çocukluğumdan kalan arkadaşlar vesaire aynı yerde oturuyoruz ama yani ayda yılda bir ya karşılaşıyoruz ya karşılaşmıyoruz. Yani çocukluk arkadaşlarımla koptuk. Lise ve üniversite arkadaşlıklarını biraz daha böyle devam ettirebiliyorsun da ilkokuldan sonra çünkü insanlar bambaşka, herkes bambaşka insanlar oluyor. (Merve, 35)

Muhitinde arkadaşları olduğunu söyleyen az sayıda görüşmeci de birlikte yürüyüş yaptıklarını ve birbirlerinin evlerine gittiklerini anlatıyorlar. Kendisi gibi bekar olan komşusuyla arkadaşlık geliştiren Batu ödünç alıp verme, yardımlaşma gibi eylemlerinden bahsediyor.

Köpek gezdirmeye çıkıyoruz genelde. Alınacak, getir götür, tamirat, bir ucundan tut, anahtar bırakma gibi küçük yardımlaşmalarla destek oluyoruz birbirimize. (Batu, 33)

Toplulukla etkileşimin en belirgin biçimi olan komşuluk ilişkileri de oldukça zayıf görünmektedir. Görüşmecilerin büyük çoğunluğu komşularıyla selamlaşmak dışında etkileşimleri olmadığını ifade ettiler. Bekar beyaz yakalılar için yoğun iş hayatı ve pandemi öncesinde iş mekanının muhitten uzakta olması burada etkili bir faktördür.

Çok değil, çok [komşum] yok. Pandemi öncesinde biraz gerçekten evi otel gibi kullandığım için... Çok seyahat eden bir insandım, sürekli kongrelere gidiyorum işte beş gün bir yere gidiyorum. Sürekli yurtdışına gidiyorum. (Deniz, 35)

Pandemi nedeniyle evde daha fazla vakit geçirmenin de komşuluk ilişkilerinin gelişmesinde bir etkisi olmadığı anlaşılmaktadır. Bireyselleşme teorilerinde bahsedildiği gibi komşuluk ilişkilerinin zayıfladığından bahsetmek mümkündür. Bireyselleşmeyle birlikte toplumsal farklılaşmanın artması bir komşuluk zemini için gereken benzerlikleri azaltmaktadır. Bir kişinin benzer hayat tarzına sahip komşuya sahip olma ihtimali hayat tarzlarının çoğullaştığı günümüzde oldukça kısıtlıdır. Kişilerin sosyal çevrelerinin yerden bağımsızlaşması ve çoğunlukla iş ve eğitim ortamlarından edinilmiş sosyal çevrenin İstanbul genelinde yaygın olması, toplumsal

etkinliklerin geniş bir zaman-mekâna yayılması komşulara ihtiyacı azaltmaktadır. Emek piyasasının zorunlu kıldığı yer değiştirmelerin de komşuluk ilişkilerinin gelişiminde olumsuz etkileri bulunmaktadır. Komşuluk ilişkisinin zayıflaması komşular arası görülen tolerans ve sorunları görmezden gelme durumunun da sonlanması anlamına gelmektedir. Üst kat komşusu çoğu zaman gürültü nedeniyle şikâyet edilen bir kişi haline gelmektedir. Bazı görüşmelerde bireyselliğin korunması için komşuluk ilişkilerinden bilinçli olarak sakınıldığı anlaşılmaktadır.

Çok da samimi olmak ya da bir şeyler beraber yapmak istiyor muyum? Hayır bence. Çünkü şöyle düşünüyorum, mesela üst katındaki gürültüden çok rahatsızım ve bunu özgürce, rahatça, aman yanlış anlar mı, bilmem ne yapar mı, diye düşünmeden ifade edebiliyorum. Ama onunla bir ilişki geliştirmiş olsaydım, ya neyse hadi bu sefer de bu çocuğun gürültüsüyle ilgili sesimi çıkarmayayım, tarzında bir şey olurdu ve bu da beni aslında içsel olarak mutsuz ederdi. Çünkü kendimi ifade edememiş olacaktım. O yüzden apartmanla ilgili şeylerde ben biraz böyle ketum ve soğuk ve böyle etliye sütlüye bulaşmayan hani çok samimiyet kurmayan bir tarafımı ortaya çıkarmayı seviyorum galiba. (Berna, 37)

Bazı görüşmeciler apartmanlarında komşuluk ilişkisi gözlemediğini belirtiyor. Özellikle asansör bulunan apartmanlarda komşuların karşılaşma olasılıkları düşük olduğu için komşuluk ilişkilerinin gelişmediğini söylemek mümkündür.

Şöyle ki, insanlar çok asosyal yani insana bir günaydın bile demiyor. Hiç kimse selamlaşmıyor, komşuluk ilişkisi yok. O yüzden o binada oturmak soğuk geldi. Büyük bir siteydi. Beş blok vardı ama çok yüksek katlı binalardı, bayağı bir yirmi altı katlı. Bayağı bir insan yaşıyordu ama insanlar birbiriyle hiçbir iletişimde bulunmuyordu. (Tufan, 37)

Komşuluğun zayıflaması sadece bekar beyaz yakalılar için değil günümüz kentlerinde birçok kesimi etkisi altına alan genel bir fenomen haline gelmektedir. Bireyselleşmenin bütün kesimleri bir şekilde etkilemesi bunda etkilidir. Ancak bekar beyaz yakalılar ile diğer toplumsal ve farklı demografik gruplar arasında komşuluğa bakış konusunda bir farklılık olabileceği düşünülmelidir. Yüksek yaş grubundaki kişilerle genç kesimin komşuluğa bakışının farklı olması beklenebilir. Annesiyle birlikte yaşıyan İpek, annesinin komşuluk ihtiyacı olduğunu ancak kendisinin bu ihtiyacı duymadığını aktarmıştır.

Komşularımız var burada, konuşuyoruz, görüşüyoruz vesaire. Ama annemin özlemi olduğunu fark ediyorum. Mesela daha eski yerlerde, anneannemin yaşadığı yerlerde komşuculuk var, herkes gidip geliyor. Kahveler yapılıyor, çaylar yapılıyor vesaire. Fatih Rami tarafı, orda inanılmazdı. Herkes çok aktifti.

Burada pek öyle olmuyor, yine de yok değil ama annem daha fazlasını istiyor. Mesela benim için fark etmez, çok komşuculuk aramıyorum. (İpek, 28)

Görüşmecilerin muhitlerinde en sevdiği yan olarak çeşitli dükkanları kapsayan özelleşmiş hizmetlere erişim öne çıkmakta. “Her şey elimin altında” yanıtı bazı görüşmeciler tarafından tekrar ediliyor. Kafelerin varlığı da görüşmeciler için olumlu olarak görülmektedir. Mahalle ruhu, merkezi konum ve ulaşım ağlarına yakınlık da sevilen yanlar olarak gösterilmekte. Son olarak sakinlik ve kentsel doku temaları da bazı görüşmeciler tarafından dile getirilmektedir. Genele baktığımızda muhitte sevilen faktörler belirlenirken ‘ben’in merkeze alındığını söylemek mümkündür.

Yani fotoğraf mı çektirmek istiyorum, hemen karşıda fotoğrafçı var. Döviz bürosu var. Çok enteresan bir şekilde, Kızıltoprak burası ama bütün bankalar var. Veteriner var. Kedisi olan bir insanım. Hastanelere çok yakın. İster istemez bir yere taşınırken insan bunları düşünüyor. Marketim neresi olacak? Burada bütün zincir marketler var, alternatif çok fazla. Kırtasiyesi var mesela. Bu da çok güzel bir şey. Evet yani, her şeyin elimin altında olması ama aynı zamanda Kadıköy'e çok yakın olması ama aynı zamanda Kadıköy'ün keşmekeşinden uzak olması güzel. (Berna, 37)

En büyük özelliklerinden biri bir kere çok merkezi olması, karşıya geçebiliyorsunuz çok kısa bir sürede. Bakırköy gibi ters bir tarafa geçebiliyorsunuz çok kısa bir sürede, kapınızın önünden sürekli taksi geçiyor. Arabanız varsa buraya geldiğinizde İSPARK'ı olsun, otoparkları olsun çok fazla imkân var aslında. Canınız dondurma mı çekti, 200 metre ilerde şahane bir İtalyan dondurmacısı var mesela. Çok güzel restoranlara çok yakın. Tek başına yaşayan bir insan olarak iş yoğunluğundan dolayı yemek yapmaya bile vaktim olmadığı için çok güzel ev yemekleri yapan yerler var ve Etiler'deki yerlerden çok daha ucuz. Etiler'de çalışırken aldığım ticket'la şu an çalıştığım yerdeki verilen arasında 350 lira fark var. O yüzden çok rahat yetebiliyorum. Aşağımda nalburu, elektrikçisi, her şeyi var. Yani bir şeye ihtiyacınız olduğunda, acaba nereye gideceğim, demiyorsunuz yani çıktığınızda karşınıza çıkıyor. (Fırat, 34)

Bostancı'ya taşınırken önceliklerimden biri ulaşımdı. Sırf araca bağlı kalmamak, tek bir ulaşım, toplu taşımaya bağlı kalmamak benim önceliklerimden birisi oldu her zaman. Çok sayıda yolun kesişiminde olduğu için bir yoldan diğerine yürümek burada basit. Dolayısıyla her yolun sunduğu ayrı toplu taşıma olanaklarına ben yürüme mesafelerinde ulaşabiliyorum. Aynı zamanda vapur iskeleleri ve yeni yapılan metroyla çok daha rahat her yere gidebiliyorum. (Sedat, 31)

Anlatılardan merkezilik ve yeme-içme mekanlarının önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Beyaz yakalıların iş yoğunlukları nedeniyle yemek yapmaya fazla vakit ayıramadıkları ve bunun için yakın çevrede yeme içme mekanlarının varlığının önemli hale geldiği anlaşılmaktadır. Muhitte gerçekleştirilen boş vakit etkinliklerinin daha çok yürüyüş ve parkta dinlenme aktiviteleri olduğu anlaşılmaktadır. Görüşmecilerin

muhitlerinin avantajlarını diğer semtler veya ilçelerle kıyaslayarak fark ettikleri anlaşılıyor. Bireysel ihtiyaçları üzerinden muhitlerini anlatırlarken diğer muhitlerle kıyaslamaları “kıyaslayıcı” bir yer duygusunun varlığını göstermekte.

Görüşmecilere muhitlerinde sevdikleri yerler sorularak muhitle ilişkilendirmelerinin bir başka boyutu anlaşılacak istendi. Muhitlerine yabancılaşmış veya bir yerle bağlantı kurmamayı ifade eden yersizleşme deneyimi yaşayan altı görüşmecinin yaşadıkları muhitte sevdikleri bir yer olmadığı anlaşıldı. Örneğin Beşiktaş merkezde yaşayan Fırat’a sevdiği yerler sorulduğunda damak zevkinin gelişmiş olduğunu ve yemeğe verdiği paraya acımadığını söyleyerek civardaki “butik” olarak adlandırdığı bir dondurmacıyı ve restoranları söylüyor. Ancak ardından bu mekanlara hiç gitmediğini, sadece sipariş verdiğini anlatıyor. Bu anlatı “Yemeksepeti” gibi uygulamaların mekân deneyimlerini azaltarak muhitle etkileşim kurmayı engellemekte olduğuna dair bir örnektir. Muhitinde sevdiği yerlerden bahseden görüşmecilerin sevdikleri yerler ise genellikle hayat tarzlarını yansıtan yeme-içme mekanlarıdır.

Yeldeğirmeni'nde vegan mekanlar çok olduğu için hoşuna gidiyor. Şehirde yaşamın en sevdiğim yerlerinden biri, bir yerde kahve içelim, diyen bir insanım, biraz öyle şımartmayı seviyorum kendimi. Sanırım Yeldeğirmeni onu yapabileceğim yerlerden biri açıkçası. Şortunu giyip, çok rahat oturup, birçok tadı içecek anlamında, yiyecek anlamında bulabileceğim bir muhit. Aynı zamanda çok rahat alışveriş yapabileceğim de bir yer. Çok seçenek var. Vegan seçenek de var. O yüzden Yeldeğirmeni'ni seviyorum. (Didem, 31)

Ben en çok manavları seviyorum burada. Yemek yapmayı seviyorum ben. O yüzden güzel malzeme bulmak, o durumu daha keyifli hale getiriyor. Yani hem çok fazla çeşit var hem taze taze seçiyorsun. Bazı *gurme* manavlar ya da dükkanlar da var. Yurtdışından ürünler de getiriyorlar ya da işte ne bileyim *jalepeno biberini* her manavda bulamazsın ama gidip orda bulabiliyorsun taze halde. O avantajlı bir durum. Burada aradığım *egzotik malzemeleri* bile buluyorum. (Onur, 36) (Vurgular yazar tarafından eklenmiştir)

Hasanpaşa'da yaşayan Didem, muhitinde sevdiği yer olarak hayat tarzına daha uygun olduğu için komşu semt olan Yeldeğirmeni'ni ve oradaki yeme-içme mekanlarını örneklemesi yer kimliğinin hayat tarzlarıyla inşa edilebildiğini göstermektedir. Tarihsel, toplumsal ve sembolik anlama sahip bir mekânı sevdiği yer olarak söyleyen sadece bir görüşmeci mevcuttur. Cihangir semtine adını veren Cihangir Camii'nin avlusunda oturmayı çok sevdiğini anlatan Ayşe ardından ise Almanya'da yaşadığı dönemde çok sevdiği bir yiyeceği yapan bir kafeyi sevdiği yer olarak söylüyor.

Cihangir Camii'ni çok seviyorum zaten, direkt Boğaz'ın önünde. Orada oturmayı seviyorum. Kuppa diye bir mekân var mesela oradaki ekmek, hamur

vs. o tarz şeyler, kahvaltı çok güzel. Bir de “egg benedict dana bacon” ben çok severim. Yani Türkiye’de yapan bir yer göremedim. Göcek’e kadar her yerde denedim, en iyi orada yapılıyor. Ben onu Almanya’dayken çok yedim. Çok muazzam yapıyor, aynı Almanya’da yediğim gibi yapıyor “english muffin”iyle falan. Savoy’u çok seviyorum. Sabahları inanılmaz güzel bir kahve ve sandviç yapıyorlar herhalde biraz o burnumdan kaynaklı da böyle biraz tat duyguma yönelen yerleri seviyorum. (Ayşe, 36)

Ayşe’nin yer duygusu Relph’in (2015) ifade ettiği gibi çoklu yer duygusudur. Onur’ansa bir ayrıcalık sembolü olarak “gurme” lezzetlere ilgisi muhitinde sevdiği yanı kendi hayat tarzıyla ilişkili hale getirmiştir. İstanbul’un eski ve kimlikli semtlerinden biri olan Kurtuluş, barındırdığı bekar beyaz yakalı ve kültür üreticileri kesiminin talebi nedeniyle manavları egzotik malzemeler satılan bir muhite dönüşmektedir. Şüphesiz bu görüşmecilerin Massey’in (1991) tanımladığı şekliyle küresel bir yer duygusu olduğundan bahsetmek olanaklıdır. Bu bize küreselleşmiş beyaz yakalıların mahalleyi de küreselleştirdiğini, Giddens’in (2018) ifadesiyle muhitlerinde yer değiştirmenin gerçekleştiğini göstermektedir. Muhitleri görüşmeciler tarafından tarihi, kültürel ve kolektif sembolleriyle değil kendi hayat tarzları üzerinden algılanmaktadır.

Beyaz yakalılar arasında hayat tarzlarının farklılaşması mekân türlerinin de çeşitlenmesini doğurmaktadır. Örneğin Üsküdar, Selimiye’de yaşayan Zeynep muhitinde en sevdiği yerlerin mahalle kültürünü hissedebileceği kafeler ve insanların sosyalleştiğini gözlemlediği park olduğunu anlatıyor. Zeynep’in mahalle ruhunu hissedebildiğini söylediği kafeler aslında üçüncü nesil kahvecilerdir. Beyaz yakalıların küreselleşmiş tüketim alışkanlıkları beyaz yakalıların yaşadığı kent içi semtlerde mekânsal olarak yaygınlaşmaktadır. Zeynep gibi bazı görüşmecilerin mahalle kafesi gibi daha orta sınıf-bohem mekanlara ilgisi söz konusuysen Levent’te yaşayan, daha kurumsal bir firmada çalışan ve simgesel tüketime daha fazla harcama yapmaktan çekinmeyen Pınar’ın muhitinde gitmeyi sevdiği mekanların daha yeni, steril ve yüksek fiyatlı olduğu anlaşılıyor.

Alkent Sitesi var buralarda, burası için meşhur. Alkent Sitesi’ni çok seviyorum çünkü orada hem site çok güzel hem de sitenin *facilities*leri [imkanları] var. Kendi içinde restoran vesaire. İşte Migros gibi. “Hillside Club” var içerisinde, öyle bir yer. Kompleksleri yani yaşam alanı var. Bir de orada aslında belediyeye ait bir koru var. Halka açık bir yer. Hem sporunuzu yapabiliyorsunuz hem koruda vakit geçiriyorsunuz. Bir yemek, kahve içmek isterseniz o kompleksten faydalanabiliyorsunuz gibi. Onun dışında

“Akmerkez” çok yakın buraya. “Kanyon” çok yakın hani oralar güzel. Hep gittiğim yerler, “Vadi-İstanbul” bile çok yakın yani. (Pinar, 38)

Görüşmeciler muhitlerinde sevdikleri yerlere ağırlıklı olarak muhitlerindeki kafeleri örneklediler. Görüşmecilerin gitmekten hoşlandığı kafelerin çoğunlukla kentsel hayat tarzlarına yönelik, ağırlıklı olarak beyaz yakalıların tercih ettiği kahve zincirleri ve üçüncü nesil kahve dükkanları olduğu göze çarpmakta. “Niş”, “butik”, “cosy” olarak nitelendirdikleri bu mekanlara onları çeken şeylerin neler olduğu sorulduğunda menü, dekorasyon gibi unsurlar öne çıkıyor. Fiyatları asgari ücretli çalışanlara yüksek gelebilecek olan bu tür tüketim mekanları beyaz yakalıları ayrıcalıklı hissettirdiği için sembolik anlamlar içermektedir.

Az bulunurluk yani kalite, böyle niş yerler olması [üçüncü nesil kahve dükkânı adı veriyor] örneği gibi. Hem bir lüks, rahatlık sunuyor, sandalyesinden menüsüne ve fiyatları da yüksek değil. Hem o önceki halleri Kadıköy gibi değil de sanki küçük bir kasaba kahvehanesi gibi ortamdı. (Batu, 33)

Dekorları tabi ki etkiliyor. Starbucks’ın yeni ekranlarına ısınmadım. Nero’nun bu işi hala tahta ile halletmesine seviniyorum ve hoşuma gidiyor. Renk skalası da güzel. Marinanın ortamı ambiyansı o yaz renkleri vesaire hoşuma gidiyor. Ama kitle de önemli. Sıkış tepiş, gürültülü, masaları çok yakın olan yerler sıkıyor beni. Çocuklu aileler de geliyor, sevmiyorum. (Sedat, 31)

Dekorasyon unsuru gündelik hayatın estetikleştirilmesi için önemli hale gelirken mekanlar Goffman’ın (2016) belirttiği gibi bir set haline gelmektedir. Görüşmeciler ayrıca mekâna gelen kitleyi de önemli bulmaktadır. Mekanların kodlanması, sosyal-mekansal ayrışmanın mikro ölçekte de karşılığının olduğunu göstermektedir. Kafeler ayrıca çalışma mekânı olarak da kullanılmaktadır. Bazı görüşmeciler pandemi nedeniyle evde online çalışmaktan bunaldıklarını hissettiklerinde kafelerde çalıştıklarını anlatıyorlar.

Görüşmecilerin çoğunun muhitlerinde arkadaşı olmadığı için bu mekanlara yalnız gitmekte olduğu anlaşılmakta. Örneğin İpek, nargile kafe görünümlü yerlere gitmediğini, iyi kahveleri olan “cosy” [sıcak atmosfer] kafelere gittiğini söylerken, kafede garsonla göz göze gelmeden uzun süre rahatsız edilmeden yalnız oturabilmeyi önemseydiğini anlatıyor. Kafeler beyaz yakalılar için tek başına oturma, kitap okuma, çalışma imkânı vermesi durumunda iyi olarak algılanmakta. Sosyal çevreleri çoğunlukla başka semtlere dağılmış olduğu için muhitlerinde yalnız olan beyaz yakalılar kentsel mekanlarda da yalnızlığı deneyimliyor. Sosyal olarak yalnızlaşma

anlamına gelmeyen bireyselleşme beyaz yakalılar için ev ve muhit mekânında yalnızlaşmayı beraberinde getirebiliyor.

Görüşmecilerin muhitlerinde sevdikleri mekanlarla ilişkilerinin çok kuvvetli olmadığı görülmektedir. 17 görüşmeciden 5'inin muhitlerinde müdavimi olduğu kafe, restoran ve bar mevcuttur. Bunlardan yalnızca üçü işletmeci veya çalışanlarla tanışıklık-diyalog içindedir. Müdavimlik daha çok tek başına çalışabilme-okuyabilme, sıcak atmosfer, menü, dekorasyon, gelen kitle gibi daha bireysel zevk ve hayat tarzlarıyla ilişkili temalar üzerinden gelişmektedir. Müdavimliğin gelişmemesinde günümüzde yer değiştirmenin sürekli hale gelmesinin de etkili olduğu anlaşılmaktadır. Hızlanan girişimcilik hacmi, dönüşen iş biyografileri, ekonomideki dalgalanmalar yeme-içme mekanlarının hızla açılıp aynı hızla kapanmalarına ya da el değiştirmelerine neden olabilmektedir.

Belli noktalar var. Çok değişti tabii zaman içinde, çok değişime uğradı. Mesela bazı lokasyonlar vardı, kapandı. Ondan sonra yeni açılan yerler oldu. Zaten Göktürk'te oturan da bir arkadaşım var. Sürekli beraber gittiğimiz bir balıkçımız var. Sürekli tercih ettiğimiz, artık esnafını tanıdığımız. (Deniz, 35)

İkinci olarak öne çıkan mekân türü de sahillerdir. Sahil, görüşmeciler için dinlenme, hava alma, yürüyüş yapma olanakları dışında spor yapmalarına da olanak sağlamaktadır. Kadıköy'de yaşayan Berna ile Küçükalyalı'da yaşayan İpek kürek sporuyla uğraştığını, Batu ise Kadıköy'den Maltepe'ye kadar bisiklet sürdüğünü anlatıyor. Sahil, bu görüşmecilerin aktivitelerine olanak verdiği için yere bağlılıklarını geliştirmektedir. Aynı zamanda sahilde vakit geçirmenin bazı görüşmeciler için rutin haline geldiği anlaşılmaktadır. Batu, sahilde çimlerde uzanarak stres atmanın kendisi için bir ritüel olduğunu anlatıyor. Sedat ise, Bostancı sahilini özellikle memleketi İzmir'i hatırlattığı için sevdiğini anlatıyor. Bu, Korpela'nın (1989) ifade ettiği gibi, yerlerin benlik için gereken öz-düzenleme işlevine sahip olduğunu ve ikame edilebilirliğini göstermektedir. Sahil bu nedenle yere bağlılığı arttıran bir unsur olarak görünmekte. Örneğin Berna, muhitinde erkek arkadaşıyla olan bir rutininden bahsediyor.

Aşağıdaki Kalamış Parkı'nı çok seviyorum çünkü beş dakika, yürüyorum ve denize bakabiliyorum. Yani ben kendimi kötü hissettiğimde kulağıma kulaklığı takıp böyle hani tok tok tok hali yürüyen tipler vardır ya, o bana çok iyi geliyor. Fiziksel bir şey yapmak, kendimi kötü hissettiğimde... Bir nefes alabiliyorsun, bir kahveni alabiliyorsun. Çok güzel bir üçüncü nesil kahvecimiz var, oradan

alıyoruz kahvemizi, sahile iniyoruz, iki nefes alıyorsun, biraz deniz görüyorsun, biraz kedi besliyorsun, geri geliyorsun. (Berna, 37)

Kapalı sitede yaşayanların site dışına bazı dükkanlardan alışveriş yapmak haricinde fazla çıkmadıkları anlaşılmaktadır. Örneğin İrem muhitinde sevdiği yer olarak site içindeki yürüme yollarını söylerken Buket, sadece arabayla ulaşabildiği, orman içindeki kır kahvelerini sevdiğini belirtiyor. Göktürk gibi orman içinde ancak çok sayıda sitenin olduğu bir yerleşim alanında yaşayan Deniz ise hem Belgrad ormanını hem de civardaki kafeler ve lezzetlerini beğendiği meyhaneden bahsederek muhitiyle daha fazla ilişki halinde olduğunu gösteriyor. Göktürk'ün homojen mekânsal kurgusu kendisinin muhitte daha fazla temasta olmasına olanak sağlarken ormanlık alanda konumlanması aynı zamanda doğaya dair bir yer anlatısı aktarmasını sağlıyor.

Yere bağlılıklar için önemli bir diğer faktör olan alışveriş konusunda ise bir çeşitlilik görülmektedir. Çoğu görüşmecinin alışveriş tarzı pandemi koşulları sonrasında gelişen online alışveriş hizmeti uygulamalarıyla birlikte hibrit hale gelmiştir. Çoğunlukla zincir marketlerden alışveriş yapılmaktaysa da “Getir” adlı eve sipariş uygulamasının çoğu görüşmeci tarafından kullanıldığı anlaşılmıştır. Az sayıda bazı görüşmeci sadece bu hizmeti kullandığını söylüyor. Bu uygulamayı kullananlar ağır ve geniş hacimli ürünleri taşımak istemedikleri ve kolaylık sağladığı için kullandıklarını anlatıyorlar. Alışverişi tekil seçimlere ve hizmete indirgediği için kurye ile alışveriş bireyci bir yöntemdir. Markete gitmek gibi kentle etkileşime olanak sağlayabilen basit bir gündelik etkinliğin beyaz yakalılar için vakit harcanan zahmetli bir edim olarak görülür hale gelmesi günümüz kentsel yaşamı için bir tehdit unsuru olarak belirlediğini söylemek mümkün. Örneğin zincir market kullanan Deniz, market çalışanlarıyla arasında bir aşinalık olduğunu, merhabalaştığını anlatıyor. Bu örnek Auge (2016) tarafından yok-yer olarak adlandırılan süpermarketlerin online alışveriş siteleri kadar yok-yer olmadığına bir örnektir. Bir diğer olumlu örnek de beş görüşmecinin küçük esnafı desteklemek için ara ara küçük esnaftan alışveriş yaptığını belirtmesidir. Beyaz yakalıların kendi içlerinde tüketim alışkanlıklarının farklılaşması ve küçük esnafın önemsenir hale gelmesi, hayat tarzlarının birer hayat politikası da içerebildiğini gösteriyor. Ancak kıyafet ve diğer tüketim mallarına yönelik alışverişinin büyük çoğunlukla online yapıldığı görülmekte. Örneğin çok sık tekrarlanan “Trendyol” uygulaması çoğu görüşmeci tarafından kıyafet alışverişi için aktif olarak kullanılmakta.

Görüşmecilere muhitlerinde çeşitli organizasyonların gerçekleşip gerçekleşmediği sorulduğunda görüşmecilerin çoğunluğu organizasyonlardan haberi olmadığını belirttiler. Çekmeköy’de kapalı sitede yaşayan İrem yaşadığı sitede, Cihangir’de yaşayan Ayşe de muhitinde kermesler düzenlendiğini belirtse de iş yoğunlukları nedeniyle katılmadıklarını belirttiler. Kadıköy’de yaşayan iki görüşmeci ise Kalamış Parkı’nda belediyenin düzenlediği konser etkinlikleri ve ekrandan maç gösterimi etkinliklerinden haberdar olduklarını ve bazen takip ettiklerini belirttiler. Mahalle dayanışma örgütlerinin yoğunluk gösterdiği Kadıköy ilçesinde yaşayan görüşmeciler aynı zamanda bu örgütlerden haberdar olduklarını ve etkinliklerinin bir kısmına katılım gösterdiklerini ifade ettiler. Bu örgütlerin çevrelerindeki sorunlarla ilgili olmalarına katkı sağladığı görülmekte. Muhitinde en sevdiği yer olarak Kalamış Parkı’nı söyleyen Berna, Kalamış Parkı çevresindeki yat limanı projesine karşı örgütlenen Kalamış Dayanışmasının parktaki imza kampanyaları ve nöbetlerine katıldığını anlattı. Muhitindeki sorunlara karşı duyarsız olduğunu ve ne sorun olduğunu bilmediğini ifade eden Didem ise, daha sonra “muhitinizde organizasyonlar yapılıyor mu” sorusu üzerine aslında muhitinden daha fazla bağlı olduğu ve kendini yakın hissettiği Yeldeğirmeni’ndeki kentsel-kolektif organizasyonlara katıldığını anlatıyor.

Hasanpaşa için bir şey diyemem ama Yeldeğirmeni, Rasimpaşa, Caferağa mahalleleri çok organizeler. Benim takip ettiğim kadar gıda topluluğu burada şey yapmaya çalışılmıştı, ben sonrasında çok sıkıldım çıktım ama, bulunabilen her boşluğu, yeşilliği kent bahçeleri yapalım. Mesela bu tarz organizasyonlar var, gerçekten hoşuma gidiyor. Ben biraz sıkıldım açıkçası. İnsanlarla çok anlaşamadığım için kendimi çektim ama o tarz organizasyonlar yapılıyor gerçekten. (Didem, 31)

Bu organizasyonlar Didem’in benimsemiş olduğu eko-vegan hayat tarzıyla uyumludur. Sorunları ve organizasyonları ayrı kategorilerde değerlendirmesi hayat tarzıyla ilişkili olan bir hayat politikasının görünürlüğünden bahsetmeyi mümkün kılmaktadır. Yerel bir topluluk oluşturma gücüne sahip olan mahalle kolektifinden bir süre sonra ayrılması, yerel topluluklara katılımın da bireyselleşme açısından geçicileşme eğiliminde olduğunu gösteriyor.

Görüşmecilerin çoğunun muhit sorunlarına kolektif bir katılımı olmadığı hatta aktif olarak muhit sorunlarıyla ilgili olmadıkları görülmekte. Muhtarla birebir etkileşimde olan iki görüşmeci bulunmakta. İki görüşmeci de daha önce muhitlerindeki bir sorun nedeniyle belediyeyi aradığını belirtmiştir. Bu sorunlardan biri görüşmecinin

yağmurda üstü açık durakta beklemeyi sevmediği için üstü kapalı durak koydurması gibi bireysel sayılabilecek bir konuyla ilgilidir. Muhit sorunlarıyla ilgili soruya en fazla sokak hayvanlarına yardım yanıtı gelmiştir. Muhitindeki sosyal yapıdan hoşnut olan görüşmecilerin muhitleriyle daha ilgili olduğu anlaşılmakta. Örneğin Ozan bu konu hakkında daha önce düşündüğünü, neden ilgilenmediğini kendine sorduğunu anlattıktan sonra hem muhitindeki topluluktan memnun olmadığı için hem de muhitte aktif olarak ilgilenmenin yoğun iş hayatı içinde çok mümkün olmadığını anlatıyor. Ardından da ekliyor.

Mesela Kopenhag'da belirli sürelerde toplantılar yapıyorlarmış. Mahalle konseyi gibi birimler varmış. İnsanlar orada belki de gelip sosyalleşebiliyor, konuşuyorlar, tartışıyorlar, fikirler oluşturup birbirlerine iletebiliyorlar. Öyle bir merkezin olması, mahallede yaşayan insanların uğrayıp da orada en azından bir süresini geçirmesini az da olsa belki bir sürede bir şeyler yapmasını sağlayabilirdi. Ama mesela benim mahalleimde böyle bir kurum, böyle bir oluşum olsa muhtemelen ben oradaki insanlarla çok büyük fikir ayrılıklarına düşerdim. Çünkü bu mahalledeki profil çok başka ve karışık bana göre. (Ozan, 33)

Sosyal medya platformlarının kullanım alanları yaygınlaşırken sosyal medyada mahalle grupları da görünür olmaya başlamıştır. Bu gruplar yer duygusunu güçlendirme ve mahalle topluluğu oluşturma gücüne sahip olurken aynı zamanda yardımlaşma, dayanışma, komşuluk ilişkilerinin gelişimini de destekleme potansiyeline sahiptir. Görüşmecilere muhitlerinin sosyal medyada grubu olup olmadığı sorulduğunda görüşmecilerin çoğunluğu haberdar olmadığını belirtirken, kapalı sitede yaşayan iki görüşmeci yaşadıkları sitenin “instagram” sayfasını, Kadıköy'de yaşayan Batu, komşu mahalleye ait Caferağa dayanışmasının sosyal medya hesabını, Berna Kalamış Parkı dayanışmasının sosyal medya hesabını takip ettiğini söylüyor. Instagram, kurgusu itibariyle aktif katılıma müsait bir platform olmadığı için site instagram grupları daha çok muhitten haberdar olma işlevine izin vermektedir. Kentsel muhalefet gruplarına ait sosyal medya hesaplarını takip eden görüşmeciler de aktif olarak kullanmadıklarını söylüyor. Yerel sosyal medya gruplarını aktif olarak kullanan Onur ise sosyal medyada Kurtuluş grubunu ve yakın çevreden kişilerin üye olduğu bitki paylaşım grubunu takip ettiğini anlattı. Onur bu bitki paylaşım grubu sayesinde birçok kişiyle tanıştığını, mahalle grubunu da kaybolan evcil hayvanlar için aktif olarak kullandığını anlattı. Görüşmecilerin takip ettikleri sosyal medya hesapları bulunduğu platform, içerikleri ve yayın amaçları farklılık gösterdiği için topluluk oluşturma potansiyelleri de farklıdır. Bunun yanı sıra iki

görüşmeci muhtarların açtığı mahalle whatsapp gruplarından bahsettiler. Küçükyalı'da annesiyle yaşayan İpek, annesinin bu gruba dahil olduğunu ve muhtarın düzenlediği gezi gibi etkinlikler yoluyla çok sayıda kişiyle tanıştığını ancak kendisinin bu grubu kullanmadığını anlatıyor. Cihangir'de yaşayan Ayşe bu whatsapp grubu yoluyla hem muhitteki çeşitli etkinlik duyuruları ve çeşitli altyapı bilgilendirmelerine eriştiğini hem de bir sorun olduğunda gruba yazdığını belirtiyor. Bunun dışında diğer görüşmecilerin anlattıklarından apartman ve sitelerin de whatsapp grupları olduğu anlaşılıyor. Ancak görüşmeciler apartman whatsapp gruplarının komşuluk ilişkisi geliştirdiğini düşünmüyorlar. Site whatsapp grubunu kullanan Göktürk'te yaşayan Deniz, grubu daha çok site duyuruları için kullanıldığını, aktif olarak tamirci ihtiyacı olduğunda kullandığını anlatıyor. Anlatılardan aktif katılıma olanak veren sosyal medya platformlarının ve mahalle whatsapp gruplarının daha fazla topluluk duygusu oluşturma potansiyeli olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

Genel olarak bakıldığında görüşmecilerin çoğunun muhitlerine karşı bir yer duygusuna sahip oldukları görülmektedir. Ancak yer bağlılıklarının daha sınırlı ve yüzeysel olduğu anlaşılmaktadır. Evde hissetme yer bağlılığının getirdiği bir duygudur. Görüşmecilerin muhitlerinde evlerinde hissetme duyguları farklılık göstermektedir. Görüşmecilerin çoğunluğu muhitlerinde evlerinde hissettiğini söylese de muhitiyle ilişkisi zayıf olan bazı görüşmeciler evinde hissederken muhitiyle ilişkisi kuvvetli bazı görüşmeciler kendisini evinde hissetmediğini söylüyor. Bu çelişkili durumdan evde hissetmenin anlamının değişmesi nedeniyle her görüşmeci için farklı anlamlar taşıdığı anlaşılıyor. Örneğin iki görüşmeci kendilerini Türkiye'de evlerinde hissetmedikleri için hem evlerinde hem muhitlerinde evlerinde hissetmediklerini söylüyor. Bu durum dolaylı deneyimlerin yerinden çıkarıcı etkisini göstermektedir. Ev-muhit-şehir-ülke arasındaki sınırlar belirsizleşirken ülkede meydana gelen olumsuz haber ve olaylar hem eve hem muhite olan bağı etkilemektedir.

Pandemi süreci de hem ev hem muhitte olan ilişkileri etkilemiştir. Pandemi süreciyle birlikte görüşmecilerin biri hariç tamamının evden çalışması görüşmecilerin muhitleriyle ilişkilerini ve bağlılıklarını değiştirmiştir. Bazı görüşmeciler daha önce yatmadan yatmaya geldikleri muhitlerinde daha fazla vakit geçirdikleri için muhitlerinin ve komşularının olumsuz yanlarının daha fazla gözlerine çarptıklarını ve taşınmayı istediklerini ifade etmiştir. Muhit, evden çalışma uygulamasının yaygınlaşmasıyla önem kazanan bir olgu haline gelmektedir. Örneğin bazı

görüşmecilere evden çalışmalarının muhitleriyle olan uyumsuzluğu fark etmelerinde etkili olup olmadığı sorulduğunda, “evet” yanıtını veriyorlar.

Aynen öyle, işe gitseydim umursamazdım. Hatta o zaman İstinye’de yaşamaya devam ederdim muhtemelen, o zaman evin durumunu da çok fazla umursamayacaktım. Çünkü evi daha çok otel kıvamında kullanacaktım. Yani evde geçirdiğim vakit gerçekten çok kısıtlıydı. Haftada bir gün, full haftasonu evde olduğum zaman çok azdır yani benim. Ben genelde dışarı çıkmayı seven, bir şekilde dışarı çıkan öyle bir insanım (İrem, 37).

Gürültü ve kalabalıkla kesinlikle etkisi var. Eskiden ben bu saatlerde aslında evde olmuyordum. Çünkü gün içinde nasıl bu kadar çok tadilat yapılmış, ki belki eskiden ben akşam geldiğim için duymuyordum onları. Şu an şey gibi, bazen böyle dalga geçer gibi biri bitiyor biri başlıyor, şey gibi, Truman şov gibi kasıtlı yapılmış gibi bir tadilat furyası var. (Batu, 33)

Diğer yandan bazı görüşmeciler de pandemi sürecinde muhitlerini daha fazla tanıdıklarını, muhitlerinin sağladığı olanaklardan daha fazla faydalandıklarını anlatıyorlar.

Şöyle bir rutin oluştu evden çalışmaya başladıktan sonra, işte kendime bir kamp sandalyesi aldım, Haliç sahilinde yeni tramvay yapıldı ve oradaki parkın biraz yüzü değişti. İşte oraya inip orada sandalyemi kahvemi alıp böyle kitap falan okuyorum. (Merve, 35)

Beş senedir Göktürk’te yaşıyorum. Yani bilmediğim yerler varmış yani küçük bir yer çünkü. A burada bu mu varmış, falan dediğim şeyler, farkındalıklarım oldu pandemi sırasında. Çünkü yürümüyordum pandemiden önce, Göktürk’te yürümüyordum. Pandemi sırasında Göktürk’te yürümeye başladım. Bazı içerideki parkları, siteleri keşfettim. (Deniz, 35)

Literatürde yere bağlılık aynı zamanda bir yerden ayrılmak istememe veya ayrılmak zorunda kalınırsa üzülmek anlamına gelmektedir. Az sayıda bazı görüşmeci muhitlerinden memnun olduklarını ve İstanbul içinde taşınmak istemediklerini belirtirken görüşmecilerin çoğu muhitten taşınma fikrine olumlu bakmaktadır. Taşınmaya olumlu bakanların bir kısmı muhitlerinde kendilerini evinde hissedenler hatta kendilerini oralı hissedenlerdir. Bu durum aidiyetlerin düşünsel, kısa vadeli ve sınırlı olduğunu göstermektedir. Daha önceki yer deneyimlerinden alınan dersler düşünselliklerine katkı sunarak, yer kimliklerini dönüştürerek yeni bilgiler ışığında yer biyografilerini yeniden düzenlemelerini sağlamaktadır. Görüşmecilerin taşınmayı isteme nedenleri farklılıklar gösterse de yine riskler, güven, kendini gerçekleştirme, hayat tarzı gibi bireyselleşme tema ve kavramlarıyla ilişkilidir. Kadıköy’de yaşayan Batu, muhitinde artık güvende hissetmediği için yeni semtler baktığını anlatıyor. Kapalı site deneyiminden çok tatmin olmadığı anlaşılan İrem, Fenerbahçe’ye taşınmak

istediğini söylüyor. Nedenlerinden birisi orada yaşayan kitlenin profili, diğer nedeni manzarası. Kadıköy’de yaşayan Didem, hayat tarzına daha uygun olan Moda’ya taşınmak istiyor. Mecidiyeköy’deki kültürel ve fiziksel çevreden memnun olmayan Ozan, deneyim ve dönüşüm ihtiyacından bahsederek, Şişli’ye taşınmayı düşündüğünü söylüyor.

Artık farklı bir mahalle ve farklı bir çevrenin içinde yaşamak istiyorum. Ben *farklı bir şey deneyimlemek için* sadece nasıl olur acaba diye merak içindeyim. Çünkü 10 yıl boyunca aynı yerde yaşadığım için bir değişikliğe ihtiyacım olduğunu düşünüyorum. Ama şu an piyasadaki ortalama kiralara göre ben neredeyse yarısını ödediğim bir evde oturuyorum. Mesela şu an bu evden çıktığımda muhtemelen başka bir eve gittiğimde şu an iki kat para daha fazla ödüyor olacağım. (...) Şişli merkez civarını düşündüm. Daha nispeten arka sokaklarında olup Şişli’nin kalabalığından, gürültüsünden daha sıyrılan, böyle arka sokakları var, oralarda, böyle çok daha sakin. Nedeni buradaki ulaşım sıkıntısının orada olmayacak olması, yürüyerek her yere gidebiliyor olmak çok daha benim için avantajlı olacak. Metroya yakınlığı oradan zaten artı bir şey, yine işe kolaylıkla gidip gelebilmemi sağlayacak sonra işte mahalledeki insan profilinin çok daha farklı olması. Sonra bir de yine orası da aynı burası gibi mahalle, bakkalı çakkalı, ihtiyaç olan her şeyi yakında bulabileceğim bir yer yine. Mesela Şişli’de oturduğumda istersem Nişantaşı’nda dolaşmaya çıkabilirim. Maçka parkına gidip orada vakit geçirebilirim mesela. (Ozan, 33)

Pandemi sürecinde Göktürk’le ilişkisi olumlu anlamda değişen, bilmediği yerleri keşfettiğini söyleyen ve genel anlamda muhitinden memnun olan Deniz, kent merkezine daha yakın bir yere taşınmak istemesini hayat tarzı ve kişisel aktiviteleri üzerinden anlatıyor.

Göktürk’ten taşınmak istememin sebeplerinden bir tanesi, çok kapanabiliyorsunuz. Ben şimdi bir de home ofis çalışmaya başladım. Göktürk’ten çıkmamaya başlıyorsunuz (...) Genelde herkesin bir arabası var ve hepsi böyle bir aile düzeni, işinden evine, evinden işine giden insanlar açıkçası. *Dolayısıyla benim hareketli bir hayatım var. Gece hayatı falan değil ama genelde iş dışında böyle yaptığım alternatif hobilerim var o yüzden hareketli bir sosyal bir hayatım var. O yüzden ben şeyi tercih ediyorum, bir yerlere kolay gidebilmem lazım. O yüzden şu an Göktürk’ten taşınmayı düşünüyorum.* (Deniz, 35) (Vurgular yazar tarafından eklenmiştir)

Muhitinden memnun olup evinden memnuniyetsizlik yaşayan Onur semtten memnun olduğu halde güzel, manzaralı bir ev bulursa Gümüşsuyu, Ortaköy gibi semtlere taşınabileceğini söylüyor. Onun için de önemli olan kent merkezinde bir semt olması. Güvenli kozasını oluşturan *umwelti* Beyoğlu, Şişli, Beşiktaş ilçe sınırlarını kapsıyor.

Sakinlik, kalabalıktan uzaklık ve doğa vurgusu çok sayıda görüşmeci tarafından dile getiriliyor. Kent içinde yeşil, sessiz sokaklar isteyen görüşmeciler dışında Sedat ve Pınar kent dışında müstakil bir evde yaşamak isteyebileceklerini söylüyor.

Her ne kadar burada memnun da olsam günün sonunda bir apartman dairesinde yaşıyorum ve alt komşum, üst komşum var ve günün sonunda bir toprak paylaşıyorsun. Onların sesini duyuyorsunuz. Kendi toprağında değilsin. Bir köpek alıp bahçeye bağlayamıyorsun. Eğer bir gün taşınırsam, müstakil bir eve taşınırım. Beykoz'da, şurada burada bir müstakil eve, bir villaya ne bileyim. Ormanlı, Sarıyer, Zekeriyaköy taraflarında bir yer olabilir. (Sedat, 31)

Sedat'ın ifadelerinden bireyselleşmenin kent hayatından da özgürleşme anlamına geldiği anlaşılıyor. Pınar Beykoz civarında bir arsa alıp üzerine “farklı bir konseptte” kendi yaptığı bir evde yaşamak isteyebileceğini söylüyor. Kentin risk toplumunda giderek daha fazla sorunu içinde barındırıyor olması ve karşılaşmalara, etkileşimlere daha az olanak tanıyarak sakinlerini özellikle beyaz yakalıları evden çalışma sistemiyle beraber çok katlı bloklara hapsedmesi şüphesiz bunda etkilidir. Bütün bunları bireyselleşmenin mekansal yansımaları olarak görmek mümkündür.

Genel olarak baktığımızda yer bağlılıkları görece yüksek olan görüşmeciler için bu bağların kısa süreli ve yüzeysel olduğunu söylemek mümkündür. Yer duygularına baktığımızda ise Hummon'un (1992) yaklaşımı bağlamında yer duygusu olumlu yönde gelişmiş görüşmecilerin etkinliklere ve hizmetlere olanak veren “gündelik yer duygusu” ile yaşadıkları muhiti diğer yerlerle mukayese sonrasında muhitlerini seçen, muhitlerinin olumlu taraflarını gören ancak köklülük barındırmayan “kıyaslayıcı” yer duygularına sahip olduğunu gösteriyor. Yer duygusu nötr olan yani yersizleşme deneyimine yakın duran ve yer duygusu negatif yani yere yabancılaşmış durumda olan toplam altı görüşmeci mevcuttur.

5.3.3. Evle İlişkileri ve Evin Değişen Anlamları

Bireyselliğin korunabilmesi için hayat tarzlarına uygun muhit seçiminin önemli olduğu ve evden çalışmayla birlikte bu önemin arttığı görülmektedir. Evin anlamı da beyaz yakalıları için pandemi süreciyle birlikte değişmeye başlamıştır. Evin aynı zamanda iş mekânı haline gelmesi, muhiti olduğu kadar evi de önemli hale getirmektedir. Bundan dolayı evin beyaz yakalıları için ne anlama geldiğine ve evle ilişkilerine yakından bakmak yerinde olacaktır.

Görüşmecilerin evlerine bağlılıklarının yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Muhitlerine çok bağlı olmadıkları anlaşılan bazı görüşmecilerin de evlerine bağlı oldukları görülmektedir. Pandemi olmasa dahi evden çok az çıktığını belirten katılımcılar bulunmaktadır. Boş vakit aktivitelerinin de eve çekilme eğiliminden bahsetmek mümkündür. Örneğin Didem *pole dance* (direk dansı) için eve direk koydurmak istediğini ve evde bitki yetiştirdiğini, Ozan evde *kundalini yoga* yaptığını anlatıyor. Netflix gibi dijital platformlardan dizi ve film izleyerek vakit geçirdiğini belirten katılımcılar bulunmaktadır. Bu sürecin pandemiden bağımsız olarak neoliberal kapitalizmin hayatı özelleştirme politikalarının (Curtis, 2015; Elliott ve Lemert, 2011) bir yansımasını olduğunu söylemek mümkündür.

Ev bireyci anlamlarıyla öne çıkmaktadır. Ev, kendi kararlarını kendilerinin verdikleri, özerk, kendi içlerine dönebildikleri, kendilerini buldukları, huzurlu bir alan olarak görülmektedir. Görüşmeciler en kendi oldukları, en huzurlu ve mutlu oldukları yer olarak evlerini görmektedirler.

Yani tek yaşadığım için tamamen bana ait hissediyorum, o hoşuma gidiyor. Alışveriş listemi kendim yapıyor olmak, alacağım bir şeyi kendim seçmek. O yüzden, böyle bana ait hissediyorum evimi. Güzel yanı oymuş tek yaşamamın. (Didem, 31)

Vallahi sıkı fıkı bir ilişkimiz var, ben çok seviyorum evimde vakit geçirmeyi. Genelde evde oluyorum. Çünkü burası benim tek kalabildiğim, içime dönebildiğim kendi alanım. Yani bütün sıfatlarından burada aranıyorsun yani. (Berna, 37)

Evim benim kalem, evimi her zaman için bir kale olarak görmüşümdür. Kapıyı kapattıktan sonra içerde kral benim. Kapıdan kimin girip girmeyeceğine karar yine benim verdiğim şey, evim kutsalım. Çoğu insanı eve almam etmem. Evde çok fazla insanın gelip gitmesinden hoşnut olmam. Yani eve gelebilen insan ancak benim ikinci çevreme kadar girdiyse evime girebilir. İlk çevrem, ikinci çevrem tamam ondan sonrakiler için huzursuz olurum yani kutsalım çünkü orası. Benim için böyle bir hissim var. Evde rahatım, evde ihtiyacım olan kadar eşyam var. Perdelerim yoktur. Niye ben dışarıdan kendimi kapatıyorum. İzlemeyiversinler [gülüyor]. (Sedat, 31)

Sedat'ın evi özerkliğin, mahremiyetin ve güvenlik endişesinin oldukça güçlü olduğu ve yalnızca saf ilişkileri dahilinde kalan kişilerin girebildiği bir alan olarak beliriyor. Mahremiyet vurgusu bu kadar güçlü olmasına rağmen perde kullanmıyor olması mahremiyetin anlamının da günümüzde farklılaşmasına ve ben-merkezli değerlendirilebildiğine işaret etmektedir.

Bauman ve Sennett, eve yönelimi istikrar arayışına bağlarlar. Evin dışı tehlikelerle dolu görülürken, ev risklerden korunulan bir alandır (Bauman, 2015). Sennett, eve yönelimin on dokuzuncu yüzyıldan itibaren kişiliğin önemsenir hale gelmesiyle gerçekleştiğini belirtir. Ev dışarıdaki karmaşıklığa karşı istikrarın sağlandığı bir sığınak olarak görülmeye başlanmıştır. Bireyin ne kadar az sorunla uğraşırsa kişiliğinin de o denli geliştiği düşüncesi ev odaklı yaşamları daha fazla görünür kılmıştır (Sennett, 2010). Ev kendi olabilmek için gereken koşulları sunarken aynı zamanda risk algısının yükseldiği günümüzde *umweltin* çekirdeğidir.

Evle ilişkilerine dair anlatıları aynı zamanda evde yalnız yaşamakla ilgili düşüncelerini de yansıtmaktadır. Yalnız yaşamaktan çoğu görüşmecinin memnun olduğu, bilinçli olarak yalnız yaşamayı tercih ettikleri anlaşılıyor. Bu durumu bireyselleşmenin bir boyutu olarak görmek mümkündür. Ev, “kendi olabilmek” olarak algılandığı için benliğin bir yansıması olarak görülmektedir.

Görüşmecilerin bir tanesi hariç tamamı görüşmeler sırasında evden çalışmaktaydı. Yakın gelecekte de hibrit modele geçme olasılıklarının fazla olduğu belirtilmiştir. Ancak basında çıkan uzman ifadeleri uzaktan çalışmanın kalıcılaşma eğilimine işaret etmektedir (URL-1). Evden çalışmanın geleceği net olmamakla birlikte, ofis, evden çalışma ve hibrit çalışma modellerinin tamamının yakın gelecekte birlikte görüleceği ön görülebilir. Bu durumun yeni bireyselleşme biçimlerini görünür kılacağını ve kentsel mekânla ilişkileri etkileyeceğini söylemek mümkündür.

Görüşmecilerin evden çalışma hakkında farklı görüşleri mevcuttur. Bazı görüşmeciler olumsuz yanlarının baskın olduğunu, bazı görüşmeciler hem olumlu hem olumsuz yanlarının olduğunu, bazı görüşmeciler ise tamamen olumsuz yanlarının çok daha fazla olduğunu belirtmiştir. En olumlu görülen yanı, trafik veya toplu ulaşımdan kurtulma, zamanlarını kendilerinin organize edebilmeleri, daha geç uyanmak, iş yerindeki kişilerle mesafelenme olarak gösterilmiştir. Bu yaklaşımda özgürlük vurgusu baskın olmuştur. “Zamanı kendi yönetebilme” ifadesi bazı görüşmeciler tarafından tekrar edilmiştir. Giddens (2010, s.105) kendini gerçekleştirmenin zaman kontrolünü içerdiğini belirtmektedir. Anlatılardaki bu ifade ve diğer yaklaşımların gösterdiği gibi evden çalışma kendini gerçekleştirme hissi uyandırmaktadır.

Çok güzel bir şey bence. Yani ofise neden yıllarca saçma sapan gitmişiz hiç anlamıyorum. Yani bana kalırsa bu insanları koyun gibi gütmek, başka hiçbir şey olamaz. (Berna, 37)

Ne yalan söyleyeyim benim için canıma minnet. Çünkü bir kere, ben zaten çok evci bir insanım, hani zırt pırt dışarıda olmayı sevmem. Zaten 7-24 bilgisayar başındayım diyebilirim. Benim için evden çalışmanın en güzel rahatlığı, işiniz 9'da başlıyorsa 8 buçukta uyanıyor olmanız, istediğiniz zaman bir şeyler yiyip bir şeyler içebilip bilgisayar başında sigara içerek çalışabiliyor olmanız. Canınız sıkılınca kafanızı dağıtmak için kendi ortamınızda olduğunuzdan dolayı çok daha hızlı bir şekilde kafanızı sıfırlayabilip hayata dönüyor olabilmelisiniz. Sıcaklardan örnek vereyim. Aşırı sıcak olduğunda 10 dakika mola verip gidip duş alabiliyor olmanız, insanların ağız kokusunu çekmiyor olmanız. Girişinizin gelişinizin olmaması ve bu şekilde yol yorgunu asla olmamanız. Bunlar bence çok önemli şeyler bir çalışan için. O yüzden olabildiğince iyi değerlendirmeye çalışıyorum. (Fırat, 34)

Olumsuz yanları ise sosyalleşememe, mesai saatlerin uzamasına bağlı olarak iş-özel hayat ayrımının kalkması, konsantrasyon problemleri, şirketlerin kestiği bazı giderlerin çalışanlara maddi gider olarak yansması (öğle yemeği, elektrik, yakıt), verimlilik düşmesi veya çalışanlar arası bilgi akışı zayıflığı, bedensel sıkıntılar, ruhsal sıkıntılar, iş mekânı-ev mekânı ayrımının ortadan kalkarak yatak-bilgisayar arasında gidip gelmenin verdiği mekânsal sıkıntılar olarak belirtilmiştir.

Çok güzel bir şeyken çok kabusa dönen, patronların tam bir 'oh, daha fazla nasıl sömürebilirim' mantığına geldiği bir düzen. Çok kötü olduğunu düşünüyorum çünkü *communicator* denilen bir sistemimiz var. Yani online şirket içi iletişim platformumuz, işte onun sürekli yeşil olması lazım. Bilgisayarınızı bir süre oynatmadığınızda o sarı ya da kırmızıya dönüyor işte. Temas etmediğinizde 'dışarıda'ya dönüyor falan sürekli onların aktif olması bekleniyor. Tabii ki hani dakikası dakikasına her an aktif olmazsınız ama yani o *communicator*larımızın sürekli açık olması lazım. Zaten bu bir kontrol mekanizması. Onun dışında gecenin saat 8'lerine, 9'larına, 10'larına kadar webinar'lar, toplantılar... Yolda geçirdiğiniz zamanı mesaide geçiriyorsunuz. Bir kere evinizde yemek yiyorsunuz, öğlen yemeği parası almıyorsunuz, internet parası, elektrik parası ödenmiyor. Normalde şirketteyken ben bunları kullanmıyorum ama şu anda bunları çok fazla kullanır oldum. Yani bana maddi olarak da bir yük getirdi (...) Bu artık bir şeye döndü, zulme dönmeye başladı bizim için ya. Bu da bence bizim depresyonda olmamızın sebeplerinden bir tanesi. En azından birileriyle konuşuyordum, tuvalete gidiyordum. Aşağı iniyorduk, yukarı çıkıyorduk, hareket ediyorduk, oturduğumuz yerde ekran başında çakılı kalıyoruz. (Pınar, 38)

Görüşmecilerin çoğu hibrit çalışma modelinin daha tercih edilebilir olduğunu ifade etmişlerdir. Anlatılardan iş yoğunlukları ve şirket işleyişine göre bazı çalışanların evden çalışma ile daha özgür oldukları da anlaşılmaktadır. Örneğin bazı görüşmeciler istedikleri zaman gün içinde dışarı çıkabildiklerini söylerlerken bazı görüşmeciler evden çalışma düzeniyle birlikte öğle yemeğine dahi vakit bulamadıklarını ifade etmişlerdir. Evden çalışanlar ile ofise gidenler arasında farklılaşmalar ortaya çıkarken

evden çalışanlar arasında da farklılaşmalar ortaya çıkmaktadır. İş alanında bireyselleşmenin yaygınlaşması iş hayatındaki eşitsizlikleri özel alana hapsedip görünmez kılma riski taşımaktadır.

Anlatılardan pandemi sürecinde evle ilişkinin arttığı anlaşılmaktadır. Daha önce çok fazla vakit geçirmediikleri evlerinde daha fazla vakit geçirmeye başlamışlardır. Ev önemli bir konu haline geldiği için büyüklüğü, günışığı alabilirliği gibi fiziksel şartları daha öncelikli hale gelmiştir. Bazı görüşmeciler bu nedenle evlerini değiştirmiş veya değiştirmeyi düşünmekteydi. Eve yönelik ihtiyaçlara yönelik alışverişlerin arttığı, evde hobilerin geliştirildiği ancak sürekli evde olmaktan çok da hoşnut olunmadığı ifade edilmiştir.

Çok dekorasyon değiştirdim, çok fazla koltuk, masanın yerini değiştirdim. Normalde daha kendime yönelik alışverişim vardı, daha çok evin ihtiyaçlarına yönelik düşünmeye başladım. Mesela alışveriş stilim değişti, direkt odam değişti. Çok abuk sabuk mutfak eşyaları aldım ve çok gereksiz, işte patates ezicisinden tutun da bilmem nesine kadar kullanmayacağım şeyleri falan aldım. Çok fazla evde değişiklikler yapmaya başladım işte. Kır lent alayım, işte halıyı değiştireyim, işte sandalye değiştireyim falan. Evle ilişkim arttı pandemide, tabii ki öyle diyebilirim ama memnun muyum bu durumdan, değilim. (Deniz, 35).

Evle ilişki pandemi sürecinde artsa da sürekli aynı mekânda olmak evden soğumaya, eve karşı duyarsızlaşmaya neden olabilmektedir.

Ev hapis oldu benim için. Eskiden, bir an önce eve döneyim, dediğim yer, keşke dışarı çıkabilsem, dediğim bir alana dönüştü. Ama o hapishane kötü değil. Keyfim yerinde, sadece buraya hapisim. Nefret ettiğim bir yer değil, hapishanemi seviyorum. (Tarık, 36)

Bir kere yer-zaman, ofise gitme, gün içinde ortam değişme duygusu kaybolduğu için hem işyeri ve hem şey oldu, ofis oldu burası. Bir noktadan sonra bir hissizlik oluştu. Yani sürekli aynı ortamsın zaten, eve dışarıdan bakamıyorum. İşte gün içinde özleme durumum olmuyor ya da işte eskiden eve gidip geldiğimde gözüne batan o kirli tavan, duvar vesaire sürekli gördüğüm için belki alışkanlık oluşuyor. O ikinci dönemdeki o hissiyatı kaybetmenin pandemi ile de ilgisi olabilir tabii şu an fark ettim. (Batu, 33)

Batu'nun evle ilişkisinin bozulmasının diğer nedeni muhitine karşı hoşnutsuzluğunun artmaya başlamış olmasıdır. Pandemi sürecinde hem muhitte hem evde daha fazla vakit geçirildiği için muhitte hissedilen sorunlar evle ilişkiyi de etkilemektedir.

İlk taşındığım üç dört sene güzelleştirme işte, A boya yapayım, sürekli temiz tutayım, işte bitki yetiştirmeye çalışayım gibi motivasyonum vardı. Şu an eskisi gibi kalmadı. Sebebi, hani konuşmanın başında da belirttiğim gibi o belirsizlik atmosferi olabilir. Sonsuza kadar burada kalmayacağım gibi bir şey. Yavaş

yavaş durumlar oluştu ya, eskisi gibi sahiplenmiyorum, eskisi gibi, işte taşınanlar, civardaki sirkülasyon ve gürültü sebebiyle keyif aldığımı söyleyemem. Huzurlu liman gibi gelmiyor. (Batu, 33)

Evle ilişkinin muhitten memnuniyetle ilişkili olduğu görülmektedir. Muhitlerinden çok fazla memnun olmayan bazı görüşmeciler evlerini sevdiklerini anlatsalar da muhite karşı olumsuz hisler yoğunlaşmaya başladığı zaman evle ilişki de zayıflamaktadır. Aynı zamanda ülke dışına yerleşmeyi düşünenler de evle ilişkilerini sınırlı tutmakta, eve bağlarını gevşetmekte, evlerini kişiselleştirmeyi bırakmaktadırlar. Bireyselleşmenin getirdiği özgürleşme ev değiştirmeyi daha fazla arzulanır kılıyor. Eve bağlılığın evin kendisinden ziyade ev hayatıyla ilişkili olduğu anlaşılakta, daha iyi bir ev bulunması halinde taşınabilecekleri görülmektedir.

Son dönemde biraz tuhaflık var çünkü galiba birazcık burayı kabullenmiş olan halimden bir tık daha böyle bırakmaya doğru kaymaya başladı pandemide. Pandemi sonrası evle ilişkim gerçekten değişti. Ben artık vazgeçebileceğimi, onu elden çıkarabileceğimi düşünmeye başladım. Biraz buraya dair bir bezginlik söz konusu gibi. Hani, ya da artık daha fazla burada olmak istemiyorum. Buraya yeterince özümstedim. Yeterince her şeyi burada yaşadım artık. Burası benim için tükendi gibi bir hisse biraz kaymaya başladı. Mekanlar bana göre biraz şey gibi, belli bir süre sonra sanki tükeniyormuş gibi de hissediyorum. Ama bir yandan biraz benim bu başka planlara yönelik olan fikirlerim ile de ilgili bence. Mesela iş yerinden bana bir teklif gelip belki bir iki sene sonra en geç belki Paris'e yerleşebilirim, böyle bir şey söz konusu olabilir de yani gayet, o yüzden sanki çok sevdiğim bir akrabamın ölümünü şimdiden kabullenmeye çalışmam gibi mesela. Belki onla şimdiden vedalaşmaya çalışıyorum. (Ozan, 33)

Biraz önce de bahsettiğim sebeplerden ötürü değiştiremediğim bazı şeyler var. Yapamadığım bazı şeyler var yani. Elim kolum bağlı olduğu için bir şeyleri değiştiremiyorum. Yani her şey o kadar zincirleme birbirine bağlı ki ev ile ilişkim şu anda. Hani en basit açıklayabileceğim şekilde, hani gerçekten yaşadığım yer, tek yaşadığım yer, tek mutlu ve huzurlu olduğum yer diyebilirim. Çünkü bunun dışında evimden başka bir yerle pek fazla muhatap olmadığım için. (Fırat, 34)

Evin anlamı çoğunlukla kullanım değeri üzerinden yorumlanmaktadır. Ev seçiminde de genellikle konfor ve fiyat birlikte gözetilmektedir. Evi seçerken nelere dikkat ettikleri sorulduğunda otoparkın olması, güvenlik, yeni bina olması, binanın dış görünüşü, depreme dayanıklılık, asansör, aydınlık olması, sokağın yeşil olması gibi yanıtlar verilmiştir. Fiziksel ve ekonomik riskler eve bakışı da etkilemektedir. Deprem riskine karşı katılımcılar sınırlı bilgiye erişim imkânı oldukları için itimat besleme yoluna gitmektedirler.

Sıfır olmasına dikkat ettim. Beş senelikten daha fazla evlerde oturmak istemiyorum. Onun sebebi de o analitik düşünce yapım. Ne kadar deprem riskini azaltırsam kârdır. Bu yüzden hep sıfır bina arıyordum. Sıfırda da bir artı bir buldum. Sağlam olmasına baktım. Sordum, burası güvenli mi. Kot farkı var. Sordum, o tarafa devrilmez mi bina. Yok, dedi, burada 15 tane kazık çakıldı, Avrupa'dan getirilmiş. Burası dağlık bir alan zaten. Ondan sonra bunu teyit ettim, kazıkların çakıldığını. Emlakçının yalanı olmadığını. Yöneticiyle konuştum hem de inşaatta çalışmış biriyle konuştum. Hepsinden aynı bilgiyi alınca. Zaten bu binayı yapan müteahhit çok fazla bina yapıyor. Kendi de bu civarda kendi yaptığı bir evde oturuyor. Aynı zamanda işime yakındı. Yürüme mesafesinde olması. Bir de kirası iyiydi buranın. 1850 lira veriyorum. Bu civarda bu fiyata yok. Koç Üniversitesi var burada. 2500'den aşağı bir artı bir bulmak zor. (Tarık, 36)

İkinci olarak ekonomik risklere karşı da ev bir güvence aracı haline gelmeye başlamaktadır. Maaşların tatmin edici olmaması ve kira bedellerinin yüksek olması aylık gelirin büyük kısmının kira bedeline gitmesine neden olmaktadır. İşsiz kalma ihtimalinin yükselen ekonomik riskler dahilinde daha yüksek olması ve gelecek endişeleri konut sahibi olmayı daha fazla önemli hale getiriyor. Bazı görüşmeciler konut sahibi olma hakkındaki fikirleri sorulduğunda bir ek ve pasif gelir olarak kira geliri getirisi nedeniyle ve işsiz kalma durumunda da kullanmak için konut sahibi olmak istediklerini anlatıyor. Bu durum evin kullanım değeri yanında değişim değerinin de önemsendiğini göstermektedir. Evin kullanım ya da yatırım olarak değerlendirilme biçimi ise düşünümsel olarak ayarlanma eğilimini işaret etmektedir.

Yavaş yavaş istemeye başladım, daha önce istemiyordum. Galiba yaşla ilgili. Yani işte emekli olduğumda, yaşlandığımda gelirim bu kadar stabil ve bu kadar akıcı olmayacağını öngördüğümüzde, düşündüğümüzde -ki öyle olacak- en azından bir kira kaleminin o giderler listesinden çıkması büyük fayda sağlardı. (Onur, 36)

Konut sahibi olmak güzel bir şey yani insan oturduğu evin sahibi olsa kira ödemeyeceği için güzel olur. Yaşamak isteyeceğim bir ev ve uzun yıllar yani oturmaktan memnun olacağım bir muhit olmasına dikkat ederim. Eğer o evde yaşamak istemezsem kira gelirim yüksek olmasına dikkat ederim. Satacaksam iyi bir paraya satabilecek olmama dikkat ederim. (Pınar, 38)

Konut fiyatlarının son yıllarda yükselişi beyaz yakalıların konut sahibi olmasını zorlaştırmaktadır. Çok sayıda görüşmeci ev almanın imkansızlaştığını ifade ederken bir ümitsizlik içinde oldukları da anlaşılıyor. Bazı görüşmeciler mülkiyetçiliğe karşı bir tavır geliştirerek konut satın almak istemediklerini anlatıyorlar.

Yani öncelikle konut sahibi olmak hakkında şöyle düşünüyorum ki, bu kadar büyük bir mesele olmamalı. Yani hiçbir zaman olabileceğimi düşünmüyorum

bu arada yani. Çünkü öyle bir bakış açısıyla da yaşamıyorum hayatı, zaten öyle bir imkânım da olmayacak bence özellikle İstanbul'da. Hiç bu kadar mevzu olmaması gerektiğini düşünüyorum başını sokacak bir yeri bulmanın. Ama çok gerçek bir mevzu tabii ki. Yani konut sahibi olmakla ilgili fikirlerim böyle, kesinlikle şu an bu konunun doğru işlemediğine inanıyorum. (Zeynep, 30)

Konut satın alacak olsanız nelere dikkat edersiniz, sorusu üzerine verilen yanıtlar yine riskler, uzmanlıklar ve hayat tarzları dahilinde düşünümsel bir değerlendirme sürecini göstermektedir. Hayat tarzına uygun bir muhit, ulaşım sorunu olmayan merkezi konum, evin fiziksel koşulları, depreme dayanıklılık, kira getirisinin yüksek olması gibi kriterlerin gözetileceği anlaşılmaktadır.

5.3.4. Kentle İlişkileri ve Kent Ölçeğinde Yer Duyguları

Muhitin öneminin evden çalışmanın yaygınlaşması ve hayat tarzının korunabilmesi için her ne kadar giderek arttığı anlaşılrsa da yeniden yerleşmenin olmadığı, mahalle topluluğuna mesafenin korunduğu, kişisel ihtiyaçların ve özgürlük talebinin öne çıktığı ben-merkezci bir muhit algısı olduğu görüldükten sonra aktivite yörüngelerinin muhit düzleminde mi yoksa kent düzleminde mi yayılım gösterdiği sorunsalı belirir. Kişilerin iş yerlerinin ve sosyal çevrelerinin muhit dışında yer alması bu ihtimali düşündürten faktördür. İkinci sorunsal da muhitin önem kazanmasına karşın kentle ilişkinin ve kente bağlılıklarının nasıl seyrettiğidir.

Katılımcıların kent içindeki aktivite yörüngelerinin çok geniş olmadığını ve kentin sınırlı bir bölümünde hareket ettiklerini söylemek mümkündür. Örneğin Berna İstanbul'a bakışının diğer insanların bakışından farklı olduğunu ve İstanbul'un çok kısıtlı bir alanında hareket ettiğini anlatıyor. Bu ve benzer diğer anlatılardan Buttimer'in (1980.a) gösterdiği gibi hayat tarzlarının kent içindeki aktivite ve katılım yörüngelerini belirlediğini ve Giddens'in (1999, 2010) tanımladığı gibi hayat tarzına yakın bulunmayan yerlerden uzak durularak bölgeselleşmeler yaratıldığını söylemek mümkündür.

Çok seviyorum İstanbul'u ama aynı zamanda da bir kaos. Yani bırakıp gitsen ayrı dert kalsan ayrı dert. Çok steril bir ortamda yaşadığımı düşünüyorum. İstanbul'un yani belki yüzde birlik bir kısmına gidiyorum geliyorum ve benim gibi düşünen insanlarla görüşüyorum. Yani benim baktığım İstanbul'la birçok insanın baktığı İstanbul'un da aynı yer olduğunu düşünmüyorum. Aslında bir yandan da çok acınası bir şey bence. (Berna, 37)

Katılımcılar iş yerlerinin olduğu muhitten görüşmeler boyunca hiç bahsetmemişlerdir. İş yerinin olduğu muhite karşı bir yer duygularından ve aidiyetten bahsetmek mümkün

görünmemekte. Anlatılardan pandemi nedeniyle evin çalışma mekânı haline gelişinin kent içinde beyaz yakalı hareketliliğini daha çok kısıtlamış olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcılar, pandemi öncesinde iş çıkışında arkadaş grubundaki diğer kişilerin de erişebileceği çeşitli merkezlerde bir araya geldiklerini anlattılar. Bu merkezler ev ve iş yerinin olduğu muhitler dışında kent içinde farklı bir yerle etkileşim içinde olmayı beraberinde getirirken pandemi süreciyle birlikte bu durum sekteye uğramıştır. Evden çalışma imkanının kent içinde hareketleri azaltabilme ihtimali olduğu söylenebilir. Katılımcıların boş vakitlerinde ağırlıklı olarak dört ilçenin sınırları içinde hareket ettiği görülmekte. Bu ilçeler Beşiktaş, Şişli, Beyoğlu ve Kadıköy olarak anlaşıyor. Bunlar dışında bazı katılımcıların çeşitli Boğaz semtlerine de gittikleri anlaşılmaktadır. Ancak şehir içi hareketlilikleri katılımcıdan katılımcıya değişmektedir. Örneğin Kadıköy’de yaşayan ve yaşadığı yerde sosyalleşme, sinema, tiyatro, yeşil alanda dinlenme, eğlence, spor gibi aktivitelerine olanak bulan Batu uzun zamandır Kadıköy dışına çıkmadığını söylerken kent içinde en fazla yer sayan katılımcı Deniz, Beşiktaş, Etiler, Nişantaşı, Fenerbahçe, Kadıköy, Yeniköy, Cihangir gibi hem Avrupa hem Anadolu yakasında daha fazla yere gittiğini söylüyor. Ayrıca plaj voleybolu sporuyla uğraştığını söyleyen Deniz, bu spor için sık sık Anadolu yakasına geçtiğini anlatıyor. Bu noktada otomobil sahipliğinin kent içindeki hareketliliği daha fazla arttırdığı düşünülebilir. Örneğin İrem, spor yapmak için Çekmeköy’de yaşadığı sitedeki spor salonunu değil arabasıyla gittiği başka bir ilçedeki spor salonunu tercih ettiğini anlatıyor.

Küçükbakkalköy’de kapalı spor salonuna gidiyorum. *Personal trainer*ım var çünkü. Sitedekini hiç kullanmadım ama benim işte o *trainer*ımla çalıştığım bir yer var orada mesela. Çok fazla yer değiştirmiş olabilirim ama spor salonum yıllardır aynı. Araçla gidiyorum, 20 dakika zaten. Araçla bir yere gidiyor olmak çok büyük bir şey değil benim için. Evet, bazı insanlar her şeyi yürüyüş mesafesinde olsun isterler. Benim için öyle değil. Ben araçla gidiyorsam benim herhalde bir psikolojik sınıırım var, yarım saat benim için okey. Yarım saati biraz geçince biraz mırın kırın edebilirim ama. (İrem, 37)

İrem’in muhitiyle ilişkisi zayıf olduğu ve muhiti kişisel aktivitelerine fazla olanak vermiyor olduğu için aktiviteleri ve bireysel ihtiyaçları için muhitinin dışına daha fazla çıkmaktadır. Fuhrer, Kaiser ve Hartig (1993), otomobil kullanımının hayat tarzı ve özerklikle ilişkili olduğunu belirtir. Otomobil, özerklik anlamında ne kadar yüksek değerlendirilirse boş zamanlarda daha fazla kilometre kat edilmektedir. Evlerinde ve konut çevresinde arzu ettikleri özerkliği ve güvenliği bulan kişilerin ise duygusal

durumlarını iyileştirmek için başka bölgelere hareket etmeye daha az ihtiyaç duyacaklarını belirtir. Tersine şekilde kişinin arzu ettiği özerklik hissi ne kadar yüksekse yer bağımlılığı o kadar düşük ve istenen uyarılma düzeyi o kadar yüksek olur. (Führer, Kaiser ve Hartig, 1993, s. 309-321).

Katılımcılara boş vakitlerinde eğlenmek ve dinlenmek için nerelere gittikleri sorulduğunda Nişantaşı, Beşiktaş, Beyoğlu, Kadıköy, Cihangir, Kuzguncuk, Karaköy gibi bazı bölgelerin öne çıktığı görülmektedir. Bu bölgeler çoğunlukla kafe, bar, restoran gibi eğlence ve sosyalleşme odaklı kentsel hizmet mekanlarının varlığı ve kültürel etkinlik mekanları nedeniyle tercih edilmektedir. Bu semtlerin bir kısmı aynı zamanda kent merkezinde konumlanan, tarihi geçmişe ve estetik binalara sahip olan kimlikli yerlerdir. Burada Featherstone'un (1996) belirttiği gibi yeni orta sınıf içinde bir kesimin bohemlere öykündüğünü söylemek mümkündür. Bu kültür biçimi kent içindeki eski mahalleleri bohemleşme eğilimine de sokmaktadır. Sokak kafeleri, graffitiler, tasarım dükkanları, sanat galerileri ile sokaklar görsel olarak tüketilmeye hazır ve daha sanatsal hale gelmekte, hayat tarzlarının görünür olduğu yüzeylere dönüşmektedir. Örneğin Berna kendi İstanbul'unu şöyle anlatıyor.

Kuzguncuk gibi Moda gibi aslında, nasıl Paris şeydir, her sokakta böyle tatlış bir kafesi vardır, dışarıya sandalyelerini atmıştır, müzisyenler vardır işte mutlu insanlar vardır, böyle nehrin kenarında oturmuşlardır vesaire. Benim için böyle bir yer olmalı. Yani operası ondan sonra tiyatrosu, ne bileyim, daha nezih olmalı bana kalırsa. Yani biraz daha o Avrupa'nın şehirlerine böyle huzur veriyor, deriz ya, gideriz mesela atıyorum, Berlin. Mutlaka oranların da her şehrin tabii ki bir gettosu bilmem nesi olur ama sanki İstanbul'da bu taraf çok daha ağır basıyor gibi geliyor bana ve bu beni çok üzüyor. Yani bizim de konserlerimiz sokaklarda olsun. Bizim de gece kulüplerimiz daha nezih olsun, düzgün olsun. İşte ne bileyim, bizim de kafelerimiz daha çok olsun, bol olsun, her yerde olsun, sadece Moda'da olmasın, sadece işte Kuzguncuk'ta olmasın. Ya da işte ne bileyim, Bağdat Caddesi, zaten çok hoşlanmadığım bir yer açıkçası. Hani biraz daha böyle mahalle, küçük ve butik yerlerden daha çok hoşlanıyorum ben. (Berna, 37)

Berna'nın arzuladığı İstanbul imgelemi, İstanbul'un kendi özgün kimliğinden ve kentsel peyzajından ziyade çeşitli Avrupa kentlerinden edindiği imgelemi içermektedir. Bu aynı zamanda turistik bir bakış olup bu yönüyle Urry'nin (1999) bahsettiği fotografik ve görsel olarak tüketilmeye hazır bir kent imgelemi sunmaktadır. Sokak hayatı beklentisi olmasına rağmen bu sokak hayatının homojen ve steril bir ortama işaret ettiği görülüyor. Diğer yandan anlatısında kentsel hayat tarzlarının, kültür ve tüketim mekanlarının vurgulandığı görülmekte. Yeni orta sınıf ve beyaz

yakalılar için kültür ve sanat faaliyetlerinin aynı zamanda statülerini ve hayat tarzlarını yansıtmaya işlevi gören sembolik sermayeyle ilişkili olması kentlerde sanat mekanlarına talebi yükseltmektedir. Bu sanat mekanları aynı zamanda civarındaki hizmetler sektörüne yönelik tüketim mekanlarını beslemektedir (Zukin, 1998). Bağdat Caddesi'nin hayat tarzına uygun olmadığını ve "mahalle, küçük ve butik" yerlerden hoşlandığını ifade eden Berna'nın da gösterdiği gibi bohemlere öykünen yeni orta sınıfın içinde bir kesim için mahalle, gündelik hayatın estetikleştirildiği bir yer haline gelebilmektedir. Bu durum da kent içinde kentsel peyzajı estetik bulunan çeşitli bölgelerin soyulaştırılmasını beraberinde getirmektedir.

Diğer yandan AVM'lere gittiğini belirten görüşmeci sayısı yüksek olmayıp bazı görüşmeciler AVM'lerden hoşlanmadıklarını laf arasında belirtiyor. AVM'lerin fazla ziyaret edilmemesinin mekândan beklenen sembolik işlevlerin sağlanamamasıyla ilişkili olabileceği söylenebilir. Baudrillard'ın (2018) belirttiği gibi benimsenen bir kültürel sembol alt sınıflara süzüldüğü zaman üst sınıf bu eğilimi terk etme eğilimine girmektedir. Deniz, Caddebostan sahil ve Maçka Parkı'na artık "piyasa" olduğu için fazla gitmediğini anlatıyor. Bu mekanlar eskiye kıyasla daha popüler olduğu için bir ayrıcalık hissi yaratmıyor onun için. Benzer şekilde bazı yeme-içme mekanlarından da popüler olduğu zaman soğuduğunu ifade ediyor.

Mesela şeyi çok severim ama orası artık çok kalabalık oldu. Kabataş'ta mesela "Set Up" vardı. Ben mesela oranın manzarasını çok seviyordum. Mesela değişik kokteyller içmeyi çok severim ben. Set Up'a en son bir gittim çok yakın zamanda, çok kalabalıktı. Böyle bana bir şeyden sonra, yani güzel bir tabir olmayacak ama çok piyasa gelmeye başlıyor. (Deniz, 35)

'Piyasa' kelimesi İtalyanca 'piazza' kelimesinden dilimize geçmiştir. Bu kelime 'meydan' anlamını taşıırken aynı zamanda kamusal bir mekânı da ifade etmektedir. Piyasa olandan kaçınmak aslında toplumun her kesiminden insana açık olan kamusal mekanlara karşı bir mesafe geliştirilmesi şeklinde de yorumlanabilir. Bölgelerden kaçınma eğilimine benzer şekilde çeşitli kafe ve barlardan da popülerleştiği için uzaklaşabilmektedir. Ayrıcalık ve kendine benzer kişilerle bir arada olma isteği muhitte olduğu gibi kent içinde gidilen yerlerde de kendisini göstermektedir.

Kişiler hayat tarzlarına uygun olmayan yerlere gitmekten kaçınmakta olduğu gibi yerler dönüştükçe de hayat tarzlarına uygun bulmayıp o yerlere gitmekten kaçınmaktadırlar. Görüşmelerden ortaya çıkan önemli bir bulgu, görüşmecilerin çoğu için Beyoğlu geçmişte sık gidilen bir yerken günümüzde Beyoğlu'na çok

uğramadıkları olmuştur. Görüşmeciler Beyoğlu'ndaki sosyal ve kültürel dönüşüm sonucunda Beyoğlu'nda kendilerini rahat hissetmediklerini ifade etmiştir. Görüşmecilere yöneltilen, sevdiğiniz yerlerin yok olduğunu hissediyor musunuz, sorusu üzerine Beyoğlu çok sayıda görüşmeci tarafından tekrar edilmiştir. Beyoğlu'nun ardından Tarihi Yarımada bölgesi de gitmekten kaçınılan bir yer olarak öne çıkmaktadır. Ancak Beyoğlu'nun görüşmecilerin eskiden çok sık gittikleri bir yer olması, İstanbul denilince merkez olarak başta Taksim'in algılanması ve görüşmelerde Beyoğlu-Taksim vurgusunun çok fazla tekrar etmesi nedeniyle Beyoğlu meselesine yakından bakmak yerinde olacaktır. Görüşmeciler Beyoğlu'ndaki dönüşümleri vurgularken çoğunlukla geçmiş deneyimlerini ve oradaki anılarını aktarmışlardır.

Taksim'e meydana girdiğin zaman sanki Ortadoğu'da bir yere gelmişsin gibi bir şey var. Şimdi bizim üniversite zamanımızdaki hallerini hatırlıyorum, tamamen bambaşka bir yüzü vardı. Daha genç böyle eğlenceli insanlar yani yüzü tamamen değişti. Çoğu zaman ben yukarıya [Taksim Meydanı-Galatasaray Meydanı arası] bile çıkmıyorum. Mesela orada üç beş sene evveldi, bir filme gittik Fitaş'ta. Şok oldum yani içeriye girince. Sanki Suriye'de, Arabistan'da bir pasaja düşmüşsün gibi hissediyorsun. Mesela Fatih'te de öyle yerler var, sanki yavaş yavaş burayı böyle ele geçiriyorlarmış gibi. Irkçı değilim bu arada. Ama yaşadığımız yerlerin de bu kadar sahiplenilmesi de bir yandan da rahatsız edici. (Merve, 35)

Kendi içindeki o bana hissettirdiği eşsiz duyguların, o aidiyet hissini ve insanların kendi özgürlüklerini, kendi durumlarını rahatça yaşayabilmelerin getirdiği bir şeydi. Çoğunlukla salaş yerlerdi ama orada o canlılık, hareketlilik, o ışıklar. Bir kere Galata Kulesi çevresinde çok sarhoş olup dağıtmıştık. Ben bugün bunu hâla iyilikle anabiliyorum. Kimse ne o kızlara ne bana saldırmaya kalkmadı. Kimse, siz ne yapıyorsunuz ayıp, demedi. Herkes Türkçe konuşuyordu. Bugün bunları sayamıyorsunuz. Bugün bunlar orada yok. O zamanlar o kültürün içinde kendini ait hissediyordun. Şu an dışarı çıkarken güvenliğimden emin değilim. (Sedat, 31)

Asmalımescit'e gidemiyoruz artık. Asmalımescit eskiden nasıl güzeldi yani o sokakta yürümek paran olmasa bile, öğrencilik zamanlarıma denk geliyor, param yoktu ama o sokağa şöyle bir girip çıkmak bile beni mutlu ederdi. Şimdi yok yani resmen hayalet kasaba gibi orası. Gittiğimde üzülmemek için artık oraya girmiyorum, yani bakmıyorum o tarafa. Sonra İstiklal Caddesi'ndeki tüm mekanlar kapandı yerine işte Arap parfümleri, iç çamaşırı satan yerler...Bir tarihi Beyoğlu çikolatası kaldı galiba orada. Bir de Galatasaray Lisesi kaldı sanırım. Yapı Kredi'nin kültür sanat yeri duruyor halen. Allahtan o duruyor. (Ayşe, 36)

Taksim'i ben çok severdim. Hep böyle romantik olacak ama büyü gelmiştir. Çok kültürlü, eski binalar çok hoşuma gitmiştir. Orada liseyi okuduğum için ekstra bir bağım vardır. İki üç yıldır şu hissi yaşıyorum. Türkçe konuşulmuyor. Gerçekten yanından geçen insanların Türkçe konuşmadığını duymak bana kötü bir kaygı verdi. Normal değil bence, ırkçı olduğumu düşünmüyorum ama

normal değil, bu kadarı fazla. Türkçe konuşuluyor olması gerekir. Tabii ki de çok uluslu olalım tabii ki de savaştan kaçan insanlara kapımızı açabilelim, bu güzel bir şey, yeterli şartlar sağlanmıyor o kısmı tartışmaya açık ama bu kadarı da fazla, bu kadar benim Türkçe duymamam hiç normal değil. Taksime gitmekten hazzetmiyorum, başka mekâna gidince mutlu oluyorum. Yürürken hiç mutlu hissetmiyorum. (Didem, 31)

Görüşmeciler artık İstiklal Caddesinde Türkçe duymadıkları için yabancı hissettiklerini anlatıyorlar. Türkiye özellikle Suriye İç Savaşı'nın başlamasının ardından Ortadoğu ülkelerinden çok sayıda göçmen ve mültecinin yerleştiği bir ülke olmuştur. Ayrıca AKP iktidarının Körfez ülkeleriyle kurduğu yakın ilişkiler neticesinde varlıklı Körfez ülkelerinin vatandaşları İstanbul'da konut satın almakta, tatil ve alışveriş için Türkiye'nin ve İstanbul'un farklı bölgelerine gelmektedir. Beyoğlu'nun 2000'li yıllardan itibaren küreselleşme sürecinin etkisiyle turizm ve alışveriş işlevine yönelik bir kentsel yenilenme içerisine girdiği yapılan mekânsal analiz ile kesinleşmiştir (Tekin ve Gültekin, 2017). Beyoğlu'nda turist profili Avrupalılardan Ortadoğulu turistler yönünde değişmiştir (Inelman ve Öztürk, 2019). Bu gelişmeler Beyoğlu'nda günlük ziyaretçiler içinde Ortadoğulu kişilerin yoğunluğunu gözle görülür şekilde arttırmıştır. Görüşmeciler için bu durum Beyoğlu'nda yabancı hissetmelerine yol açmıştır. Görüşmeciler çoğunlukla Beyoğlu'nda eskisi gibi özgür ve güvende hissetmedikleri için artık Beyoğlu'na gitmediklerini ya da sadece Galatasaray Lisesi-Tünel arasındaki bölgeye gittiklerini anlattılar.

Beyoğlu'ndaki dönüşüm nedeniyle Beyoğlu'ndan uzaklaşılırken aynı zamanda bu dönüşüm müdavimi olunan mekanların da kapanmasına yol açmış durumdadır. Beyoğlu'nda daha önce yaşamış olan Onur'un Beyoğlu'na dair yer duygusunun azalması müdavimlik davranışının yok olmasıyla koşut ilerlemiş.

Eskiden gittiğimiz hep bir tane meyhane vardı, hep bir tane kulüp vardı, hep bir tane pub vardı. Onun dışında bir yere gidersek o mesela ekstra bir yere gitmiş gibi oluyordu. Atıyorum, normalde dışarı çıkıyorsak Peyote'ye gidiyorduk ama oraya gitmeyeceksek sanki dışarı çıkmış gibi oluyorduk. Peyote'ye gidince dışarı çıkmış gibi olmuyorduk. (Onur, 36)

Yer duygusu ile müdavimlik arasında bir ilişki olduğu söylenebilir. Kentin bir bölgesine olan olumlu yer duygusu orada müdavimi olunan mekanların varlığına da bağlıdır. Müdavim olunan mekanlar bir anlamda ev hissi veren mekanlardır. Müdavimi olunan yere gitmek rastgele bir mekâna gitmek değil olumlu yer hissi veren bir mekâna gitmek demektir. Müdavimlik aynı zamanda düzenli karşılaşmalar,

dostluklar, tanışıklıklar, sıcak ilişkiler anlamına gelmektedir. Bu yerler birer *lokal* olma potansiyeli taşıyan, bireyciliğin uğramadığı mekanlardır. Müdavimliğin yitişinin yer duygusunun zayıflamasına ve daha bireysel bir kentsel deneyime sebebiyet verdiğini söylemek mümkündür. Onur müdavimi olduğu mekanların bir kısmı kapandığı için kapanmayanlara da artık Beyoğlu'nda yabancı hissettiği için Beyoğlu'na mümkün olduğunca uğramadığını söylüyor. Beyoğlu'na artık neden uğramadığını şöyle anlatıyor.

Lokallerin [yerlilerin] işi yok ki orada. Arabistan olmuş. Zaten dükkanlar da senin için değil. Taksiye binsen almaz. Mekanlar altın varak, kadife. (Onur, 36)

Türkün ve ekibi (2022) Beyoğlu'ndaki dönüşümü ele aldıkları araştırma projesi sonucunda Beyoğlu'nun tektipleştığını ve farklı kesimlerden çok sayıda insanın Beyoğlu'ndan ayağını kestiğini söylemektedir. Beyoğlu'nun Ortadoğulu turistler için cazibe merkezi haline gelmesiyle bu turistlerin zevklerine uygun olduğu düşünülerek dekore edilmiş mekanlar Beyoğlu'nun kentsel ve tarihsel kimliğinden farklılaşan bir doku yaratmaktadır. Beyoğlu'nda nargilecilerin arttığını düşünen görüşmeciler bu tip mekanları da hayat tarzlarına ters bulmaktadır. Hayat tarzının bir dışavurumu olarak mekân kimliği ve atmosferi günümüzde kişilerin hayat tarzlarına uygun yerleri bulmasında ve yer duygusu hissetmesinde önemli hale geldiği için Beyoğlu'ndaki mekanlar görüşmeciler için çekiciliğini kaybetmiştir. Beyoğlu'ndan kaçınma düşünömsel bir tepki olarak davranış kalıbı haline gelmektedir. Beyoğlu dışında da turist, göçmen ve mültecilerin yoğun olduğu bölgelerden kaçınma durumu mevcuttur. Örneğin Buket eskiden Florya sahilini çok sevdiğini ancak artık gidemediğini, Deniz de İstinye Park alışveriş merkezine artık gitmediğini anlatıyor. Aynı zamanda anlattısından Beyoğlu'nda gitmekten kaçındığı bölgelerin olduğunu anlıyoruz.

Benim gözümde Nevizade biteli çok oldu gerçekten. Eskiden çok giderdik oralara. Artık daha çok Şişhane tarafına falan gidiyorum. Eskisi gibi öyle Taksim'e gitmiyorum onu fark ettim. Neden, birincisi çok fazla Arap var. İstinye Park'a da gitmiyorum bu yüzden. Ben Arap şatafatını hiç sevmiyorum, çok para onlarda ve çok şatafatlı yaşıyorlar. Zengin kısımdan bahsediyorum. Beni çok irrite ediyor. Yani benim ölkemde bu kadar şatafatlı, bu kadar lüks yaşayabilmeleri benim çok sınırlarımı bozuyor. Tamam, bir Avrupalı da öyle, ona niye laf etmiyorsun, diyebilirsin. Araplarda biraz daha kültürel. Ben Dubai'ye de gittim, biliyorum, kültürlerini de biliyorum. Avrupalı öyle değil, o kadar değil. İstinye Park'a eskiden çok giderdim. Ulus'ta otururken ilk benim tanıdığım AVM'lerdendir. Artık hiç gitmiyorum. (Deniz, 35)

Anlatılar genel olarak “yabancı”ların yoğun olduğu bölgelerden kaçınma eğilimine işaret etmektedir. Bu durum Lofland’ın (2020) belirttiği gibi günümüz kent insanının mekânsal sınıflandırma yoluyla “kendine benzer” kişilerin olduğu yerlerde konumlanma yoluna gittiğini göstermekte. Sanayileşme öncesi kentte kişiler ne giydiğine göre sınıflandırırken, günümüzde insan nerede bulunuyorsa odur. Lofland mekânsal sınıflandırmanın da mekânın kimliği ve ambiyansına göre yapıldığını belirtir. Mekânsal sınıflandırma kişiye o mekânda bulunan diğer kişileri kategorik olarak tanımasına olanak sağlamaktadır (Lofland, 2020, s.124-5).

Lofland’a göre müdavimlik de kategorik tanıma yollarından biridir. Bireyler, müdavim ilişkisi kurduğu yerde sınırlı bir dereceye kadar şehrin kamusal mekanlarının anonimliğinden, yabancılıklarından kurtulabilir (Lofland, 2020, s. 174). Benzer hayat tarzı ve statülere sahip kişiler belirli mekanlarda yoğunlaşarak günümüzde müdavimliğin halen önemli olmasını sağlamakta olduğu söylenebilir. Örneğin Beyoğlu’nda yeni insanlarla tanışabildiği ve müdavimi olduğu bir bar olduğunu söyleyen bir görüşmeci mevcut. Müdavimlik davranışının kent içinde tamamen yok olmasa da gidilebilecek mekân sayısının hizmetler sektöründeki genişlemeye koşut olarak çoğalmasıyla giderek zayıfladığı söylenebilir. Bazı görüşmeciler kent içinde bazı noktalarda müdavimi olduğu mekanlar olduğunu söylese de bu mekanlara gitme sıklıklarının çok yoğun olmadığı anlaşılıyor. Diğer yandan müdavim olarak söylenen mekanlar içinde “Big Chefs”, “Midpoint”, “Starbucks” gibi beyaz yakalıların sık tercih ettiği, yerel olmayan, zincir yeme-içme mekanları göze çarpıyor.

Çok deli müdavimiyim diyemeyeceğim ama mesela İstinye’de otururken Tarabya Big Chefs’i çok severdim. Hem işte araç [otopark] için çok fazla problem yok. Denizin tam üstünde ondan sonra manzarası falan çok güzel, bana çok pozitif şeyi olan bir yerdi. (İrem, 37)

Bu tür mekanlara gittiğini söyleyen görüşmeciler bu mekanların işletmecisi, çalışanları ya da diğer müşterileriyle bir ilişki geliştirdiklerinden bahsetmediler. Bu tip mekanların işletmecisiyle, çalışanıyla diyalog kurulabilen, mekâna gelenlerin düzenli karşılaşmalarının olduğu, tanışmaların ve etkileşimlerin olduğu bir *lokal* olma ihtimali çok düşüktür. Müdavimlik kültürünün zayıflamasında geç dönem kapitalizminin yerinden çıkarıcı mekanizmalarının ve yer değiştirme süreçlerinin etkili olduğu ortadadır. Örneğin Sedat’a müdavimi olduğu yerler olup olmadığı sorulduğundan şunları anlatıyor.

Müdevimi olduğum her yer kapandı. Küçükbeyoğlu'na çok giderdik üniversite zamanlarında. Dolmabahçe Sarayı çay bahçesini çok severim. Eski hali kalmadı gerçi, ağaçları mağaçları kestiler o yüzden çok sevmiyorum artık pek gitmiyorum. Kınalıada'da gittiğim bir yer var mesela. İzmir'deyken her hafta gittiğimiz mekanlar vardı. İngiltere'de her hafta gittiğim bir pub vardı. Ama onları artık sayamıyorum. İstanbul'da hem yeni taşınmanın getirdiği mekânsal değişiklik hem de eğlence sektörünün içinden geçtiği zor zamanlar hem kalitedeki düşüş hem fiyatlardaki yükseliş zaten müdevim olacak kadar yere gitmeni engelliyor. (Sedat, 31)

Akışkan modernitede durumların ve olayların çok hızlı gerçekleşip dönüşmesi müdevimlik davranışını yok edecek kadar güçlü bir faktördür. Sedat'ın anlatısında görüldüğü gibi müdevimliğin yok olmasında birçok etmen var. Mekanlardaki hem kültürel hem fiziksel dönüşüm, ekonomik değişimler ve kişilerin mekânsal hareketlilikleri müdevimliği zayıflatırken yersizleşmeyi ve yok-yerleşme risklerini getirmektedir.

Anlatılara dayanarak kentin bir bölümüne karşı yer duygusunun olumsuz yönde etkilenmesi üç ana nedene bağlı görünmektedir. Bunlar; (1) bölgede yaşanan sosyo-kültürel dönüşüm, (2) müdevimi olunan mekanların el değiştirmesi veya dönüşmesi, (3) kişinin yer kimliğiyle uyumsuz olabilen yapılaşma biçimi ve fiziksel değişimler.

Anlatılardan gerek kent içinde hayat tarzına uygun bölgeler seçildiği gerek o bölgeler içinde de yine hayat tarzlarına uygun tüketim mekanlarına gidildiği anlaşılmakta. Mekâna giden kitle kadar gidilen mekanların gurme lezzetleri ve estetik iç tasarımı ile ayrıcalıklı hissettirmesi beklentisi de bulunmakta. Örneğin Tufan'a müdevimliği mi yoksa yeni yerler keşfetmeyi mi daha çok önemseydiği sorulduğunda yeni yerler keşfetmesindeki motivasyonları ve mekanları nasıl sınıflandırdığı anlaşılıyor.

Yeni yerler keşfetmek daha öne çıkıyor. Çünkü ben biraz meraklıyım, öğrenmeyi seviyorum. Dekorasyon konusunda da biraz ilgiliyim, iç tasarımlarına bakıyorum mekanların. Tabii yeni tatlar, bazı yerlerde cidden oranın çok güzel tam böyle imza yemeği vardır veya tatlısı, onları denemek. O yüzden birazcık şeyi seviyorum ben keşfetmeyi. Müdevim de atıyorum, çok beğendiğim bir yer varsa arkadaşlarımı oraya götürmeyi seviyorum. (Tufan, 37)

Hayat tarzlarına yönelik tüketim mekanlarının çoğalması ve tüketim alışkanlıkları üzerinden toplumsal kimliğin önemsenir hale gelmesiyle topluluk ve *lokal* oluşturma gücüne sahip müdevimlik yerine daha bireyci anlama sahip olan yeni mekanlar deneyimleme ve keşfetme davranışı ön plana çıkmaya başlamaktadır. Ancak görüşmecilerin aylık kazançlarının farklılaşması, sosyalleşme alışkanlıklarının

farklılaşması, eğlenceye harcanan bütçenin farklılık göstermesi ve beyaz yakalıların da kendi içinde hayat tarzlarının çoğullaşması boş vakit değerlendirme biçimlerini ve kent içinde gittikleri yerleri de farklılaştırmaktadır. Bazı görüşmecilerin kent içinde daha aktif ve hareketli oldukları göze çarpmakta.

AVM'lere giderdim alışveriş vesaire için. Sinemaya, tiyatroya giderdim. Deniz tatili yapmayı severdim arkadaşlarımla. Hafta sonu için bile bir şeyim vardır. Koşu organizasyonları olursa ve benim sevdiğim arkadaşlarım orada olursa onlarla beraber oralara giderdim. Tek başıma bir yerlerde bir şeyler yapmak istersem, yürüyüş yapmak istersem sahile falan giderdim. Oturduğum yerlere yakın ya da arkadaşlarım nerede şey yaparsa yani Caddebostan da olabiliyor bu. Caddebostan sahile çok gittim. Sarıyer sahile, Beşiktaş sahile çok fazla gittim. Dolayısıyla biraz da olduğum yere göre de değişebiliyor (...) Sinema, tiyatro için Kadıköy'e işte daha çok gelmişliğim var. Taksim tarafına gitmişliğim var. (İrem, 37)

Örneğin İrem gibi eğlence ve boş vakit aktivitelerine daha fazla bütçe ayıran Pınar, kentsel hayat tarzlarının genişliğini gösteren bir kesit sunuyor ancak “eller havaya” mekanlardan uzak durduğunu da anlatarak kendi hayat tarzının sınırlarını çizirken mekânsal sınırlarını da ortaya koyuyor.

Mesela Swiss Otel'in bahçesinde piknik etkinlikleri var, işte X DJ'i geliyor. Hadi oraya gidelim hem işte güzel bir ortamda piknik, barbekü yapalım hem bir şey dinleyelim. İşte Klein Garten Roof'ta DJ oluyor hem gidelim bir şeyler yiyelim hem onu dinleyelim ya da club'a geliyor akşam club'a gidiyoruz gibi. En fazla rakı meze bir şeyler olursa müziksiz, müziksiz derken eller havaya değil, öyle o tarz yerler. Güzel restoranları takip ediyoruz. İtalyan restoranlarını severiz, oralara gidiyoruz. Parka gidiyoruz, Kırklareli'nde bilmem işte bir bungalov evli bağ evi falan varsa oraya gidiyoruz. At binmek için bir yer varsa oraya bakıyoruz, oraya gidiyoruz. Bazen müzelere hadi gidelim, diyoruz. Bazen sergilere gidiyoruz işte İstanbul Modern'e, Pera Müzesi'ne ondan sonra bazen Art International gelirdi. Artık gelmiyor. Sakıp Sabancı Müzesi'ne, tiyatro falan etkinlikler olursa onlara. Hep bir etkinlik için çıkıyoruz onları takip ediyoruz. (Pınar, 38)

Bireyciliğin ve tüketim toplumunun bir özelliği olarak keşfetme, deneyim ve dönüşüm arayışı, mekanların ve yerlerin tüketilmesini de doğurmaktadır. Bu durumda hem tüketimin devamlılığı sağlanırken, kişiler de mekanların sağladığı simgesel göstergeler üzerinden konumlarını korur, toplumsal kimliklerini göstermiş olur. Görüşmeciler “yeni yerler keşfetmek sizin için önemli midir” sorusu üzerine çoğunlukla yeni yerler keşfetmenin önemli olduğunu düşündüklerini belirtmişlerdir.

Heyecanlı ve önemli. Niye önemli çünkü keşfetmediğin her yer bilmediğin bir durum, bilmediğin bir güzellik. Bu şeye benziyor, bir yol var, bir harita var. Bildiğin yerler açılmış, görebiliyorsun ama geri kalan kapalı. “Age of Empire”

oynarmış gibi düşün. Yürüdüğün yol kadarını biliyorsun, gerisinde hiçbir şey yok. Ya gerisinde elmas varsa. Bataklık da çıkabilir, evet o da bir risk. Ama sen keşfetmezsen orası hakkında hiçbir şey bilmeyeceksin. Sen bugün buraya geldiğinde bu kafeye oturmasaydın hiçbir fikrin olmayacaktı. Neyi seveceğin, neyi sevmeyeceğin, neyi paylaşacağını... Belki de buradaki içinde olduğun tecrübenin sana getireceği o duygudan mahrumdun. Bu yüzden yeni yerler keşfetmek önemli. (Sedat, 31)

Evet, önemli yeni yerleri görmek, bir motivasyon kaynağı. Beni motive ediyor çünkü yeni sonuçta. Bilmediğim bir şeyi öğreniyor olmak bana zevk veriyor. Bu yurtdışı da olabilir, yurtiçi olabilir, şehir içinde bir yer olabilir. Şehrin keşfedilmemiş lokasyonları olabilir, şehir içinde yeni açılmış restoranlar, kafeler vesaire olabilir. Yani bu beni motive ediyor, hayata daha çok bağlanma sebebim çünkü sürekli aynı şeyleri yapmak aynı rutine binmek çok beni sıkıyor ve kendimi tekrar ediyor gibi hissediyorum. Bu duygu beni çok aşağı çekiyor. Bu yüzden kendimi tekrar etmemek adına keşfetmek önemli. (Pınar, 38)

Her ne kadar yeni yerler keşfetme önemli görünüyorsa da kentte yükselen kozmopolitanlaşma ve çoğalan hayat tarzları içinde kişiler kendilerini güvende hissetmek için aynı mekanlara gitme eğilimi de sergileyebilmektedir. Örneğin Merve, arkadaşlarıyla Beyoğlu'na gittiğinde hep Midpoint'te oturduklarını söylüyor. Sürekli oraya gitmeleri artık çok da güvende hissetmedikleri Beyoğlu'nda kendi hayat tarzları ve toplumsal kimliklerine uygun bir mekânın içinde güven bulma arayışıyla ilgilidir. Lofland'ın (2020) belirttiği gibi anonim ilişkilerin yoğun olduğu günümüz kent hayatında tanıma içgüdüsünün bir yansımasıdır bu. Zeynep de Kadıköy'de hep aynı mekanlara gittiğini ifade ederken bunun nedeninin güven arayışı olduğu anlaşılmakta.

Yan masada konuşulan bir konuya yapılan yorumların canımı aşırı sıkmayacağını bilmek benim için önemli bir şey. Orada kötü bir tesadüf yaşamak istemiyorum ve zaten sinir harbiyle yaşarken birçok konuda, orada bir sürprize açık değilim. Bulduğum ortamdaki insanlar bir miktar benimle aynı fikirde olsun istiyorum. Bazı konularda o kritik bir şey. Dolayısıyla en belirleyici şey aslında profil oluyor benim için, fiyat vesaire bunlar açıkçası hiç takıldığım şeyler olmuyor. *Daha bana benzer insanlar varsa çok daha ait hissediyorum ve hep oraya gidiyorum.* En azından beni rahatsız etmeyeceğini bildiğim insanlar varsa da oraları da birkaç deneyimden sonra bunu kendime ispatladıysam tercih edebiliyorum. Yani en belirleyici şey benim için orada olan insanların profili. (Zeynep, 30)

Hem hep aynı yere gitme hem de yeni yerler keşfetme davranışında kişiler mekânsal sınıflandırma yoluyla yabancılarla yani biyografik olarak tanımadıkları kişilerle dolu kentte kendileri için güvenli alanlar yaratmış olmaktadır. Mekânı kodlamayı sağlayan etmen gidilen mekânın hayat tarzlarına uygun olmasıdır. Hem gündelik hayatın estetikleştirilmesi yoluyla benliklerin sunulması hem de mekânsal sınıflandırılmanın yapılabilmesi için iç mimari ve farklılaşmış gurme lezzetlerden oluşan menü giderek

önem kazanmaktadır. Hayat tarzlarının çoğullaşmasına koşut olarak çoğalan hayat tarzı uzmanları ve kültür aracıları bu farklılaşmaların üretilmesinde yardımcı olmaktadır.

O halde bölgeselleşmenin çok farklı ölçeklerde gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Kent içinde farklı hayat tarzlarına yönelik farklı adacıklar oluşmaktadır. Kentin bir bölgesinden tamamen kaçınılabildiği gibi kısmi kaçınma da mümkündür. Örneğin eskisi kadar çok uğranmasa da Beyoğlu'un belirli bir kısmına ya da sadece bir kafeye gidilebilmektedir. Bu durum kent içinde parçalılıklar anlamına gelmektedir. Kentin bir bölgesinde bir sokak veya o sokakta bir kafe bir hayat tarzının yoğunlaştığı bir alan oluşturabilir. Örneğin Kadıköy çarşı bölgesinde bir sokak, nargile kafeleri ve çay ocaklarının öbikleştiği bir alan olabilirken birkaç sokak ötede üçüncü nesil kahvecilerin öbikleşmesi söz konusu olabilir. Bu bağlamda kişilerin rotalarının ve içinde buldukları ortamların tamamen yapısal belirlenmediğini, Giddens'in (1999) yapılaşma teorisinde gösterdiği gibi yapı ile bir eyleyen olarak bireyin karşılıklı etkileşimiyle biçimlendiğini söylemek mümkündür. Peki kişiler o yerlerin hayat tarzlarına uygunluğunu nasıl anlıyor veya gidecekleri mekanları nasıl öğrenip seçiyorlar? Bunu anlayabilmek için görüşmecilere gittikleri mekanları nasıl buldukları soruldu. Sosyal medyada çeşitli algoritmalar yoluyla karşılıklarına çıktığı ya da Tripadvisor, Zomato gibi mekânlar hakkında bilgiler içeren websiteleri-uygulamalarından araştırma yaptıkları anlaşılmaktadır.

Hem arkadaş tavsiyesiyle gidiyorum. Araştırma yapıyorum. Geçen gün deniz gören bir restoran arıyordum, sushi restoranı. Beşiktaş'ta bir yer buldum manzarası çok güzel. Tripadvisor'da yorumlara baktım. Fiyatlar çok pahalı ama manzarası değer, yazmışlar. (Tarık, 36)

Instagram'ın karşına çıkarma özelliği var ya ilgilerine göre, o çok işe yarıyor. Rahatsız edici olsa da bazı zamanlar güzel şeyler çıkarabiliyor karşına. Çok öyle marka veya yer keşfetmişimdir. Çünkü ilgi alanı datalarına sahip olduğu için çok güzel keşfediyor ve çat, tam nokta vuruşu yapıyor. Sosyal medyadan genellikle ya da arkadaş tavsiyesi ya da bir arkadaşımın sosyal medyasını görüp, a güzel yermiş, deyip güzel müzik ve güzel içecek ve yiyecek bulabileceğin yerler. (Didem, 36)

Arkadaş tavsiyesi gibi geleneksel öğrenme yolları mevcut olduğu gibi gidilen veya gidilecek mekanların keşfedilmesi, merak edilmesi ve seçilmesi sürecinde internetin önemli bir noktaya geldiği açıktır. Dolaylı deneyim biçimleri bu nedenle hayat tarzı seçimlerini etkilerken, hayat tarzı seçimlerine dayalı mekân seçimlerini de etkilemektedir. Sosyal medya algoritmaları kullanıcının daha önceki internet

geçmişinden ve etkileşimlerinden sağlanan verilere göre şekillenir. Görüşmecilerin sosyal medyada karşılıklarına çıkan mekanlar sosyal medya algoritmalarındaki kişiselleştirme özelliğine dayalı olduğu için seçime ve tüketici tatminine dayalı bu tipten bir dijitalleşme kentsel mekanları kullanma biçimlerimizde de bireyciliği görünür kılar. Kişilere kendi hayat tarzlarına uygun mekanları öneren algoritmalar mekanların “benzer kişiler”in yoğunlaştığı yerler haline gelmesini desteklemektedir.

Görüşmecilerin İstanbul’a bakışlarının da çoğunlukla kendini gerçekleştirme arzusu, özelleşmiş hizmetler, boş vakit etkinlikleri ve hayat tarzı üzerine olduğu anlaşılmaktadır. Görüşmecilere İstanbul’un kendileri için ne ifade ettiği sorulduğunda İstanbul’u kendi benlikleri üzerinden tanımlamakta oldukları, İstanbul’un kolektif ve tarihsel anlamlarına değinmedikleri görülmüştür. Kendini gerçekleştirmenin bir aracı olarak şehir bireysel kimliklerinin oluşumunda ve benliklerini keşfetmelerinde önemli yer tutmaktadır. Ayrıca kendilerini gerçekleştirmenin iş ve kariyerle ilgili aşamalarında networklere ve işle ilgili çeşitli kaynaklara erişime imkân sağlamaktadır. Bu nedenle bazı görüşmeciler için İstanbul’da yaşamak zorunluluk olarak görülmektedir. Bu bağlamda yer bağımlılığının baskın olduğu görülmektedir. İkinci olarak şehir, hayat tarzlarının görünür olduğu bir yüzeydir. Kendi hizmet beklentileri ve sosyalleşme alışkanlıklarına bağlı, kısıtlı kentsel yaşam deneyimleri üzerinden bir İstanbul anlatısı mevcuttur. Başta bu mekanlar yeme-içme mekanları olsa da bazı görüşmeciler kültürel olanaklara da (müze, tiyatro, sinema) atıfta bulunmuştur. Son olarak sevilen kişilerin varlığı üzerinden anlam kazanan bir İstanbul vurgusu öne çıkıyor. Görüşmecilerin bir kısmının sevdikleri insanların varlığını vurgulaması da saf ilişkilerin yani mahrem alan üzerinden bir kent anlatısı oluşturuyor. İstanbul doğumlu görüşmecilerin bir kısmı kenti “yaşam alanı” ve “ev” olarak tanımladıktan sonra yukarıdaki kategoriler ekseninde İstanbul hakkındaki görüşlerini devam ettirmiştir. Ancak görüşmecilerin çoğu tüm bunların yanında İstanbul’un olumsuz yanlarına da değinmektedir.

Öne çıkan özgürlük, kendi olabilmek temaları kendini gerçekleştirmeleri sürecinde kentin rolünü göstermektedir. Örneğin Ankara’dan İstanbul’a yerleşen Deniz, İstanbul’la kurduğu ilişkiyi kendi olabilmek ve özgürlük üzerinden tanımladıktan sonra boş vakit değerlendirme olanaklarının fazlalığını Ankara’yla kıyaslıyor. Anlatıda kentsel hayat tarzlarının çoğalmasının beyaz yakalılar için önemini görmekteyiz.

Yalnız yaşadığım için mi bilmiyorum ama daha özgür hissediyorum kendimi. Gelirim elverdiği derecede hayat standardımı yaşıyorum ve açıkçası bir memnuniyetsizliğim de yok. Yani ay şunu yapamıyorum, bunu yapamıyorum, gibi. Tabii ki her zaman daha iyisi vardır, her zaman daha lüks vardır ama kendi çapımda isteyip de yapamadığım bir şey yok zaman geçirmek açısından. Ankara çok mesela çok soğuk bir şehirdir. Yani vakit geçirme anlamında çok fazla bir şey yapamazsınız. Gidersiniz AVM'lerde takılırsınız, kafelerde oturursunuz. Tabii ki çoğunlukla kafelerde oturuyorsun ama İstanbul'da daha fazla seçenek var vakit geçirmek için. (...) İstanbul'da daha özgür hissediyorum. Bir yandan da tabii şöyle bir şey var ama bence bu şehirden kaynaklı değil. Ankara'da ailele yaşamamdan kaynaklı olabilir. Aile ile yaşayınca konfor alanınız çok daha yüksek ama kendi başınıza yaşayınca bütün şeyler daha yüksek yani zorluklarla tek başınıza karşılaşıyorsunuz. Her şeyi kendiniz kendi başınıza yapıyorsunuz. Dolayısıyla daha yetkin hissediyorsunuz kendinizi. Belki bendeki o olabilir, o yüzden daha özüm gibi, kendim gibi demek istemiyorum. Ankara büyüdüğüm ve yetiştiğim ortam olduğu için daha özüme dönüyorum Ankara'da. İstanbul'da aslında daha şeyim, gerçekten de Ankara'daki halim mi özümü yoksa İstanbul'da kendimi mi buldum, soru işareti benim için, öyle diyebilirim. (Deniz, 35)

Deniz'in ne Ankara ne de İstanbul'a bakışı dostluk ve ilişkiler üzerinden. Ankara'yı özünün olduğu yer, İstanbul'u ise kendini bulduğu yer olarak görmesi İstanbul'un kendini gerçekleştirmesine ve bireysel kimliğinin gelişimine olanak sağladığını göstermekte. Benzer şekilde Zeynep de kimliğini inşa ettiği yer olarak tanımlıyor İstanbul'u. Özgün bir benlik oluşturmaya olanak sağladığını ifade etmesi, kentin bireyciliğin gelişimindeki yerini göstermektedir.

İstanbul benim için kimlik kazanma fırsatını elde edebildiğim bir şehir. Tabii ki küçük bir yerde büyüdükten sonra birçok farklı düşünceyle farklı tipteki insanlarla bir araya gelebilme fırsatı edindiğim ve oradan bir sentez ile 'ben'im dediğim şeyi yarattığım bir şehir yani. Dolayısıyla bu anlamda çok şey ifade ediyor. (Zeynep, 30)

Kent bireycilik için elverişli bir yer olurken Harvey'in (2013) dediği gibi bu bireyciliğin getirdiği seçim özgürlüğü kenti tatmin aranan bir sahaya indirgeme noktasına getirebilir. Sedat'a İstanbul hakkında ne düşündüğü sorulduğunda şunları söylüyor.

Benim için İstanbul ayağıma kadar getirilebilecek hizmetlerin genişliği, aradığım bir şey bulabilmek, tanışmak için elimin altında bir sürü insan oluşu. Sabah 3'te Çin yemeği yiyebilmek, gerekirse istediğin türde işle ilgili burada kaynak bulabilmek ve büyük bir köyde yaşamak. Yani burası metropol demeye bin şahit ister. (Sedat, 31)

Sedat'ın İstanbul'a bakışının oldukça bireyci bir yaklaşım içerdiği rahatlıkla söylenebilir. Kendini gerçekleştirmek için gereken kaynaklar, networkler ve bireysel

ihtiyaçlar temelinde bir kent tanımı ben-merkezci bir kent imgelemine açığa vuruyor. Bu ihtiyaçların çokluğu ve “ayağa kadar getirilebilmesi” metropollerin küreselleşme sürecinde hizmetler sektörünün yoğunlaştığı ve tüketimin dağıtıldığı pazaryerleri haline gelmesiyle ilişkilidir (Harvey, 2016; Sassen, 2005). Kent sakinin gözünde de kent bir süre sonra tüketim üzerinden tanımlanan bir pazar yeri haline gelmeye başlayabilmektedir. Ancak kent hayatından soyutlanmayı ve bireyciliği besleyen bir etmen olarak hizmetler sektörüne yakın zamanda eklenen online sipariş ve kurye hizmetlerinin giderek yaygınlaşması pazar yerini fiziksel mekândan da uzaklaştırmaktadır. Gece 3’te eve servis yapılan Çin yemeğinin İstanbul’da bulunabilmesi nedeniyle sevilmesi aslında İstanbul’un kendi anlamlarından, kimliğinden soyutlanması, bir hizmet sağlayıcıya dönüşmesi anlamına gelmekte. Nihayetinde Çin yemeğinin eve servis edilebilmesi İstanbul’un kimliğiyle ilişkili değil İstanbul’un pazaryeri konumuyla ilişkilidir. Didem de benzer şekilde tüm olumsuz yanlarıyla birlikte, alışkanlıklar, aşinalık, hayat tarzı ve tüketim alışkanlıkları üzerinden bir İstanbul tanımlıyor.

Çok imkanları olan ama gerçekten artık dev bir kaotik şehir. Açıkçası en basitinden bir yere gideceksen bu yakada bile olsa en az bir saat koyuyorum. Toplu taşıma, raylı sistemli taşıtlar için de söylüyorum, indisi bindisi, dolu gelir vagonu, bu çok yoruyor insanı gerçekten. Ama her şeyin elinin altında olması da güzel bir şey. Şimdi buradan küçük bir şehre gidince bunlardan vazgeçmek zor geliyor açıkçası. Fikri bile zor geliyor. Yani burada doğup büyüyen bir insan olarak ne yaparım ne ederim. Sosyalleşmek kolay, insanlarla tanışmak kolay, kafa dengi insan bulabilmek kolay. İşte kültürel aktiviteler, bol konser olabilir. Eğlenmek kolay, her türlü ürüne de ulaşabilirsin. Her şey için söylüyorum, medikalden tut gıdaya kadar. Bunlar güzel şeyler bu yüzden İstanbul güzel ama kaotik mi kaotik. (Didem, 31)

Bazı görüşmecilerse İstanbul’un kimliğine atıfta bulunsalar da bu kent imgelemine turistik bir bakış içerdiği görülmektedir. Kent için önemli tarihler, kişilikler, olaylar, mekanlar, anıtlar anlatılarında geçmemektedir. Bu nedenle kolektif bir kent kimliği anlatısı bulunmamaktadır. Günümüzde yerinden çıkarıcı mekanizmalardan fazlasıyla etkilenmiş olan İstanbul için kolektif bir kent kimliği de mümkün görünmemektedir. Bazı görüşmeciler yabancı turistler için hazırlanan turizm reklamlarındaki benzer şekilde “magical” (büyülü) ve “egzotik” olarak tanımlıyor İstanbul’u. “Çok kültürlü” ve “keşfedilecek” çok yerinin olduğunu belirttikleri kentin kendileri için cezbedici olduğu anlaşılıyor. Bu özellikler İstanbul’u hem Avrupa hem Türkiye’deki diğer kentler ile kıyaslamaları sonucunda olumlu olarak görülüyor. Lalli’nin (1992) kavramsallaştırdığı [bireysel] kent kimliğinin kente Urry’nin (1999) turist bakışı

dediği şekilde yaklaşılmasıyla ve diğer yerlerle kıyaslanması yoluyla inşa edildiği söylenebilir.

Görüşmecilere İstanbul, çoğunlukla kendi olabilmek, kimlik kazanma, zorunluluk, insanlarla tanışma, ağlar kurma, işle alakalı kaynaklara erişim, hizmetler, kentsel hayat tarzları ve aktiviteler gibi daha çok ben-merkezli kavramları ifade etmektedir. Ancak görüşmecilerin büyük çoğunluğu İstanbul'un olumsuz yanlarına da sıklıkla odaklanmıştır. On beş görüşmeci İstanbul'u kaotik, kalabalık, güvensiz, kültürü değişmiş, muhafazakarlaşmış, şehirleşme açısından düzensiz olarak yorumlanmıştır. Bu görüşmecilerden yedisi İstanbul'un sadece olumsuz yanlarına değinerek İstanbul'un kendileri için hiçbir şey ifade etmediğini, artık sevmediklerini belirtmiştir. Bu yedi kişinin dördü İstanbul doğumludur. İstanbul doğumluların da İstanbul'a yabancılaşması risk toplumunda bireyselleşmenin yer duygusu ve bağlılığına etkisinin bir yansımasıdır.

Gerçekten hiçbir şey ifade etmiyor İstanbul. Ben bunu söylediğim zaman insanlar bana, ruhsuz musun, falan diyebiliyorlar ama ben çok kendi halinde bir adamım. İlişkilerime arkadaşlıklarına da hep bu şekilde yaklaşırım. Yani bir şehir bir insan için ne ifade edebilir ki? Yani tamam, ben bu şehirde doğdum, bu şehirde büyüdüm. (Fırat, 34)

Fırat'a, anılar belki bir şey ifade edebilir, demem üzerine şöyle cevap veriyor.

Anılar her yerde olabilir, sevdiklerimi de mesela arkada bırakmak benim için asla problem olmadı bu zamana kadar bir yerden bir yere giderken. Bu benim tamamen aslında kişilik yapımla alakalı bir şey. Ben çok kolay arkadaşlık kurarım, bu konuda çok sıcakkanlıyım. Asla çekinmem kimseden ama hayatımdan da mesela birini çıkarttığım zaman asla dönüp arkama bakmam. Evet, İstanbul'da yaşıyorum yani dünyanın en büyük metropollerinden biri, milyonlarca insan var içinde ama İstanbul'da yaşamak beni mutlu ediyor mu? Hayır. İstanbul'da yaşamak bana huzur veriyor mu? Hayır. İstanbul'da yaşarken yaşam mücadelesi mi veriyorum? Evet. Kazandığım para bile bana İstanbul gibi bir şehirde doğru düzgün yetmiyorsa, ne işim var benim İstanbul'da, diye düşündüğüm çok zaman oldu. Evet, binlerce anım var belki işte Taksim'in ve Kadıköy'ün bilmem neresinde ama yani ben bugün kalkıp İstanbul dışında başka bir şehirde yaşamaya başlasam, Türkiye dışında başka bir ülkede yaşamaya kalksam o anılar yine benimle olacak. Onlar asla kaybolmayacak ki. İstanbul yansa o anılar yine olacak, o yüzden ben asla onlara bakıp üzülen bir insan olmadım. (Fırat, 34)

İstanbul'un beyaz yakalılara eski imkanları sunmadığı düşünüldüğü için bağlılıkları oldukça zayıflamaktadır. Bu bağlamda beyaz yakalılar için ekonomik kazanç bağlılığı belirleyen en önemli faktörlerden biridir. Ekonomik kazanç kentte daha refah içinde yaşamayı, kent hayatından daha fazla faydalanmayı beraberinde getirdiği için kentten

alınan doyumunu ve hazzı arttırmaktadır. Bu haz kendini gerçekleştirme dürtüsünün gereksindirdiği ben-merkezci bir doyuma işaret etmektedir. Bir kısım görüşmeci İstanbul'un şimdiki halini yedi-sekiz sene önceki İstanbul'la kıyaslayarak olumsuz fikirlerini desteklemiştir. Bu anlatılar içinde de ekonominin hayat tarzlarına olumsuz etkilerinin izlerini görmek mümkündür. Diğer öne çıkan faktör ise hayat tarzlarına müdahale endişesidir. Örneğin Batu ve Pınar'a İstanbul'un kendilerine ne ifade ettiği sorulduğunda şunları aktarıyorlar.

İstanbul benim için eskiden ve şu an farklı şeyler ifade ediyor. Ben Bursa'da okudum liseyi, geldiğimde, 2005 dönemi tam, "Alice in Wonderland" [Alice Harikalar Diyarında] gibi bir ortamdı. İşte Caz Festivali'ne git, oradan çık İstanbul Film Festivali'ne git. Çeşit çeşit insanla tanış, eski Taksim vesaire. İstanbul'la ilgili diziler, filmler falan bayağı yaşayan bir organizma gibiydi. Yani her santimi çok seviyordum. Hafta sonları abuk sabuk semtlere sırf deneysel olarak göreyim diye sırt çantasıyla gitmekten zevk alıyordum. İstanbul böyle bir şeydi benim için. Full [tamamen] eğlence diyemem ama sürekli böyle keşfedilecek bir cazibesi vardı. Maddi olarak bu kadar zorlayan bir şehir de değildi bence o zaman. Çünkü düşünüyorum da öğrenci halimle merkezi yerlerde iki kişi üç kişi de olsa kalabilmişim. Sonra herhalde 2012 döneminden sonraki dönemde biraz değişti bakış açım, bunun sebebini bilmiyorum tabii. Göç de olabilir, işte siyasi politikalar da olabilir. İkincisi daha yakın gibi geliyor. (...) Mesela Eminönü, her ne kadar muhafazakâr bir semt gibi de olsa Taksim'den gidip sahilde bir bira içip dışarıda geri dönmeye izin vardı. Herkes bu kutuplar açısından semtine daha bir sahip çıkmaya sahiplenmeye başladı. Kurallar koymaya başladı. Sonrasında trafik, buna çok eminim. Her geçen sene daha da korkunç seviyeye geliyor trafik. (...) Yani o mutlu olduğum, sahiplendiğim öğrencilik dönemindeki sadece harçlığımla yapabildiklerimi ve şu an yapabildiklerimi karşılaştırınca -ki yaklaşık 9 yıldır düşününce kariyerimde *level* [kademe] atlamışım- aslında daha iyiye gitmesi gerekiyor. Ve çok klişe olacak ama yeşil alan noktasının bitmeye yaklaşması sadece belli bölgelerde kalması. İkinci dönem olumsuzlukları diyebilirim. (Batu, 33)

Çok üzülüyorum İstanbul'a. Yani benim 2012'de geldiğim sene İstanbul'un en güzel son senesiydi bence. Evet, devletimi sevsem de bu hükümetle aynı görüşte olmadığım için bu hükümetin sunduğu hizmetler de bana uymuyor. Yani kendince bir hizmeti var ama onun yaptığı hizmet bana hizmet etmiyor. Yani benim güzel gördüğüm şeylerin hepsini değiştirdi ve kendine göre güzellikler yapmaya çalıştı ama bence tamamen ruhu değiştirmeye yönelikti yaptıkları, daha Arap kültürüne yakın bir konsept geldi (...) Eskiden tiyatrocuları ve sanatçıları mesela Beyoğlu'nda görürdük, Asmalımescit'te görürdük, herkes oraya gider ve hiç kimse tiksizmezdi. Şu an yürümek istemediğimiz yerler haline geldi. İşte bu [Tarihi] Yarımada'da çok güzel tarihi doku kokuyu koklardın, şimdi Yarımada benim için tehlikeli bir yer. Arada sırada Topkapı'ya gider yok Kapalıçarşı yok Mısır Çarşısı gezmek güzeldi ama artık oralara gidip o insanlarla aynı yere girmek istemediğim bir hale geldi. Ya benim hayat görüşüm o değil yani belki başkası çok mutludur ama bu benim için böyle değil. Dolayısıyla ben İstanbul'un silüetinin ve ruhunun çok

değiştğine inanıyorum. (...) Eskiden burası tarih ve kültürel anlamda çok zenginlik barındırıyordu. Şimdi onları hissetmiyorum. Ne tarihi hissediyorum ne kültürel zenginliği hissediyorum. Tek tip, tek düze, tamamen yabancılaşmış, son derece kozmopolitleşmiş ama pozitif yönde kozmopolitleşmemiş daha negatif yönde kozmopolitleşmiş ve sürekli hüznü, derdi ve sıkıntıyı içinde barındıran bir şehir haline geldi. Yani sürekli bir krizin ortasında, sürekli bir krizin merkezinde. (Pınar, 38)

Görüldüğü gibi bazı görüşmeciler 2012-2013 yıllarını bir kırılma noktası olarak görmekteler. Bu kırılma, AKP iktidarının yönetimde bir paradigma değişikliği yaparak daha fazla muhafazakarlaşma ve otoriterleşme sürecine girmesidir. Bu dönüşüm kentsel mekânda da karşılığını farklı şekillerde görünür kılmıştır. 2005 yılında başlayan Avrupa Birliği Katılım Müzakerelerinin getirmiş olduğu liberalleşme dalgası ve piyasadaki sıcak para akışı İstanbul'u Avrupa içinde de bir cazibe merkezi haline getirmişti. Örneğin ünlü Newsweek dergisi Ağustos 2005 sayısının kapağını İstanbul kentsel hayat tarzlarına ayırarak "Cool İstanbul" başlığını almıştır. Alt başlık ise "Avrupa'nın en hip (modaya uygun) şehri"dir (URL-2). Bu dönemde kentin sunduğu daha fazla imkândan faydalanabilmiş olan beyaz yakalılar için günümüzdeki daha muhafazakâr, Batı ile mesafeli ve ekonomik açıdan sıkıntılı olan bu dönem mutsuzluk nedeni olmaktadır. Ayrıca görüşmecilerin çoğu göçmen ve mülteci akışını muhafazakâr politikaların bir sonucu olarak değerlendirme eğilimindedir. Kentte yaşanan sosyal ve kültürel dönüşümler görüşmeciler tarafından hayat tarzlarına bir tehdit olarak algılanmaktadır. Aynı zamanda kentsel dönüşüm ve yoğun inşaat faaliyetleriyle kentin son yıllardaki biçimlenmesi görüşmecilerin İstanbul'a karşı olumsuz hislerini güçlendirmektedir. Bazı görüşmeciler bu nedenle mekânsal olarak kısıtlandığını yaşam alanının daraldığını hissettiğini söylüyor.

Sürekli yeni fikirlerin üretildiği bir dönemde yaşıyoruz. Yani yeni fikir, yeni yaşam tarzları, bunların hepsinin ortaya çıkabilmesi, her ne kadar neredeyse baskıcı diyebileceğimiz bir düzende yaşasak da buna engel değil, aksine önünü açan bir şey oluyor ve o her kırılımda birazcık daha bir farklılaşma hissediyorum. Ama tabii ki yani göç mevzusu, bunun iyi yönetilememesi bunlar da sıkıntı doğuruyor olabilir. Yani en büyük takıldığım konu bu değil ama toplum profili sürekli değişiyor ve bunun da ben zaten küçükken daha da küçüldüğü bir yere doğru gittiğini gözlemliyorum. Bir şekilde yeni fikirlerle birlikte. Ne bileyim daha önce gündemimizde belki bundan on yıl önce konuşmadığımız işte homofobi gibi bir mevzu artık hayatımda ve işte atıyorum, ben bundan on yıl önce kadına şiddet uygulayan birini hayatımda barındıramayacakken bugün kadına şiddet uygulayan artı homofobik olan birini hayatımda barındıramayacak bir noktaya geliyorum. İşte atıyorum, bir sonraki adımda transfobiyi de kabul edemiyorum ve hani birazcık politik doğruculuğa da önem veren bir insan olduğum için ve bazı doğru bulduğum

şeyleri kabul etmeyen birini gördüğümde de azalıyorum. (Zeynep, 30)
(Vurgular yazar tarafından eklenmiştir)

Zeynep'in anlatısı hayat tarzlarının sadece tüketimle ilişkili olmadığını hayat politikası veya kimlik politikaları bağlamında da şekillenebildiğini gösteriyor. Zeynep'in hayat seyirlerinin ve hayat tarzlarının çoğaldığını hissettiği görülüyor. Kendi hayat tarzının ve savunduğu fikirlerin toplum ve kent genelinde farklılaştığını düşünüyor. Bu nedenle sosyal mekanının kısıtlandığını, kent içinde daha kısıtlı bir alanda sıkıştığını hissediyor. Görüşmecilerin çoğunun benimsedikleri hayat görüşlerinin bireyselleşmeyle birlikte farklılaşması ve Massey'in (1991) tanımladığı gibi küresel yer duyguları ve ilerici bir yer beklentisine sahip olmaları nedeniyle ülkenin mevcut toplumsal karakteriyle uyumsuzluk yaşadıkları anlaşılmakta.

İstanbul'a bağlılığın çoğu görüşmeci için İstanbul'un artık bireysel ekonomik refah ve hayat tarzları özgürlüğü açısından yeterince imkân sunmaması nedeniyle zayıflamış olduğu anlaşılmaktadır. Kentteki olumsuz biçimlenme, yüksek nüfus, yoğun yapılaşma, çevresel sorunlar da İstanbul'la ilişkiyi zayıflatmaktadır. Örneğin Pınar, İzmir'den kariyerle ilişkili olarak İstanbul'a gelmesinin ilk başta kendisi için olumlu getirileri olduğunu ancak artık kendini gerçekleştirmesine imkân vermediğini düşünüyor.

Neyi feda ettiğiniz çok önemli. Yani hayatınızda bir karar alırken her karar bir vazgeçiştir denir zaten ve bir şeyleri feda edersiniz. Arkada bir şey bırakırsınız eğer uğruna feda edilen şey feda ettiğiniz şeyi karşılıyorsa. Bu size mutluluk getirir, karşılamıyorsa mutsuzluk getirir ve İstanbul'da bu artık mutluluktan mutsuzluğa dönmeye başladı. Çünkü eskiden ülkenin de durumu çok daha iyi iken, alım gücünüz bir şeylere erişebilme gücünüz daha fazlaydı. İstanbul'un size sunduğu fırsatlardan faydalanıyordunuz. Dolayısıyla İzmir'in konforunu geride bırakmış olmanızın bir önemi yoktu. Çünkü İstanbul'daki konforunuz, toplum içindeki statünüz, yaz tatilinde erişebildiğiniz şeyler sizi mutlu ediyordu ama şu anki noktada artık İzmir'in konforunu arıyorum. Çünkü o benim için bir lüks oldu. İstanbul'da istediğim şeyleri elde edemiyorum. Yaz tatilinde istediğim yere gidemiyorum. Diyorum ki, keşke İzmir'de olsam, hafta sonları yazlığa gitsem, babamın yanında bir mangalımı yaksam. Burada hiç o öyle bir düzenim olmuyor yani. Keşke üç ay tatil yapsam diyorum. Şehre tıklı hissediyorum kendimi. Dolayısıyla erişebildiklerimin sayısı azaldıkça uğruna feda ettiğim şey beni mutsuz ediyor. Yani geride bıraktıklarım maalesef çok daha iyi oldu. Bu on yıllık süre içerisinde böyle bir düşüş yaşadık bence ülke olarak. Hepimizi de çok etkilediğini düşünüyorum. (...) Dolayısıyla İstanbul'da hayat tarzın gün geçtikçe daralıyor böyle ve bu bende acayip bir anksiyete oluşturuyor. Zaten psikolojimin bozulması da ben buna çok bağlıyorum. (Pınar, 38) (Vurgular yazar tarafından eklenmiştir).

İstanbul'a aidiyet hissi bulunan görüşmeciler olsa da İstanbul'dan taşınma isteği görüşmecilerin büyük çoğunluğu için bulunmaktadır. Bazı görüşmecilerin İstanbul'u terk etmek için adım attıkları görülmekte. Yenilenen enformasyonlara düşünümsel tepki vererek gelecek planları yapmaktalar. İstanbul'un kendilerini gerçekleştirmelerine hizmet etmemesi veya amaç ve hedeflerine yanıt vermemesi durumunda İstanbul'a karşı bağlılıklar zayıflamaktadır. Yaşadıkları yerin amaç ve hedeflerine uygun olup olmadığı sorulduğunda amaç ve hedeflerine uygunluğu konusunda emin olmadıkları ortaya çıkmaktadır.

Yani beş yıllık gelecek planımla uyumlu olduğunu düşünüyorum. Ama ileride kardeşim mesela Urla'da bir arsa bakıyor ve yeteri kadar büyük bir yer olursa neden aynı arsanın içine iki tane güzel taş ev yapmayalım ve orada gidip oturmayalım şeyi var. Yani on yıl sonra bu evde oturuyor olacağımı düşünmüyorum. Umarım daha sakin bir hayatım olur ama beş yıl içinde burada olduğumu düşünüyorum (...) İstanbul'da da yaşayabilirim. Ben bu şehri bırakıp gitmek istiyorum gibi değilim yani. Ama burası bu kalitede kalacak mı? Yarın ne olacağını bilmiyoruz ki. Deprem olacak yıkılacak mı? Afgan mı basacak, bilmem ne mi olacak? Yani ben buradaki evimi de tamamen kapatmam diye düşünüyorum, 03.08.2021'de düşündüğüm şey bu. (Berna, 37)

Berna muhitinden memnun olsa da İstanbul için endişeleri bulunmakta. Amaç ve hedeflerin belirsizliği ve değişebilirliği anlatısından okunmakta. İstanbul'a bağlılığı olmasına rağmen hem bireysel hem dışsal belirsizlikler nedeniyle gelecekte nerede yaşayacağından emin değil. Katılımcıların temelde İstanbul'a bağlılıklarını zayıflatan neden risklerle kentsel mekânda daha fazla yüz yüze gelmeleridir. Muhitte risklere karşı görece bir güvenli koza oluşturulması söz konusuysen *umweltin* sınırının risklerin çoğalması ve küreselleşmesine koşut olarak geç modernitede genişlemesi söz konusudur. Bu durum muhitin tam güvence sağlamasını imkansızlaştırırken kenti muhite kıyasla risklerin daha fazla hissedilir olduğu bir alan haline getirmektedir. Görüşmecilere İstanbul için neleri risk olarak gördükleri sorulduğunda bir sonraki bölümde detaylı gösterileceği üzere çok sayıda risk unsuru saydılar. Risk olarak gördükleri unsurlara karşı İstanbul'u terk etme düşüncesi yaygınlık kazanmaktadır. İstanbul'dan taşınma hakkında neler düşündükleri sorulduğunda bazı görüşmeciler riskleri ön plana çıkarıyorlar.

Var öyle bir hayalimiz açıkçası [gülüyor]. Çünkü deprem korkusu da çok fazla yani. Ama korkuyla yaşıyorum, bir yandan delilik düşününce ama buraya alışmışım, ha deyince gidemiyorum. Mesleğimi de her yerde icra edebileceğimi düşünmediğim için de biraz tutuyor burası ama burada ölmek istemem açıkçası. Daha sakin bir şehirde yaşamak isterim. (Didem, 31)

İstanbul benim hayatımı geçirdiğim yer. Hayatımın her döneminde İstanbul'daydım. Hiç başka şehirde yaşamadım. Askere bile gitmedim. İstanbul benim yaşam alanım. Ve sevdiğim bir yaşam alanım. Burası benim evim, büyüdüğüm yer, her yerini karış karış bildiğim bir yer. Kendimi *comfort* [konforlu] hissettiğim bir yer. Son zamanlarda İstanbul'un yapısı değiştiği için artık sevmemeye başladım. Bizim bildiğimiz Taksim rock barları olan, her bara girdiğimizde oturabileceğimiz bir yerken şimdi Arapların nargile içebildiği bir yere dönüştü. O denge bozulduğu için ister istemez kafam kaçmaya başladı. Şey demeye başladım, İzmir Foça'da yaşasam misal. Ara sıra da Çeşme Alaçatı'ya tatile gitsem, ne güzel olur. Biraz daha o civarlara kayma eğilimdeyim. Normalde kalabalıkla hiçbir sorunum yoktu ama bizim insanımız kültürümüz olsaydı. Bizim kültürümüz değil artık. *Artık evimde hissetmiyorum. Şimdi kültür farklılığı girince ve yerler de değişmeye başlayınca insanın içini bir korku kaplıyor ve görmek istemiyorsun.* Ben Taksim'i gidip görmek istemiyorum artık. (Tarık, 36) (Vurgular yazar tarafından eklenmiştir).

Tarık'ın İstanbul'da artık evinde hissetmediğini söylemesi önemlidir. Tarık, İpek ve Fırat gibi İstanbul doğumlu katılımcıların kentlerine yabancılaşması ve başka şehre göçmek istemeleri daha sık rastlanan bir durum haline gelmektedir.

Batu muhitinde güvende hissetmediği için taşınmak istemekteydi. Ancak İstanbul'da yaşayabileceği semtlerde kira bedellerinin yüksek olması ve evden çalışma nedeniyle artık nerede oturduğunun bir önemini olmadığını hissetmesi farklı alternatifleri değerlendirmeye almasını sağlamaktadır. İstanbul'un artık amaç ve hedeflerine uymadığını belirten Batu görüşme boyunca İstanbul'da, Anadolu'da veya yurtdışında farklı yerlere taşınabileceğini belirterek hayatındaki ve hedeflerindeki belirsizlik sürecinden kaynaklanan kafa karışıklığı yaşadığını belli etmiştir. Risklerin ve bireyselleşmenin getirdiği belirsizlik süreci yere bağlılıkları kestiği gibi yeni bir yer bulma sürecinde de kararsızlıklar yaratmaktadır.

Ailem Eskişehir'deydi daha önce, Eskişehir sevdiğim bir yer. Muğla'da baktım, bu son yangınlardan sonra biraz moral bozukluğu oldu. Burası şu an geri plana düştü. Yani şehirden ziyade bu muhit, sessizlik, doğa ve kafe, bar vesaire ortamına yakınlık sadece İstanbul özelinde değil benim için. Şehirler açısından da bir göç etme eğilimi olabilir. (...) Gitmek istememin sebebi, açıkçası yani burada aynı koşullarda bir eve 4000 lira 5000 lira vereceğim ama başka bir şehirde 1500-2000 lira verip diğer kalanı birikim yapabilirim. Şu an istediğim koşullarda yeni bir yere geçerse ilanlar, fiyatlar, ev sahiplerinin beklentileri belli ve kendim ev alayım desem şu an kredi oranları belli. Hemen hemen iki katına çıkıyor. Madem evden çalışıyorum, günün hemen hemen hafta içi tamamı evde geçiyor, çok da şehrin önemli olmayabileceğini düşünmeye başladım o yüzden. (Batu, 33)

Batu'nun Kadıköy gibi hayat tarzını gerçekleştirebileceği yeni yer arayışında olması hayat tarzına uygunluğun ön planda olduğunu gösteriyor ama aynı zamanda riskleri

gözettiği de açıktır. Yerlerin seçilebildiğini, sosyal ilişkilerin göz ardı edilebildiğini ve aidiyetin seçmeli olarak kurulduğunu görüyoruz. Amaç ve hedeflerin farklılaşması risk toplumunda çok daha kolay gerçekleşebildiği için pandemi sürecinde kişiler İstanbul'la ilişkilerini gözden geçirme imkânı bulmuştur. Görüşmecilerin bir kısmı evden çalışma neticesinde kent imkanlarından yeterince faydalanamadıkları için ve İstanbul'da yaşama maliyetinin ekonomik krizde bütçe için zorlayıcı hale gelmesi nedeniyle İstanbul'un artık amaç ve hedeflerine yanıt vermediğini belirttiler. İstanbul'da bulunmaları çoğunlukla iş nedeni yer bağımlılığı olduğu için evden çalışma imkânı işlerini istedikleri yerde yapabilme özgürlüğü sağlayarak İstanbul'da kalmaları için nedenleri azaltıyor.

Pandemiyle temasların azalmasıyla, yani İstanbul'un benim için sadece yaşadığım bu eve dönmeye başlamasıyla birlikte birazcık o kararlarım da değişti. Birçoğumuzun hayali olan İstanbul dışında bir yere yerleşmek fikri benim için mesela belki kırk beş yaşından sonra aklıma gelecek bir şey gibi düşünüyordum ama pandemiyle birlikte şey hissetmeye başladım. Böyle devam edecekse ben de başka bir yerde yaşamayı tercih edebilirim. Çünkü neden daha fazla kira vereyim? Sadece evde oturacaksam neden daha pahalıya domates alayım, falan gibi, böyle sebeplerle biraz daha ilişkim farklılaştı gibi İstanbul'la ama normalde çok sevdiğim bir yer yani yıllar boyunca öyle oldu aslında, hala öyle. (Zeynep, 30)

Anlatılardan uzaktan çalışma imkanının beyaz yakalılar için giderek yaygınlaşmasının küçük şehirler veya kırsala yerleşme eğilimini desteklediği anlaşılmaktadır. Beck'in (2011) bireysellemenin bir boyutu olarak gördüğü iş biçimlerinden özgürleşme olarak uzaktan çalışma yerden de özgürleşmeyi beraberinde getirmektedir. Gelecek planları çoğunlukla İstanbul üzerine değildir. Bireyselleşmenin getirdiği düşünümsel tepkiler ve dönüşümler yer değiştirme isteği konusunda daha teşvik edicidir.

Ben [İstanbul'dan taşınmayı] düşünüyorum ya. İnsanlar gerçekten aradıklarını başka şehirlerde bulabiliyor olmaya başladılar, nispeten sevindirici. Yani farklı şehirlerin de gelişmesi başladı. İstanbul'un tek merkez olması kötü bir şeydi çünkü çok fazla insanı taşıyamazdı yani bu şehir. (Pınar, 38)

Bireyselleşmenin talep ettiği dönüşüm, kendini keşfetme, özgürlük arayışı ve bireyselleştirici bir faktör olarak küreselleşmiş bir yer duygusu da İstanbul'u görüşmeciler açısından diğer dünya metropollerine aynı kategoriye getirmektedir. Köklülük ve yerlilik hissinin zayıfladığı görülmektedir. Görüşmeciler kıyaslayıcı bir yer duygusuna sahip oldukları için İstanbul'u diğer dünya kentleri ile kıyaslamaktadırlar. Kişiler kendisi için içinde buldukları yaşantı süresine en uygun olan yerin arayışına yöneldiği için şehirler birer seçim nesnesi haline gelmektedir. Bu

yer arayışı genellikle yaşam boyu yer arayışı değil yaşamın belirli bir süresi için yer arayışıdır. Örneğin İpek, Stockholm ile İstanbul'u kıyaslayarak İstanbul'daki canlı hayat ve samimiyet nedeniyle İstanbul'da kalmaya karar verdiğini anlatırken diğer yandan İstanbul'un kendisi için tek seçenek olmadığını söylüyor.

Ben mesela yer değiştirmeyi çok seven bir insanım. Yani hakikaten Brüksel'deyken aklım beş karış havada, korona olmadan önce de işte ben Vietnam'da İngilizce öğreteyim çocuklara yok İzlanda'da bir şeye başvurmuştum oraya gidiyordum. Onun için aslında hiçbir yere ben tam bağlanmıyorum. İstanbul olmadan yaşayamam gibi. Herhalde çok yer değiştirdiğim için gittiğim her yere çabuk adapte olmasını bilen bir insanım yani bağıllığımı sürdürmüyorum. Mesela şimdi benim ofis Ankara'da ve beni Ankara'ya çağırıyorlar. Düşünüyorum şu an. Dedim ki, Ankara evet sıkıcı bir yer gözüküyor. Çok aşırı sakın yani İstanbul'a kıyasla, sessiz bir yer ama olur neden olmasın yani? Mesela bu sene Ankara'ya gidebilirim belki. İstanbul'a beni bağlayan çok bir şey yok aslında. (İpek, 28)

Bazı görüşmeciler de İstanbul'u çok sevdiklerini belirtse de kariyer ve işle ilgili nedenlerden ya da yeni bir deneyim yaşamak istedikleri için yurtdışında yaşamak istediklerini anlatıyorlar. Emek piyasası günümüzde bireyselleştirirken hem dönüşümlere açık olmayı hem de bir yere bağlanmamayı gerektiriyor.

Mesela iş yerinden bana bir teklif gelip belki bir iki sene sonra en geç belki Paris'e yerleşebilirim (...) İstanbul'a hiçbir zaman vedalaşacağımı düşünüyorum. İstanbul'la her zaman bir bağım kalacak, hayatım boyunca benim için değerli bir şehir olarak kalacak burası. Umarım hala kalabilecek bir tarafı kalırsa. Paris'te sadece iş için değil, daha çok Paris'te yaşamak için oraya gitmeyi isterim. İş bahanesi olacak yani. Bu Paris değil Londra da olabilirdi. Tarihi ve kültürü yoğun şehirleri seviyorum. (Ozan, 33)

Anlatılardan görüldüğü üzere görüşmeciler için kendini gerçekleştirmeyle ilişkili temalar kentle ilişkilendirmelerini belirlemektedir. İstanbul hem zorunluluk hem de kendilerini gerçekleştirmelerinde önemli bir kent olarak görülmekte. Bu nedenle yer bağımlılıkları güçlü olmasına rağmen yer bağıllıkları çok güçlü değildir. Daha iyi bir kentte yaşama fırsatı çıkması halinde taşınmakta çekince görmemekteler. Kent ölçeğindeki yer duyguları kıyaslayıcı bir yer duygusudur. Gerek Türkiye'deki kentler gerek Avrupa'daki kentlerle kıyaslayarak İstanbul'un olumlu ve olumsuz gördükleri yanları belirlemekteler. Bu nedenle yer duyguları da değişkenlik ve kararsızlık göstermektedir. Kendileri için olumsuz koşullar çoğaldığında yabancılaşma ve yersizleşmenin etkisi görünürlük kazanmaktadır. Bazı görüşmecilerin kente tamamen yabancılaştığı görülmektedir. Tercihleri doğrultusunda kente eklemlendikleri için seçmeli bir aidiyetten bahsetmek mümkün. Biyografileri üzerinden değil düşünümsel

biyografileri üzerinden kent anlatıları bulunmaktadır. Kentle ilişkinin iş-kariyerle ilgili kaynaklara olanak sağlaması kadar günümüzde çalışma biçimine uygunluğu da önemli hale gelmiştir. Evden çalışmayla birlikte kentlerin bireysel olarak seçilmesinin daha fazla görünürlük kazanabileceği anlaşılmakta. Kente bağlılığın ise sosyo-kültürel dönüşümler, bireysel ekonomik refah ve yapılaşmış çevre kalitesi ile ekolojik sorunlarla ilişkili faktörlere duyarlı olduğunu görmek mümkündür. Görüşmecilerin risk olarak değerlendirdikleri bütün unsurlar bu üç kategoriyle ilişkilidir. Bu nedenle bir sonraki bölümde görüşmecilerin risk algıları ve risk faktörlerinin yer bağlılıkları ile aidiyetlerini nasıl etkilediği daha yakından incelenmiştir.

5.4. Riskler Dünyasında Hayatta Kalmak ve Aidiyet

Görüşmecilerin İstanbul'a olan bağlılıkların zayıflamasının çoğunlukla risk olarak gördükleri unsurlardan kaynaklandığı görülmektedir. Görüşmecilerin, risklere oldukça duyarlı oldukları görülmüştür. Bunda kuşkusuz görüşmelerin yapıldığı dönemde ülkenin içinde olduğu durumun ve risklerin birçok alanda etkisini hissettirmesi etkilidir. Risklerin hayatımızda yoğunlukları değişebilirken var olan riskler görünür hale gelebilmektedir. Bu nedenle risk olarak görülen unsurların dönemsel olarak değişebildiği söylenebilir.

Görüşmecilerin gelecek kaygısı duydukları ve hayatlarında kendilerini risk altında hissettikleri konular şu şekildedir; Sağlık (kanser korkusu, Covid 19, kalp krizi vb.), hayat tarzına müdahale endişesi ve muhafazakarlaşma, yalnızlık, ekonomik riskler, işsizlik, orman yangınları, kadına şiddet, deprem, göçmen ve mülteci akışı, susuzluk, küresel ısınma, ırkçılık. Görüşmecilerin hayatlarında risk olarak gördükleri risk toplumu bağlamında üç kategori altında sınıflandırılabilir.

- Sosyo-politik riskler; *hayat tarzına müdahale endişelerini de kapsayan muhafazakarlaşma, göçmen-mülteci sorunu ve kadına şiddet sorunu gibi riskler*
- Ekonomik riskler; *ekonomik kriz, işsizlik, vasıfsızlaşma gibi neoliberalizmin çelişkileriyle ilişkili riskler*
- Çevre ve sağlıkla ilişkili riskler; *Ekolojik bozulmayla ilişkili çevresel riskler ve sağlığa tehditleri*

İstanbul için risk gördükleri unsurlar ise; deprem, müsilaj, susuzluk-su kirliliği, trafik, güvenlik, göçmen ve mülteci akışı, yüksek nüfus, iklim krizi, düzensiz şehirleşme, ekonomik problemler, hayat tarzı müdahaleleri. İstanbul için görülen riskler daha çok fiziksel çevreyle ilgili olsa da hayatları üzerinde etkili olduğunu düşündükleri risklerle İstanbul için gördükleri riskler büyük oranda örtüşmektedir.

İstanbul'un nefes alan insanından İstanbul'un üzerindeki asfaltına kadar, kullandığı metrosundan denizindeki suya kadar, bugün denize bile güvenemiyoruz, İstanbul için her şey risk. (Sedat, 31)

Deprem, su kirliliği. Artan nüfusa bağlı salgın hastalıklar olacak bence. Yetişemeyecek sağlık sektörü. Normal hastalıkları bile çok uygun bir şekilde tedavi edemeyecek büyük ihtimalle. Eğitim sorun olacak. Bizim ilkokul zamanımızdaki gibi olmayacak bence. (Ayşe, 36)

Denize girebileceğim bir yer yok. *Sonrasında ben balık yemeyi çok severim, yani bu müsilaj olayından beri zaten balık yemedim. Denize kimyasal bir aşılama yaptılar. Müsilaj ortadan kalktı ama neydi o kimyasal. Orada yaşayan canlılara etkisi neydi belli değil.* Sonrasında bu kalabalık, bu trafik gün geçtikçe daha da artıyor. Dışarıdan gelen mültecilerin hepsi burada. Eskiden mesela “Aqua Florya” tarafları hoşuma giderdi. Güzel yerlerdi ama şu an gittiğim zaman bana ait değil gibi. Sanki ben yabancı ülkeye ziyarete gelmiş, gezmeye gitmişim gibi hissediyorum. Mülteci sorunu, müsilaj, susuzluk, deprem İstanbul için çok büyük riskler. (Buket, 28) (Vurgular yazar tarafından eklenmiştir).

Görüşmecilerin aktardıkları modernitenin yarattığı sorunları çözme konusunda uzmanlıklara karşı güven sorgulaması olduğunu göstermektedir. Buket'in 2021 yılı yaz aylarında Marmara Denizi'nde yaşanan müsilaj sorunu sonrasında balık yemeyi kestiğini belirtmesi risk değerlendirmesi yaptığını ve riskler dahilinde düşünümsel seçim yaptığını göstermektedir. Müsilajı önlemek için yapılan bilimsel çalışmalara da güven beslememesi kurumların sorgulandığı risk toplumunun bir göstergesi olarak belirmekte.

Deprem ve göçmen-mülteci akışı İstanbul için risk olarak görülenler arasında en sık tekrar eden iki konu olarak ortaya çıkıyor. Deprem olgusu günümüzde kader ile ilişkilendirilmediği için risk toplumu kapsamında değerlendirilebilir. Göçmen ve mülteciler konusu görüşmeciler açısından güvenlik ve muhafazakarlaşma endişesi nedeniyle bir risk olarak görülmektedir. Bu durum onlarda yaşam alanlarının daraldığı hissi doğurmaktadır. Ayrıca ekonomiye olumsuz etkilerine değinen görüşmeciler de bulunmaktadır.

Modern siyasal sistem toplumu ve ekonomiyi oluşturan tüm unsurları merkezi iktidar gözetiminde ulus devlet çatısı altında toplamaktadır. Özkan (2016), aynı kültürel, dini veya etnik kökene sahip bireyler arasında iş birliği ve uyumun sağlanmasının merkezi iktidar için kolaylık sağladığını ancak günümüzde küresel göç hareketiyle bu durumun sarsıldığını ifade eder. Bu durumun ulus devletlerin tek kimlikli yapıları ile kozmopolit metropollerin arasında bir gerilime yol açtığını bu nedenle risk toplumuyla ilişkili bir durumu görünür kıldığını söylemektedir.

Şu an görseller, videolar ne kadar teyit edilmiş bilmiyorum ama bir göçmen akını var İstanbul'da. Bunun ekonomik etkileri de var, en azından kira açısından buna eminim ama güvenlik açısından da tedirgin edici. Bir deprem riski var. Bu ciddi bir anksiyete hemen hemen hepimiz için. Kadıköy havasında olan başka bir şehir Eskişehir örneği verdim [taşınmak istediğim]. O sebeplerden birisi de bu aslında, deprem korkusu. Bunlar risk altında hissettiğim konular. (Batu, 33)

Depremden endişe ediyorum. Gerçi İzmir daha büyük bir deprem riskiyle karşı karşıya ama buradaki depremden korkuyorum çünkü deprem oldu. Birçok senaryo var aklımda ama en kötü senaryolardan bir tanesi de deprem olduğunda ve hayatta kaldığımda şehirden ilk çıkan olamazsam diye. Tamamen bir kaos, karmaşa, yollar kapalı, şehri terk edememekten korkuyorum. Sağ kaldım, ev yıkılmadı, olduğum yerde güvendedim, bu şehri terk edemezsem... Trafik her geçen gün daha bir korku işte. Güvenlik korkusu yaşıyorum yabancılara karşı. Yabancı nüfusun daha fazla artması, sokakta yürürken güvenlik açısından daha büyük risk oluşturduğunu düşünüyorum. (Pınar, 38)

Pınar'ın deprem endişesinin enkaz altında kalmaktan çok şehri ilk terk edenlerden olamamakla ilgili olduğu görülmekte. Burada topluluğun ve dayanışmanın ikinci planda kaldığı bireyci bir yaklaşım göze çarpıyor. Batu'nun anlatısının gösterdiği gibi sosyal medya kullanımının yaygınlaşması risk algısının genişlemesine neden olurken, düşünömsel tepki verilmesini beraberinde getiriyor. Deprem ve göç nedeniyle kent değiştirmek istemek bu tepkilere örnek olarak beliriyor. Görüşmecilerin depremden değil depreme dayanıksız binalardan korktuklarını ve ilgili kurumların yetersizliklerinden bahsetmeleri depremi bir felaket veya afet değil moderniteyle ilişkili risk olarak gördüklerini göstermekte. İkinci bölümde aktarıldığı gibi modernite sanayileşmeyle birlikte toplulukları ve bireyleri yerlerinden kopararak büyük kentlere yerleşmesine neden olmuştu. Sürekli genişleyen ve yapılaşan kent, modernitenin temeli olan kapitalizmin ilerleme ve büyüme ilkelerinin bir sonucudur. Ancak aynı zamanda mevcut yapı stoğunun ölkemizdeki kalitesi modernitenin çeşitli kurumlarının yetersiz olduğunu ve riskler yarattığını göstermekte. Bu risklerle başa çıkma konusunda ise ölkemizde ilgili kurumlar tarafından yeterince yapısal çözümler

getirilmemiş olması deprem riskiyle çoğunlukla bireysel olarak başa çıkmak zorunda bırakmaktadır. Geliri ve sermayesi daha yüksek olan kişiler daha yeni konutları kiralayabilir ya da satın alabilirken diğer kesimler risklerin bilincinde olmalarına rağmen kayıtsızlık sergilemek zorunda kalmaktadırlar. Bazı görüşmeciler deprem nedeniyle depreme dayanıklı olduğunu düşündükleri semtleri ve konutları seçtiklerini/seçmek istediklerini belirtirken aynı zamanda bazı görüşmeciler deprem nedeniyle İstanbul'dan taşınmak istediklerini ifade ediyorlar. Ancak bir görüşmeci istisnai olarak deprem riskine karşı daha serinkanlı ve toplulukçu bir şekilde yaklaşıyor.

Müsilajla ilgili benim yapabileceğim bir şey yok. Seve seve yaparım keşke olsa. Ama İstanbul depremi için yaptım. Afet ve kriz yönetimiyle ilgili eğitimlere katıldım. Yani o anda soğukkanlı olman gerekiyor. Neler yapabilirim, dışarıdaysak ne yapabilirim, enkaz altında kalırsam ne yapabilirim. Bunlarla ilgili eğitimlere katıldım. (Buket, 28)

Muhit ve evden farklı olarak İstanbul, risklerin hissedildiği bir alan olduğu için İstanbul'a bağlılıkları muhit ve eve göre daha düşük seviyededir. Muhitte bir *umwelt* oluşturmaya çalışarak kendilerini kısmen güvence altına aldıkları bir gerçektir ancak *umwelt* günümüzde risklerin küreselleşmesiyle dünya ölçeğine kadar genişleyebilmektedir (Goffman, 2017; Giddens, 2010, 2018). Bu nedenle Beck (2011) de risklerden muhitte sınırlı bir *umwelt*te korunamayacağını belirtir. Bu durum dünya-ülke-şehir-muhit-ev arasındaki sınırları da gevşetmektedir. Bunu bazı görüşmecilerin anlatılarından okumak mümkündür. Örneğin Fırat'a muhitinde kendini evinde hissedip hissetmediği sorulduğunda “*Ben bu ülkede kendimi evimde hissetmiyorum. O yüzden muhit ile ilgili böyle bir yorum yapamam*” diyor. Ya da Onur'a eviyle ilişkisi sorulduğunda şöyle yanıtıyor.

Yurtdışından geldikten sonra o eski ilişkiyi yakalayamadım. Hani işte birisine ihanet etmişsin, özür dilemişsin ama seni öyle çok da affetmemiş gibi bir his. Belki İstanbul'a ya da Türkiye'ye karşı olabilir ama evimle ilişkim de etkilendi bu durumdan. (Onur, 36)

Risklerin ekonomik, sosyal, politik, çevresel bağlamlarda olduğu anlaşılmaktadır. Algılanan riskler bazı konularda toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini de göstermektedir. Kadın görüşmecilerin geceleri sokağa çıkarken daha güvensiz hissettikleri anlaşılmaktadır. Görüşmecilerin risk olarak gördükleri unsurların çoğunun geç modernitenin kendi içsel çelişkileri ve kontrolsüz büyüme mantığının yarattığı

olumsuzluklarla ilişkili olduğu gibi ülkeye has sorunlarla ilişkili olduğu da görülmektedir.

Görüşmecilere İstanbul hakkında risk gördükleri yanında hayatları üzerindeki riskler ve bu risklere karşı neler düşündükleri sorularak 'yer'in bu riskler karşısında ve hayat planlamaları içindeki konumu anlaşılmaya çalışılmıştır. Gelecek kaygıları ve hayatlarında risk altında hissettiği konular sorulduğunda her bir görüşmeci çok sayıda risk faktörü sıralıyor. Bunlar yukarıda değinildiği gibi *sosyo-politik*, *ekonomik* ve *çevre-sağlık* kategorilerinde riskler olarak sınıflandırılabilir. (Berna, 36)

Bir kere küresel ısınmadan çok korkuyorum. 30 sene içerisinde 2050'de Türkiye'de yaşam alanı kalmayacak deniyor, yaşanabilir yerler Kanada işte Kuzey Rusya vesaire o tarz yerler olacak. O yüzden mesela çocuğa sıcak bakmıyorum. Onun haricinde plastik, bunu çok tüketiyoruz. Nefret ediyorum kendimden o konuda. Türkiye'nin geleceği ile ilgili de hani Araplaştık, Araplar Türkleşti. (Ayşe, 36)

Bunu bir ay önce sorsaydın ya da işte iki hafta önce sorsaydın derdim ki, hayır hiç [gelecek kaygısı] hissetmedim. Ama bugün, yani 37 yaşındayım, ilk kez hayatımda, ya biz nereye gidiyoruz? Ülke olarak, millet olarak, devlet olarak... Gerçekten hayatımın en güvensiz ve kaygılı zamanı diyebilirim. Çünkü elimden hiçbir şey gelmiyor. Yangın var, bilmem ne var, tecavüz var, o var, bu var, şu var yani elinden hiçbir şey gelmiyor. (Berna, 37)

Sosyo-politik riskler hayat tarzına müdahale endişeleriyle ilişkili olup çoğunlukla muhafazakârlık ve düşünce özgürlüğü üzerinden algılanmaktadır. Ayrıca göçmenlerin çoğalmasında hayat tarzlarına karşı tehdit olarak algılanmakta ve yukarıda değinildiği gibi çoğu zaman mevcut iktidar politikaları ve muhafazakarlaşmayla ilişkilendirilebilmektedir. Bazı görüşmeciler bu nedenle mekânsal olarak kısıtlandıklarını, toplumsal alanlarının daraldığını hissettiklerini aktarıyorlar. Görüşmeciler bu risklerden korunmak için kent içinde bazı yerlerden kaçındıklarını anlatıyor. Hayat tarzına müdahale endişeleri görüşmeciler için risk faktörü kabul edilip, muhit seçimlerini belirlerken kentteki rotalarını, kaçındıkları alanları ve gelecek planlarını şekillendirmektedir. Laikliğin risk altında olduğunu hissettikleri ve düşünce ve ifade özgürlüğü konusunda endişeleri olduğu görülüyor. Hayat tarzına müdahalenin küresel bir yer ve kimlik duygusunun giderek güçlendiği günümüzde risk olarak değerlendirilmesi merkezi yönetim ile küreselleşen ve çoğullaşan hayat tarzlarının çatışması nedeniyle risk toplumu bağlamında değerlendirilebileceğini göstermektedir. Beck'e göre (2002) küreselleşmenin bir sonucu olarak kozmopolitanlaşma sürecine girilmiştir. Kozmopolitanlaşma ulus devletlerin içine nüfuz eden küreselleşmedir.

Beck'e göre kozmopolitanlaşma bireyleri küresel bir kimliğe yöneltmekte olduğu için ulusalcılıkla çelişmektedir. Dünyanın farklı yerlerinden insanlar ortak bir geleceği paylaşmaktadır. Beck (2002) küreselleşmeyle demokrasinin zayıflayabileceği ve otoriter demokrasinin gelişebileceğini bunun da kozmopolitanlaşmayla çatışacağını ifade eder. Ortak bir kültür ve kimliğe dayalı politikalar geç modern döneme özgü bireyselleşmenin yarattığı toplumsal farklılaşmalar ve hayat tarzlarının çoğullaşması nedeniyle kapsayıcılığını korumakta zorlanmaktadır.

Ekonomik krizler günümüzde küreselleşme ve finans kapitalizmi varlığı nedeniyle risk toplumuyla daha fazla ilişkili olmaya başlamıştır. Giddens'ın (2018) belirttiği gibi küresel piyasalardaki dalgalanmalar, dünyanın bir yerinde borsadaki ani düşüşler insanların hayatlarını etkiler hale gelmiştir. Örneğin dolar karşısında Türk lirasının küresel piyasalarda değer kaybetmesi ülkedeki herkes için bir risktir. Ekonomik riskler dünyanın herhangi bir yerindeki savaş, virüs gibi başka risklerden de kaynaklanabilmektedir. Bu nedenle ekonomik riskler de risk toplumuyla ilişkilidir. Ekonomik risklere karşı da bireysel çözümler öne çıkar hale gelmektedir. Kişiler birikimlerini koruyabilmek için çeşitli uzman görüşlerini değerlendirmekte ve düşünömsel tepkilerle yatırım araçlarını yeniden düzenleme yollarına girmek zorunda kalmaktadır. Ekonomi ve kazançla ilgili konularda gelecek kaygısı hisseden çok sayıda görüşmeci bulunmaktadır.

Tabii ki de [gelecek kaygısı] hissediyorum. Hatta en büyük yaşadığım kaygılardan biri bu olabilir. Çünkü her geçen gün daha da fakirleşiyorum işte gerek enflasyon olsun gerek yeme içme fiyatları olsun, ev kiralari olsun, araba fiyatları olsun. Yani tabii ki de gelecek kaygısı hissediyorum *çünkü ne olacağımız belli değil*. Aldığımız zamlar, kazandığımız paralar zamanla hiçbir şekilde yetmemeye başlıyor. Çünkü her şey kesinlikle aynı değil, çok farklı bir oranda artmaya başlıyor. Yani bu işin bir sınırı sonu var mı yok mu bilmiyorum ama olmuyor yani ben 'oh tamam, bu ay çok rahatım' dediğim bir ay hatırlamıyorum. Ben kaç yaşıma geldim hala kenara köşeye doğru düzgün para koyamıyorum, ay sonlarına doğru bir şey yapmaya kalktığım zaman kılı kırk yarıyorum. Ne bileyim, bu yaşımda bile ailemden bir şeye sıkıştığım zaman para istemek falan bana koyuyor. (Fırat, 34)

İnsan geleceği görmediği, bilemediği durumda -ki aslında kimse bilemez- bir ülkede yaşıyorsan, atıyorum, o ülkede ekonomi kötüye gidiyorsa insan kaygılanıyor. Yani gelecekte ben ne halde olacağım? Yabancı bir ülkedesiniz, yabancı ülkelerde de sonuçta ikinci sınıf bir vatandaş oluyor o insan. Yine gelecek kaygısı oluyor. Yani tamam, işini kaybettiğin zaman ailenin evi orada değil, o kirayı ödeyebilecek miyim? Sokakta kalacak mıyım? Belki ekonomik kriz olacak, belki bir süre işsiz kalacaksın. Farklı bir nedenden dolayı. Belli bir

birikimin yoksa eğer beni ne kadar idare edecek o eldeki birikim gibi şeyler insanı kaygılandıran noktalar. (Tufan, 37)

Yaşım ilerliyor ve 45 yaşımdan önce maddi güvencemi sağlamak zorunda hissediyorum. 45 yaşımı geçersen çok geç olacağını düşünüyorum. Çünkü fiziksel ve zihinsel yeteneğimin yiteceğini düşünüyorum, artık daha zor öğreneceğimi düşünüyorum. (Tarık, 36)

İşsiz kalma, vasıf kaybetme, edinilen konumu koruyamamak birer endişe unsuru haline gelmiş durumdadır. Bu durum prekaryalaşmanın bir norm haline geldiğini ve yarattığı güvencesizliğin getirdiği belirsizliği daha görünür kılıyor. Daha önceki bölümlerde gösterildiği gibi ekonomik risklerle örgütlenememe, rekabetçilik ve neoliberalizmin kuralsızlaştırmalarının birer sonucu olarak bireysel olarak mücadele edilmektedir.

Çevre-sağlık kategorisindeki riskler konusunda algısal farklılıklar söz konusudur. Küresel ısınma bir risk olarak çok fazla tekrarlanmasa da bu konuya ilişkin risklerin bazı görüşmecilerin hayatında güçlü bir endişe unsuru olduğu görülmektedir. İklim krizi ve su ile ilgili sorunlar bazı görüşmecilerin yaşadıkları yere karşı bu konuda düşünümsel tepki vermelerine neden olabilecek kadar güçlü. Örneğin Didem gelecekte su sorunu olmayacak bir yerde yaşamak istediğini belirtiyor.

[Gelecek kaygısı] O kadar çok hissediyorum ki. Yani en büyük kaygım iklim krizi. Kesinlikle çok korkuyorum. İleride susuzluk yaşayacağız diye, gıda bulamayacağız, içecek su bulamayacağız diye çok korkuyorum. Geleceğimi çok etkiliyor bu. Gündelik hayatta bile modumu düşürebiliyor bazen yani. Bazen haberleri takip etmek istemiyorum, bu konuyu ama etmeden de duramıyorum. (Didem, 31)

Kurumlar yeterince işlemediği ve risklere karşı çözüm bulamadığı için risk toplumunun bir özelliği olarak risklerle bireysel olarak başa çıkmaya çalıştıkları anlatılarda kendisini göstermektedir. Görüşmeciler ellerinden geldiği ölçüde risklerle bireysel başa çıkmakta, başa çıkmalarının imkânsız olduğu noktada ise risklerin bilincinde ama kayıtsızlık içinde yaşamaktadır. Sedat'a risklere karşı bireysel olarak önlem alıp almadığı sorulduğunda birçok önlem almış olduğunu görmekteyiz. Anlatısı, risklerden korunmanın gelir durumuyla ilişkili olduğunu gösteren ipuçları içerirken hayat tarzının riskler karşısındaki önemini ve muhitinin bir *umwelt* olarak birtakım risklerden kaçınmak için nasıl etkili olduğunu göstermektedir.

Özel sağlık sigortam var mesela. İş yerimin yaptığı var, benim kendi sağlık sigortam da var. Onun dışında yediğim içtiğime dikkat etmeye çalışıyorum, sigara içmiyorum. Onun dışında kendi yaşam tarzımı daha rahat sürdürebilmek

adına Türkiye'nin ve İstanbul'un görece daha güzel bir yeri olan Bostancı'da yaşamaya çalışıyorum. Burası benim için daha rahat alan, daha güvenli bir alan. Burası sonuçta benim gibi insanların belirli bir sosyo-ekonomik çevreden geldiği bir yer. İnsanları daha iyi. İstanbul'un, Türkiye'nin ya da dünyanın kendi içinde bulunduğu risklere karşı yedekleme yapmak çok zor. Şimdi dünyanın kendi riskleri var mı, var. Deprem olabilir, dünyanın bir riski bu. Yani şimdi Türkiye'ye özel değil, dünyanın herhangi bir yerinde deprem kuşağındaysan deprem olur (...) Yeni aldığım evi deprem yönetmeliğine uygun bir ev olarak aldım, bu riski böyle adresledim. Şimdi iklim değişimine karşı adresleyebileceğim çok fazla bir elimde plan yok, çünkü küresel çapta ve biz insan olarak elimizden gelen hiçbir şey yapmıyoruz. Bu konuda yapıyormuş gibi gösteriyoruz sadece. (Sedat, 31)

Sedat küresel iklim değişikliğine karşı bireysel olarak önlem alamadığını ve bunun bireysel çözümlerle aşılamayacağını ifade ederken risklere karşı neler yaptıkları sorulduğunda bazı görüşmecilerin küresel iklim krizi ve çevre sorunlarına karşı vegan yaşamaya geçtiği veya et tüketimini azalttıkları, suyu bilinçli ve tasarruflu kullandıkları, plastik tüketimini azaltmaya çalıştıkları anlaşılıyor. Bireysel olarak çevresel sorunlara karşı hassasiyet gösteren görüşmecilerin tamamının kadın görüşmeciler olduğu da göze çarpmakta.

Online alışverişi azalttım. Kendim almaya çalışıyorum. Haftada bir kez ya da iki kez saçımı yıkıyorum, duş alıyorum. Bu şekilde kısa tutmaya çalışıyorum. Gıdamı dönüştürüyorum. Bu küçük çapta bir şey, gıdayı kompost ediyorum. Çöp atmamaya çalışıyorum, çöpümü ayrıştırıyorum. Bir dönem gerçekten plastiksiz yaşamaya şey yapmıştım ama biraz hijyenik sebeplerden onu da askıya aldım. Böyle küçük önlemler alırım. Aslında vegan olmam da tamamen bununla ilgili. Ben eko-vegan olarak başladım. Onun da böyle türleri var etik vegan, eko-vegan. Ekolojik kaygılardan dolayı vegan beslenmeyi tercih etme benimki. İklim krizi diye bir şey var ve hayvansal beslenme burada çok çok destekliyor. Her yere araba ile gitmekle aynı şey neredeyse. Hepimiz bunu yaptığımız için, hiç olmamasını istediğimiz için, ben de bunun bir parçası olmamak için vegan besleneceğim dedim. (Didem, 31)

Bireysel olarak farkındalık başladı. Titiz insanımdır gerçekten mesela bulaşık makinasına önce muslukta akıtır koyardım. Her şeyimi akıtmıyorum artık yani şey bana batmaya başladı, onu fark ettim. Musluğu açıyorum mesela kapatıyorum. Dişimi fırçalarken musluğu kapatmaya başladım mesela. Eskiden yapmazdım. (Deniz, 35)

Birtakım ekolojik problemlerle ilgili zaten o anlamda kendime verdiğim bir bireysel söz yıllardır var biraz daha bunu umursayarak yaşamak adına bunla ilgili. Önlem almak gibi bir şey belki pek yapamıyorum ama bireysel anlamda buna çözüm olabilecek katkılar sağlamaya çalışıyorum ya da bunun azaltılması belki mümkün değil ama en azından artı bir koymamaya çalışıyorum (...) Et yemiyorum yıllardır, mesela plastik tüketmemeye çalışıyorum, atıkları ayrıştırıyorum yani her şeyi daha ekolojik, sıfır atık yaşıyorum yüzde yüz yapıyorum diyemem ama elimden geldiğince bu konuları çok umursuyorum.

Kullandığım bardağı hemen yıkamamaya çalışıyorum. Bu anlamda çok yemek atmam vesaire. Tek seferlik şeyler kullanmamaya çalışırım vesaire. Bunları hep yapıyorum. (Zeynep, 30)

Görüşmeciler tarafından iklim krizi konusunda devletlerin küresel platformda adım atması gerektiği düşünülürken bazı görüşmeciler ellerinden geldiği kadar küresel iklim krizine karşı bireysel adım atmaktadır. Bu motivasyonları destekleyen unsur ekolojik hayat tarzları olmaktadır. Günümüzde küresel iklim krizine karşı bireysel mi yapısal mı adımlar atılması gerektiği oldukça tartışmalı bir konu haline gelmiştir. Bazı bilim insanları “kişisel karbon ayak izi” gibi kavramların karbon salınımlarında en fazla paya sahip şirketler tarafından dikkati ve sorumluluğu kendilerinden uzaklaştırmak için yaratıldığını söylemektedir (Parr, 2012; Webb 2012). Mann ve Brockopp (2019) küresel iklim değişikliğinin engellenmesinde bireysel adımların ihmal edilebilir ölçüde etki edeceğini, vegan beslenerek, plastik tüketmeyerek veya uçağa binmeyerek küresel ısınmanın önüne geçilemeyeceğini belirtmektedir. Brownstein, Kelly ve Madva (2021) ise ulusal yasalar, uluslararası anlaşmalar ve şirketlere yaptırım getiren politikalar üretilmesini savunan yapısalci yaklaşım ile karbon ayak izinin azaltılmasında bireylerin sorumluluğunu vurgulayan bireyci yaklaşımın her ikisinin de birbirini desteklemesi gerektiğini düşünerek simbiyotik bir yaklaşımı önermektedir. İtalya’da kişisel karbon ayak izinin azaltılmasını teşvik için scooter kullananlara 500 euro hibe verilmesini örnek veren Brownstein, Kelly ve Madva (2021), yapısal reformların kişilerin hayat tarzlarını değiştirmesiyle başarılı olabileceğini, bir fail olarak kişilerin hayat tarzlarını değiştirmesinin de yapısal reformların gerçekleşmesi için bir etki yaratacağını belirtmektedir. Öne sürdükleri simbiyotik düşünceye göre sosyal yapılar bireysel davranış ve seçimleri etkilerken bu seçim ve davranışlar sosyal yapıları yeniden şekillendirir. Scannell ve Gifford (2013) küresel iklim krizinin genellikle uzak gelecekte algılandığını, kişilerin hayatlarında etkilerini çok fazla hissedemediğini bundan dolayı psikolojik bir mesafe oluştuğunu belirtmektedir. Ancak eğer küresel ısınmanın yerel düzeydeki etkileri kişilere aktarılıp mesaj olarak iletilirse o zaman kişiler küresel ısınmayı kişisel olarak hayatlarında bir risk olarak görmeye başlayıp, kişilerin küresel ısınma için harekete geçmelerinin olası olduğunu söylemektedir. İkinci olarak Scannell ve Gifford (2013), yer bağlılığının küresel iklim değişimine karşı harekete geçmek için daha motive edici olduğunu belirtmektedir. Yaşam alanlarının savunulması için topluluk gücü, yerel yönetimler ve üst ölçek yapısal reformların karşılıklı etkileşimine ihtiyaç olduğu açıktır. Ancak görüşmeler,

riskler yoğun hissedildiği zaman yer bağlılığının zayıfladığını ve başka yere göç etme isteğini körüklediğini göstermektedir.

Risklerden bireysel olarak korunmaya ve/veya bireysel olarak çözüme katkı sunmaya çalışılırken çelişkili bazı durumlar da meydana gelebilmektedir. Örneğin görüşmecilere kent içi ulaşım tercihleri sorulduğunda pandemi sürecinde çoğunlukla taksi ve özel araç kullanma eğiliminde oldukları görülmüştür. Bu bireyci önlemin riskler olarak görülen karbon salınımına veya trafiğe etkisinin olumlu yönde olmayacağı tahmin edilebilir. Baudrillard'ın (2018) belirttiği gibi tüketimcilik kendiliğinden bireycidir ve sürekli olarak otomobil reklamları yayılırken insanlardan otomobil tercih etmemesi beklenemez. Serbest piyasanın hüküm sürdüğü günümüz kapitalist dünyasında yapısal reformlar olmadan kimseyi toplu taşıma veya ekolojik ulaşım biçimlerine yönlendirmek mümkün değildir.

Görüşmecilerin risk olarak gördükleri olguların büyük çoğunun İstanbul'la ilişkili olduğu görülmektedir. Ancak görüşmecilerin kent sorunlarına karşı aktif olarak adım atmadıkları görülmekte. Bir görüşmeci daha önce Şişli'de yaşarken belediyenin açık meclis toplantılarının birkaçına katıldığını, bir kişi de 2013 yılında Cihangir mahalle komitesinde bazı toplantılara katıldığını anlatıyor. Uzun zaman önceki bu etkinlikler dışında aktif bir katılım bulunmamakta. Bazı görüşmeciler Büyükşehir Belediyesi'nin çevrimiçi olarak oylamaya sunduğu Taksim Meydanı kentsel tasarım projesi için oy kullandıklarını anlatıyorlar. Bu tip bir katılımçılık hakkında olumlu görüşlerini belirtiyorlar. Şüphesiz kentsel tasarım yarışmasında finale kalan üçer projenin oylanması tam anlamıyla katılımcı bir planlama anlayışını yansıtmamaktadır. Bireyselleşme, iş ve ben merkezli hayatları öne çıkartarak yere bağlılıkları aşındırmakta olduğu için bir yeri savunmak günümüzde daha fazla fedakârlık anlamına gelmektedir. Diğer yandan yine bireyselleşmenin getirdiği kurumlara bağlılık kentle ilgili sorunların çözümünün sadece belediyelerde ve ilgili kurumlarda aranmasına neden olmaktadır. Antik dönemde, Latince "yurttaş" anlamına gelen *civis* kelimesi ile ilişkili olarak "yurttaşlar topluluğu" anlamına gelen *civitas* kelimesi "kent" anlamına karşılık gelmektedir ve *civilis* yani uygarlığın zeminidir. Ancak Harvey'in (2013) belirttiği gibi günümüz kentinde bireyciliğin yükselişiyle kent kimliği, yurttaşlık-hemşerilik ve tutarlı kentsel politika idealleri zayıflamakta, kent hakkından bahsetmek zorlaşmaktadır. Bauman (2015), bireyselleşmenin yarattığı toplumsal parçalanmanın, Taylor (2011) bireyciliğin yarattığı atomizasyonun

siyasetten geri çekilme anlamına geldiğini ifade etmektedir. Görüşmecilere hem kent sorunları hem de toplumsal sorunlar hakkında neler düşündükleri sorulduğunda “elimden bir şey gelmiyor” yanıtı sıklıkla tekrar ediyor.

İlgileniyordum artık değil, çok yordu çünkü. Ekşisözlük yazarıyım. En azından genele dokunan da bir yer. Şikayetlerimi, isyanımı eskiden kusuyordum orada, şu an o bile içimden gelmiyor. Bir kabullenmişlik var. (Batu, 33)

Bir şey yapıyor muyum, umutsuz olduğum için yapmıyorum. Mesela kadın hakları, kadın cinayetleri, öyle izliyorum. Bir şey yapacağımı, o yeterli güce sahip olduğumu düşünmüyorum, en fazla eyleme gidebiliyorum. Bu da yeterli mi? Maalesef değil. (Didem, 31)

Aslında çoğu görüşmeci toplumsal meselelere duyarlı olduğunu beyan etmiştir. Bazı görüşmeciler sivil toplum kuruluşlarına üye olmak istediklerini belirtirken, Berna içinde olduğu bir hayat tarzı topluluğu olan ruhsal ve kişisel gelişimle alakalı oluşumun sosyal sorumluluk üstlenen kurumsal bir vakıf olması için adımlar attığını anlatıyor. İpek geçmişte Suriyeli mülteciler için Türkçe ders verdiğini, Merve görme engelliler ve evsizler için çeşitli derneklere gönüllü veya maddi yardımlarda bulunduğunu anlatıyor. Bazı kurumsal şirket çalışanı beyaz yakalılar çeşitli sosyal sorumluluk projeleri kapsamında koşulara katıldıklarını anlatıyorlar. Çok sayıda görüşmecinin maddi olarak destekçisi olduğu TEMA, AKUT, UNICEF gibi adları bilinen kurumsal vakıf veya dernek bulunmakta. Ancak, bu adımlar siyasi katılımından daha çok dayanışma ile ilişkilidir. De Beer ve Koster’ın (2009) belirttiği gibi bireyselleşme dayanışmayı yok etmemekte, yerel ilişkilere, sabit topluluklara veya hemşeriliğe dayalı geleneksel dayanışma biçimleri yerini daha kurumsal veya gönüllülüğe dayalı dayanışma tiplerine bırakmaktadır. Bireyselleşme, kişileri hayat tarzları ve ilgi alanları doğrultusunda çeşitli dernek ve sivil toplum kuruluşlarına üye veya destekçi olmaya yönlendirebilmektedir. Bunlardan bir kısmı dünyanın veya Türkiye’nin içinde olduğu risklerle ilişkilidir. Ancak görüşmecilerin, siyasi konularda toplumsal sorunlara karşı toplum olarak bir güç oluşturulabileceğine dair fazla inanç taşımadıkları görülmekte.

Türkiye’de elini kolunu bağlayan şeyden bir tanesi bu STK [sivil toplum kuruluşu] mantığının oturmamış olmasından kaynaklı, bu tür şeyleri yapmanın insanı marjinalleştirmesi ve bir yere varmaması. Benim mantığım tek başına bunları yapmamı engelliyor. (Sedat, 31)

Her koyun kendi bacağından asılır oldu, herkes kendini düşünüyor. Benim tek başıma yapabileceğim bir şey yok, dedim. Bu sefer bende bir kabullenme evresi oldu, ben de onlar gibi oldum (...) Birlikten kuvvet doğar. Biz birleşirsek

her şeyin üstesinden geliriz. Ama toplumun birleşmesi söz konusu değil. Çünkü çok farklı insan tipi var. Çok büyük toplumsal hareketler lazım. (Tarık, 36)

İnsanlarda bir rezistans var. Yani insanlar bildiği doğrunun doğru olduğunu düşünüyor, karşı tarafın anlattıklarını kâle almıyorlar. Tabii ki de kimse kimseye bir şey dayatamaz ama en azından dinleyip, bu konuda evet farklı bir bakışın var, diyebilmesi lazım. Biraz objektif bakabilmesi lazım. Ama maalesef çoğunluk nedense karşımdaki ne derse desin ben haklıyım gözüyle bakıyor. (Tufan, 37)

Atılan adımların işe yaramayacağı ve elden bir şey gelmeyeceği hissi Türkiye'nin siyasal ortamın kendi içindeki dinamikleriyle kısmen ilişkilidir. Toplumsal sorunlardan rahatsızlık duymalarına karşın adım atamamaları, ellerinden bir şey gelmeyeceği ve artık umutlarının olmadığını düşünmeleriyle ilgili olduğu kadar toplumsal aidiyetle de ilişkilidir. Görüşmecilerin çoğu kendilerini toplumda farklı bir yere koymakta, toplumun genelinden daha bilgili, kültürlü olduklarını düşünmektedirler. Hayat tarzlarını toplum içinde konumlandırmakta zorluk çekmekte, toplumda farklılaştıklarını düşünmekte. Bazı görüşmeciler kendilerini doğrudan topluma ait görmediklerini ifade ediyor. Pınar, yabancılaşmış ve azınlık hissettiğini, Deniz çok küçük bir kesim içinde yer aldığını ve izole hissettiğini, Zeynep hem sosyal hem mekânsal olarak alanının daralmış olduğunu, Sedat içinde yaşadığı toplumun "toplum sözleşmesi"ni gerçekleştirmediği için bir toplum olamadığını düşündüğünü, İpek ve Tufan toplumdaki süregelen kuralsızlık davranışının dışında kaldıkları için aidiyet kurmakta zorlandıklarını, Batu da aynı kuralsızlaşma nedeniyle kültüre yabancılaştığını ve dışlandığını hissettiğini ifade ediyor. Bu durum görüşmecilerde bir çaresizlik hissini yaratırken, toplumdan uzaklaşmalarını da beraberinde getiriyor. Toplumsal sorunlara karşı toplumsal bir güç oluşturmanın imkânsız olduğunu düşünüyorlar. Toplumsal birlik düşüncesinin yerini bireysel kültürlenme ve ailede verilen eğitimin toplumsal sorunların çözümü olacağı düşüncesine bıraktığı anlaşılıyor. Bireysel olarak kendini geliştirmek gerektiği ve ailede verilen eğitimin önemli görülmesi toplumsal konuları bireysel ve mahrem alanla ilişkili gören bir bireyciliği yansıtmaktadır.

Her şey doğduğu insanın evinde başlıyor, ailesinde başlıyor o eğitim. Eğitim vermediğiniz zaman yetişen bireyler nedense ne kadar eğitim verirseniz verin sonradan düzelmiyor. (Tufan, 37)

Toplumsal sorunların en büyük probleminin eğitim olduğunu düşünüyorum. Bu tamamen aile kökenlerine kadar giden bir şey. Yani iyi ki zamanında güzel eğitimler almışız, zamanında ailelerimiz bizi çok düzgün, çok doğru şekilde

yetiştirmiş ki biz bu toplumsal problemleri yaratan kitleler arasında bulunmuyoruz. (Fırat, 34)

En azından bir şeyler denedim enerjim varken. Artık sorumluluk hissetmiyorum. Arapsaçına döndüğünü düşünüyorum. Toplumsal sorunların böyle üst seviyeden bakıp çok majör problemlerin çözülmesi, ondan sonra detaylara inilmesi gerektiği düşünüyorum, o da vakit alacaktır. Bizim ömrümüz yeter mi ondan bile emin değilim. O yüzden sorunlar hep olacak, belki azalacak, belki yükselecek, artacak. Bizim kendimize alan yaratmamız gerekiyor. Kişisel olarak daha bireyselci bakış açısıyla. (Batu, 33)

Deniz'e riskler ve toplumsal sorunlara karşı toplumsal olarak bir güç oluşturulabileceğini düşünüyor musun, diye sorulduğunda aktardıkları, bu düşüncenin gelişimini daha görünür kılmakta.

Eskiden birkaç sene önce sormuş olsaydın bu soruyu daha farklı cevap verirdim. Örgütlenme derdim, ama artık örgütlenme de ne kadar işe yarar bilmiyorum. *Toplum olarak herkesin önce bir birey olarak bilinçlenmesi lazım bireysel olarak.* Çünkü neden biliyor musun, benim mesela arkadaşlarım var çok farklı zihniyette ve çok farklı görüşte insanlar. Zaten çok böyle kozmopolit bir ülkede yaşıyoruz. Çok farklı, heterojen, çok farklı görüşte insanlar, farklı mesleklerden insanların olduğu, çok çeşitli. Bence olması gereken de o zaten, çeşitliliğin yüksek olduğu ülkede yaşıyoruz. Dolayısıyla böyle bir ülkede farklı görüşlerin birbirini dinlemesi gerekir. *Yani zaten çok izole yaşıyoruz* mesela benim çevremde benim arkadaşlarım, hep benim zihniyetimde olan insanlar, benim gibi düşünen insanlar, benim gibi olan insanlar. Çünkü o insanlarla anlaşabiliyorum. Şimdi bizim farklı görüşlere düştüğümüz zamanlar da oluyor ve tartıştığınız zamanlar da oluyor. *Akrabalarım var farklı bir zihniyette, öyle söyleyebilirim. Neden bireysel bilinç önemli çünkü eskisi gibi örgütlenmek kolay değil. Birbirini etkileyemiyorsun. Dolayısıyla bence bireysel bilinçlenme lazım.* (Deniz, 35) (Vurgular yazar tarafından eklenmiştir).

Deniz, toplum içinde farklılıklar arttığı için bir araya gelmenin zorluklarından bahsediyor. Eskiden Ankara'da yaşarken Tandoğan Meydanı'nda protestolara katıldığını ancak artık katılmadığını belirtiyor. Bireyselleşme sürecince özel çıkarların önemli hale gelmesi ve hayat tarzlarının farklılaşmasının bazı görüşmeciler tarafından hissedildiği anlaşılmakta. Yukarıdaki dört alıntıda görüldüğü gibi görüşmeciler kimsenin kimseyi anlamasının artık mümkün olmadığını düşündüklerini belirtiyor.

Görüşmecilerin bir kısmı ellerinden sadece sosyal medyada paylaşım yapmak geldiğini aktarıyor. Günümüzde siyasi katılımın en yaygın biçimi sosyal medyada paylaşım yapmak, fikir belirtmek haline gelmiştir. Ancak bireyselleşmiş bir toplumda ortak bir paydada buluşmak giderek daha da zorlaşmaktadır. Bauman'ın (2015, 2019) belirttiği gibi kamusal alan daha fazla özel meselelerle işgal edilmektedir. Kişilerin

sosyal medyadaki ben-merkezci siyasi katılımları alışveriş arabasını yeteri kadar dolduramamak, araba vergilerinin düşürülmesi gibi daha yüzeysel, tüketim odaklı, geçici ve bireysel konulara bırakabilme ihtimali taşımaktadır. Charles Taylor'a (2011, s.17) göre toplumun atomize olması ve araçsal aklın önem kazanması, merkezileşmiş ve bürokratik bir siyaseti güçlendirirken yurttaşların gelecekları üzerinde siyasi denetimi kaybetmelerine neden olmaktadır.

Tocqueville'in düşündüğü tek savunma, yönetimin çeşitli düzeylerinde ve gönüllü kuruluşlarda katılıma değer veren etkin bir siyasi kültürdür. Ama kendine dönük bireyin atomculuğu buna karşı işler. Katılım azalınca, katılımın aracı olan yan kuruluşlar ortadan kalkınca, yurttaş bürokratik vekil devlet karşısında yalnız kalır ve haklı olarak kendini güçsüz hisseder. Bu yurttaşlığın motivasyonunu daha da azaltır ve yumuşak despotluğun kısır döngüsü sürer (Taylor, 2011, s. 16).

Görüşmecilerin büyük çoğunluğu, risklerin son yıllarda fazla hissedilmesi ve Batı ülkelerinde ekonomik refah ve hayat tarzı konusunda daha özgürlük sahibi olunacağı düşüncesiyle Batı ülkelerine göçmek istemekteler. Yurtdışına göçme eğiliminin beyaz yakalıları arasında yaygınlaşmasının iki ana nedeni olduğunu söylemek mümkün. İlk olarak bireyselleşmenin getirdiği kendini gerçekleştirme ve dönüşüm arzusu daha iyi bir iş ve hayat tarzı beklentisi doğurmaktadır.

Çünkü onu deneyimlemek istiyorum ben. Türkiye'de çok beter hayat diye değil de... Yani tabii bu da belki etkili olabilir ama ben ondan daha çok kendimle ilgili gidip o deneyimi yaşamak istediğim için yani başka bir şehre, başka bir ülkeye gittiğimde, başka bir kültüre gittiğimde o kültüre ayak uydurabilecek miyim? Bunu merak ettiğim için, direkt kişisel merakım. (İrem, 37)

İkinci olarak bazı görüşmeciler hayat tarzları ve ekonomik refahlarının risk altında olduğunu düşünmekte ve var olanı kaybetmemek amacıyla yurtdışına yerleşmek istemektedir. Bireyselleşme bir yandan konfor alanından uzaklaşıp risk almak anlamına geldiği için konfor alanlarını zaten bozmakta olan risklerden yine risk olarak uzaklaşma yoluna gidilmektedir. Görüşmecilere imkanları olsa yurtdışına yerleşmek isteyip istemeyecekleri sorulduğunda büyük çoğunluğu yurtdışına yerleşmek isteyeceğini bir kısım görüşmeci de yurtdışına gitmek için adımlar attıklarını belirtiyor. Toplumda aidiyetin azalması hayat tarzlarının özgürce yaşanabildiği ve ekonomik refaha erişilebilecek yerlere göçme isteğini doğuruyor.

Kalifiye insanlar olduğumuzu düşünüyorum Türkler olarak ama kaçtılar, gittiler insanlar. Çünkü yani aidiyet duygusu ayrı bir şey insanlık duygusu ayrı bir şey. Yani ailelerini burada bıraktılar, evlerini, yurtlarını burada bıraktılar, gittiler. (Berna, 37)

Yani bu şu anda asıl biraz bir yerde yaşamakla ilgili olmasından daha çok Türkiye’de yaşamamakla ilgili bir durum. *Daha kişisel hak ve özgürlüklerin rahat bir şekilde mücadele etmeden bunlara sahip olduğumuz yerler her zaman daha çekici, cazip geliyor* ilk önce bu. Bu hem politik düzlemde işte ülke düzleminde hem sosyal anlamda mahalle bazında bile. Türkiye’de çok görüyoruz komşusunun gelip giden misafirine karışan komşuların varlığı biliniyor. Yok işte eve erkek alamazsın, kadın arkadaşın gelemesin vesaire gibi şeyler görüyoruz. Bu direkt benim başıma gelmesin de başka nedenlerle başka düzlemlerde benzer şeyler yaşıyoruz yani mahalle baskısı yaşıyoruz. (Onur, 36) (Vurgular yazar tarafından eklenmiştir).

Politik riskleri adresleyebilmek adına kendi alanım yurtdışında da kabul gören bir alan. Eğer gün gelir ben kendimi artık daha fazla burada koruyamayacak duruma gelirim ya da burada yaşamak için gereken şartların benim filizlenmem için engel olacağı ve kabuğuma çekilmesi gerektirdiği zamana geldiğini görürsem daha fazla yeşerebileyim, daha fazla yaprak çıkartabileyim diye bana uygun bir toprağa geçmeye çalışırım. Yani ben nitrojen seven bir bitkiysem benim toprağımdaki nitrojeni birileri alıyor sömürüyorsa ve ben bu yüzden acı çekiyorsam bunda benim yapabileceğim hiçbir şey yok toprağı değiştirmek dışında. Giderim, başka bir toprağa giderim. Yani dünyada 200 tane bunu yapan ülke var. 200 taneden bir tanesini seçer, yerleşirim. (Sedat, 31)

Sedat’ın verdiği bitki-toprak metaforu günümüz bireyselleşme-aidiyet ilişkisi için oldukça güzel bir örnek sunuyor. Her kişi farklı bir bitki türü olarak algılanmakta ve her bitkinin farklı koşullara göre büyümesi gibi her kişinin kendisini ortaya koyabilmek için farklı koşullara ihtiyaç duymakta olduğu düşünülmekte. Bu nedenle bireyselleşme aynı zamanda her kişinin kendi toprağını aradığı, yerlere karşı seçmeli aidiyetler yaratıldığı bir süreçtir.

Tufan, uzun bir süredir yaşadığı ABD’de köklü arkadaşlıklar edinmemesi nedeniyle aidiyet kuramadığını hissederek Türkiye’ye dönme kararı almasının ardından buraya özgü riskleri hissetmeye başlamasıyla karar değiştirerek yeniden ABD’ye yerleşmek için harekete geçmiştir. Bir risk olan pandemi nedeniyle Türkiye’ye gelmiş, burada başka risklerin varlığı nedeniyle yeniden dönme kararı almıştır. Üstelik daha önce hiç yaşamadığı bir eyalette daha önce yapmadığı bir işi yapmak için adım atarak yeni riskler alıyor. Risk toplumunda risk hesapları, risk karşılaştırmaları yapmak deneysel biyografilerin hayatta kalmak için uyguladığı bir strateji haline gelmektedir. Dönüşümler çok ani olabilirken kararsızlıklar ve belirsizlikler de kısa vadeliği beraberinde getiriyor.

Ben buraya temelli dönme amacıyla geldim çünkü bence biraz da New York’ta yaşadığım bireysel hayat çok insanı yalnızlaştırıyor. Çünkü buradaki arkadaşlıklar orada yok. Kendimi son zamanlarda bayağı yalnız

hissediyordum. Üstüne bir de pandemi geldi. Pandemi geldiği zaman da insan sağlığından endişe ettiği zaman ve kimsenin kendisine yardım etme potansiyeli görmediği zaman inanılmaz yalnızlık duygusunda hissediyor kendini, böyle bir endişe içerisinde buluyor. Bu nedenle ben Amerika'yı bırakıyorum, tamamen artık Türkiye'ye döneceğim, o amaçla geldim, korku ve tedirginlik ve yalnızlık duyguları içerisinde. Ama burada tabii Türkiye'nin de bazı şeyleri var. Burada da hayat mükemmel değil, ekonomik anlamda. Gelecekle ilgili kaygılarım anlamında, özgürlük anlamında, demokrasideki bazı boşluklar anlamında benim burada da mutlu olabileceğim konusunda soru işaretlerim oluştu. O nedenle de burada biraz daha düşünme fırsatı buldum bu süreçte ve normalde geliş nedenimin tam aksi yönünde bir karar alarak şimdi de gitme kararı aldım ki kendim kendime şaşırıyorum. Nasıl geldim, nasıl gidiyorum? Şu aşamada bayağı yani tam 180 derece farklı bir karar aldım. Bir buçuk sene öncesinde farklı duygularla geldim, bir buçuk sene sonra farklı duygularla dönüyorum. İnsan diyorum, ne kadar farklı kararlar alabiliyor bu kadar kısa bir sürede. (Tufan, 37)

Risk almak görüşmeciler için ikircikli bir durumu görünür kılmaktadır. Ozan risklerden fırsatlar yaratılabileceğini, pandemi sürecinin birçok kişinin hayatını gözden geçirmesine neden olduğu için olumlu olduğunu anlatıyor. İrem, hayatın kendisinin bir risk olduğunu söylüyor. Görüşmeciler çoğunlukla risk alma yoluyla hayatlarında değişimler gerçekleştirebileceklerini ve kendilerini gerçekleştirebileceklerini düşünmekte. Ancak diğer yandan risk almak için maddi olarak bir birikimlerinin olması gerektiğini düşünüyorlar ve gelecek göremedikleri atılımlardan uzak durmayı tercih ediyorlar. Bu durum da içinde bulunan koşullara karşı bir genel tatminsizliği beraberinde getiriyor. Bir yandan hayatlarında dönüşümler yapmak isterlerken diğer yandan bunu gerçekleştirememek bazı görüşmeciler için bir suçluluk duygusunu da beraberinde getiriyor.

Risklerin görüşmeciler tarafından sınıflandırılması ve her risk grubu için farklı bir planlama içinde hissetmeleri gelecekleri hakkında kararsızlıklar yaratmaktadır. Hayat seyirlerinin belirsizliği, dönüşümler, seçim imkanlarının fazlalığı da bu kararsızlıkları çoğaltmaktadır. Görüşmecilere gelecekte nerede yaşamak istedikleri sorulduğunda bir kişi doğrudan İstanbul yanıtını verirken bir kişi de rejim değişikliği veya bir afet olmadığı müddetçe İstanbul yanıtını veriyor. Bunun dışında bazı görüşmeciler net cevap veremezken birkaç farklı seçenek söylüyorlar. Örneğin çoğunlukla yurtdışına ya da Ege veya Akdeniz'de kırsal kıyı alanlarına göçmek istedikleri anlaşılmakta ancak gelecekte tam olarak nerede yaşamak istediklerine dair net bir fikirleri olmadığı görülmekte. Örneğin Ayşe'ye gelecekte nerede yaşamak istediği sorulduğunda

memleketini söylüyor ve yurtdışında yaşama fikrine sıcak bakmadığını söylüyor ancak risklere karşı ne tür gelecek planları olduğunda yurtdışı alternatifini belirtiyor.

Şu an okuduğum yer üniversite denkliğini Avrupa'da herhangi bir yerde geçerli olarak veriyor. Bir referans mektubuyla hocanın istersem Almanya'da ya da İngiltere'de çalışabilecek bir konuma gelebilme ihtimalim var. Birinci öngörüm bu, ikinci çıkış yolu da daha büyük bir regresyon yaşayıp, yani hiç çocuk ve evlilik yapmadan kendi köyüme taşınmayı, orada bir muayenehane açıp hem hasta bakıp hem tarımla uğraşmak. Çok ütöpik hayaller. (Ayşe, 36).

Daha sakin, daha az arabanın olduğu bir şehirde yaşamak istiyorum. Bisikletle bir uçtan bir uca ulaşabileceğim yerde yaşamak. Ama o konuda biraz kararsızım çünkü bahçem olsun diyeceğim ama ailemden uzakta olacağım, sosyallikten uzakta olacağım. Belki belli bir yaşa ve bilince eriştikten sonra öyle bir şeyim var açıkçası ama bunu yalnız yapmak istemiyorum. Tek başıma öyle bir yerde yaşayamam. Burada biraz kadın olmanın da etkisi var. Burada tek başına kadın olarak yaşayabiliyorsun ama çok daha küçük bir şehirde kadın başıma orada yapamazmışım gibime geliyor. Güvenlik açısından sakin bir şehir, kendi gıdamı yetiştirileceğim bir yer olur. Ama yine de çok تنها bir yere gidemem. Hastanesi olsun, eczanesi olsun böyle kaygılarım var. (Didem, 31)

Sakinlik ve doğaya dönme arayışının risklerden kaçınma nedeniyle olduğu kadar yabancılarla dolu kentten kaçınma isteğinin bir sonucu olarak belirttiğini söylemek mümkündür. Elias'ın (2001) ifade ettiği gibi bireyselleşme kişileri doğadan uzaklaştırmanın toplum olduğu düşüncesini yerleştirmektedir. Bazı görüşmeciler için küçük bir şehre veya kırsal alana yerleşmek kişiyi kısıtlayan kent yaşamından kurtaracağı için özgürlükle eş görülmektedir. Örneğin Buket Çanakale'ye yerleşmek için plan yaptığını, oranın daha stressiz, sakin ve boş vakit imkânı sunduğunu anlatıyor. Bazı görüşmeciler içinse kırsala göç ekolojik hayat tarzının bir yansımasıdır. Hayat tarzlarını daha iyi gerçekleştirmelerine imkân sağlayacağı için günümüzde kır hayatı bazı topluluklar için ilgi çekicidir. Ekolojik hayat tarzını benimseyen Didem ve Zeynep, Akdeniz veya Ege'de yaşamak istediklerini anlatıyor.

Görüşmecilerin gelecekte yaşamak istedikleri yerler hayat tarzlarına imkân sunan yerler ve riskleri görece daha az olan yerlerdir. Riskler ve hayat tarzı endişesi yere aidiyeti azaltırken hayat planlamalarında büyük öneme sahiptir. Aynı zamanda aidiyet kişinin kendini gerçekleştirilmesiyle ilişkili hale gelmektedir. Aidiyet konusunda görüşmecilerin akışkanlıklar, küresel yer duygusu ve yer kimliğinin istikrarsızlaşması nedenleriyle kafa karışıklıkları yaşadıkları görülüyor.

Bir yere ait olma fikrini seviyorum. Ama az biraz sakıncalı da buluyorum çünkü seni özgürleştirmiyor aslında bu durum. Ben çok İstanbul'a ait

hissediyorum ama keşke bu kadar hissetmeseydim. Gitmemi zorlaştırıyor bu durum, keşke böyle olmasaydı. (Didem, 31).

Didem İstanbul'a ait hissetse de bir yere aidiyetin çok da iyi olmadığını hissederken, İpek şimdiye dek yaşadığı yerlerin içinde ait hissettiği bir yer olmadığını anlatıyor.

Hiçbir zaman böyle buraya aitim, İsveç Stokholm'e aitim, İstanbul'a aitim, Brüksel'e aitim, hiçbir zaman öyle düşüncem olmuyor. Her yere aitmişim gibi ya da hiçbir yere ait değilmişim gibi hissediyorum. (İpek, 28).

Görüşmecilere son olarak evlerinde hissettikleri, yerim-yurdum dedikleri, kendilerini ait hissettikleri bir yer olup olmadığı sorulduğunda oldukça farklı yanıtlar gelmiştir. Bazı görüşmeciler net bir cevap vermekte zorlanmışlardır. Ait oldukları bir yer olmadığını belirten görüşmeciler ve büyüdükleri yerleri söyleyen görüşmeciler öne çıkmakta ve sayısı aynıdır. Bunun dışında bir kısım görüşmeci dünya vatandaşı olduklarını belirtiyor. Bazı görüşmeciler yaşadığı yerin değil yanındaki insanların bir yeri yer yaptığını belirtiyor, bazı görüşmeciler de hayatlarında en kendi gibi hissettikleri zaman yaşadığı yeri söylüyor. Bu sonuçlar şaşırtıcı değildir. Bireyselleşme yer kimliklerini dönüştürmekte, aidiyetleri ve yer bağlılıklarını zayıflatmaktadır. Ancak yer kimliği küçük yaşta şekillenmeye başladığı için çocukluk anıları, aile yanı, doğup büyülen yerin aidiyet için önemini korumakta olduğu anlaşılmakta.

Cunda'da her zaman çocukken de gittiğim bir restoran vardı. Ben orada yaşadığım ufak zamanda [çocukken] babamın orali olmasından dolayı biz orada koştururken ederken acıktığımızda babamın tanıdıkları böyle bir tabak papalina balığı verirlerdi. Orası. Tabii denizin tarafındaki masaları yıkıldı, orası yol yapıldı. Bir sürü şey değişti ama hala uzaktan o binayı gördüğümde, çok eski taş Rum binası o, hala gördüğümde içimde bir kıpırdanma olur evimde gibi hissederim. (Sedat, 31)

Kökler ait hissedilen yer için önemli olsa da köklerinin bulunduğu yeri ait olduğu yer olarak gösteren görüşmecilerin gelecekte yaşamak istedikleri yerler çoğunlukla farklı yerlerdir. Pınar, doğup büyüdüğü yeri çok özlediği ve ait hissettiği yer olarak görürken kendini gerçekleştirmesine ve geliştirmesine imkân veren şehrin İstanbul olduğunu ancak ölene kadar yaşaması gereken yerin Batı Avrupa kentleri olduğunu söylüyor.

İzmir'e karşı çok özlem hissediyorum. Yani başta da söyledim çok konforlu bir şehir olduğu için ama yani İzmir bir yandan da çok fırsatı olmayan kısır bir şehir. Şöyle bir şey var yani İzmir'deki insanların da hayat standartları çok standart, bakış açıları tek tip. (...) Orada kalan arkadaşlarım hala aynı. Yani hayattan istedikleri, elde etmek istedikleri yani evden işe gideyim işten eve gideyim, hafta sonu yazlığa gideyim geleyim, çocuk doğurayım, sen bize gel

kahvaltıya ben size gideyim, bu yani. Bunun ötesinde bir şey yok yani. Konfor ve İzmir'in sundukları işte Çeşme'si Urla'sı yeni açılmış mekân. Yani sadece bu. İstanbul'un bana kattığı vizyon İzmir'de yok. O yüzden bu vizyonu genişletme ihtiyacım olmayacağı bir zamanda İzmir'e dönüşü beni düşünürüm isterim. Yani ben İzmir'i çok seviyorum. Çok özlem duyuyorum ama mesela hayalimde İstanbul da yok, hani hep yurt dışı ve başka bir yere gitmek var. Yani daha özgürce yapabileceğim şeyleri yapmak var. Ben eğer istediğim sosyal çevreyi edinebiliyorsam Barcelona ya da Amsterdam'da yaşamayı bir gün İzmir'e geri dönmeye göre tercih edebilirim. Hayatımın sonuna kadar oralarda yaşamayı isterim çünkü o genişlik var hayat darlığı yok. (Pınar, 38)

Ait hissettikleri yer konusunda kafa karışıklığı yaşamaları ancak bir yandan dillerinin hep köklerinin olduğu yeri söylemeye yatkınlığı bize bireyselleşmeyle beraber günümüzde aidiyetin ikiye bölündüğünü gösterir. İlk ait olunan yer seçilen, hep aranan, risklerden uzak ama kendilerini gerçekleştirecek en uygun yerdir. İkinci ait olunan yer ise anonim ve çıkara dayalı ilişkilerin yoğun olduğu güvencesizlik ve belirsizlikler dünyasında sınımlanabilecek tek yer olan ailenin olduğu, köklerin olduğu, çocukluk anılarının olduğu yerdir.

6. SONUÇLAR VE TARTIŞMA

Bireyselleşme ve bireyciliği konu alan bu çalışma bireyselleşmenin geniş bir zamana yayılan tarihsel-toplumsal bir süreç olduğunu, çok sayıda konuya temas ettiğini ve modern kentten ayrı düşünülemediğini anlamaya imkân vermiştir. Bireyselleşmeye neden olan yerinden-çıkarıcı mekanizmalar özgün yerleri dönüştürüp yerel topluluğu çözülmeye uğrattığı için yer ve bireyselleşme olguları birbirleriyle doğrudan ilişkilidir. Literatür çalışmasıyla ayrıca dünyada kapitalizm, modern hukuksal düzen, demokrasi ve ulus devletleşme gelişim sürecinin en önemli düşünsel altyapılardan birinin bireycilik olduğunu görmüş olmaktadır. Bu düşünce etrafında şekillenen modern toplumsal organizasyonun da zaman içinde bireyselleşme eğilimini güçlendirdiği ve günümüzde bütün dünyaya yayılma gücüne sahip olmaya başladığı literatürde tartışılmaktadır. Literatüre dayalı araştırmaya göre bireycilik ideolojisinin bireyselleşme sürecini desteklediğini ve günümüzde bireycilik kültürünün toplumun çok farklı katmanlarına yayıldığını söylemek mümkündür. Bunun mekanlar için anlamı, mekanları dönüştüren etkilerin bireyler tarafından da yeniden üretilebileceğidir. Bu nedenle günümüz mekanını anlamak için bireyin bir eyleyen olarak önemi ortaya çıkmaktadır. Giddens'in (2010) belirttiği gibi bireyler sadece dış etkilere göre davranan pasif varlıklar değildir, bireyler etkinlikleriyle küresel düzeyde toplumsal etkinliklere katkıda bulunmaktadır. Bu çalışmada geç modern dönemde artık sabit bir topluluğa ve ortak bir kültüre işaret etmediği için bireyselleştiren yerlerin yeni anlamları, yeniden yerleşme imkanları ve yerlerin bireyselleşmeden nasıl etkilendiğine odaklanılmıştır. Bunu anlamaya çalışırken bireyi merkeze alan, kişilerin yer, topluluk ve mekanlarla kurdukları ilişkilerin ve mekân yaratımına etkilerinin sorgulandığı bu çalışmada yoğunluk olarak yükselen bir toplumsal kategori olarak beyaz yakalılara odaklanılmıştır.

Bu çalışma bireyselleşmenin İstanbul'da yaşayan beyaz yakalılarının hayatlarında güçlü olarak varlığını göstermiştir. Anlatılardan bireyci düşüncenin katılımcıların hayata bakışlarını şekillendirdiği de anlaşılmaktadır. Bu bağlamda neoliberal küreselleşmenin bir sonucu olarak günümüzde Elliott ve Lemert'in (2011) yeni bireycilik kavramından bahsetmek mümkündür. Katılımcıların aile çevresi, akrabalık, mahalle-komşuluk

grupları, hemşerilik, sendikalar ve benzeri topluluk bağlarından uzaklaşmış oldukları, aileye de sınırlı bir bağlılıkları olduğu, bu gruplar yerine seçmeli ve kişisel ağlara dahil oldukları görülmüştür. Hayatları sabit topluluklardan bağımsız olarak uzmanlıkların yönlendirdiği çoklu hayat tarzlarına göre şekillenmektedir. İlişkilerin sayısı ve çeşitliliği artarken daha yüzeysel hale gelmektedir (Beck, 2011; Bauman, 2015, 2019). İçinde oldukları ağlar yaşanılan yerden bağımsızdır. Bu ağlar içinde Giddens'in (2010, 2018) belirttiği saf ilişkiler ile tanıdıklar arasında bir ayrım yapıldığı görülmektedir. Beck'in (2011) gösterdiği gibi emek piyasasına giriş, istihdam yeri ve türünü belirlerken istihdama dayalı gelişen sosyal çevreleri görünür kılmaktadır. Bu durum Beck'in emek piyasasına giriş ile bireyselleşme arasında kurduğu ilişkiyi doğrular niteliktedir. Katılımcıların gösterdiği gibi beyaz yakalılar kararlarını almada özerk, bireysel özgürlüklerine düşkün, diğerkamlıkları zayıf, kendilerini gerçekleştirmeyi önceler niteliktedir. Kendi sorumluluklarını üstlenerek bireysel olarak ayakta kalma mücadelesi vermektedirler. Kurumsal yapıların kişilerin hayatlarını güvence alması neoliberal politikaların yükseldiği geç modernitede giderek zorlaşmakta olduğu için risklerle bireysel olarak mücadele edilmektedir. Belirsizlik ve güvencesizliğin yaygınlaşması beyaz yakalılarda rekabetçiliği görünür kılmakta ve yükselen rekabetçi ortamın nedenini göstermektedir. Beyaz yakalıların hayatları bireysel seçimlere göre şekillenmektedir. Seçimleri hayat tarzları dahilinde düşünömsel gerçekleşmektedir. İş, şehir, topluluk değiştirme konusunda dönüşömlere açık olmaları yaşam seyirlerinin çoğullaştığını da göstermektedir. Ancak bu çalışma seçimlerin gelir düzeyiyle ilişkili olduğu da ortaya çıkarmıştır. Maddi olarak kendini güvence altına alabilmek yaşamlarda dönüşüm gerçekleştirmeyi daha fazla kolaylaştırmaktadır. Ailenin de günümüzde kısıtlayıcılıktan ziyade özgürleştirici bir anlama kavuşmaya başladığı ortaya çıkmaktadır. Aileden özgürleşme Beck (2011)'in belirttiği gibi sanayi modernitesinde halen önemli olan çekirdek ailenin de çözölmeye başladığı tezi beyaz yakalı hayatları için doğrulanabilir durumdadır. Ailelerinden maddi destek sağlayabilenlerin daha fazla özgür seçimlerde buldukları görölmektedir. Biyografik anlatılar çoğunlukla Giddens'in (2010) belirttiği gibi geçmişten geleceğe bir akış halinde ve neden-sonuç ilişkisi çerçevesindedir. Ancak belirsizliklerin yoğunlukları Beck ve Beck-Gernsheim'in (2002) belirttiği gibi deneysel biyografileri ve risk biyografilerini daha fazla gündeme getirmektedir. Mills'in (2007) yaklaşımına göre üç tip bireyselleşmenin (standartsızlaştırılmış, konformist, anomik) tamamının varlığından söz edilebilse de bu üç tip bireyselleşme arasında keskin sınırlar olmadığı

anlaşılmıştır. Hayat tarzları beyaz yakalılar arasında gelenekselleşebildiği için konformist bireyselleşme özelliği gösteren kişiler standart dışı bir biyografi için çaba gösterip aynı zamanda işle ilgili risklere maruz kalma yoğunlukları nedeniyle standartsızlaştırılmış ve anomik bireyselleşme özellikleri de gösterebilmektedir.

Bu çalışmayla beyaz yakalıları iki kıstasa göre (zihin gücüne dayalı emek ve ücretli emek) değerlendirdiğimiz taktirde beyaz yakalılığın esnek emek piyasasında hem hukuksal hem iş yeri hem de çalışma süreleri konusunda özgürleştiklerini söylemek mümkündür. Burada özgürleşme kelimesi daha çok kuralsızlaşmayla oluşan bağların ve güvencelerin kaybını ifade etmektedir. Bu özgürleşme sermaye ve çalışan arasında iki taraflıdır. Amaç ve hedefler doğrultusunda, kendini gerçekleştirme güdümüyle iş değiştirilmektedir. İş değişikliği olumlu çağrışım yapmaktadır. İş yerlerinin çalışanlara, çalışanların iş yerlerine bağlılıklarının azalması bireyselleşmenin güçlenmesine zemin oluşturmaktadır. Beyaz yakalıların bir kısmı güçlü yan haklara ve dolgun ücrete sahipken bazılarının prekaryalaşmaya çok daha yakın oldukları yani ekonomik risklere daha fazla maruz oldukları ve istikrardan uzak bir yaşam seyirlerinin olduğu görülmektedir. Bu durum Mills'ın (2007) belirttiği anomik bireyselleşmeyi görünür kılmaktadır. Beck (2011) ve Giddens'in (2010) belirttiği gibi beyaz yakalıların sınıf kültürleri ve bilinçlerinin zayıfladığı bunun yerine hayat tarzlarının öne çıktığı görülmektedir. Hayat tarzları, risklerden korunurken, iş seçerken, muhit seçerken, hayatta kalma mücadelesi verirken bir rehber görevi görmektedir. Bu bağlamda hayat tarzları hem toplumsal hem bireysel kimliklerin oluşumunda etkili olup, bedeni ve zihni güçlü kılabilecek rutinlerden, toplumsallaşma biçimlerine, tüketim alışkanlıklarından, gelecek planlarına birçok konuyu belirleyen geniş kapsamlı bir olgudur. Günümüzde beyaz yakalılar tanımının sınıf bilinci, dayanışması ve kültürünün zayıflaması nedeniyle bir toplumsal sınıfı tarif etmesi daha zorlaşmaktadır. Bu bulgu bireyselleşme teorisyenlerinin tespitleri ile Whyne (1998) ve Méndez'in (2008) çalışmalarının sonuçlarıyla uyumludur. Beyaz yakalılar içindeki farklılaşma hayat tarzlarına da yansımakta, beyaz yakalılar içinde farklı hayat tarzları gözlemlenmektedir. Bu çalışma literatürde çoğunlukla homojen bir sınıf veya toplumsal kategori gibi sunulan beyaz yakalıların kendi içinde farklılaşmış olduklarını, bu farklılaşmanın hayat tarzlarına da yansıdığını, tek bir beyaz yakalı hayat tarzından bahsedilemeyeceğini göstermekte olduğu için önemlidir. Çalışma bireyselleşmenin

yer duygusu üzerindeki etkisine odaklanırken beyaz yakalılığın değişen anlamlarını ve koşullarını anlamamızda da yardımcı olmaktadır.

Çalışmada bireyselleşmenin yer duygusu ile ilişkisi kurulurken yer duygusunun topluluk boyutu ve benlik boyutu ikili yaklaşımına gidilmiştir. Beşerî coğrafyacılardan katkılarıyla 1970'ler sonrasında gelişen yer duygusu teorileri geç modernite koşullarında literatüre dahil olduğu için çoğunlukla bireyselleşmiş bir yer duygusuna odaklanmakta olduğu söylenebilmektedir. Yer bağımlılığı ve yer kimliği kavramlarının bireysel kimlik-yer ilişkisi kurarak öne çıkardığı yerin kendini gerçekleştirmeye olanak vermesi, amaçlar ve hedeflere uygunluğu, fırsatlar ve arzulara yanıt vermesi, yere dair öznel yargılar, yerleri kıyaslama, bireysel istekleri ve aktiviteleri gerçekleştirmeye imkân vermesi gibi özellik ve kriterlere dayanması bireyselleşme teorileriyle ilişki kurulmasını sağlamaktadır. Alan çalışması sonuçlarında da yerle ilişkilerin ağırlıklı olarak bu kriterlerle ilişkili olarak geliştiğini, yer duygusunda benlikle ilişkili boyutların yer duygusunun gelişiminde baskın olduğu görülmektedir. Ne kent ne de muhit ölçeğinde topluluk kimliği ve kolektif yer algısının güçlü olduğu görülmektedir. Sosyo-bölgesel aidiyet için gerekli olan dayanışmacılık ve ortak sembolik anlamların varlığından bahsedilememektedir. Toplulukla ilişkili boyut “biz-yerimiz” ilişkiselliğiyle değil yine ben-merkezli ve kişisel hayat tarzlarıyla ilişkili olarak topluluğa dair yargılar yoluyla görünürlük kazanmaktadır. Aynı yerde yaşayan topluluk “diğerleri” olarak algılanırken öznel olarak yargılanmaktadır. Kişiler yaşadıkları yerdeki sosyo-kültürel yapıyla kendi benlikleri arasında ilişkilendirmeler yapmakta, toplulukla mesafe korunmaktadır. Kişiler yaşadıkları yerdeki topluluğa güven duymak için diğer yerlerde yaşayan insanlarla kıyaslama yoluna gitmektedirler. Aynı zamanda kişisel aktivitelere olanak vermesi ve hizmetlere erişim beklentisi de yaşadıkları yeri diğer yerlerle kıyaslamaya itmektedir. Bu durum kıyaslayıcılığın günümüzde yer duygusunu oluşturan temel davranış kalıbı olduğunu göstermektedir. Bu şekilde seçilen yere sınırlı bir eklemlenme gerçekleşmektedir. Bu bağlamda yer duygusunun beyaz yakalılar için bireyselleşmiş olduğu görülmektedir.

Çalışma muhitin günümüzde önemini koruduğuna işaret etmektedir. Bunun ana nedeni giderek yoğunlaşan toplumsal farklılaşmanın kentsel mekânda yabancılaşmaya dayalı ilişkileri yoğunlaştırması sonucu artan güven ihtiyacıdır. Pandemi sürecinde evden çalışma biçimlerinin yaygınlaşması ve bunun kalıcılaşma olasılığı muhitin önem kazanmasını tetiklemiştir. Muhitin kişisel hayat tarzına uygunluğu muhite güven

duyulması için en önemli belirleyendir. Bireyselleşmiş bir kentte güvenli kozanın oluşması için önemli olan *umwelt* hayat tarzı rehberliğinde oluşmaktadır. Hayat tarzına uygunluk muhitin bireysel aktivitelere olanak sağlamasından daha çok muhitteki sosyo-kültürel yapıyla kişinin uyumlu olması olarak anlaşılmaktadır. Özgürlük kavramı burada ön plana çıkmaktadır. Özgürlük ve bireyselliğin korunabileceği muhitlerin seçimi Pollini'nin (2005) kültürel konformizm olarak tanımladığı biçimde bir topluluğa eklenmemiştir.

Muhit risklerden korunmak için bir *umwelt* yaratsa da bu *umweltin* çekirdeği evdir. Ev genel olarak özerkliğin, güvenin ve bireyselliğin somutlaştığı yer olduğu için önemli görülmektedir. Muhitin önem kazanması pandemi ile evin daha da önem kazanmasıyla da ilişkilidir. Pandemi sürecinde ev daha fazla kişiselleştirilmiş, kişisel boş vakit etkinliklerini de kapsamaya başlamıştır. Evden çalışma kimi çalışanlar için özgürlük anlamına geldiği için olumlu bulunurken kimi çalışanlar için çok sayıda zorluğu beraberinde getirmiştir. İş hayatının uzaktan çalışmayla beraber daha fazla bireyselleşmesi çalışma şartlarında eşitsizlik meydana getirmektedir. İş yükü artan çalışanlar sosyalleşememe ve daha fazla çalışma nedeniyle daha fazla olumsuz etkilenmektedir. Evden çalışma evle ilişkiyi güçlendirse de özel yaşam ile iş yaşamı ayrımının ortadan kalkması hem ruhsal hem fiziksel sorunları gündeme getirmiştir. Ev aynı zamanda risk toplumunda güven unsuru olarak ayrıca önem kazanmaktadır. Ekonomik belirsizlikler konut ihtiyacını zorunlu kılarken aynı ekonomik belirsizlik ve riskler bu ihtiyaca erişimi sınırlamakta, beyaz yakalıların konut sahibi olmasını zorlaştırmaktadır.

Muhit seçimlerinde iş yeri, bireyselleşmeyle ilişkili olan riskler, uzmanlıklar ve hayat tarzlarının tümünün etkili olduğu görülmektedir. Bu bağlamda muhit seçimlerinde iki eğilimin olduğu saptanmıştır. Bunlardan ilki hayat tarzlarına göre yapılan seçimler diğeri ise uzmanlıklar ve işe yakınlık gözetilerek yapılmış seçimlerdir. Her iki eğilim de düşünümseldir. Ancak bu çalışma kentsel hizmetleri de kapsayan uzmanlıklar ve işe yakınlık nedeniyle yapılan ve yer bağımlılığı kavramıyla ilişkilendirilebilecek olan yer seçimlerinin kişilerin yer kimliğiyle uyumlu olmadığını, zorunluluğa dayalı olduğu için yaşanan yerden tatminsizliğe hatta yabancılaşmaya neden olduğunu göstermiştir. Uzmanlıklar ve işe yakınlığı gözeterek seçim yapmış kişiler sonraki seçimlerinde hayat tarzlarına uygun bir sosyal yapının olduğu yerde yaşamaya meyillidirler. Esnek emek piyasasının beyaz yakalıları daha fazla iş değiştirmeye zorlamakta olması ve

uzaktan çalışma imkanlarının yaygınlaşması Beck'in (2011) belirttiği gibi işe bağlı bir bireyselleşmeyi görünür kılmaktadır. Bu aynı zamanda iş yerine yakın muhit seçimindense hayat tarzlarına daha yakın bir muhit seçimini tercih edilir hale getirmektedir. Uzmanlıklar ve işe yakınlık nedeniyle muhit seçen kişiler çoğunlukla kent merkezine yakın olmayan kapalı site ve rezidanslarda yaşamaktadırlar. Bekar beyaz yakalılar kent merkezi dışında yaşamaktan iki nedenden dolayı memnun değildir. Birinci olarak kent merkezinden uzak olmak kentsel hayat tarzlarına yani sosyalleşilen yeme-içme mekanlarına ve hayat tarzlarının toplumsal kimlik göstereni olması için önemli olan kültür-sanat etkinliklerine uzak kalmaya neden olmaktadır. İkinci olarak bekar beyaz yakalılar kent merkezi dışındaki kapalı siteleri ağırlıklı olarak ailelerin yaşadığı yerler olarak görmekte, hayat tarzlarını yeterince yansıtmadığını düşünmektedirler. Bu çalışma bekar beyaz yakalıların kent merkezlerinde yoğunlaşma eğiliminde olduklarını göstermektedir. Beyaz yakalıların yeterli gelire ulaşmaları halinde yalnız yaşama eğiliminde olduğu da araştırmadan çıkan bir sonuçtur. O halde İstanbul merkezinde yalnız yaşayan beyaz yakalı nüfusun artmasının bir konut sorunu yaratabileceği, yükselen talep nedeniyle kira bedellerinin yükselme eğilimini destekleyeceği ön görülebilir. Aynı şekilde kuralsızlaştırılmış bir neoliberalizmin getirdiği bireyciliğin konut ve kira fiyatlarındaki yükselişle ilişkisinden bahsetmek de mümkündür. Serbest-piyasa bireyciliği yoluyla konutun bir yatırım aracı haline getirilmesi ve ev sahiplerinin konut ve kira fiyatlarını yükseltmesi gibi kentte birçok sorunun yaygınlaştığı günden güne hissedilmektedir. Buradan bireyselleşme ve bireyciliğin kentteki farklı toplumsal grupları veya kategorileri farklı etkilediği ve kent üzerinde farklı etkilerinin olacağı çıkarımı yapılabilir. Farklı toplumsal kategorilerin bireycilik eğilimlerinin sosyal sonuçlarının incelenmesi bu nedenle önem kazanmaktadır.

Günümüzde yeniden-yerleşme imkanının da risklerin istikrarsızlaştırıcı etkileri ve bireyciliğin getirdiği dönüşüm ve kendini yeniden keşfetme arzusu nedeniyle zorlaştığını söylemek mümkündür. Riskler ve bireyselleşmeye eşlik eden belirsizlikler yere bağlılıkları kestiği gibi yeni bir yer bulma sürecinde rehberlerin olmayışı kararsızlıklar yaratmaktadır. Bu bizlere yer kimliklerinin istikrarsızlaşma eğilimine girdiğini göstermektedir. Bu bağlamda benliğin tutarlılığından bahseden Giddens'in (2010) yaklaşımındansa benliklerin istikrarsızlaştığını savunan Bauman'ın (2015) yaklaşımı daha fazla savunulabilir. Beck ve Beck-Gernsheim'in (2002) ifade ettiği gibi

yeniden yerleşmeksizin yerden ayrılma (*disembedding without reembedding*) hem topluluk ilişkileri için hem yer için geçerlidir. Bunu dahil olunan grupların akışkanlaşmasından ve konut hareketlilikleri ile muhitten taşınma istekleriyle ilgili verilerden okumak mümkündür. Bir yerde uzun süre yaşamak bir yere bağlanmak için yeterli değildir. Muhitteki komşuluk-topluluk ilişkileri, rutinlerin varlığı ve muhitteki etkinlikler bir yere bağlanmak için önemini koruyor olsa da muhite bağlılıklar hem dışsal hem benlikle ilişkili içsel etkiler nedeniyle kısa vadeliğe doğru evrilmektedir. Bu sınırlı yere bağlılıklar anlamına gelmektedir.

Bu çalışma bireyselleşmenin yerden ve yerel topluluklardan bağımsızlaştırdığı ve kişilerin kendi yerlerini seçtikleri tezini doğrular niteliktedir. Çalışma, yer geçmişlerinin benliğin gelişim çizgisi içinde düşünümsel benlikle uyumlu olacak şekilde amaç ve hedefler dahilinde düşünümsel seçimlerle oluştuğunu göstermiştir. Yer seçimlerinde arkadaşlık, aile, akrabalık temelli birincil grup ilişkileri belirleyici değildir. Katılımcıların çoğunun ne geçmişte yaşadıkları yerlerde ne şimdi yaşadıkları yerde yerel topluluk bağları güçlüdür. İş hayatının yerel topluluktan ayıran en temel etken olduğunu söylemek mümkündür. İş yerinin muhitten ayrı olması nedeniyle muhitte çok fazla vakit geçirememeye, iş ve öğrenim hayatının sosyal çevreleri meydana getirmesi ve iş değişikliğine bağlı konut hareketlilikleri bir yerel topluluğa bağlanma önünde engel oluşturmaktadır. Toplumsal ilişkiler geniş bir zaman-mekâna yayıldığı ve arkadaş çevreleri ile sosyal ağları kent içinde yaygın olduğu için yerel topluluğa katılım ve komşuluk ilişkileri zayıftır. Hayat tarzına uygun olmadığı düşünülen toplulukla etkileşimden sakınıldığı da görülmektedir. Toplumsal farklılaşma bireyselleşmenin komşuluk ilişkilerini azalttığını göstermektedir. Ancak kendilerini daha özgür hissettiklerini ifade ettikleri, görece yüksek eğitilmiş bekar nüfusun yoğun olduğu gözlemlenen kent içindeki muhitlerde yaşayanların muhitlerinde daha fazla tanıdıkları olduğu ve topluluğa katılımları ile topluluk duygularının diğer görüşmecilerden daha yüksek olduğu görülmektedir. Taşınma ve yer değiştirme düşüncesi bireyci anlamları nedeniyle bir üzüntü nedeni değildir. Yerlere fazla bağlanılmamaktadır. Kişiler bireyselleşmeyle mekânsal olarak daha hareketli ve dönüşümlere açık hale geldikleri için arkadaşlık ilişkileri de bundan etkilenmektedir. Katılımcıların arkadaşlarından koptuklarını hissetmeleri ve bundan olumsuz etkilendiklerini ifade etmeleri bireyselleşmenin grupları nasıl etkilediğini göstermektedir. Yerdeki toplulukla ilişkilerin kısıtlı olması ve yaşanan muhitte

birincil grup ilişkilerinin zayıflığı ya da hiç olmaması nedeniyle yaşanan yerde yalıtılmışlık hissini varlığına dair veriler bulgulanmıştır. Biyografik yer anlatısı düşünömsel nitelikte olsa da deneysel ve kurumsal birtakım bağlayıcılıklar benlikle uyumsuz bir yer anlatısı da meydana getirebilmektedir. Bu bağlamda yer bağımlılığının yer bağılılığına olumlu bir etkisi olmadığı görölmektedir. Doğup büyünen yerler bir kimlik anlatısı meydana getirmediğı gibi yeni bir kimlik anlatısının yer üzerinden gerçekleşmesi akışkanlığın getirdiğı mekânsal hareketlilik nedeniyle zorlaşmaktadır. Yerler bireyselleşme öncesinde olduğu gibi biyografiyi etkilememektedir, kişiler kendi seçtikleri yerleri biyografilerine dahil etmektedirler. Bu bulgu Savage, Bagnall ve Longhurst'un (2005) seçmeli aidiyet kavramının İstanbul'da yaşayan beyaz yakalılar için kısmen geçerli olduğunu göstermektedir. Muhit düzleminde gelişen aidiyetlerden bahsedilebilse de bunlar kırılıgan yapıdadır. Kent düzlemindeki aidiyet seçmeli olsa da aidiyetin zayıf olduğu görölmektedir. Hem risklerin algınabilirliğinin yükselmesi hem de kendini gerçekleştirme hedefinin yenilenen bilgiler dahilinde yörüngesinin değışmesi aidiyetleri zayıflatmakta ve aidiyete bakışı da değıştirmektedir. Bir yere ait olmak kendini geliştirme, gerçekleştirme, yeniden-keşfetme süreçlerinin önünde engel olarak görölebilmektedir. Muhitlerde aranan "kendine benzer" sosyal yapı kent içindeki hareketleri ve bulunulan mekanları da belirlemektedir. Hayat tarzlarına yakın bulunmayan yerlerden uzak durulmaktadır. Beyaz yakalılar kentin sınırlı bir bölümünde hareket etmekte, kent topluluğı içinde sınırlı bir kesimle karşılaşmayı tercih etmektedir. Mekansal sınıflandırma yoluyla kent içinde hayat tarzlarına göre oluşan bölgeselleşmeler yaratılmaktadır. Kişiler kendine benzer kişilerin olduğu yerlerde yaşamayı tercih etmekte ve kent içinde kendine benzer kişilerin olduğu yerlerde konumlanma yoluna gitmektedir. Bu sonuç Castells'in (2004) bireyselleşmenin yükselişiyile savunmacı mekanların, parçalı metropolün ve sosyal-mekansal ayrışmanın görünürlük kazanacağı tezini tekrar gündeme getirir. Çalışma, dijitalleşmenin hem iş hem sosyal ilişkiler hem de gündelik etkinlikleri yeniden biçimlendirdiğini de göstermiştir. Castells'in (2004) belirttiğı gibi fiziksel mekânın işlevlerini giderek gelişen teknolojinin yerine getirmesi sosyal etkileşimleri ve kentin fiziksel ortamının sağladığı diğler olanakları sanal ortama çekerek fiziki mekân ile sanal mekân arasında bir rekabeti beraberinde getirmektedir. Özel yaşam ile kamusal yaşam arasındaki sınırların değışimi de giderek daha fazla hissedilmektedir.

Bireyselleşmenin kentin biçimlenmesine etkisi hayat tarzları bağlamında gerçekleşmektedir. Kent hayat tarzlarına göre biçimlenirken tüketimin mekânsal bölünmesi gerçekleşmektedir. Bireyselleşmenin getirisi olarak hayat tarzlarının çoğalması kentsel alanda göstergelerin yoğunlaşmasına yol açmakta bu göstergelerse tüketimin devamlılığını sağlamaktadır. Bu yolla kent merkezi hayat tarzlarının görünür olduğu yüzeylere dönüşmektedir. Beyaz yakalıların soylulaştırıcı etkisi olduğu açıktır. Kent içinde kafe, restoran ve barlar sosyalleşme ve hayat tarzlarını gösterme işlevlerini karşıladığı için kentsel deneyimde en öne çıkan mekân türü haline gelmiştir. Mekânsal sınıflandırma bu mekanlara gelen kitle ve mekanların ambiyansı üzerinden yapılmaktadır. Bu tip bir sınıflandırma hem güven işlevini hem Featherstone (1996) ve Chaney'in (1999) belirttiği gibi gündelik hayatın estetikleştirilmesi yoluyla hayat tarzlarının dışavurumu işlevini yerine getirmektedir. Farklılaşan hayat tarzları beyaz yakalıların kent deneyimlerinde de farklılıklar yaratmaktadır. Beyaz yakalılar içinde bohem bir kentsel hayat tarzı benimseyenler yanında daha steril ve lüks tüketim mekanlarını tercih edenler bulunmaktadır. Müdavimlik davranışının halen bir güven ortamı yaratmakta olduğu için önemli olduğu söylenebilir. Ancak bireycilik aynı zamanda yeni yerler keşfetmeyi ve deneyimlemeyi de talep etmektedir. Yerinden çıkarıcı mekanizmaların akışkan modernitede giderek çoğalması ve hızlı dönüşümler mekanların kısa sürede kapanmasına, el değiştirmesine neden olabilmektedir. Müdavimliğin zayıflaması hem benlikle ilişkili hem dışsal etkiler nedeniyle zayıflarken kentin bir bölgesine olan bağlılığı da azaltmaktadır. Kentin bir bölgesine hissedilen olumlu duygular oradaki sosyo-kültürel ortam, fiziksel çevre kalitesi ve müdavimi olunan mekanların varlığına bağlıdır. Bu bileşenlerin bozulması kişileri hem o mekândan hem de bulunduğu yerden ayağını kesmesine neden olmaktadır. Bu durum yersizleşme deneyimine zemin hazırlamaktadır. Burada kentsel planlama disiplinin ve kentsel politikaların yer duygusu üzerindeki yaratabileceği olumsuz etkiler de görünür olmaktadır. Kentsel politikalar ve planlama çalışmalarında yer duygusunun öneminin fark edilmesi için bu çalışmanın bir katkı sunması beklenmektedir.

Kent beyaz yakalılar için sunduğu hizmetler üzerinden hayat tarzları yoluyla ve kimlik kazanma, özgürlük ve kendi olabilmek gibi kavramlarla tanımlanmaktadır. Kendi-merkezlilik kenti koşulsuz sevme ve köklülük gibi aidiyete dair duyguları da yok etmektedir. Kentle kurulan faydacı ve oportünist ilişki İstanbul'a bağlılığın da amaç

ve hedeflere göre düzenlendiğini gösterir. Çalışma İstanbul'a bağlılıkların zayıflamış olduğunu göstermektedir. İstanbul artık beyaz yakalılar için gerek hayat tarzları gerek ekonomik bağlamda kendilerini gerçekleştirmeleri için yeterli imkânı sunmamaktadır. Ekonomik ve sosyo-politik etkiler İstanbul'la ilişkilerini zayıflatmakta hatta ondan kaçmak istemelerine neden olmaktadır. Kentle ilişkiyi zayıflatan faktörlerin tamamı risk toplumu bağlamında ele alınabilmektedir. Hayat tarzına müdahale tehdidi olarak muhafazakarlaşma ve göçmen-mülteci akışıyla karakterize olan *sosyo-politik* riskler, ekonomik krizle ve düşen refah seviyesiyle karakterize olan *ekonomik riskler* ve olumsuz yapılaşmayla ilişkilendirilebilen *çevresel riskler* kente yabancılaşmayı körüklemekte, başka bir şehre taşınma isteğini doğurmaktadır. Riskler bir yandan kent içinde rotaları, ikamet edilebilir muhitleri, konut seçimlerini etkilerken diğer yandan yer bağlılığını aşındırmaktadır. Kente bağlılıklarının düşük olmasının nedeni muhitte kısmen güvence altına girebilirlerken kentte risklerin daha fazla görünürlük kazanmasıdır. Geç modernitede dolaylı deneyimlerin varlığı ve toplumsal etkinliklerin yerden bağımsızlaşıp geniş bir zaman-mekâna yayılması nedeniyle ev-muhit-kent-ülke arasındaki sınırlar belirsizleşmekte, *umweltin* sınırları genişlemekte, risklerin ev ve muhitte de hissedilmesine neden olmaktadır. Küresel bir yer duygularının varlığı beyaz yakalıların İstanbul ile dünya kentlerini aynı kategoride, rasyonel ve tamamen mantık çerçevesinde değerlendirmelerini sağlamaktadır. Yine bu küresel yer duygusu başka alternatif yaşanacak yerlerin varlığını hatırlatmakta ve ilerici bir yer beklentisini doğurduğu için yaşanılan yerle çatışma duygusu yaratmaktadır. Kendini dünya vatandaşı görme ve bireyselleşmenin getirmiş olduğu toplum içinde farklılaşma toplumsal aidiyeti de etkilemektedir. Toplumsal aidiyetin zayıflaması toplumsal koşulların değişmesi için eyleyebilme kabiliyetinden mahrum bırakmaktadır. 1980 sonrası dünyayı etkisi altına almaya başlayan neoliberalizm atomize bir bireyciliği güçlendirmiş olduğu için günümüzde yüksek eğitilmiş kesim daha çok kendi hayatlarını iyileştirmeyi hedeflemektedir. Risklerin yoğun olarak algılanması ve risklerle bireysel olarak mücadele edilmesi gerekliliği nedeniyle beyaz yakalılar hayat tarzlarını daha özgürce yaşayabilecekleri ve ekonomik olarak daha refah içinde olacaklarını hissettikleri yurtdışına yerleşmek istemektedirler. Bireyselleşmenin sağladığı bağlılıklardan özgürleşme, dönüşüm ve keşif isteği, kendini geliştirme tutkusu yurtdışına yerleşmeyi isteyen eğitilmiş kişilerin sayısını arttırmaktadır. Bu çalışma "beyin göçü" olarak gündemde son yıllarda kendine yer bulan eğitilmiş nüfusun yurtdışına göç etme eğiliminin anlaşılması adına bir katkı sağlamıştır.

Araştırmanın ortaya koyduğu bir başka öngörü de uzaktan çalışmanın yerden daha fazla özgürleşmeyi gündeme getireceğidir. Beck'in (2011) iş yerinden özgürleşmeyi de kapsayan emek piyasasına bağlı esnekleşmelerin bireyselleşmeyi güçlendireceği öngörüsünün geçerli olduğu ortadadır. Uzaktan çalışmanın yaygınlaşması daha fazla bireyselleştirdiği için amaç ve hedeflerin değişmesine neden olarak İstanbul'a bağlılığı değiştirmektedir. Kişiler kendi hayat tarzlarına daha uygun ve daha fazla risklerden uzak olduklarını düşündükleri Ege ve Akdeniz kıyı alanlarına veya kırsal alanlara yerleşmeye meyilli hale gelmektedir. Elias'ın (2001) belirttiği gibi doğaya dönmek günümüzde kendi olabilmenin bir yolu haline gelmektedir. Kentin zorunlulukları ve sınırlayıcılıklarının özgün bireyselliklerin yakalanması için aşılması gereken engeller olarak görülme eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır.

Yerler küreselleşmeyle birlikte yok oluyor gibi görünse de önemini halen korumaktadır. Ancak bu yer sabit ve kişinin dahil olduğu bir yer değil, kişinin merkezde olduğu ve *umwelt* çemberine dahil ettiği, hareket halinde bir yerdir. Yer yeni anlamlar kazanmakta ve işlevleri farklılaşmaktadır. Yerden hayat tarzları bağlamında kendini gerçekleştirme, güvenlik ve aktivitelere olanak sağlaması beklenmektedir. Yer duygusuya bireyselleşmeyle ilişkili temalar olan hayat tarzları, riskler ve emek piyasasındaki konumla ilişkili olarak gelişmekte ve sürekli dönüşmektedir. Bu temaların sabit olmayışı, akışkan modernitedeki istikrarsız yapıları nedeniyle düşünümsel olarak yeniden-düzenlenebilir olmasını sağlamaktadır. Bu dışsal etkiler Bauman'ın (2015) belirttiği gibi benliği istikrarsızlaştırmaktadır. Bu aynı zamanda yer kimliğini günümüzde istikrarsızlaşma eğilimine sokmaktadır. Düşünümsel benlik "nerede yaşamalıyım?" sorusuna daimî olarak yanıt bulmaya çalışmaktadır. Aidiyetin gerçekleşmesi geç modernite koşullarında oldukça zorlaşmaktadır. Düşünümsel benliğin parçasını oluşturan yer kimliği de düşünümsel bir yer kimliğidir. Yeni oluşan yer duygusu için bu nedenle "düşünümsel yer duygusu" kavramını ortaya koymaktayım. Düşünümsel yer duygusu yerlerin kıyaslanmasını, bireysel olarak seçilmesini ve dönüşümü içinde barındırmaktadır. Düşünümsel yer duygusu benliğin gelişim çizgisi boyunca bir süreç halinde kendini gerçekleştirecek yerin sürekli aranmasını sağlayan süreç halindeki bir yer duygusudur.

KAYNAKLAR

- Atkinson, W. (2010). *Class, Individualization and Late Modernity. In Search of the Reflexive Worker*. Palgrave Macmillan.
- Appadurai, A. (1996). *Modernity at Large*. Minneapolis and London: University of Minnesota Press
- Auge, M. (2016). *Yok-yerler, Üstmodernliğin antropolojisine giriş*. Daimon Yayınları. İstanbul
- Backhaus, G. (2009). Phenomenology/Phenomenological Geography. R. Kitchin & N. Thrift (Ed.), *International Encyclopedia of Human Geography vol. 8* içinde (137-144). Elsevier
- Bailey, N., Kearns, A. & Livingston, M. (2012). Place attachment in deprived neighbourhoods: The impacts of population turnover and social mix. *Housing Studies*, 27 (2). 208-231.
- Baudrillard, J. (2018). *Tüketim Toplumu. Söylenceler/Yapıları*. Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2011). *Postmodern Etik*. Ayrıntı Yayınları
- Bauman, Z. (2015). *Bireyselleşmiş Toplum*. Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2017.a). *Cemaatler. Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı*. Say Yayınları.
- Bauman, Z. (2017.b). *Küreselleşme; Toplumsal Sonuçları*. Ayrıntı Yayınları
- Bauman, Z. (2019). *Akışkan Modernite*. Can Yayınları.
- Beck, U. (2002). The Cosmopolitan Society and Its Enemies. *Theory, Culture & Society. Vol. 19 (1-2)*. pp. 17-44
- Beck, U. (2005). *Siyasallığın İcadı*. İletişim Yayınları.
- Beck, U. (2011). *Risk Toplumu. Başka Bir Modernliğe Doğru*. İthaki Yayınları.
- Beck, U. & Beck-Gernsheim, E. (2002). *Individualization. Institutionalized Individualism and Its Social and Political Consequences*. Sage Publications.
- Beidler, K.J. & Morrison, J.M. (2015). Sense of place: inquiry and application. *Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability*, 9:3, 205-215

- Berardi, F.B. (2012). *Ruh İşbaşında. Yabancılaşmadan Otonomiye*. Metis Yayınları.
- Berman, M. (2013). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*. İletişim Yayınları.
- Berman, M. (2016). *Özgünlüğün Politikası. Radikal Bireycilik ve Modern Toplumun Ortaya Çıkışı*. Sel Yayıncılık.
- Birinci, G. (2017). İnsan hakları evrensel bildirgesinin kısa tarihi 1: milletler cemiyeti'nden birleşmiş milletler'e.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/394390> Adresinden erişildi.
- Brown, B.B. & Perkins, D.D. (1992). Disruptions in place attachment. I. Altman ve S.M. Low (Eds.), *Place Attachment* içinde (279-305). Plenum Press
- Brownstein, M., Kelly D., & Alex Madva, A. (2021). Individualism, Structuralism, and Climate Change, *Environmental Communication*, DOI: 10.1080/17524032.2021.1982745
- Buttimer, A. (1980.a). Social space and the planning of residential areas. Buttimer A. and Seamon D. (Eds.), *The Human Experience of Space and Place* içinde (21-55). Routledge
- Buttimer, A. (1980.b). Home, reach, and the sense of place. A. Buttimer & D. Seamon (Eds.), *The Human Experience of Space and Place* içinde (166-188). Routledge
- Castells, M. (2004). Space of flows, spaces of places: materials for a theory of urbanism in the information age. S. Garaham (Eds.), *The Cybercities Reader* içinde (82-93). Routledge
- Chaney, D. (1999). *Yaşam Tarzları*. Dost Kitabevi Yayınları.
- Corcuff, P. (2016). *Bireyciliğin Meselesi*. Heretik Yayınları.
- Cuba, L. & Hummon, D.M. (1993). A Place to call home: identification with dwelling, community and region. *The sociological quarterly*, Vol. 34, N. 1, 111-131
- Curtis, N. (2015). *İdiotizm. Kapitalizm ve Hayatın Özelleştirilmesi*. İletişim Yayınları
- Cresswell, T. (2009). "Place". R. Kitchin and N. Thrift (Ed.), *International Encyclopedia of Human Geography* içinde (169-177). Elsevier
- Creswell, J.W. (2018). *Nitel Araştırma Yöntemleri*. Siyasal Kitabevi
- Dawson, M. (2012). Reviewing the critique of individualization: The disembedded and embedded theses. *Acta Sociologica*. December 2012, Vol.55, No. 4, pp. 305-319
- De Beer, P. & Koster, F. (2009). *Sticking Together or Falling Apart? Solidarity in an Era of Individualization and Globalization*. Amsterdam University Press.
- De Waal, M. (2014). *The city as interface: How digital media are changing the city*. Nai0 10 Publishers.

- Durkheim, E. (2019). *Ahlak ve Toplum*. Pinhan Yayıncılık.
- Elchardus, M. & Smits, W. (2006). The Persistence of the Standardized Life Cycle. *Time & Society, Vol. 15, No. 2/3*, 303-26
- Elias, N. (2001). *The Society of Individuals*. Continuum International Publishing.
- Elliott, A. ve Lemert, C. (2011). *Yeni Bireycilik. Küreselleşmenin Duygusal Bedelleri*. Sel Yayıncılık.
- Elliott, P. & Wadley D. (2013). Resident speak out: Re-appraising home ownership, property rights and place attachment in a risk society. *Housing, Theory and Society, Vol. 30, No. 2*, 131-155
- Erdayı, U.A. (2012). Beyaz yakalıların tanımlanması üzerine. “İş/Güç” *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi. Vol.14, No.3*, s. 65-80
- Featherstone, M. (1996). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*. Ayrıntı Yayınları.
- Ford, J., Burrows, R. & Nettleton, S. (2001). *Home Ownership in a Risk Society: A Social Analysis of Mortgage Arrears and Possessions*. Policy Press
- Foucault, M. (2015). *Hapishanenin Doğuşu*. İmge Kitabevi Yayınları
- Fuhrer, U., Kaiser, F.G. & Hartig, T. (1993). Place attachment and mobility during leisure time. *Journal of Environmental Psychology, Vol. 13*, 309-321
- Gabriel, Y. & Lang, T. (2006). *The Unmanageable Consumer*. Sage Publications.
- Giddens, A. (1996). *The Consequences of modernity*. Polity Press
- Giddens, A. (1999). *Toplumun Kuruluşu*. Bilim ve Sanat Yayınları
- Giddens, A. (2010). *Modernite ve Bireysel-Kimlik. Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*. Say Yayınları.
- Giddens, A. (2018). *Modernliğin Sonuçları*. Ayrıntı Yayınları.
- Goffman. E. (2016). *Günlük Yaşamda Benliğin sunumu*. Metis Yayınları
- Goffman. E. (2017). *Kamusal Alanda İlişkiler; Toplu Yaşamın Mikro İncelemeleri*. Heretik Yayınları
- Gustafson, P. (2001). Meanings of place: Everyday experience and theoretical conceptualizations. *Journal of Environmental Psychology, Vo. 21*, 5-16
- Habermas, J. (2010). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*. İletişim Yayınları.
- Harvey, D. (2013). *Asi Şehirler. Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru*. Metis Yayınları
- Harvey. D. (2016). *Kent Deneyimi*. Sel Yayıncılık

- Hay, R. (1998). Sense of place in developmental context. *Journal of Environmental Psychology, Vol. 18*, 5-29
- Hidalgo, M.C. & Hernandez, B. (2001). Place attachment: conceptual and empirical questions. *Journal of Environmental Psychology, Vol. 21*, 273-281
- Howard. C. (2007). Three Models of Individualized Biography. C.Howard (ed.). *Contested Individualization* içinde (s. 25-45). Palgrave Macmillan pub.
- Hummon, D.M. (1992). Community attachment; Local sentiment and sense of place. I. Altman & S.M. Low (Eds.), *Place Attachment* içinde (253-276). Plenum Press
- Inelman, K. & Ozturk O. (2019). The Relationship between tourist profile and job satisfaction in accommodation enterprises: the case of Beyoglu. *Advances in Global Business and Economics: Vol. 2*. 238-244. ANAHEI Publishing
- Jacobs, J. (2015). *Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı*. Metis Yayınları
- Jorgensen, B.S. & Stedman, R.C. (2001). Sense of place as an attitude: Lakeshore owners attitudes toward their properties. *Journal of Environmental Psychology, Vol. 21*, 233-248
- Kasarda, J.D. & Janowitz, M. (1974). Community attachment in mass society. *American Sociological Review, Vol. 39 (June)*, 328-339
- Korpela, K.M. (1989). Place-identity as a product of environmental self-regulation. *Journal of Environmental Psychology, Vol. 9*, 241-256
- Lalli, M. (1992). Urban-related identity: Theory, measurement, and empirical findings. *Journal of Environmental Psychology, Vol. 12*, 285-303
- Lasch, C. (1984). *The Minimal Self. Psychic Survival in Troubled Times*. W. W. Norton & Company.
- Lash, S. (2000). Risk Culture. B. Adam, U. Beck, U. & J. Loon (Eds.), *The Risk Society and Beyond* içinde (47-63). Sage Publications
- Lofland, L.H. (2018). *Yabancıların Dünyası; Modern Şehir Yaşamı Nasıl Mümkün Oldu*. Ketebe kitap ve dergi yayıncılığı
- Low, S. (1992). Symbolic ties that bind: Place attachment in the plaza. I. Altman & S.M. Low (Eds.), *Place Attachment* içinde (165-276). Plenum Press
- Low, S.M. & Altman, I. (1992). Place attachment; a conceptual inquiry. I. Altman & S.M. Low (Eds.), *Place Attachment* içinde (1-13). Plenum Press
- Lukes, S. (1995). *Bireycilik*. Ark Yayınevi.
- Mann, M.E. & Brockopp, J. (2019, Jun 3). You can't save the climate by going vegan. Corporate polluters must be held accountable. *Usatoday*. Erişim adresi: usatoday.com

- Manzo, L.C., Kleit, R.G. & Couch, D. (2008). Moving three times is like having your house on fire once: the Experience of place and impending displacement among public housing residents. *Urban Studies*, 45 (9), August 2008, 1855-1878
- Massey, D. (1991). A global sense of place. *Marxism Today*, June 1991, 24-29
- Mason, J. (2004). Personal narratives, relational selves: residential histories in the living and telling. *The Editorial Board of the Sociological Review* (162-179). Blackwell Publishing
- McMillan, D.W. & Chavis, D.M. (1986). Sense of Community. A Definition and Theory. *Journal of Community Psychology*, Vol. 14, 6-23
- Melik, R.V., Aalst, I.V. & Weesep, J.V. (2007). Fear and Fantasy in The Public Domain: The Development of Secured and Themed Urban Space. *Journal of Urban Design*, 12:1, 25-42.
- Méndez, M. L. (2008). Middle class identities in a neoliberal age: tension between contested authenticities. *The Sociological Review*, 56:2, 220-237
- Meyrowitz, J. (1985). *No sense of place. The impact of electronic media on social behavior*. Oxford University Press
- Mills, M. (2007). Individualization and the Life Course: Toward a Theoretical Model and Empirical Evidence. C.Howard (Ed.) *Contested Individualization* içinde (61-81). Palgrave Macmillan.
- Mythen, G. (2005). Employment, Individualization and Insecurity. Rethinking the Risk Society Perspective. *The Sociological Review*. Vol: 53 Issue: 1, 129-149.
- Nanzer, B. (2004). Measuring sense of place. A scale for Michigan. *Administrative Theory & Praxis*, 26: 3, 362-382
- Norberg-Schulz, C. (2013). "The phenomenon of place" (1976). M. Larice & E. Macdonald (Eds.), *The Urban Design Reader* içinde (272-284). Routledge
- Özkan, D. (2016). Communication between the state and migrants in the risk society: identities, media and diaspora. *Eurasian Journal of Social Sciences*, Vol. 4(4), 48-60.
- Parr, A. (2012). *The wrath of capital: Neoliberalism and climate change politics*. Columbia University Press
- Polkinghorne, D.E. (1989). Phenomenological research methods. Existential-phenomenological perspectives in psychology, (41-46). New York: Plenum Press
- Pollini, G. (2007). Elements of theory of place attachment and socio-territorial belonging. *International Review of Sociology*, 15: 3, 497-515.

- Pred, A. (1984). Place as historically contingent process: Structuration and the time geography of becoming places. *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 74, No. 2, 279-297.
- Proshansky, H.M., Fabian, A.K. & Kaminoff, R. (1983). Place-identity: Physical world socialization of the self. *Journal of Environmental Psychology*, Vol. 3, 57-83
- Relph, E. (2013). "Prospects for places" from Place and Placelessness (1976). M. Larice & E. Macdonald (Eds.), *The Urban Design Reader* içinde (266-272). Routledge
- Relph, E. (2015). Place and connection. J. Malpas (Ed.), *The Intelligence of Place: Topographies and Poetics* içinde (177-204). Bloomsbury Press, London
- Riger, S. & Lavrakas, P.J. (1981). Community ties: Patterns of attachment and social interaction in urban neighborhoods. *American Journal of Community Psychology*, Vol. 9, No. 1, s. 55-66
- Riesman, D. (2016). *Yalnız Kalabalık. Amerikan Toplumsal Karakterinin Değişimi Üzerine Bir İnceleme*. Heretik Basın Yayın
- Riley, R.B. (1992). Attachment to the Ordinary Landscape. I. Altman & S.M. Low (Eds.), *Place Attachment* içinde (14-37). Plenum Press
- Roseneil, S. (2007). Sutured selves, queer connections: personal lives at the cutting edge of individualization. C.Howard (ed.). *Contested Individualization* içinde (117-135). Palgrave Macmillan pub.
- Roseneil, S. & Budgeon, S. (2004). Cultures of intimacy and care beyond the family: personal life and social change in the early twenty-first century. *Current Sociology*, vol. 52 (2), 135-59.
- Rubinstein, R.L. & Parmelee, P.A. (1992). Attachment to place and the representation of the life course by the elderly. I. Altman & S.M. Low (Eds.), *Place Attachment* içinde (139-165). Plenum Press
- Sassen, S. (2005). The Global City, Introducing a Concept, *Brown Journal of World Affairs*, vol. 11, issue 2
- Savage, M., Bagnall, G. & Longhurst, B. (2005). *Globalization & Belonging*. Sage Publications
- Scannell, L. & Gifford, R. (2010). Defining place attachment: a Tripartite organizing framework. *Journal of Environmental Psychology*, Vol. 30, 1-10
- Scannell, L. & Gifford, R. (2013). Personally relevant climate change: The role of place attachment and local versus global message framing in engagement. *Environment and Behavior*, 45(1), 60–85.

- Seamon, D. (1980). Body-subject, time-space routines, and place-ballets. Buttimer A. & Seamon D. (Ed.), *The Human Experience of Space and Place* içinde (148-166). Routledge
- Seamon, D. (2021). Sense of Place, D. Richardson (Ed.), *International Encyclopedia of Geography: People, the Earth, Environment, and Technology* içinde. NY. Wiley. https://www.academia.edu/43525088/Sense_of_Place_encyclopedia_entry_2021_adresinden_erisildi.
- Sennett, R. (2010). *Kamusal İnsanın Çöküşü*. Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, R. (2012). *Berber*. Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, R. (2019). *Karakter Aşınması. Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*. Ayrıntı Yayınları.
- Shamai, S. (1991). Sense of Place: an Empirical Measurement. *Geoforum*, Vol. 22, No. 3, pp. 347-358.
- Simmel, G. (2009). *Bireysellik ve Kültür*. Metis Yayınları.
- Standing, G. (2014). *Prekarya. Yeni Tehlikeli Sınıf*. İletişim Yayınları.
- Stokols, D. & Shumaker, S.A. (1981). People in places: a Transactional view of settings. J.Harvey (Ed.), *Cognition, social behavior, and the environment* içinde (s. 441-488). Hillsdale
- Taylor, C. (2011). *Modernliğin Sıkıntıları*. Ayrıntı Yayınları
- Tekin, İ. & Gültekin, A.A. (2017). Rebuilding of Beyoğlu-İstiklal Street: a comparative analysis of urban transformation through sections along the street 2004-2014. *METU Journal of the Faculty of Architecture*. 34 (2). 153-179
- Tomlinson. J. (2017). *Küreselleşme ve Kültür*. Ayrıntı Yayınları
- Tönnies, F. (2000). Gemeinschaft ve Gesellschaft. M. Aydoğan (Der.), *Şehir ve Cemiyet* içinde (s.185-219). İz Yayıncılık.
- Tuan, Y.F. (1978). *Space and Place; the Perspective of experience*. University of Minnesota Press
- Tuan, Y.F. (1975). Place: an experiential perspective. *Geographical Review*, Vol. 65, No. 2, 151-165
- Türk, A. (2018). David Seamon: Life Takes Place. Phenomenology, Lifeworlds and Placemaking. <https://reviews.ophen.org/2018/10/04/david-seamon-life-takes-place-phenomenology-lifeworlds-and-place-making/> adresinden erişildi
- Türkün, A., Sarioğlu, A., Çarıkçı, Ç., Çetin, R., İbişoğlu, Ç., Kırpık, E., Uzgören, G. (2022). Beyoğlu'nda Dönüşüm ve Tektipleşme. *İPA İstanbul Kent Araştırmaları ve Düşünce Dergisi*. Sayı.4, s. 88-93

- Urry, J. (1999). *Mekanları Tüketmek*. Ayrıntı Yayınları
- Wallenius, M. (1999). Personal projects in everyday places: perceived supportiveness of the environment and psychological well-being. *Journal of Environmental Psychology*, Vol. 19, 131-143
- Watt, I. (2014). *Modern Bireyciliğin Mitleri*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Webb, J. (2012). Climate change and society: The chimera of behaviour change technologies. *Sociology*, 46(1), 109– 125.
- Wilson, B.M. (1980). Social Space and Symbolic Interaction. In A. Buttimer & D. Seamon (Eds.), *The Human Experience of Space and Place* (p.135-148). Routledge
- Wirth, L. (2002). Bir yaşam biçimi olarak kentleşme (1938). B. Duru ve A. Alkan (Der.), *20. Yüzyıl Kenti* içinde (s. 77-107). İmge Kitabevi Yayınları
- Wynne, D. (1998). *Leisure, Lifestyle and the New Middle Class*. Routledge
- Zukin, S. (1998). Urban Lifestyles: Diversity and Standardization in Spaces of Consumption. *Urban Studies*. Vol. 35, No. 5-6, 835-839
- (URL.1) <https://www.dw.com/tr/>
- (URL.2) https://www.medyatava.com/haber/newsweek-istanbulu-kapak-yapti-cool-istanbul_10957

EK A. MÜLAKAT SORULARI

Doğum yeri, Yaş, Eğitim durumu, Meslek, Gelir grubu, Yaşadığı yer, Ev sahipliği

1. Arkadaş çevrenizden biraz bahseder misiniz? Genellikle nerelerden tanışıyorsunuz?
2. Arkadaşlarınızdan koptuğunuzu hissediyor musunuz? // Nedeni nedir? Bu durum sizi nasıl etkiliyor?
3. Arkadaşlarınızla genellikle nerelerde buluşuyorsunuz? En sık görüştüğünüz arkadaşlarınızla ne sıklıkla yüz yüze görüşüyorsunuz?
4. Bugüne değin hayatınızda önemli kararları nasıl verdiniz? (Meslek, eğitim, partner seçimi vb.) // Hayatınızdaki önemli konularda bireysel olarak karar verdiğinizi düşünüyor musunuz?
5. Yardıma ihtiyaç duyduğunuzda kimden istersiniz? (Hastalık, maddi sıkıntı vs.)
6. Daha önce yaşadığınız yerleri sırasıyla anlatır mısınız? Neden o yerlerde yaşadınız ve nasıl ayrıldınız?
7. Eskiden yaşadığınız yerleri özlüyor musunuz? Sizi en çok etkileyen yer neresi oldu? // Orayı ziyaret ediyor musunuz?
8. İş geçmişinizden kısaca bahseder misiniz? Ne sıklıkla iş değişikliği yaptınız?
9. Sizin için iş değişikliği ne anlama geliyor?
10. İş nedeniyle taşındığınız oldu mu? // Evet ise bu sizin için nasıl etkiler doğuruyor?
11. Evden çalışma durumunuz nedir?
12. Evden çalışma hakkında ne düşünüyorsunuz?
13. Şu anda yaşadığınız muhiti seçme nedenleriniz nelerdir? Orada yaşamaya nasıl karar verdiniz?
14. Ev seçerken neye dikkat ettiniz?
15. Muhitinizi anlatır mısınız, muhitiniz neresi? Muhitiniz hakkında neler düşünüyorsunuz? // Nasıl insanlar yaşıyor? // Muhitinizde sevdiğiniz özellikler neler? // Pandemi sürecinde muhitinizle ilişkiniz nasıl değişti?
16. Muhitinizde kendinizi nasıl hissediyorsunuz? // Orada kendinizi evinizde hissediyor musunuz? // Sizi oraya bağlayan şeyler nedir? // Muhitinizde güvende hissediyor musunuz?
17. Yaşadığınız muhitin size uygun olduğunu, sizi yansıttığını düşünüyor musunuz? // Kendinizi oralı görüyor musunuz? // Bu muhiti tercih etme nedenleriniz arasında hayat tarzınıza uygun olduğunu düşünmeniz var mıydı?
18. Muhitinizde en sevdiğiniz yerleri anlatabilir misiniz? (Pandemi öncesi dahil) // Bu yerler sizin için ne ifade ediyor?
19. Muhitinizde arkadaş, aile veya akrabalarınız var mı? // Evet ise ilişkileriniz nasıl? Arkadaş veya akrabalarınız burada yaşamaya karar vermenizde etkili oldu mu?
20. Ailenize yakın oturmak ister miydiniz? Bu konuda ne düşünüyorsunuz?
21. Komşularınızla ilişkileriniz nasıl?
22. Muhitinizdeki sorunlarla ilgileniyor musunuz? // Aktif olarak adım atıyor musunuz? Evet ise bunun için hangi yöntemleri kullanırsınız?
23. Sosyal medyada mahallenizin/muhitinizin grubu var mı? // Takip ediyor musunuz? Aktif olarak kullandıysanız neden kullandınız?

24. Genellikle alışverişinizi nasıl yapıyorsunuz? // Muhitinizde düzenli alışveriş yaptığınız dükkanlar var mı? Neden o dükkanları ziyaret ediyorsunuz? // Esnafla ilişkiniz nasıl?
25. İnternette alışveriş yapıyor musunuz? Neden?
26. Muhitinizde organizasyonlar yapılıyor mu? // Evet ise ne tür organizasyonlar oluyor? Katıldığınız oldu mu?
27. Muhitinizden taşınma konusunda düşünceleriniz nelerdir? // Düşünüyor musunuz/ister miydiniz? Evet ise hangi semte taşınmak istersiniz? Neden?
28. İstanbul sizin için ne ifade ediyor?
29. İstanbul'dan taşınma hakkında ne düşünüyorsunuz?
30. İstanbul'un sorunlarıyla ilgileniyor, takip ediyor musunuz? // Kent sorunları ile ilgili bir etkinliğe, organizasyona katıldınız mı? İstanbul'un sorunlarına karşı bir sorumluluk hissediyor musunuz?
31. Üyesi olduğunuz sivil toplum kuruluşu veya maddi olarak destekçisi olduğunuz kurum/vakıf/dernek var mı? Destekçi olduğunuz sosyal sorumluluk projeleri oldu mu?
32. Evinizle ilişkinizi nasıl tanımlarsınız? // Pandemi sürecinde evinizle ilişkiniz değişti mi?
33. Yaşam kalitenizi yükseltmek için neler yapıyorsunuz, kendinize nasıl özen gösteriyorsunuz?
34. Kişisel boş vakit uğraşılarınız var mı? // Yaşadığınız muhit bunlara olanak sağlıyor mu?
35. (Pandemi öncesi dahil) Boş vakitlerinizde eğlenmek, dinlenmek, gezmek için nerelere, ne tür yerlere gidiyorsunuz?
36. Müdavimi olduğunuz yerler/mekanlar var mı? // O yerlerle ilişkinizi nasıl tanımlarsınız?
37. Sizin için yeni yerler keşfetmek önemli mi? // İlk kez gittiğiniz mekanları nerelerden buluyorsunuz?
38. Şehir içi ulaşım tercihleriniz neler? Pandemi süreci etkiledi mi?
39. Bir insanın yeterince isterse ve uğraşırsa amaç ve hedeflerine ulaşabileceğini düşünüyor musunuz? // Başarısızlığın sebebinin kişinin kendisiyle alakalı olduğunu düşünüyor musunuz?
40. Gelecek kaygısı hissediyor musunuz? Hayatınızda risk altında olduğunuzu hissettiğiniz konular var mı?
41. Hayat standardınızı iyileştirmek için nasıl adımlar atıyorsunuz?
42. İstanbul için risk olarak gördüğünüz unsurlar var mı? // Bu risklere karşı bireysel olarak ne tür önlemler alıyorsunuz? // Hem İstanbul'un hem dünyanın içinde olduğu bu risklere karşı bir rol aldığınızı düşünüyor musunuz?
43. Şu anda yaşadığınız yerin amaç ve hedeflerinize uygun olduğunu düşünüyor musunuz? Gelecek planlarınızla uyumlu olduğunu düşünüyor musunuz?
44. Konut sahibi değilseniz, konut sahibi olma hakkında görüşleriniz nelerdir? // Konut satın alacak olsanız nelere dikkat edersiniz?
45. Gelecekte nerede yaşamak istiyorsunuz? Neden?
46. Yurtdışına yerleşme fırsatınız olsa gitmek ister misiniz? // Nereye yerleşmek istersiniz?
47. Kendinizi toplumda nasıl konumlandırıyorsunuz?
48. Toplumsal sorunlar hakkında neler düşünüyorsunuz? // Toplumsal sorunlara karşı sorumluluk duyuyor musunuz? // Toplumsal koşulların iyileştirilmesi için bir adımda bulundunuz mu? Bunlar neyle ilgiliydi?

49. Kendinizi orta sınıfa dahil görüyor musunuz? // Evet ise orta sınıfın kültürünü veya hayat tarzını yansıttığınızı düşünüyor musunuz?
50. Sevdiğiniz yerlerin yok olduğunu hissediyor musunuz? Neden?
51. Evinizde hissettiğiniz, ait olduğunuzu hissettiğiniz, “burası benim yerim yurdum” dediğiniz bir yer var mı? Neresi ve neden?

